

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

**Міжнародні відносини,
суспільні комунікації
та регіональні студії**

International relations,
public communications
and regional studios

№ 2 (8)

Луцьк–2020

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 14 від 26 листопада 2020 року)*

Редакційна колегія

Сидорук Тетяна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія» (Україна, м. Острогоз) (*головний редактор*)

Шуляк Антоніна – доктор політичних наук, доцент, декан факультету міжнародних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (*видавничий редактор*)

Вознюк Євгенія – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (*відповідальний секретар*)

Бояр Андрій – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк)

Вавринюк Анджей Антоні – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Вища професійна державна школа (Польща, м. Хелм)

Васюта Ольга – доктор політичних наук, професор, директор Інституту наук про безпеку Педагогічного університету ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Вояковський Даріуш – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, професор Департаменту центральноєвропейських досліджень, Інститут соціології Жешувського університету (Польща, м. Жешув)

Івасечко Ольга – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів)

Карпчук Наталія – доктор політичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк)

Качка Катажина – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, заступник декана з питань розвитку та організації, факультет політики та наук про безпеку, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь)

Кленка Рафал – кандидат політичних наук, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту наук про безпеку Педагогічного університету ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків)

Копець Рафал – кандидат політичних наук, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту наук про безпеку Педагогічного університету ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків)

Кузьмич Олена – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та кібербезпеки, Луцький національний політехнічний університет (Україна, м. Луцьк)

Лендєсл Мирослава – доктор політичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, м. Ужгород)

Лютак Олена – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Ужгород)

Псхов'як-Лампарська Джоанна – доктор політичних наук, кафедра історії міжнародних відносин, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь)

Піпченко Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ)

Прокоп Мар'яна – доктор політичних наук, кафедра країни Північної Європи, Університет імені Яна Кохановського (Польща, м. Кельце)

Тищенко Дмитро – доктор філософії з соціальних наук (міжнародні відносини), Університет Лісабону (Португалія, м. Лісабон)

Трач Ольга – кандидат технічних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів)

Турчин Ярина – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин, директор Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів)

Хворост Христина – кандидат психологічних наук, доцент, фахівець відділу міжнародних зв'язків, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Луцьк)

Ціпко Сергій – доктор філософії, заступник директора, Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (м. Едмонтон, Канада)

Шульська Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк)

Яковлев Максим – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, керівник науково-освітнього центру «Школа політичної аналітики», Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (Україна, м. Київ).

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук за спеціальностями 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 292 Міжнародні економічні відносини (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 № 1188). Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22739-126398 від 24.04.2017 р.

ISSN 2524-2679 (Online), ISSN 2522-1663 (Print) Інтернет-сторінка видання – <https://relint.vnu.edu.ua>

Редактор і коректор Г. О. Дробот. Технічний редактор: О. Фесик. Наклад 100 пр. Зам. 360. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, каб. 201, Волинський національний університет імені Лесі Українки. Ел. адреса: antonina.mytko@vnu.edu.ua. Засновник – Волинський національний університет ім. Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р. Обсяг 17,51 ум. друк. арк., 16,83 обл.-вид. арк.

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2020

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2020

*Міжнародні
відносини, суспільні
комунікації та
регіональні студії*

*Журнал заснований у 2017 році
Періодичність 2 рази на рік*

№ 2 (8)

2020

ЗМІСТ

CONTENT

**РОЗДІЛ I
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

**SECTION I
INTERNATIONAL RELATIONS**

Грушко Ірина

Концептуалізація національних інтересів у теорії міжнародних відносин.....6

Левитська-Доба Євгенія

Концептуальні основи політики США стосовно Китаю на сучасному етапі17

Павлюк Віктор

Міжнародні проекти Е. Макрона: концепції й практичне втілення29

Khoma Nataliya, Voznyuk Yevhenija

Evolution From the Concept «Zero Problems with Neighbors» to the Practice «Zero Neighbors Without Problems»: the Role of Neo-Ottomanism.....46

Grushko Iryna

Conceptualization of the National Interests in International Relations Theory.....6

Levytska-Doba Yevheniia

Conceptual Fundamentals of the USA Policy Towards China at the Current Stage.....17

Pavliuk Viktor

E. Macron's International Projects: Concepts and Practical Implementation.....29

Khoma Nataliya, Voznyuk Yevhenija

Evolution From the Concept «Zero Problems with Neighbors» to the Practice «Zero Neighbors Without Problems»: the Role of Neo-Ottomanism.....46

**РОЗДІЛ II
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ**

**SECTION II
SOCIAL COMMUNICATIONS**

Гачкевич Андрій, Яворська Марта

Ідентичний підхід до національного брендингу.....57

Карпчук Наталія, Юськів Богдан

Вплив російської пропаганди на формування іміджу української влади.....72

Федонюк Сергій

Комунікаційні фактори білоруських протестів 2020.....83

Hachkevych Andrii, Yavorska Marta

Identical Approach to the National Branding.....57

Karpchuk Nataliia, Yuskiv Bohdan

Influence of the Russian Propaganda on the Image Creation of the Ukrainian Authority.....73

Fedoniuk Serhii

Communication Factors of Belarusian Protests 2020.....83

РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

- Bessonova Maryna, Hlavak Anna*
Canada's Perception of Democratic development in Independent Ukraine.....100
- Gergiieva Valeriia*
The Evolution of the Us Strategy Toward the Nuclear Nonproliferation After the Cold War.....112
- Yelova Tetiana*
Ukraine in Polish Eastern Policy of 1990s: the Way to Partnership127
- Мельник Тетяна*
Режим нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над озброєннями як надсистема й гарант стабільності Євроатлантичної системи.....136
- Минкина Мирослав*
Россия – Запад. Борьба за влияние: взгляд извне на русский нарратив.....156
- Романюк Наталія, Шукалович Юлія*
Особливості співробітництва Туркменістану й Китаю в енергетичній сфері172

РОЗДІЛ IV ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

- Kiyanka Iryna*
The Concept of Populism: a Political Aspect of Democratic Systems.....184
- Кулик Сергій*
Ідея проведення Олімпійських ігор-2022 в Україні як партійно-політичний проєкт Партії регіонів України192
- Малиновський Валентин*
Дизайн публічної влади на субрегіональному рівні в контексті нових викликів.....209
- Рудянин Іван*
Проблема українсько-польських відносин крізь призму політичної діяльності галицького греко-католицького духовенства у другій половині XIX – на поч. XX ст.224
- Шуляк Антоніна*
Налагодження культурних мостів Британською Радою з Україною в рамках політики ЄС « Східне партнерство».....245

SECTION III. REGIONAL STUDIES

- Bessonova Maryna, Hlavak Anna*
Canada's Perception of Democratic Development in Independent Ukraine.....100
- Gergiieva Valeriia*
The Evolution of the US Strategy Toward the Nuclear Nonproliferation After the Cold War.....112
- Yelova Tetiana*
Ukraine in Polish Eastern Policy of 1990s: the Way to Partnership.....127
- Melnyk Tetiana*
Non-Proliferation and Arms Control Regime as a Supersystem and Guarantor of the Stability of the Euro-Atlantic System.....136
- Minkina Miroslav*
Russia–West. Struggle for Influence: a Look from the Outside on the Russian Narrative.....156
- Romaniuk Nataliia, Shukalovych Yuliia*
Features of Cooperation Between Turkmenistan and China in the Energy Sector.....172

SECTION IV POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

- Kiyanka Iryna*
The Concept of Populism: a Political Aspect of Democratic Systems.....184
- Kulyk Serhii*
The Idea of Holding the 2022 Olympic Games in Ukraine as a Party-Political Project of the Party of Regions of Ukraine192
- Malynovskyi Valentyn*
Design of Public Authority at the Subregional Level in the Context of New Challenges.....209
- Rudianyn Ivan*
The Problem of Ukrainian-Polish Relations through the Prism of the Galician Greek-Catholic Clergy Political Activity at the 2nd Half of the XIXth – Beginning of the XXth Century224
- Shuliak Antonina*
Establishment of Cultural Bridges by the British Council with Ukraine in the Framework of the Eastern Partnership.....245

Якимчук Марина
Вплив євроскептицизму на функціонування інституцій ЄС.....258

Yakymchuk Maryna
The Euroscepticism Influence on the EU Institutions' Function.....258

**РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНІ
ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

**POZDIL V. INTERNATIONAL
ECONOMIC RELATIONS**

**Гулай Василь, Ніколаєв Сергій,
Єлишинова Валерія**
Дослідження інвестиційної привабливості в міжнародних відносинах на прикладі країн із перехідною економікою.....276

**Hulai Vasyl, Nikolaiev Serhii,
Yelshynova Valeriia**
Studies of Investment Attractiveness in International Relations the Case of Countries with Economies in Transition.....277

Мамішова Нарміна Шаїг кизи
Участь Республіки Молдова в Організації за демократію та економічний розвиток (ОДЕР–ГУАМ): від президентства П. Лучинськи до президентства М. Санду 293

Mamishova Narmina Shaig kizi
Participation of the Republic of Moldova in the Organization for Democracy and Economic Development (ODED–GUAM): from the presidency of P. Luczynski to the presidency of M. Sandu 293

РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 32:001.891.3:327.001

Ірина Грушко,

аспірантка кафедри національної безпеки,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0001-8444-4706

grushko.iryana@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-06-17

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ
У ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

У статті проаналізовано процес концептуалізації наукової категорії національних інтересів у теорії міжнародних відносин. Зазначено, що концептуалізація національних інтересів означає процедуру теоретичної організації їх наукового пізнання з метою побудови відповідної теоретико-методологічної моделі дослідження й виділення сутнісних характеристик феномену та вироблення його понятійного апарату.

За основну гіпотезу дослідження взято припущення, що стан національних інтересів може виступати універсальним узагальнювальним критерієм національної безпеки. В основу формування цього критерію покладено такі базові характеристики держави: соціально-політичний лад, показники економічного розвитку, міжнародний розподіл праці, геополітичне становище, а також національні та культурні традиції. Використання порівняльно-історичного й діяльнісного методу наукового дослідження дало можливість простежити еволюцію наукового пізнання національних інтересів і процес їх концептуалізації в самостійний науковий напрям, яким стала американська школа сучасного реалізму. Доведено, що основні наукові дебати відбувалися раніше й продовжуються сьогодні у зв'язку з невирішеністю питання щодо об'єктивності національних інтересів. Відстоюється позиція, що національні інтереси є категорією об'єктивною; розбіжності в їх розумінні та оцінці зумовлені різним сприйняттям загроз і можливостей їх попередження, а також різними оцінками допустимої ціни того чи іншого політичного рішення. Висвітлено особливості побудови національного інтересу на основі двох ключових елементів: перший – це

постійна величина, якою виступає держава; другий – змінна величина, котра залежить від конкретної історичної епохи. Основним функціональним призначенням першого є збереження фізичної, політичної й культурної самобутності держави, а другий залежить від подій і тенденцій у визначений момент розвитку держави.

Ключові слова: концепція, нація, держава, національна безпека, геополітика, цінності.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Концептуалізація теоретичних засад національних інтересів як складової частини загальної теорії міжнародних відносин є довготривалим і різноаспектним процесом, що характеризує результат взаємодії різних галузей наук. Під концептуалізацією розуміємо процедуру теоретичної організації знань та певного наукового матеріалу, що дає можливість створити відповідну теоретико-методологічну модель дослідження й сформувані понятійний апарат предмета дослідження з виділенням його суттєвих взаємозв'язків.

Актуальність дослідження процесів зародження та еволюції методологічних основ національних інтересів зумовлена тим, що на сьогодні ця наукова категорія виступає найбільш концентрованим проявом суспільних цінностей, що сформовані громадянами країни як адекватна реакція на виклики зовнішнього середовища. Поняття «національні інтереси» як фундамент міжнародних відносин широко використовується як у науковому дискурсі, так і в публіцистиці, однак загальний консенсус його змістових характеристик на сьогодні відсутній. Це зумовлено тим, що відповідний методологічний базис все ще опирається на використання інструментарію суміжних наук (політології, права, соціології, політичної економії, культурології тощо). Висвітлюючи проблеми концептуалізації національних інтересів у теорії міжнародних відносин та труднощі їх наукової ідентифікації, що пояснюються наявністю широкого розмаїття теоретичних напрацювань у цій сфері, формуємо гіпотезу щодо того, що стан національних інтересів може виступати універсальним узагальнювальним критерієм національної безпеки. В основу цього критерію доцільно покласти показники соціально-політичного устрою, економічного розвитку, міжнародного розподілу праці, геополітичного становища, національних і культурних традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш вагомий внесок у побудову теоретичних основ національних інтересів зробили Р. Арон, З. Бзежінський, Г. Моргентау, Дж. Розенау, Н. Спайкмен.

Потрібно також відзначити, що значні успіхи в дослідженні проблематики національних інтересів досягнуті У. Ліппманом, Дж. Кеннаном, К. Уолтцом, Е. Ферніссом, Р. Дебре, Ф. Брайаром, П. Ренувеном та ін.

Розв'язання проблем національних інтересів у контексті розвитку міжнародних відносин, геополітики, національної безпеки стосуються праці О. Бєлова, О. Гончаренка, В. Горбуліна, Д. Дубова, В. Желіховського, М. Карчевського, І. Кресіна, О. Коломієць, В. Ліпкана, Ю. Максименка, М. Находи, А. Семенченка, Г. Ситника, М. Шульги, Я. Яроша.

Щодо останніх публікацій, в основу яких покладено дослідження проблематики національних інтересів, вважаємо за доцільне відзначити таке:

– монографічна політологічна праця Р. Ейсінга, Д. Раша й П. Розбіка [1] стосується аналізу ролі інституційних структур Європейського Союзу в розробці політики захисту національних інтересів країн-учасників. Зазначено, що їхні національні організаційно-управлінські структури вже адаптувалися до багаторівневого державного устрою ЄС. Зокрема, це стосується стратегічних напрямів розвитку, відносин між парламентами й інституціями ЄС. Новизна дослідження полягає у висвітленні взаємозв'язків між національними структурами державного управління та директивними органами ЄС не лише країн-членів Європейського Союзу, але й кандидатів на вступ. Як основну суперечність науковці виділяють наявність упередженого ставлення населення держав-кандидатів до їхніх наднаціональних європейських структур у зв'язку з можливим обмеженням їхніх національних інтересів;

– стаття доктора філософії з міжнародних відносин Ніколаса Террадаса [2], у якій наголошено, що Європейський Союз традиційно виходить із важливості етики в міжнародних відносинах та необхідності формування спільного простору національних інтересів, що ґрунтується на необхідності обмеження політичної автономії окремих держав. Однак більшість науковців, які досліджують ці процеси, продовжують застосовувати класичні методи політичної теорії, котрі опираються на теоретичні здобутки видатних політичних мислителів-філософів Гуго Гроція, Еммеріха де Ваттеля, Іммануїла Канта. Відсутність більш сучасної та чіткої методології перешкоджає розвитку відповідної теорії й упровадженню в практику більш прямого та конструктивного діалогу між країнами;

– стаття Р. Дермавана, викладача міжнародних відносин (університет Андалас, Індонезія) [3], стосується аналізу впливу глобалізації на національні інтереси й систему міжнародних відносин. Зазначено, що глобалізація розмиває сутність держави з властивими їй національними інтересами, а тому концепція національних інтересів потребує значного корегування. Усе більше поширення інтеграційних процесів й утворення нових міжнародних чи регіональних спільнот призводять до зростання напруги між національними та колективними інтересами. Тому так звані «старі теорії національних інтересів», запропоновані реалістами, можуть бути неактуальними для сучасного світу.

Мета дослідження – висвітлення процесів становлення методологічних засад національних інтересів та їх концептуалізації в теорії міжнародних відносин.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

У ролі основи методики дослідження використано порівняльно-історичний та діяльнісний методи наукового пізнання, що дало змогу простежити еволюцію інструментарію вивчення національних інтересів, а також процес їх концептуалізації в самостійний науковий напрям теорії міжнародних відносин. Компаративний аналіз сприяв визначенню базових характеристик національних інтересів у розрізі основних наукових підходів.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття національних інтересів є одним із фундаментальних у теорії міжнародних відносин, оскільки безпосередньо співвідноситься з її предметом. Водночас визначення сутності та характерних ознак цього феномену з погляду концептуалізації видається досить проблематичним, зважаючи на те, що існує низка підходів, які суперечать один одному, а відповідні дискусії відбуваються не завжди достатньо аргументовано. Так, незважаючи на те, що більшість політологів визнають об'єктивність і конструктивність категорії національних інтересів у дослідженні міжнародних відносин, у тому числі й проблем забезпечення національної безпеки, значна кількість дослідників доводить, що національні інтереси не можуть бути об'єктивними в принципі, оскільки вони відображають лише стадію розвитку національного самоусвідомлення.

До наукового обігу поняття національних інтересів уведено Райнхольдом Нібуром, який вважається засновником американської школи сучасного реалізму, що й сьогодні залишається провідною інституцією в розвитку теорії міжнародних відносин. Прихильниками цього наукового напрямку стали відомі теоретики та практики міжнародних відносин Ганс Моргентау, Джордж Кеннан, Генрі Кіссінджер, Кеннет Уолтс.

Р. Нібур трансформував категорію християнської моралі в політичні аргументи сучасної теорії міжнародних відносин. Основним лейтмотивом його політико-філософського вчення виступає концепція природи людини та можливостей людської раціональності щодо досягнення справедливого політичного устрою. Учений стверджував, що універсальної формули справедливості не існує, однак у випадку з державою суспільна лояльність інтерпретується як патріотизм. Якщо йдеться про міжнародні відносини, то лояльність проявляється через колективні інтереси. Тому держава повинна формулювати свої інтереси таким чином, щоб вони відповідали більш широкому переліку спільних для інших держав інтересів. Довготерміновий колективний інтерес співдружності держав є набагато доцільнішим, ніж захист найбільш вигідного одномоментного інтересу однієї країни. Тому справедливість у міжнародних відносинах повинна виходити з узгодження та захисту колективних інтересів [4, с.109–110]. Під національним інтересом Р. Нібур запропонував розуміти трансформацію ключових цінностей держави і її ідеології, що виражається в їх захисті, незважаючи на той факт, що політика не завжди відповідає моральним устоям суспільства [5, с. 28].

Схожий підхід демонструє Ч. Бірд, який із позиції історизму доводить, що концепт національних інтересів повинен завжди превалювати не лише в зовнішньополітичній, але й у внутрішній діяльності урядів держав. Національний інтерес, у розумінні вченого, розглядаємо як основу національної єдності. Зародження національних інтересів зумовлюється виникненням сучасної нації-держави. Вони втілюють «не лише законну, але й основну причину» проведення політики, спрямованої на збереження й захист територіальної цілісності держави та її економічного благополуччя [6, с. 42].

Найбільш глибокої концептуалізації феномен національних інтересів набув у працях Г. Моргентау, який доводив, що в основу поняття потрібно покласти два елементи:

– перший – це відносно стала величина, що виступає основою міжнародної політики держави (географічне положення, особливості

політичного, соціально-економічного, культурного розвитку) і майже не залежить від особистих уподобань її політичного керівництва;

– другий – це конкретна форма прояву національного інтересу в просторі та часі.

У розумінні Г. Моргентау, зміст «центрального інтересу» становлять три фактори: природа інтересу, який підлягає захисту; політичне оточення, у якому діє інтерес; раціональна необхідність, що зумовлює вибір цілей та засобів. Державні діячі повинні володіти раціональним мисленням, в основу якого покладено правильне розуміння національного інтересу. Останнє передбачає, що особливістю прояву політики, у тому числі й міжнародної, повинна стати постійна боротьба за владу. При цьому об'єктивне протиріччя, що постає перед главою держави, полягає в тому, що «сама природа влади заважає глибокому пізнанню, породжує моральні дилеми, політичні ризики й інтелектуальні невизначеності. Власне міжнародна політика має на меті досягнення таких цілей:

- прагнення та отримання вигоди;
- уникнення ситуацій невігідного становища;
- неупереджене ставлення до інших державних інституцій [7, с.160–167].

Критичний аналіз праць Г. Моргентау дав змогу французькому політологу Р. Арону зробити висновок, що раціональне визначення національного інтересу є неможливим у зв'язку з безмежною варіативністю несумісних інтересів індивідів та груп, які неможливо звести до єдиного. Зокрема, дослідник зазначає, що «двома ґрунтовними поняттями в Г. Моргентау є сила та інтерес нації. Але чи сила розглядається як конче потрібний засіб у будь-якому заході? Чи як мета, якої прагне індивідуальне або колективне "я"? Чи, може, вона є пріоритетною метою держав, бо ці останні, аби вижити, можуть розраховувати лише на себе? Коливання між цими трьома тлумаченнями просто разюче на перших сторінках "Politics among nations". Там констатується, що міжнародна політика, як і будь-яка політика, є боротьбою за владу. Що ж до кінцевих цілей міжнародної політики, то влада завжди є її найближчою метою. Прагнення влади є визначальним елементом міжнародної політики, як і будь-якої інша, тому міжнародна політика є політикою сили. Та коли прагнення влади відіграє ту саму роль у міжнародній політиці, що й у будь-якій політиці, оригінальність політики сили між націями зникає. Жоден державний діяч не може визначити національний інтерес, за який він відповідає, не включивши до нього тієї вигоди, яку вдасться почерпнути його країні з відсутності війни» [8, с. 320–322, 517].

Контекст наведеного повністю корелює з аксіоматичним твердженням Дж. Кеннана, що інтереси нації, які визначають політику уряду, не повинні оцінюватися з погляду моралі. Вони вже визначені самим

фактом існування національної держави та статусом національного суверенітету. Національні інтереси є обов'язковим атрибутом розвитку нації й не можуть оцінюватися як «хороші» чи «погані». Уряд суверенної держави не потребує будь-якого морального виправдання або осуду власних дій, спрямованих на захист національних інтересів [9, с. 117].

Водночас треба погодитися з думкою Чарльза Білда, який, визнаючи значимість використання наукових методів у дослідженні політики, підкреслював, що досягнення значних успіхів неможливе в принципі, якщо не використовувати принципи етики, оскільки вільної від цінностей політичної науки не буває: «безпристрасне дослідження безпристрасної істини є нічим іншим, ніж наївним уявленням, що панує в деяких наукових колах академічного світу, де дослідники не вивчають природу власне самих дослідників і роблять спробу пояснити, яким чином вони досягають такого ігнорування цього важливого фактора» [10, с. 5].

Схожі з Дж. Кеннаном погляди демонструє Ж. Б. Дюрозел, котрий зазначає, що «було б дуже добре, щоби існувала можливість визначити об'єктивний національний інтерес. Це дало б можливість дослідити міжнародні відносини шляхом порівняння національних інтересів, що відстоюються національними лідерами, та об'єктивних національних інтересів. Проблема полягає в тому, що будь-які спроби визначення об'єктивного національного інтересу за своєю сутністю є суб'єктивними» [11, с. 88].

Об'єктивність категорії національних інтересів заперечував також Дж. Розенау: якщо зробити припущення щодо їх об'єктивності, то постає логічне питання стосовно критеріїв оцінки конкретної політики на предмет відповідності означеному феномену. Оскільки будь-яка оцінка, в основу якої покладено категорію національного інтересу, обов'язково повинна опиратися на застосування попередньо визначених ціннісних критеріїв, то оцінка завжди буде результатом переконань того, хто їх формулюватиме. Проблема не розв'яжеться також і в ситуації, коли буде прийнято інший суб'єктивістський погляд: національними інтересами виступатимуть усі цінності досліджуваного суспільства, що не дасть змоги визначити єдині, загальні національні інтереси. Їх кількість відповідатиме розмаїттю політичних уподобань впливових національних еліт, що формують різні стратегії державної політики [12, с. 246].

Генрі Кісінджер у докторській дисертації, досліджуючи особливості політичного розвитку постнаполеонівської Європи, розробив теорію міжнародної політики, що ґрунтувалася на розгляді концептуальних положень національних інтересів. При цьому учений-практик питан-

ня об'єктивності національних інтересів не ставить узагалі. Так, на його думку, досягнення миру можливе за умови панування стабільного світового порядку, що може встановлюватися лише шляхом забезпечення державами власних національних прагнень, обмежених міркуваннями безпеки [13, с. 79].

Принципово інший підхід щодо об'єктивності національних інтересів відстоює А. Вендт: ця категорія існувала й продовжує існувати незалежно від її сприйняття, а тому є об'єктивною. На відміну від більшості теоретиків міжнародних відносин, які вважали, що єдиним національним інтересом держави може виступати збереження її цінностей, дослідник запропонував ще низку додаткових об'єктивних національних інтересів. На думку А. Вендта, національні інтереси є поняттям комплексним і йдеться про чотири їх базові види: збереження держави, автономія держави, економічне благополуччя, колективне відчуття власної гідності. Ці чотири інтереси виступають тими потребами, що повинні бути задоволені за умови, що система «держава–суспільство» перебуває в безпеці. Виходячи з цього, вони встановлюють об'єктивні межі зовнішньої політики держави [14, с. 242].

У наведених підходах під час побудови концепту національних інтересів центральне місце займає держава як найбільша суспільна цінність. Це означає, що розгляд національних інтересів крізь призму теорії міжнародних відносин повинен виходити з того, що ключовим їх елементом є нація, що має власну державу. Останнє – необхідна та вкрай важлива умова з огляду на те, що нація повинна бути суверенною й здатною вільно приймати рішення стосовно відносин з іншими державами.

Сучасна концепція національних інтересів характеризується своєрідною дихотомією, що зумовлено, з одного боку, посиленням тенденцій щодо надання національним інтересам статусу деякого абсолюту, з іншого – зростання значимості національних інтересів спричиняє збільшення супротиву політиці їх забезпечення на міжнародній арені. У наведеному контексті все популярнішою стає теоретична концепція втрати актуальності проблематики національних інтересів для сучасного світу у зв'язку зі значним розширенням впливу політики глобалізації. Так, на думку Дж. Розентау, наявні глобальні тенденції все більше знецінюють результативність спроб пояснення міжнародних поведінкових стратегій у термінологічних рамках національного інтересу [15, с. 37].

Дискусія щодо методологічних підходів і сутності національних інтересів, започаткована ще сорок років тому Джеймсом Догерті та Робертом Пфальцграфом, [16] знову стає актуальною для сучасних

дослідників. Так, з'являється все більше публікацій із критикою низки панівних теорій, де національні інтереси інтерпретуються крізь призму цінностей, набутих у результаті розвитку тих чи інших культурних традицій. Не менш суттєвим їх недоліком є акцентуація на досвіді минулих періодів із погляду сучасних принципово нових умов розвитку міжнародної політики.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз джерельної бази теорії національних інтересів засвідчив досить широке розмаїття визначень предмету дослідження, що варіюються від метафоричних роздумів до формулювань із використанням методів природничих наук. Як найбільш поширений можемо відзначити підхід, що ґрунтується на науковому спадку Ганса Моргентау, де національний інтерес представлений у вигляді своєрідного ядра (постійної величини, якою виступає держава) та оболонки (змінної величини, котра залежить від конкретної історичної епохи). Головним функціональним призначенням ядра є збереження фізичної, політичної й культурної самобутності держави, а оболонка залежить від взаємодії подій і тенденцій у той чи інший момент розвитку держави. Основними елементами визначення такого концептуального підходу є фізичне виживання, економічний добробут і підвищення національного престижу. У ролі політичного інструменту цю концепцію часто розглядають як пропагандистську діяльність задля легітимізації певної політики для спонукання громадян до її підтримки.

Власне саму процедуру концептуалізації запропоновано розглядати на двох базових рівнях – загальнотеоретичному та політико-правовому. Потрібно зазначити, що чіткої межі між ними існувати не може, оскільки вони володіють широкими взаємозв'язками й взаємними впливами. На основі різного розуміння концепту національного інтересу відбувається формування низки наукових напрямів у теорії міжнародних відносин.

Сьогодні більшість дослідників відносять поняття національних інтересів до різновиду інструментальних категорій, що визначають цілі й засоби держав як суб'єктів міжнародної політики.

У науковому пізнанні національних інтересів як ключового елемента теорії міжнародних відносин об'єктивна дійсність концептуалізується поетапно, серед основних її етапів доцільно виокремити такі:

- об'єктивація предмета дослідження (зародження ідеї (концепту) щодо аспекту його осмислення;
- накопичення інформації та її диференціація;
- структурування й осмислення інформації у формі концепції, її

аналіз та синтез нового знання.

Важливим напрямом подальших наукових розвідок концептуалізації національних інтересів у теорії міжнародних відносин може стати вивчення трансформації сприйняття національними політичними елітами феномену національного інтересу у зв'язку з процесами глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Eising, R., Rasch, D. and Rozbicka, P., n.d. *National Interest Organizations in the EU Multilevel System*.
2. Terradas, N. (2020). In the national interest: towards an English school approach to foreign policy. *Cambridge Review of International Affairs*, pp. 1–4.
3. Dermawan, R. (2019). The national interest concept in a globalized international system. *Indonesian Journal of International Relations*, 3(2), pp. 30–45.
4. Niebuhr, R. and Brown, R. (1986). *The Essential Reinold Neibuhr*. New Haven [Conn.]: Yale University Press.
5. Niebuhr, R. (1932). *Moral Man and Immoral Society; A Study in Ethics and Politics*. – New York, London: C. Scribner's.
6. Beard, Ch. A. (1934). *The Idea of National Interest*. New York: Macmillan.
7. Morgenthau, H. (1951). *In Defense Of The National Interest; A Critical Examination Of American Foreign Policy, By Hans J. Morgenthau*. New York, Knopf.
8. Aron, R., Howard, R. and Baker Fox, A. (1981). *Peace And War*. Malabar, Fl: R. E. Krieger Publ. Co.
9. Kennan, G. (1997). *At A Century's Ending*. New York: W. W. Norton.
10. Beard, C. (1936). *The Discussion Of Human Affairs*. New York.
11. Duroselle, J. (1982). Le général de Gaulle évincé de l'opération «Torch». *Commentaire*, Numéro 20(4), p. 673.
12. Rosenau, J. (1980). *The Study of Global Interdependence*. London.
13. Kissinger, H. (1964). *A World Restored*. New York: University Library, Grosset & Dunlap.
14. Wendt, A. (1988). *U.S. Stance Toward the Soviet Union on Trade and Technology*.
15. Rosenau, J. (1969). *International Politics and Foreign Policy*. New York: Free Press.
16. Dougherty, J. and Pfaltzgraff, R. (1981). *Contending Theories Of International Relations*. Cambridge: Harper * Row.

CONCEPTUALIZATION OF THE NATIONAL INTERESTS IN INTERNATIONAL RELATIONS THEORY

The article analyzes the process of conceptualization of the scientific category «national interests» in international relations theory. It is noted that the conceptualization of the national interests means the procedure of theoretical organization of their scientific knowledge in order to build an appropriate theoretical and methodological model of research, highlight the essential characteristics of the

phenomenon and develop its conceptual apparatus. The main hypothesis of the study is the assumption that the state of national interests can act as a universal generalizing criterion of national security. The formation of this criterion is based on the following basic characteristics of the state: socio-political system, indicators of economic development, international division of labor, geopolitical situation, as well as national and cultural traditions. The use of comparative-historical and activity method of scientific research made it possible to trace the evolution of scientific knowledge of national interests and the process of their conceptualization into an independent scientific direction, which became the American school of modern realism. It has been proven that the main scientific debates took place earlier and continue today due to the unresolved issue of the objectivity of national interests. The author argues that national interests are an objective category, differences in their understanding and assessment are due to different perceptions of threats and opportunities to prevent them, as well as different assessments of the acceptable price of a political decision. The peculiarities of constructing the national interest on the basis of two key elements are highlighted: the first is a constant value of the state; the second is a variable that depends on a specific historical epoch. The main functional purpose of the first key element is to preserve the physical, political and cultural identity of the state, and the second depends on events and trends at a certain point in the development of the state.

Key words: concept, nation, state, national security, geopolitics, values.

REFERENCES

1. Eising, R., Rasch, D. and Rozbicka, P., n.d. *National Interest Organizations in the EU Multilevel System*.
2. Terradas, N. (2020). In the national interest: towards an English school approach to foreign policy. *Cambridge Review of International Affairs*, 1–4.
3. Dermawan, R. (2019). The national interest concept in a globalized international system. *Indonesian Journal of International Relations*, 3(2), 30–45.
4. Niebuhr, R. and Brown, R. (1986). *The Essential Reinold Neibuhr*. New Haven [Conn.]: Yale University Press.
5. Niebuhr, R. (1932). *Moral Man and Immoral Society; A Study in Ethics and Politics*. New York, London: C. Scribner's,
6. Beard, Ch. A. (1934). *The Idea of National Interest*. New York: Macmillan.
7. Morgenthau, H. (1951). *In Defense of the National Interest; A Critical Examination of American Foreign Policy, by Hans J. Morgenthau*. New York, Knopf.
8. Aron, R., Howard, R. and Baker Fox, A. (1981). *Peace and War*. Malabar, Fl: R. E. Krieger Publ. Co.
9. Kennan, G. (1997). *At a Century's Ending*. New York: W. W. Norton.
10. Beard, C. (1936). *The Discussion of Human Affairs*. New York.
11. Duroselle, J. (1982). Le général de Gaulle évincé de l'opération «Torch». *Commentaire*, 20 (4), p. 673.
12. Rosenau, J. (1980). *The Study of Global Interdependence*. London.

13. Kissinger, H. (1964). *A World Restored*. New York: University Library, Grosset & Dunlap.
14. Wendt, A. (1988). *U.S. Stance Toward the Soviet Union on Trade and Technology*.
15. Rosenau, J. (1969). *International Politics and Foreign Policy*. New York: Free Press.
16. Dougherty, J. and Pfaltzgraff, R. (1981). *Contending Theories of International Relations*. Cambridge: Harper * Row.

Матеріал надійшов до редакції 05.08.2020 р.

УДК 327.51+327.56

Євгенія Левитська-Доба,

аспірантка кафедри міжнародних відносин
факультету міжнародних відносин, політології та соціології,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

ORCID ID: 0000-0002-2091-8690

leticia.doba@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-17-29

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ США СТОСОВНО КИТАЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Однією з ключових проблем міжнародної політики перших років минулого десятиліття XXI ст. є американо-китайські відносини, які поступово еволюціонують від усеосяжного партнерства до гострого антагонізму. Незважаючи на запевнення Пекіна в тому, що зовнішня політика країни має лише мирну мету, Сполучені Штати Америки висловлюють занепокоєння через швидкий розвиток економічної, а також військової могутності Пекіна, яка вже вийшла за рамки Азійського регіону та впливає наразі прямо чи опосередковано на зовнішню політику більшості країн світу. Економічне протистояння Пекіна й Вашингтона на сучасному етапі розвитку відносин уже переросло в торгову війну. Ураховуючи ядерний статус обох учасників цього протистояння, розповсюдження антагонізму з економічної сфери на політичну та військову становить реальну загрозу безпеці не лише в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, але й у світі загалом. Становлення КНР як нового центру сили збіглося зі

стратегічним «поверненням США до Азії» при адміністрації Б. Обами та політикою «Зробимо Америку великою знову» Д. Трампа, обидві з яких мали за мету стримувати зростаючу міць Китаю. Зі свого боку, Пекін використовує власну економічну силу для того, щоб запобігти утворенню антикитайської коаліції під егідою Вашингтона в безпосередній близькості від своїх кордонів. Вірогідність загострення кризи, яка наразі перебуває в замороженому стані, актуалізувала пошук шляхів її вирішення і в теоретичній, і в практичній площинах. Сьогодні на темі американо-китайських відносин зосереджено увагу не лише академічного середовища, але й представників найвищих політичних кіл чи не кожної країни світу. Такий інтерес зумовлюється різноманітністю факторів: для США – це питання критичне в контексті перебування й надалі в статусі світового гегемона; для Китаю – можливість проєкціювати свою економічну могутність на політичну площину й виконати критичні завдання власної зовнішньої політики в статусі нового світового гегемона.

Ключові слова: міжнародна система; національний інтерес; баланс сил; політика стримування Китаю; торгова війна; Китай; США; національна стратегія безпеки.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Формування й реалізація зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки являє собою складний, багатогранний процес взаємодії різних владних інститутів США, основними з яких є президент, Рада національної безпеки, Держдепартамент, міністерство оборони й Конгрес, котрі мають різний погляд і вплив на зовнішньополітичний вектор Вашингтону щодо Китаю. Аналіз доктринальних документів і доповідей виконавчої влади США, що включають стратегії національної безпеки, доповіді Міністерства оборони та Державного департаменту США, дає можливість простежити оцінку Вашингтона щодо позицій Китаю та виявити інструментарій, який США готові втілити в життя задля забезпечення власних національних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми зумовлює високий інтерес до неї в наукових колах і різних групах дослідників. Найбільшу частину аналітичних та дослідницьких матеріалів представляє американська наукова школа внаслідок того, що китайський напрям стає одним із провідних у зовнішній політиці Сполучених Штатів, і дослідження містять у собі ще й прикладний та рекомендаційний характер, який може використовуватися під час формування національної стратегії держави. Зміни, що відбувались у Білому Домі у 2008 р., ознаменували початок нової епохи, як і у

висвітленні американської політики як щодо Китаю та АТР, так і щодо самих американо-китайських відносин. Із того часу кількість політологів, котрі сконцентрували свою увагу на аналізі та прогнозуванні відносин США з КНР, значно зросла.

Мета статті – аналіз офіційних джерел, серед яких – національні стратегії, двосторонні угоди, офіційні пресрелізи та виступи представників США для визначення концептуальних основ Вашингтону щодо Китайської Народної Республіки.

Теоретичні основи дослідження. Центральним у межах дослідження є розгляд національних інтересів США в контексті балансу сил у протистоянні з КНР на основі основних постулатів неореалізму, що визначено теоретиком К. Уолтцом [1].

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Характер статті визначив застосування певного спектра загальносуспільних, політологічних, соціологічних й історичних методів, принципів та підходів. Їх вибір пов'язаний із метою та завданнями роботи. Для досягнення поставленої мети дослідження застосовано метод івент-аналізу, або аналіз подій, заснований на спостереженні за динамікою подій у двосторонніх американо-китайських відносинах із метою визначення основних тенденцій їх розвитку й еволюцію політичної ситуації, яку вони створюють навколо себе. Також важливою складовою частиною є контент-аналіз, адже основною метою є розкриття концептуальних основ через аналіз основних положень зовнішньополітичних документів і доктрин Сполучених Штатів Америки.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування й реалізація зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки являє собою складний, багатогранний процес взаємодії різних владних інститутів США, основними з яких є президент, Рада національної безпеки, Держдепартамент, міністерство оборони й Конгрес, які мають різні погляд і вплив на зовнішньополітичний вектор Вашингтону щодо Китаю.

Аналіз доктринальних документів і доповідей виконавчої влади США, що включають стратегії національної безпеки, доповіді Міністерства оборони та Державного департаменту США, дає можливість простежити оцінку Вашингтону щодо позицій Китаю

й виявити інструментарій, який США готові втілити в життя задля забезпечення власних національних інтересів. Вивчивши тези Стратегії національної безпеки США 2010 р., 2015 р. та 2018 р., можемо відстежити еволюцію сприйняття двосторонніх відносин із КНР від «глибокого й ефективного співробітництва з одним із найвагоміших центрів впливу XXI ст.» у 2010 р. до «довгострокового протистояння зі стратегічним противником» у 2018 р.

Так, у 2010 р. в Стратегії національної безпеки США серед партнерів, із якими Вашингтон сподівається на плідну співпрацю, виокремлено ключові центри впливу, до яких віднесено Китай, Індію та Росію, і країни, вплив яких на міжнародній арені зараз значно зростає, як-от: Бразилія, ЮАР та Індонезія [2, с. 11]. У цьому контексті згадано, що кооперація із вищезазначеними партнерами в розв'язанні глобальних проблем не є більше грою з нульовою сумою.

Одним із найпріоритетніших векторів зовнішньої політики названо азіатський унаслідок того, що різке економічне зростання азіатських країн наразі має великий вплив на американський розвиток. США, як зазначено в тексті Стратегії, уже зробили багато кроків до залучення азіатських країн, уключаючи участь Сполучених Штатів у регіональних міжнародних організаціях, дво- та багатосторонніх діалогах, посилення торгово-економічної кооперації. Для забезпечення більш рішучої ролі в регіональних справах Вашингтон висловлював свої наміри щодо інтенсифікації кооперації з АСЕАН та в рамках Форуму Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва, Транстихоокеанського партнерства, Східноазійського саміту [2, с. 43].

Щодо взаємодії з Китаєм, то на початку президентства Б. Обама зазначалося, що США продовжуватимуть підтримувати позитивні, конструктивні й усебічні відносини з Китаєм для просування таких пріоритетів, як економічне відновлення, протидія кліматичним змінам та нерозповсюдження ядерної зброї. Вашингтон сконцентрував свою увагу на контролюванні програми військової модернізації Китаю; на підготовці до того, щоб інтереси та союзники США як на регіональному, так і на глобальному рівнях, не зазнали негативних наслідків від китайського піднесення; на заохоченні КНР до зовнішньополітичних рішень, які сприятимуть миру, безпеці й процвітанню, коли його вплив зростатиме. Як основний інструмент залучення Китаю до мирної партнерської співдії названо Стратегічний й Економічний діалог для вирішення більш широкого кола питань та покращення комунікації між військовими з обох сторін із метою зменшення недовіри. Також у

документі зазначено про наміри брати участь у процесах, які сприятимуть зменшенню напруженості між Китайською Народною Республікою й Тайванем. Відзначено те, що розбіжності не повинні перешкоджати співпраці з питань, що становлять взаємний інтерес, оскільки прагматичні та ефективні відносини між Сполученими Штатами й Китаєм є важливими для вирішення основних викликів ХХІ ст. [2, с. 43].

У середині другого президентства Б. Обама в Стратегії національної безпеки США вже 2015 р. акцентування уваги здійснюється не на сфері, у яких США та Китай можуть розвивати своє партнерство, а на проблеми в американо-китайській взаємодії. Південно-Китайське море вказано як основний вузол протиріч і перешкод, що заважають кооперації та партнерству. Більш жорстко звучить позиція США щодо Азіатсько-Тихоокеанського регіону, адже вказано, що Сполучені Штати були, є й будуть Тихоокеанською силою. Розв'язання безпекових питань регіону, уключаючи територіальні конфлікти в Південно-Китайському морі й безпекове питання Корейського півострова, визнається пріоритетним зовнішньополітичним завданням. Американське керівництво виражало рішучість закріпити за собою ключову роль у процесі формування довгострокового розвитку регіону для зміцнення стабільності й безпеки, сприяння торгівлі в умовах відкритої та прозорої системи й забезпечення поваги загальних прав і свобод [3, с. 24].

У цьому ж документі вже починають звучати претензії США на адресу Китаю в контексті кіберзлочинності та промислового шпигунства й значного військового росту, що викликає певні сумніви. У документі вказано, що Вашингтон буде уважно стежити за військовою модернізацією та розширенням присутності КНР в Азії, одночасно шукаючи шляхи зменшення ризику військово-тактичного непорозуміння. Що стосується кібербезпеки, то Сполучені Штати висловили намір уживати необхідних заходів для захисту американського бізнесу від кіберкрадіжок комерційної таємниці з комерційною вигодою, приватними суб'єктами чи китайським урядом [3, с. 24].

При президентстві Д. Трампа риторика, зафіксована в Стратегії національної безпеки США 2018 р., стала більш різкою та радикальною на адресу Пекіна. Китай названо стратегічним конкурентом, який використовує хижацьку економіку для залякування своїх сусідів, воєнізуючи акваторію Південно-Китайського моря. Китай, за положеннями документа, використовує військову модернізацію, аби змусити сусідні країни змінити міжнародний порядок Індо-Тихоокеанського регіону на свою користь. Поки Китай продовжує

економічне й військове зростання, утворюючи владу за допомогою загальнодержавної довгострокової стратегії, він продовжуватиме проводити програму військової модернізації, мета якої – гегемонія в Індо-Тихоокеанському регіоні в найближчій перспективі та посунення Сполучених Штатів для досягнення глобальної переваги в майбутньому. Найбільш далекосяжною метою цієї оборонної стратегії, за текстом документа, є встановлення прозорих та неагресивних військових відносин між Вашингтоном і Пекіном [4, с. 1–4].

Також в останній Стратегії національної безпеки йдеться про те, що довгострокові стратегічні змагання з Китаєм і Росією є головними пріоритетами для Державного департаменту. Отже, зростання могутності Китаю визнається основною загрозою безпеці й процвітанню США сьогодні [4, с. 1–4].

Продовжуючи характеристику позицій виконавчої влади США до американо-китайських відносин, згадаємо й про звітність Державного департаменту США. Основними є щорічні «Доповіді зі стану прав людини в країнах світу». У доповіді 2019 р. виділено такі проблеми із забезпеченням прав людини в КНР: арбітражне позбавлення життя й інші незаконні чи політично мотивовані вбивства, катування, умови утримання людей у в'язницях, незабезпечення прозорості процедури громадського суду, проблема політичних в'язнів, незаконне державне втручання в приватне життя та кореспонденцію людини, свобода самовираження й свобода ЗМІ, зокрема Інтернету, свобода наукової думки, віросповідання, переміщення, проблема захисту біженців, а також свобода політичної думки та непрозорість і демократичність виборів. Така оцінка й пильна увага до внутрішніх справ Китаю дуже турбує Пекін та провокує його на відповідні дії [5].

Також цілі й пріоритети зовнішньої та оборонної політики Сполучених Штатів можна характеризувати, ґрунтуючись на регулярних доповідях Міністерства оборони США, таких як щорічна «Доповідь щодо військової могутності Китайської Народної Республіки» [6] та «Огляд ядерної політики» [7], що містить розділ про КНР, і доповідь «Військова могутність КНР» [8] Розвідувального управління Міністерства оборони США. Ці доповіді допомагають охарактеризувати бачення Пентагона щодо Китаю та розширюють інструментарій оцінки й прогнозування розвитку американо-китайських відносин у цілому. Однією з основних є «Доповідь щодо військової могутності Китайської Народної Республіки» [6].

За положеннями доповіді 2019 р., комуністична партія Китаю формує стратегію розвитку військових сил КНР у новій ері як намагання

реалізувати давні націоналістичні прагнення повернути Китай на позиції сили, процвітання та лідерства на світовій арені [6, с. 2].

Зовнішня політика Китаю сприяє трансформаціям міжнародної системи на умовах Пекіна й згідно з ідеями та принципами, які саме Пекін вважає важливими для реалізації його концепції побудови «суспільства зі спільним майбутнім для людства». У документі приділено увагу тому, що у 2019 р. КНР визнала, що її збройні сили повинні відіграти більшу роль у реалізації її зовнішньої політики, висвітлюючи все більш глобальний характер, який Пекін приписує своїм військовим потужностям [6, с. 4].

Цілі військової модернізації Китаю, на думку Розвідувального управління Міністерства оборони США, співмірні та частково ширші за прагнення національного розвитку. Економічний, політичний, соціальний та безпековий розвиток Китаю взаємо підсилюють і підтримують китайську стратегію національного піднесення. КПК вважає економічний розвиток центральною рушійною силою, яка визначає китайську модернізацію у всіх сферах, включаючи й збройні сили. Економічний розвиток Китаю підтримує його військову модернізацію не лише шляхом забезпечення зростаючих оборонних бюджетів, але й завдяки економічним партійним ініціативам, таким як Економічний пояс Шовкового Шляху й «Зроблено в Китаї–2025» [6, с. 11].

Китайська стратегія розвитку військово-цивільного злиття охоплює декілька взаємопов'язаних аспектів, серед яких – злиття китайської оборонної промислової бази та цивільних технологій КНР і цивільної промислової бази; інтегрування й використання науково-технічних інновацій у військовому та цивільному секторах; виховання кадрів і поєднання військової та цивільної експертизи й знань; уведення військових вимог до цивільної інфраструктури та залучення цивільного будівництва для військових цілей тощо. Хоча така стратегія має більш широкі цілі, ніж придбання іноземних технологій, утім, таке всебічне залучення цивільної та військової сфер КНР турбує Розвідувальне управління Міністерства оборони США, оскільки через відсутність чіткої межі між цивільною й військовою економіками КНР американські та інші світові компанії певною мірою беруть участь у спонсорстві оборонної промисловості Китаю, що не відповідає стратегічно-військовим інтересам Вашингтону [6, с. 18].

Також Міністерство оборони США турбує, що КПК не визначила у доктринальних документах, що має на увазі під своїм прагненням мати військову сферу світового рівня наприкінці 2049 р. Однак у контексті національної стратегії Китаю КПК мають на меті розробити військову

силу, яка дорівнює або в деяких аспектах перевершує військові сили США та будь-якої іншої великої держави, котру Китай розглядає як загрозу власному суверенітету, безпеці й інтересам розвитку [6, с. 24].

Загалом виступи та висловлювання представників Міністерства оборони щодо Китаю, зазвичай, відрізняються куди більш радикальними й жорсткими формулюваннями, ніж ті, що містяться у виступах американського президента та представників Держдепартаменту. Посадові особи Міністерства оборони нерідко виступають за проведення стосовно Китаю тих чи інших елементів політики «стримування»: обмеження можливостей Китаю купувати озброєння на зовнішніх, особливо західних, ринках; інтенсифікація військового співробітництва США з Тайванем, у тому числі збільшення масштабів продажу озброєнь; збереження й розширення американської військової присутності в Східній Азії; створення регіональної системи ПРО в Східній Азії та ін.

Важливу, хоча й обмежену роль у процесі формування зовнішньої політики США, у тому числі й на її китайському напрямі, відіграє також американський Конгрес. На думку Я. В. Лексютіної, у формуванні китайської політики конгресмени переслідують здебільшого цілі, що визначаються вузько політичними інтересами, ідеологією й цінностями. Нерідко конгресмени у формулюванні та висуненні своїх зовнішньополітичних ініціатив виходять із кон'юнктурних міркувань, прагнення підвищити своє фінансування й рівень підтримки з боку електорату. Зазвичай, діяльність Конгресу має певною мірою антикитайську спрямованість і дестабілізуюче впливає на американо-китайські відносини.

Як уже зазначалося стосовно американських президентів, конгресмени-демократи стосовно Китаю зазвичай акцентують увагу на правозахисній проблематиці й американо-китайських протиріччях в економічній сфері, а республіканці – на проблемі Тайваню, питаннях протиракетної оборони та ядерного нерозповсюдження.

Можна відзначити дві базові причини формування критичної позиції Конгресу щодо Китаю: залежність законодавців від електорату і їхня схильність до впливу лобі. У зв'язку з тим, що громадська думка в США з 1990-х рр. під впливом трагічних подій на площі Тяньаньмень у червні 1989 р. і тривалої практики порушення прав людини китайською владою, критично налаштоване стосовно Китаю, законодавці, нехтуючи нанесенням потенційної шкоди американо-китайським відносинам, розглядають антикитайську діяльність як засіб підвищення фінансування й підтримки з боку американського електорату. Зазвичай, на появу

таких ініціатив Китай реагує не лише найсильнішою критикою на адресу американських законодавців, але й пред'являє претензії до виконавчої влади США, як такої, що не здатна упоратися з власними конгресменами.

У рамках вивчення поглядів законодавчої влади США щодо Китаю цікавим є розгляд діяльності такого органу, як Комісія, зважаючи на економіку та безпеку США й Китаю, створену Конгресом Сполучених Штатів у жовтні 2000 р. із законодавчим мандатом контролювати, розслідувати та подавати Конгресу щорічний звіт про наслідки для національної безпеки торгово-економічних відносин між Сполученими Штатами й Китайською Народною Республікою, і надавати Конгресу рекомендації щодо законодавчих та адміністративних дій.

У 2019 р. цією інституцією надано такі рекомендації Конгресу Сполучених Штатів Америки [9]. По-перше, Конгрес, на думку Комісії, повинен приймати закони та підзаконні акти щодо надання фінансової допомоги вільним і демократичним ЗМІ в країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону, тим самим підтримуючи демократичну протидію китайському впливу й пропаганді на території сусідніх до КНР країн. По-друге, Конгрес повинен зобов'язати публікувати доповіді для китайських інвесторів і підприємців, у яких викривали спонсорство китайським урядом китайських партнерів США та умови, за котрих таке спонсорство надано. Отже, комісія сподівається, що Вашингтон зможе протидіяти неконтрольованій участі американських підприємств у розвитку китайської економіки та військової галузі. По-третє, Конгрес повинен на законодавчому рівні перешкоджати кооперації або хоча б надавати всеосяжну оцінку колаборації американських і китайських науковців, особливо у високотехнологічній, космічній та військовій галузях. По-четверте, Сполученим Штатам потрібно забезпечувати механізми контролю вивезення академічної й технічної думки до Китаю.

Особливе місце відведено, формуванню правильної реакції Вашингтону щодо прагнення Пекіна побудувати військові сили світового рівня до 2019 р. Серед рекомендацій Комісії фігурує необхідність залучення китайськомовних спеціалістів для правильного трактування офіційних документів, заяв із боку КНР та її практичних дій, які здійснюються для досягнення цієї мети.

Конгресу також рекомендовано проводити експертну оцінку, визначаючи ситуації та події, у яких Китай реалізовував діяльність, ще може бути спрямована на встановлення військової присутності й домінування в регіоні, розташування сил оперативного реагування в АТР тощо. Ця оцінка повинна включати також аналіз інтересів китайських

державних підприємств та інші комерційні інтереси, пов'язані з китайським урядом, який інвестує в стратегічні активи, такі як порти та аеродроми на своїй території й території інших країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, і повинна пропонувати варіанти, які можуть бути використані Вашингтоном, щоб відмовити держави АТР приймати пропозиції китайського уряду щодо розміщення китайських військових сил на своїй території та акваторії [10].

Окремо в доповіді виділено важливість для Сполучених Штатів таких регіональних напрямів зовнішньої політики, як Океанія та Сингапур, зокрема й тайванський напрямок.

Отже, формування зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів Америки стосовно Китайської Народної Республіки формується під впливом багатьох факторів та поглядів різних інституцій.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сьогодні в доктринальних документах США Китай фігурує як стратегічний конкурент, який використовує інструменти впливу на своїх партнерів, котрі не відповідають стандартам міжнародного ринку, та який хоче змінити порядок в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні на свою користь. Ця характеристика є дещо парадоксальною якщо до найбільшого торгового партнера, так і зовнішнього кредитора. У процесі формування зовнішньополітичної стратегії США в китайському векторі простежуємо відмінності в підходах американських владних інститутів. Так, президент розглядає американо-китайські відносини в контексті стратегічних, глобальних і регіональних інтересів США; Міністерство оборони вбачає в Китаї переважно державу, спроможну кинути виклик регіональному й глобальному домінуванню США; Конгрес же трактує американо-китайські відносини як набір окремих проблемних питань двосторонньої взаємодії поза контекстом регіональної та глобальної політики США й перебуває в залежності від електорату та під впливом антикитайського лобі. КНР наразі підриває позиції Вашингтону як єдиного глобального центру сили. Між державами існує ще низка нерозв'язаних проблем, серед яких – Тайванське питання, права людини та свободи віросповідання в СУАР і Тибеті, свобода навігації й проблеми Південно-Китайського моря тощо. Відповіддю Сполучених Штатів на вищезазначені проблеми є оточення Китаю мережею закордонних військових баз і регіональної системи ПРО в АТР. Утім, перехід одного з конфліктних питань у гарячу фазу протистояння маловірогідний

не лише через ядерний статус обох держав, але й через масштабну економічну взаємозалежність США та КНР. Тому Вашингтон продовжує нарощувати свій прями́й і опосередкований вплив на регіональних акторів для підри́ву могутності Китаю, не вступаючи в пряме відкрите протистояння зі своїм стратегічним конкурентом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Waltz, K. N. (2000). Structural Realism after Cold War. *International Security*, 25, 5–41. http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/Waltz_Structural%20Realism.pdf
2. The White House (2010, May). *National Security Strategy*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
3. The White House (2015, February). *National Security Strategy*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf
4. Department of Defense (2018a). *Summary of the National Security Strategy of the United States of America*. U.S. Department of Defense.
5. Department of State (2019). *Country Reports on Human Rights Practices: China (Includes Hong Kong, Macau, and Tibet)*. U.S. Department of State.
6. Office of the Secretary of Defense (2020, September 1). *Military and security development including the People's Republic of China*. US Dept of Defense. <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF>
7. Department of Defense (2018b, February 2). *Nuclear Posture Review*. U.S. Department of Defense. <https://dod.defense.gov/News/SpecialReports/2018NuclearPostureReview.aspx>
8. Defense Intelligence Agency (2019). *China Military Power: Modernizing a Force to Fight and Win*. https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/China_Military_Power_FINAL_5MB_20190103.pdf
9. U.S.-China Economic and Security Review Commission. (2019, November). *Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Review Commission. Executive Summary and Recommendations*. <https://www.uscc.gov/sites/default/files/2019-11/2019%20Executive%20Summary.pdf>.
10. Лексютина, Я. В. (2012). *Американо-китайские отношения в условиях трансформирующейся международной системы в начале XXI в.* Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ.

CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF THE US POLICY TOWARDS CHINA AT THE CURRENT STAGE

One of the key issues of international politics in the first decade of the XXI century are the US-China relations that are gradually evolving from a comprehensive partnership to a sharp antagonism. Despite Beijing's assurances that the country's foreign policy has a purely peaceful goals, the United States

are concerned about the rapid development of Beijing's economic and military power, which has already spread beyond the Asian region and now affects the vast majority countries' foreign policy directly or indirectly. The economic confrontation between Beijing and Washington at the present state of relations has already grew into a trade war. The nuclear status of both participants of this confrontation, the antagonism in both the economic and the political spheres becomes a real threat to security not only in the Asia-Pacific region, but within the whole world. China's emergence as a new center of power coincided with the strategic «return of the United States to Asia» under the Obama administration and Trump's «Make America Great Again» policy, both of which were intended to curb China's growing power. In turn, Beijing is using its economic power to prevent the formation of an anti-Chinese coalition under the auspices of Washington in the immediate vicinity of its borders. The probability of escalation of the crisis, which is currently in a frozen state, has actualized the search for ways to solve the main security issues in both theoretical and practical terms. Today, the issue of US-China relations is in the focus not only of academia, but also of among the representatives of the highest political circles in almost every country in the world. This interest is conditioned by a variety of factors: for the United States, it is a critical issue in the context of remaining a world hegemon; for China – the opportunity to project its economic power on the political dimension and solve critical problems of its own foreign policy in the status of a new world hegemon.

Key words: international system; national interest; balance of power; China's containment policy; trade war; China; USA; national security strategy.

REFERENCES

1. Waltz, K. N. (2000). Structural Realizm after Cold War. *International Security*, 25, 5–41. http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/Waltz_Structural%20Realism.pdf
2. The White House (2010, May). *National Security Strategy*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
3. The White House (2015, February). *National Security Strategy*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf
4. Department of Defense (2018a). *Summary of the National Security Strategy of the United States of America*. U.S. Department of Defense.
5. Department of State (2019). *Country Reports on Human Rights Practices: China (Includes Hong Kong, Macau, and Tibet)*. U.S. Department of State.
6. Office of the Secretary of Defense (2020, September 1). *Military and security development including the People's Republic of China*. US Dept of Defense. <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF>
7. Department of Defense (2018b, February 2). *Nuclear Posture Review*. U.S. Department of Defense. <https://dod.defense.gov/News/SpecialReports/2018NuclearPostureReview.aspx>

8. Defense Intelligence Agency. (2019). *China Military Power. Modernizing a Force to Fight and Win*. https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/China_Military_Power_FINAL_5MB_20190103.pdf

9. U.S.-China Economic and Security Review Commission. (2019, November). *Report to Congress of the U.S.-China Economic and Security Review Commission. Executive Summary and Recommendations*. <https://www.uscc.gov/sites/default/files/2019-11/2019%20Executive%20Summary.pdf>.

10. Leksiutyna, Ya. V. (2012). *The US-China relationships in conditions of transforming international system in the beginning of XXI cent.* Yzd-vo SPbHU (In Russian).

Матеріал надійшов до редакції 11.12.2020 р.

УДК 327

Віктор Павлюк,

кандидат історичних наук, професор кафедри країнознавства,

Національний університет «Острозька академія»,

ORCID ID: 0000-0002-7231-9883

viktor.pavlyuk@oa.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-29-45

МІЖНАРОДНІ ПРОЄКТИ Е. МАКРОНА: КОНЦЕПЦІЇ Й ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ

У статті проаналізовано зміст пропозицій Е. Макрона щодо реформування ЄС, оцінено можливість їх практичного втілення та підтримку серед європейської спільноти; охарактеризовано дії франко-німецького тандему в контексті реформування ЄС; з'ясовано особливості франко-російських відносин, найближчі перспективи їх розвитку; осмислено місце України в зовнішньополітичних концепціях Франції на сучасному етапі. Амбітні пропозиції Е. Макрона щодо реформування Європейського Союзу, зокрема ідеї створення міністерства фінансів ЄС, уніфікації частини податків, створення спільної європейської армії й спільного оборонного бюджету, формування загальноєвропейського агентства з питань мігрантів та інші, спрямовані на пошук шляхів розв'язання актуальних проблем і кризових явищ, із якими стикається об'єднана Європа в останні роки. Однак ці радикальні кроки не отримали широкої підтримки в багатьох державах-членах та інституціях ЄС. Тому, якщо говорити про реалізацію конкретних пунктів проекту реформування ЄС Е. Макрона,

то певне втілення одержали лише ті пропозиції, які внесені у франко-німецьку Мезебергську декларацію, тобто були підтримані Німеччиною. Також деякі ідеї французького президента суголосні з євросоюзівськими ініціативами, які на той час уже були в розробці. Так, наприклад, пропозиція Е. Макрона побудувати європейську армію наклалася на ініціативу ЄС зі створення «Постійного структурованого співробітництва» у рамках Європейської безпекової та оборонної політики. Водночас зрозуміло, що масштабна ідея європейської армії в нинішніх умовах не може бути реалізованою.

Франко-німецька співпраця залишається й за Е. Макрона ключовою в питаннях внутрішнього розвитку ЄС і зовнішньої політики інтеграційного об'єднання. На відміну від складних питань, пов'язаних із необхідністю реформування євросони, де дві держави займають різні позиції, співпраця Німеччини та Франції у сфері оборони переживає період піднесення. Це свідчить про прагнення обох партнерів діяти спільно на міжнародній арені й працювати над зміцненням єдності ЄС.

Найбільш проблемним питанням у французько-російських відносинах залишається російська агресія проти України. Заклики Е. Макрона до нормалізації відносин із Росією не знайшли широкої підтримки в ЄС і на Заході загалом, їх радше розглядають як незаслужену розрядку.

Ключові слова: Е. Макрон, Франція, реформи ЄС, промова Е. Макрона, проекти.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Претендуючи на посаду президента Французької Республіки у 2017 р., лідер партії «Вперед, Республіка», центрист Еммануель Макрон обіцяв проведення глибоких, рішучих реформ і проголосив великі цілі – відродити величність Франції, а потім і Європейського Союзу. Уже в статусі президента він виступив із власним планом реформування Євросоюзу. У зверненні до «громадян Європи», яке опубліковано на сайті Єлисейського палацу 4 березня 2019 р., французький президент пояснив необхідність реформ прагненням «змінити нашу цивілізацію в умовах трансформацій, що відбуваються у світі, і зміцнити ЄС як співтовариство свободи, безпеки та прогресу» [цит. за: 1, с. 21]. План Макрона передбачав створення Міністерства фінансів ЄС, уніфікацію частини податків у ЄС, створення спільної європейської армії й спільного оборонного бюджету, формування загальноєвропейського агентства з питань мігрантів. В авангарді всіх цих змін, на думку Е. Макрона, повинні перебувати Франція та Німеччина. Ще з 2017 р. дискусія щодо

потреби реформ у ЄС відобразилася також у «плані Меркель» (Європа «двох швидкостей»), «плані Юнкера» (перетворення ЄС у конфедерацію), «Європи націй Качинського» (обмеження повноважень структур ЄС на користь національних держав), що підтверджувало нагальність системних реформ в об'єднанні й водночас відсутність єдиного погляду щодо їхнього змісту, глибини та спрямування.

Мета статті – проаналізувати зміст пропозицій Е. Макрона щодо реформування ЄС, оцінити можливість їх практичного втілення й підтримку серед європейської спільноти; охарактеризувати в контексті реформування ЄС дії франко-німецького тандему та визначити його вплив на європейське життя; з'ясувати особливості франко-російських відносин, найближчі перспективи їх розвитку і впливу на геополітичну ситуацію в Європі та осмислити місце України в зовнішньополітичних концепціях Франції на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри значну увагу наукової спільноти до зовнішньої політики Франції, її сучасний етап залишається недостатньо вивченим у вітчизняній та зарубіжній науці. Достатньо добре досліджено питання доктринальних підходів Е. Макрона до реалізації зовнішньої політики Франції (праці О. Їжака, Є. Пудовкіна, С. Фьодорова, В. Чернеги й інших). Водночас менше уваги приділено спробам практичного втілення підходів Е. Макрона, зокрема й у царині реформування Європейського Союзу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

План реформування ЄС Е. Макрона. Ставши президентом Французької Республіки (14.05.2017 р.), Е. Макрон задав стратегічні напрями європейській інтеграції, спільній зовнішній та безпековій політиці через програми, виступи, заяви. Зрозуміло, що політичний лідер Франції прагне на міжнародній арені розірвати коло стагнації й занепаду, вийти за межі європейської та атлантичної солідарності, повернутися до концепції багатополлярності й мультилатералізму. «Ми переживаємо період інтенсивного перегляду дипломатичних устоїв, що існують у світі в останні 25–50 років. Я кажу про ультраліберальний світ із гіпермогутністю однієї держави. Нам треба повернутися до порядку колективного, стабільного та справедливого з нашими союзниками й усіма нашими партнерами», – заявив Е. Макрон в інавгураційній промові [2]. Він запропонував інклюзивний принцип у розв'язанні

найбільш гострих проблем, у т.ч. головної з них – безпеки – «смиренного суперництва держав» [2].

Французький президент прагнув змінити не лише роль та місце Франції у світових справах, але і Європи, увійшовши до історії державним діячем, якщо не світового, то європейського масштабу. Тільки за перший рік перебування на посаді президента Е. Макрон здійснив 46 закордонних візитів, відвідавши 29 країн, не враховуючи участі в міжнародних конференціях. Не менша кількість закордонних гостей відвідала Париж, і підсумком такої активності стало проведення 11–13 листопада 2018 р. в Парижі урочистої церемонії з нагоди 100-річниці перемир'я в Першій світовій війні та «Паризького форуму миру», у якому взяли участь глави держав й урядів близько 60-ти країн світу [3].

Ще у своїй передвиборчій програмі кандидат на посаду президента Франції вперше розкрив зміст власного бачення розвитку європейського проєкту, який доповнювався й деталізувався в низці промов президента Е. Макрона, особливо в його програмній промові в Сорбонні 26 вересня 2017 р., яка називалась «Ініціатива для Європи» і мала підзаголовок – «Європа суверенна, об'єднана, демократична» [4], та виголошеній промові на щорічній зустрічі з послами 27 серпня 2019 р. [5]. Головною стержневою темою, що покладена в основу його плану перебудови Європи, стала ідея «європейського суверенітету», або «європейської суверенності». Президент Франції заявляв, що Європейський Союз потребує «культури спільної стратегії», щоб колективно діяти на міжнародній арені [4; 5]. Е. Макрон стверджував, що Європа має навчитися мови влади, інакше вона може геополітично зникнути [4; 5]. Виступ Е. Макрона в Європарламенті 17 квітня 2018 р. також стосувався проблеми європейського суверенітету.

Червнева 2018 р. франко-німецька «Спільна Мезебергська декларація» стала проявом кульмінації на шляху просування проєкту реформування ЄС. А на зустрічі в Аахені 22 січня 2019 р. Е. Макрон закликав німецьке керівництво відкинути недовіру та взятися за реформування ЄС. Ідею необхідності європейських змін французький президент аргументував тим, що сучасні світові проблеми – економічні, торговельні, військові, геополітичні – європейські країни не зможуть розв'язати окремо одна від одної. У своїй міжнародній програмі Е. Макрон констатував, що світ є нестабільним і несе нові загрози. «Ми зіштовхуємося з глобальними викликами: тероризмом, кліматом, відсутністю безпеки на Близькому та Середньому Сході й в Африці, кризою з Південною Кореєю або Україною, нестабільністю в таких

країнах, як Венесуела. Ми свідки появи держав, які не розділяють наших цінностей, але з якими ми повинні розмовляти, як-от Китай і Росія», – заявив Е. Макрон в ексклюзивному інтерв'ю «Уесту» (щоденна франц. газета) 13 липня 2017 р. [6]. Тероризм, громадянські війни, напливи біженців, зміна клімату, хронічні кризи світової торгівлі й фінансової системи, націоналістична та релігійна напруженість загрожують не лише Франції, але й цілій Європі [6]. Тому Е. Макрон наголошував на необхідності посилення та поглиблення європейської інтеграції, потребі зробити її більш інтегрованою, демократичною й конкурентоспроможною.

План французького президента передбачав посилення європейської солідарності у виконанні конкретних завдань. Для цього Е. Макрон пропонував провести дебати-консультації на національному та європейському рівнях про сучасні проблеми й перспективи розвитку ЄС. І, як результат – напрацювати «дорожні карти» першочергових дій, які б мали закласти підґрунтя для розвитку Європейського Союзу на найближчі 10–15 років. При цьому найважливішим завданням було підвищення управління шляхом створення бюджету зони євро з призначенням міністра фінансів, який контролюватиметься парламентом зони євро, відокремленим від Європарламенту, про що заявив Е. Макрон у півторагодинній промові в університеті Сорбонни [4]. Крім того, президент пропонував змінити правила оподаткування в усіх країнах євросони. «Бюджет має йти поряд із сильним політичним керівництвом на чолі зі спільним міністром (фінансів) і сильним парламентським наглядом на європейському рівні» [4]. Так, до 2020 р. пропонувалось увести так звану «податкову вилку» за вибором країн-членів, що повинно стати умовою доступу до «Фонду єднання» ЄС [4].

Е. Макрон пропонував також реформувати сільськогосподарську політику ЄС із метою підтримання продовольчого суверенітету Європи, захисту її продовольчого ринку й безпеки споживачів (САР), створення загальноєвропейського органу контролю за якістю продуктів [7, с. 32].

Ще однією важливою групою питань, піднятих Е. Макроном, є пропозиції з активізації «Європи оборони». Франція ратує за зміцнення європейського оборонного співробітництва, яке б мало вибудовуватись у різних форматах (двостороннє та багатостороннє співробітництво між європейськими державами, ЄС, НАТО). У цій сфері європейського життя президент Франції запропонував створити Європейський оборонний фонд для фінансування спільних напрацювань у військовій сфері, виробництва зброї й військової техніки, створення на постійній основі

Європейського генерального штабу, а також Європейської ради безпеки. Е. Макроном запропоновано створити загальноєвропейську систему розвідувальної інформації з централізованою базою даних, організувати спільну академію з розвідки і європейську прокуратуру з боротьби з організованою злочинністю та тероризмом. Реалізація запропонованих ідей сприяла б формуванню боєздатних сил швидкого реагування, спільного оборонного бюджету ЄС і напрацювання спільної воєнної доктрини. Ідея створення європейської армії підтримана канцлеркою ФРН А. Меркель, зокрема її твердженням, що треба рухатись у цьому напрямку. Але Верховний представник Європейського Союзу в закордонних справах та з політики безпеки Ф. Могеріні заявила про недоречність формування європейської армії [8]. На початку листопада 2019 р. Е. Макрон в інтерв'ю «The Economist» заявив, що Європа більше не може покладатися на захист США як союзника в НАТО. І Європа повинна почати думати про себе як про «геополітичну силу», оскільки Північноатлантичний альянс зараз переживає «смерть мозку» [8].

«Європейський Союз не зможе захистити Європу», – висловив переконання генеральний секретар Північноатлантичного альянсу Єнс Столтенберг на спільній пресконференції з президентом Франції Е. Макроном 28 листопада 2019 р. На думку Є. Столтенберга, європейська єдність не може замінити трансатлантичну [9]. Висловлюючи альтернативну думку в лютому 2020 р. в ході візиту до Польщі, Е. Макрон наголосив, що європейська обороноздатність – це не альтернатива НАТО, а необхідне доповнення та підтримка. «Європейські оборонні можливості та НАТО становлять два стовпи однієї конструкції – спільної безпеки Європи» – акцентував президент Франції [10]. На нашу думку, лише сильні ЄС і НАТО спроможні гарантувати мир і безпеку не тільки для Європи, але й для цілого світу.

Пропозиції Е. Макрона не обійшли також міграційної кризи. Пропонувалося створити «загальноєвропейську службу з надання притулку», яка б узяла на себе функції «встановлення єдиних міграційних правил» у країнах ЄС і на кордонах Євросоюзу та «прикордонну службу» з особовим складом 5000 осіб [8]. Із метою інтеграції біженців пропонувалося фінансувати широку програму їх навчання, що передбачала стимуляцію передусім керівництва африканських країн, котрі є джерелами міграційних потоків. Крім того, поза межами ЄС планувалося створення т.зв. «платформ прибуття», тобто попередніх «фільтраційних пунктів» [8].

Передбачалася також спільна домовленість про нові міграційні правила з тим, щоб знайти точки дотику з країнами Східної Європи, які, на думку Е. Макрона, ухилилися від розв'язання проблеми облаштування біженців, та тими, котрі взяли на себе головну відповідальність за розв'язання міграційної проблеми.

Що ж удалося реалізувати із запропонованого плану реформаторських змін у Європейському Союзі? Так, у звіті «Рік після Сорбонської ініціативи», розміщеному на сайті адміністрації французького президента у вересні 2018 р., зазначалося, що з 49-ти пропозицій європейської програми Макрона 22 ініціативи пропрацьовано або майже готові до роботи; 18 перебувають на стадії опрацювання й 9 готуються до розгляду [8]. Проте якщо говорити про реалізацію конкретних пунктів проекту, то експерти стверджують, що трансформувалися лише ті пропозиції, які внесені у франко-німецьку Мезебергзьку декларацію. У цьому контексті пропозиція Е. Макрона побудувати європейську армію накладається на ініціативу ЄС створення «Постійного структурованого співробітництва» (PESCO), яка схвалена в грудні 2017 р. в рамках Європейської безпекової та оборонної політики і яка мала б відповідати за спільну оборонну політику, але не конкуруючи із НАТО. У 2018 р. дев'ять держав (Бельгія, Великобританія, ФРН, Данія, Іспанія, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Естонія) підтримали пропозицію Е. Макрона про створення сил швидкого реагування – Європейську ініціативу втручання – E12 [9]. Однак аналіз та експертні оцінки спонукають до висновку, що ідея європейської армії в нинішніх умовах не може бути реалізованою. Це суперечить спільним євроатлантичним прагненням держав-членів НАТО, є дублюванням цілей і завдань Північноатлантичного альянсу, зумовлює нарощування витрат у сфері оборони (спільний оборонний бюджет ЄС на період 2021–2027 рр. має досягти 13 млрд євро з Європейського фонду оборони), шкодить процесу подальшого політичного єднання Європи та сприятиме наростанню проблем соціально-економічного характеру.

Франко-німецькі відносини. На фоні процесів, які пов'язані з наростанням геополітичної турбулентності у світі, непередбачуваними діями Д. Трампа, послабленням позицій ЄС на міжнародній арені Е. Макрон намагається енергійно активізувати франко-німецький тандем, покладаючи на нього роль інструмента, спроможного протистояти регіональним і глобальним викликам. Ще у своїй програмній книзі «Революція» Е. Макрон наголошував на необхідності переконати німецьких партнерів рухатись уперед, але при цьому Франція сама

повинна бути прикладом реформування. Майбутній президент Франції зазначав, що Німеччина перебуває в стані вичікування, блокуючи значну кількість європейських проєктів через недовіру до самої Франції. У програмі Е. Макрона ФРН згадувалась у контексті зміцнення бюджету єврозони й розвитку «Європи оборони» [4]. Знаковою стала промова Е. Макрона 10 січня 2017 р. в університеті Гумбольта у Берліні. У виступі він закликав керівництво Німеччини до співробітництва у сфері безпеки, євробюджету, торгівлі ЄС, взаємодії в питаннях кібербезпеки [11]. ЗМІ ФРН відзначали, що А. Меркель та Е. Макрон мають ідентичні погляди на всі головні проблеми ЄС. Після перемоги на виборах унаслідок наявної традиції Е. Макрон здійснив свій перший візит 15 травня 2017 р. як президент до ФРН. А. Меркель вітала єврооптимістичну позицію Е. Макрона. Підтримка такого досвідченого політика була для Е. Макрона дуже доречною в період його появи на світовій політичній арені. Між двома європейськими лідерами встановився тісний діловий контакт. Символом нового імпульсу франко-німецького співробітництва й нової хвилі євроінтеграції стала ініціатива Е. Макрона підписати до 55-річчя Єлисейського договору новий варіант цієї угоди, який би передбачав поглиблення інтеграції двох економік і законодавства, посилення зв'язків громадянського суспільства країн, тісний діалог у питанні зовнішньої політики та безпеки, енергетичну й технологічну взаємодію [1]. Але при цьому експерти відзначають певні розходження між Е. Макроном та А. Меркель на концептуальному рівні щодо формату майбутньої євроінтеграції. Ідея багатозвездчастої Європи Е. Макрона не зовсім до смаку А. Меркель.

Ще одним каменем спотикання у відносинах між ФРН і Францією є питання реформування фінансової основи європейського інтеграційного проєкту. Німеччина стоїть на позиціях зміцнення єврозони шляхом чіткого дотримання всіма країнами ЄС меж бюджетного дефіциту в 3 % ВВП. Позиція ж Е. Макрона полягає в тому, щоб вишукувати кошти для проведення реформ ЄС, передусім інвестування у створення нових робочих місць. Саме з цією метою він запропонував створити бюджет 19 країн єврозони, який би контролювався міністром фінансів ЄС і парламенту країн єврозони. Але сторони не знайшли порозуміння в прийнятті шляхів вирішення цього важливого питання. Більше того, Е. Макрон піддав критиці А. Меркель, звинувачуючи її у вічному фетишизмі з питання про бюджетні дефіцити [11].

На фоні складних питань, пов'язаних із необхідністю реформування єврозони, співпраця двох держав у сфері оборони переживає період

піднесення. 3 липня 2017 р. відбулося 19-те засідання двосторонньої ради міністрів, на якому сторони розглянули ініціативу Постійного структурованого співробітництва (PESCO), обговорили необхідність створення Європейського фонду оборони, запропонували «Альянс для Сахеля», технологічні й культурні проєкти [12]. Із цих проєктів найбільш реалістичною видається взаємодія в оборонній сфері, у тому числі випуск продукції ВПК. Саме на цьому напрямі між Францією та Німеччиною простежуємо менше розбіжностей, ніж у фінансово-економічній сфері. А непрогнозованість дій Д. Трампа змусила лідерів Франції та ФРН зазначити, що в нинішніх умовах просто покладатися на США ненадійно і що ЄС повинен стати геополітичною та дипломатичною потугою [12].

Підтвердженням успішних спільних ініціатив є аахенська франко-німецька угода й принята в червні 2018 р. Мезебергзька декларація, яка передбачає створення до 2021 р. спільної бюджетної сфери єврозони та включає пропозиції Е. Макрона щодо створення єдиної європейської армії. У першому розділі Декларації «Зовнішня політика, безпека і оборона» поставлено завдання пришвидшити прийняття рішень у ЄС та досягнути їх більшої ефективності в межах Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП). Сторони висловили побажання розширити практику голосування більшістю голосів у сфері СЗБП ЄС, підтримали ідею розвитку спільної стратегічної культури на основі «Європейської ініціативи втручання», яка тісно переплітається з Постійним структурованим співробітництвом. На думку Е. Макрона, саме активізація франко-німецького дуєту є інструментом впливу на позитивну трансформацію процесів у питаннях забезпечення безпеки в Європейському регіоні та посиленні впливу ЄС у глобальному світі [7].

22 січня 2019 р. в німецькому місті Аахен у ході зустрічі канцлера ФРН А. Меркель та президента Французької Республіки Е. Макрона відбулося підписання Договору між Французькою Республікою й Федеративною Республікою Німеччиною про франко-німецьке співробітництво та інтеграцію, мета якого – зміцнення взаємодії у військовій і дипломатичній сферах. А. Меркель, виступаючи в Аахені, заявила, що підписанням Договору про співробітництво та інтеграцію Німеччина й Франція прагнуть зробити внесок у створення загальноєвропейської армії [13]. У Договорі підкреслено, що сторони повинні надавати один одному допомогу та підтримку всіма доступними засобами, у тому числі й із застосуванням збройних сил у разі військової агресії проти однієї з них [13].

Нова угода між Францією та Німеччиною покликана регулювати питання зовнішньої політики та оборони. Зокрема, спільним пріоритетом визнається отримання Німеччиною статусу постійного члена Ради Безпеки ООН, узгодження спільних позицій у межах ООН. Спільна німецько-французька Рада з оборони та безпеки, створення якої передбачено міждержавною угодою, відстежуватиме процес інтеграції ВПК двох країн, постійні контакти між військовими відомствами й створення нових французько-німецьких бригад. Відповідно до Договору, Франція та Німеччина планують зміцнювати співробітництво між Збройними силами двох держав, розробляти спільні оборонні програми й залучати до них інші країни. Спільна військова культура, спільна індустрія оборони повинні сприяти утворенню європейської армії. Двостороння співпраця неухильно розвивається у всіх сферах шляхом реалізації проєктів, спрямованих на нарощування оборонного потенціалу [14]. Аахенський договір відображає позитивну динаміку, відводячи значне місце питанням безпеки та оборони.

Договір свідчить про прагнення обох партнерів діяти спільно на міжнародній арені й працювати над зміцненням єдності ЄС. Крім того, договір містить положення, які свідчать про досягнення сторін у сфері транскордонного співробітництва, сприяє розвитку діалогу між громадянськими суспільствами двох країн. Це вказує шлях усім, хто бажає популяризувати суверенну, єдину і демократичну Європу.

Франко-російські відносини та Україна. Про необхідність переосмислення відносин із Росією Е. Макрон заявив на щорічній зустрічі послів Французької Республіки 27 серпня 2019 р. [5]. На думку Е. Макрона виштовхувати Росію з Європи – серйозна помилка. Потрібно, стратегічно використати шляхи зближення з Росією на своїх умовах. Інакше в Європі збережеться напруженість, залишаться замороженими конфлікти і Європа перетвориться в арену стратегічної боротьби між США й Росією [5].

Що ж змусило президента Франції прийти до такої думки? Відповідь на це питання Е. Макрон дав в інтерв'ю французькій громадській радіослужбі RFI 15 січня 2020 р., заявивши, що змінив своє ставлення до В. Путіна й почав проводити активну політику на зближення з Росією після довгих роздумів, проте, це було свідоме рішення, історична та стратегічна переконаність. На питання, як Франція збирається будувати відносини з країною, що воює зі своїми сусідами, Е. Макрон відповів, що потрібно рухатись уперед, а не чекати вирішення всіх заморожених конфліктів [15].

У вересні 2019 р. президент Франції направив своїх міністрів оборони та закордонних справ до Москви для початку переговорів, таким чином перервавши 4-річне замороження дипломатичних візитів вищих посадових осіб, і призначив спеціального посла, щоб досягти прогресу в так званому структурному діалозі з п'яти пунктів, який він запропонував В. Путіну [16]. Потрібно зазначити, що одним із перших гостей Е. Макрона після його обрання став президент РФ В. Путін. Версальська зустріч 29 травня 2017 р. та двохденний візит 24–25 травня 2018 р. Е. Макрона до Петербурга для участі в роботі Петербурзького міжнародного економічного форуму (ПМЕФ) продемонстрували, що французький президент, віддаючи данину голлістській традиції, прагне робити ставку на прямий діалог й особисті контакти з лідерами держав [17, с. 74]. Ці зустрічі були відповіддю Фійону і Ле Пен, наполягаючи на необхідності «відкритого діалогу» з Росією, але підкреслюючи, що цьому допоможе лише твердість ЄС. Е. Макрон є прихильником дипломатії умиротворення Росії. Його дипломатична програма ґрунтується на висновку про те, що підтримка відносин із Москвою на гіршому рівні, ніж у період холодної війни, є абсурдом. На зустрічі з послами своєї країни 27 серпня 2019 р. Макрон наголосив, що віддалення Росії від Європи є глибокою стратегічною помилкою, тому що ізоляція Росії призведе або до посилення протистояння, або до утворення альянсів із новими великими державами, такими як Китай [5].

Найбільш проблемним питанням у французько-російських відносинах залишається російська агресія проти України. Позиції Франції й Росії в цьому питанні суттєво різняться, окрім безальтернативності мінських домовленостей. Призначення нового посла Франції у РФ Сільві Берманн у вересні 2017 р. показує, що інтерес Е. Макрона до діалогу з Росією вийшов за межі вирішення термінових питань і навіть за межі співробітництва на тривалу перспективу.

Однак треба зауважити, що міністр збройних сил Франції Флоранс Парлі не побачила конкретних результатів «перезапуску» відносин із Російською Федерацією впродовж останнього року. Про це вона заявила під час слухань у Європарламенті, стверджуючи, що намагання Франції вибудувати нові відносини з Росією впродовж останнього року, щоб наблизити Москву до складу провідних індустріальних країн, поки не дали жодних результатів [8].

На думку експертів, горизонтом Е. Макрона є майбутня розстановка сил у світі. Президент Франції заявив, що світ переживає період інтенсивного перегляду дипломатичних устоїв, які утвердились у

світі в останні десятиліття. Тому, на його думку, треба повернутися до порядку колективного, стабільного й справедливого із союзниками та партнерами [8]. Геополітичний інтерес президента Франції до співробітництва з Москвою демонструє також висловлювання президента про нові виклики, адресовані дипломатичному корпусові Франції: «Ми бачили відродження держав, які не розділяють наших цінностей, але з якими нам необхідно вести діалог – Китай і Росія» [5]. У своїй міжнародній програмі Е. Макрон наголошував на необхідності діалогу зі всіма, щоб діяти зі всіма, у тому числі й із Росією [5]. У вересні 2019 р. французький президент заявив, що відчуженість Росії була б «стратегічною помилкою», тому він хотів би допомогти Москві у врегулюванні найбільших світових криз і зменшити при цьому недовіру між Росією, НАТО та ЄС [16]. Діалог із Росією має бути постійним, але вимогливим, з урахуванням прав людини й основних свобод, а також поваги до міжнародного права. На думку Е. Макрона, Європейський континент ніколи не буде стабільним і безпечним, якщо європейці не врегулюють і не прояснять відносини з Росією [5]. Санкції існують і будуть потрібні до тих пір, поки не виконуватимуться Мінські угоди. При цьому Макрон робить уточнення, що санкції можна усунути, якщо ситуація в Україні вимагатиме цього.

Париж поки виключає з порядку денного питання відміни санкцій: виступаючи 9 вересня 2019 р. на зустрічі міністрів оборони й закордонних справ Франції та Росії (у рамках 12-ї сесії Ради співробітництва з питань безпеки (РСПБ), міністр закордонних справ Франції Жан-Ів Ле Дріан заявив, що ще не час для цього й визначив умову, за якої будуть досягнуті конкретні результати з «українського досьє» [18]. На це міністр закордонних справ Росії С. Лавров відповів, що російська сторона розраховує на те, що нова українська влада продемонструє політичну волю та приступить до виконання Мінських зобов'язань. Тобто Росія і її колаборанти в Україні лише спостерігатимуть за виконанням Мінських угод українською стороною. Тоді про який мир і безпеку може йтися? Але французькі політики передбачили, що Крим не стане для Парижа перешкодою для покращення відносин, якщо В. Путін і В. Зеленський зможуть дійти згоди щодо припинення війни в Україні. Тобто акцентовано не на посилення тиску на Росію, а на послаблення, а то й усунення санкцій. А в інтерв'ю посла Франції в Росії Сільві Берманн в економічному додатку газети «*Courrier de Russie*» 6 червня 2019 р., яке опубліковано з нагоди Міжнародного економічного фору-

му в Санкт-Петербурзі (ПМЕФ), зазначено, що санкції не самоціль. Франція інтенсивно працює над усуненням наявних розбіжностей у межах Мінського процесу. Більше того, посол зазначила про зростання економічної співпраці між двома державами. Зокрема, у 2018 р. на полях Петербурзького міжнародного економічного форуму підписано близько п'ятдесяти угод між французькими й російськими підприємствами. Франція – лідер серед іноземних працедавців Росії, економічні та торговельні зв'язки Росії й Франції у 2018 р. активувалися більше ніж на 15 % [18]. На думку Сільві Берманн, важливим інструментом зміцнення та поглиблення франко-російського індустріального партнерства є двосторонні семінари стосовно «індустрії майбутнього», зустрічі на полях ПМЕФ, функціонування франко-російської Ради з економічного, фінансового й торговельного співробітництва. Французький дипломат особливо виділила франко-російське співробітництво в науковій галузі, наголосивши, що Франція – привілейований партнер Росії в науковій сфері, оскільки має понад 2000 спільних проєктів співробітництва [18].

Європейські аналітики (Джеймс Ніксі, Мат'є Булег із Аналітичного центру Чатем-хаус) звинувачують Е. Макрона в самонадійності, підкреслюючи, що впевненість президента Франції в тому, що він зможе знайти спосіб повернути Росію в ряд партнерів, помилкова, тому що та не хоче нікуди повертатись.

У підготовчій доповіді до щорічної Мюнхенської конференції з безпеки зазначено, що багато європейців розглядають заклики Е. Макрона до відновлення відносин із Росією як незаслужену розрядку. Вони вважають, що це суперечить тому факту, що Росія займається постійною дестабілізацією в Україні, створює загрозу ядерній стабільності, Москва постійно дискредитує й наносить шкоду західним ліберальним інститутам і цінностям, бере участь в екстериторіальних убивствах [19]. А колишній спецпредставник Держдепартаменту США в справах України Курт Волкер підкреслив, що недавно всі спостерігали, як президент Е. Макрон робив «увертюри» на адресу президента Путіна. На думку американського дипломата, це є частиною його плану посилити свою лідерську роль у Європі, особливо в той час, коли роль канцлера А. Меркель і ХДС у Німеччині знижується, а для України це створює «підвішену ситуацію» й може призвести до того, що тиск на Росію дещо зменшиться [19]. Проте посол Франції в Україні Єтьєн де Понсен запевняє Україну в тому, що немає жодних залаштункових перемовин щодо України, та українцям про це не треба турбуватися [19].

3. ВИСНОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Амбітні пропозиції Е. Макрона щодо реформування Європейського Союзу спрямовані на пошук шляхів розв'язання актуальних проблем і кризових явищ, із якими зіткнулася об'єднана Європа в останні роки. Однак його радикальні плани не знайшли широкої підтримки в багатьох державах-членах та інституціях ЄС. Тому, якщо йдеться про реалізацію конкретних пунктів проєкту реформування ЄС Е. Макрона, то певне втілення отримали, лише ті пропозиції, які внесені у франко-німецьку Мезебергську декларацію, тобто були підтримані Німеччиною. Також деякі ідеї французького президента були суголосні з євросоюзівськими ініціативами, які на той час уже були в розробці. Так, наприклад, пропозиція Е. Макрона побудувати європейську армію наклалася на ініціативу ЄС зі створення «Постійного структурованого співробітництва» у рамках Європейської безпекової та оборонної політики. Водночас зрозуміло, що масштабна ідея європейської армії в нинішніх умовах не може бути реалізованою.

Франко-німецька співпраця залишається й за Е. Макрона ключовою в питаннях внутрішнього розвитку ЄС і зовнішньої політики інтеграційного об'єднання. На відміну від складних питань, пов'язаних із необхідністю реформування євросони, де дві держави займають різні позиції, співпраця Німеччини та Франції у сфері оборони переживає період піднесення. Це свідчить про прагнення обох партнерів діяти спільно на міжнародній арені й працювати над зміцненням єдності ЄС.

Найбільш проблемним питанням у французько-російських відносинах залишається російська агресія проти України. Заклики Е. Макрона до нормалізації відносин із Росією не отримали широкої підтримки в ЄС і на Заході загалом, їх радше розглядають як незаслужену розрядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рубинский, Ю., Синдеев, А. (2019). Макрон и Крамп-Карренбауэр: франко-германский диалог о будущем Европы. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*, 2019, № 2, 21–25.
2. Еммануель Макрон офіційно став президентом Франції. URL: <https://www.dw.com/uk/a-38833338>
3. Рубинский, Ю. Франция: итоги и перспективы президенства Э. Макрона. URL: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2018/2018_03.pdf
4. Sorbonne speech of Emmanuel Macron. URL: <http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2017/09/29/macron-sorbonne-verbatim-europe-18583.html>
5. The speech delivered by M. Emmanuel Macron, President of the Republic on 27 August 2019. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/the-ministry-and-its-network/news/>

ambassadors-week/ambassadors-week-edition-2018/article/speech-by-president-emmanuel-macron-ambassadors-conference-2018

6. Эксклюзивное интервью. Эммануэль Макрон: «Европа – абсолютная необходимость» (13 июля 2017 г.). URL: https://www.eurointegration.com.ua/rus/tags/macron/view_pubs/

7. Федоров, С. (2018) «План Макрона» для Европы: новый старт европейского проекта в XXI веке? *Современная Европа*, № 6, 30–39.

8. Федоров, С. Европейский проект Макрона и вопросы суверенитета. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-natsionalnogo-suvereniteta-v-sovremennom-politicheskom-diskurse-frantsii>

9. Чернега, В. ЕС и инициатива Э. Макрона относительно «европейской армии». URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/frantsiya-i-germaniya-dialektika-sotrudnichestva-i-sopernichestva>

10. *Укрінформ*. 30.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua>

11. Франко-германский тандем в 2017–2018 гг. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/franko-germanskiy-tandem-v-kontekste-evrovyborov>

12. Крістіан, Ф. Тріппе Аахенська угода – німецько-французькі весняні почуття. URL: <https://www.dw.com/uk-a-47180873>

13. Европейское сотрудничество в сфере обороны. Дипломатия Франции. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/politique-etrangere/securite-desarmement-et-non-proliferation/l-europe-de-la-defense>.

14. Сидоров, А. Франко-германское военно-политическое сотрудничество: «Окно возможностей» или движение по инерции? URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/franko-germanskoe-voenno-politicheskoe-sotrudnichestvo-okno-vozmozhnostey-ili-dvizhenie-po-inertsii>

15. *Укрінформ*. 23.01.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/>

16. *Укрінформ*. 03.07.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/>

17. Нарочницкая, Е. Франция и украинский конфликт URL: <http://inion.ru/ru/publishing/journals/aktualnye-problemy-evropy/arkhiv/2018-4/frantsiia-i-ukrainskii-konflikt/>

18. Сапронов, Ю. (2019). Военно-дипломатический квартал. Новая газета, 10 сентября.

19. *Укрінформ*. 27.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/>

E. MACRON'S INTERNATIONAL PROJECTS: CONCEPTS AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

The article analyzes the content of E. Macron's proposals for EU reformation, assesses the possibility of their practical implementation and support inside the European community; moreover, the actions of the Franco-German tandem in the context of EU reformation are characterized; the peculiarities of Franco-Russian relations and the nearest prospects of their development

are clarified; the place of Ukraine in the foreign policy concepts of France at the current stage is also comprehended.

E. Macron's ambitious proposals for reforming the European Union, that include the idea of creating an EU Ministry of Finance, unifying some taxes, creating a common European army and a common defense budget, forming a pan-European agency for migrants, etc. are aimed at finding solutions to current problems and crises that a united Europe has been facing in recent years. However, such radical steps have not been widely supported in many EU Member States and institutions. Therefore, if to consider the implementation of specific points of the EU reformation project of E. Macron, only those proposals that were included in the Franco-German Mezeber Declaration, i.e., were supported by Germany, found some embodiment. Also, some of the French President's ideas coincided EU initiatives that were already under development at the time. For example, E. Macron's proposal to build a European army was superimposed on the EU's initiative to create «Permanent Structured Cooperation» in the framework of European security and defense policy. At the same time, it is clear that the large-scale idea of a European army cannot be realized in the current conditions.

Franco-German cooperation remains the main for E. Macron in the internal development of the EU and the foreign policy of the integration association. In contrast to the complex issues related to the need to reform the Eurozone where the two countries hold different positions, cooperation between Germany and France in the sphere of defense is in its prosperity. This demonstrates the desire of both partners to collaborate in the international arena and to work to strengthen the unity of the EU.

The most problematic issue in the French-Russian relations is Russian aggression against Ukraine. E. Macron's calls for normalization of relations with Russia have not found widespread support in the EU and in the West in general; they are rather seen as an undeserved detente.

Key words: E. Macron, France, EU reforms, speech by E. Macron, projects.

REFERENCES

1. Rubinskij, Ju., Sindeev, A. (2019). Makron i Kramp-Karrenbaujer: franko-germanskij dialog o budushhem Evropy. *Nauchno-analiticheskij vestnik IE RAN*, 2019, № 2, 21–25.
2. Emmanuel' Makron oficijno stav prezidentom Francii. URL: <https://www.dw.com/uk/a-38833338>
3. Rubinskij, Ju. Francija: itogi i perspektivy prezidentstva E. Makrona. URL: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2018/2018_03.pdf

4. Sorbonne speech of Emmanuel Macron. URL: <http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2017/09/29/macron-sorbonne-verbatim-europe-18583.html>
5. The speech delivered by M. Emmanuel Macron, President of the Republic on 27 August 2019. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/the-ministry-and-its-network/news/ambassadors-week/ambassadors-week-edition-2018/article/speech-by-president-emmanuel-macron-ambassadors-conference-2018>
6. Ekskluzivnoe intervju. Jemmanujel' Makron: «Evropa – absoljutnaja neobhodimost'» (13 ijulja 2017 g.). URL: https://www.eurointegration.com.ua/rus/tags/macron/view_pubs/
7. Fedorov, S. (2018) «Plan Makrona» dlja Evropy: novyj start evropejskogo proekta v XXI veke? *Sovremennaja Evropa*, № 6, 30–39.
8. Fedorov, S. Evropejskij proekt Makrona i voprosy suvereniteta. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-natsionalnogo-suvereniteta-v-sovremennom-politicheskom-diskurse-frantsii>
9. Chernega, V. ES i iniciativa Je. Makrona odnositel'no «evropejskoj armii». URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/frantsiya-i-germaniya-dialektika-sotrudnichestva-i-sopernichestva>
10. *Ukrinform*. 30.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua>
11. Franko-germanskij tandem v 2017–2018 gg. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/franko-germanskij-tandem-v-kontekste-evrovyborov>
12. Kristian, F. Trippe Aahens'ka ugoda – nimec'ko-francuz'ki vesnjani pochutja. URL: <https://www.dw.com/uk-a-47180873>
13. Evropejskoe sotrudnichestvo v sfere oborony. Diplomacija Francii. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/politique-etrangere/securite-desarmement-et-non-proliferation/l-europe-de-la-defense>.
14. Sidorov, A. Franko-germanskoe voenno-politicheskoe sotrudnichestvo: «Okno vozmozhnostej» ili dvizhenie po inercii? URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/franko-germanskoe-voenno-politicheskoe-sotrudnichestvo-okno-vozmozhnostey-ili-dvizhenie-po-inertsii>
15. *Ukrinform*. 23.01.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/>
16. *Ukrinform*. 03.07.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/>
17. Narochnickaja, E. Francija i ukrainskij konflikt URL: <http://inion.ru/ru/publishing/journals/aktualnye-problemy-evropy/arkhiv/2018-4/frantsiia-i-ukrainskii-konflikt/>
18. Sapronov, Ju. (2019). Voенно-diplomaticeskij kvartet. *Novaja gazeta*, 10 sentjabrja.
19. *Ukrinform*. 27.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/>

Матеріал надійшов до редакції 11.11.2020 р.

UDC 327-027.21/.22

Nataliya Khoma,

Doctor of Political Sciences, Professor,

Department of Political Science and International Relations,

Lviv Polytechnic National University,

ORCID ID: 0000-0002-2507-5741

nataliia.m.khoma@lpnu.ua

Yevhenija Voznyuk,

Candidate of Political Sciences (Ph.D.), associate Professor,

Department of International Relations and Regional Studies

Faculty of International Relations,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-7828-7430

voznjuk.yevhenija@vnu.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-46

**EVOLUTION FROM THE CONCEPT «ZERO PROBLEMS
WITH NEIGHBORS»
TO THE PRACTICE «ZERO NEIGHBORS WITHOUT
PROBLEMS»: THE ROLE OF NEO-OTTOMANISM**

The peculiarities of Turkey's foreign policy in the Middle East in 2002–2020 are studied. Turkey's intentions to establish itself as an influential Eurasian state, which claims leadership in the Middle East, as well as in the Balkans, the Caucasus and Central Asia, were noted. The authors indicate the concept and foreign policy doctrine of «Zero Problems with Neighbors» as the ideological basis for Turkey's transition from a peripheral to a central role in international politics. It is emphasized that the doctrine of «Zero problems with neighbors» has become a revision of traditional Kemalist values in Turkey's foreign policy. The authors of the article evaluate the practical implementation of the doctrine as an unsuccessful attempt to become a regional leader in the Middle East. It was emphasized that at the beginning of the implementation of the concept of «Zero problems with neighbors» the only goal of the Turkish government was really to establish good neighborly relations, but after the beginning of the «Arab Spring» foreign policy strategy was revised. It was noted that in the last decade the Turkish government has reoriented to a more pragmatic foreign policy direction; it is determined by the main purpose of protecting its national interests; the result

was partial Turkey isolation. The article expresses author's vision that Turkey in its foreign policy has obviously moved from the concept of «Zero problems with neighbors» to the practice of «zero friends». It is proved that: 1) Turkey's relations with the Middle East (except Qatar) are quite tense; 2) although there is a partnership with many countries in the Middle East, it is often based on pragmatic mutual interest of countries, and cooperation often does not go beyond trade and economic relations.

Key words: *Turkey, Turkey's Middle East policy, neo-Ottomanism, A. Davutoğlu, Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), concept of «Zero Problems with Neighbors».*

1. INTRODUCTION

The Middle East is a multi-conflict region. Most countries in the Middle East have strong geopolitical ambitions; they develop mainly neo-authoritarian models of governance, which is a threat to stability not only in the region but also overseas. In fact, it is the most conflict-prone region on the planet whose most accurate characteristic is «stable instability».

During its republican period between 1923 and 2002, Turkey paid little attention to the countries that used to be the provinces of the Ottoman Empire. Today, Turkey's foreign policy and national security strategies are based on the fact that this country must significantly influence the course of processes in the Middle East, as well as in the Balkans, the Caucasus and Central Asia. Turkey's latest foreign policy demonstrates Ankara's efforts to change the peripheral position into the central role in the international politics. The coming to power Justice and Development Party (AKP) in 2002 shifted the paradigm of Turkish politics. The priorities of Turkey's foreign policy became the intention to embody national geopolitical interests and to claim the regional leadership.

However, Turkey did not achieve the expected results in almost two decades of implementation of this course. Moreover, relationship with some participants of the Middle East policy have even deteriorated. Taking into consideration these processes, Turkey's policy towards the Middle East needs to be studied in order to identify possible vectors, determine potential threats, and assess the prospects of Turkey's leadership in the Middle East.

Researchers are proposing research approaches to Turkey's Middle East policy B. Akgün, P. Akpınar, M. Altunisik, B. Aras, A. Askerov, D. Bechev, E. Çuhadar, A. Davutoğlu, E. Ersoy, A. Görgülü, A. G.Gürzel, M. J. Koplów, Z. Öniş, M. Onsoy, M. Özkan, B. Pehlivantürk, M. Schaake, Ş. Yılmaz and others.

Purpose of the Study is to examine Turkey's modern foreign policy in the Middle East. The tasks are defined: 1) to consider evolution of the concept of «Zero Problems with Neighbors» into a practice of «zero neighbors without problems»; 2) to reveal the role of neo-Ottoman ideology in this contradictory process.

Research methodology. The research methodology is based on the role theory (concepts of K. J. Holsti and Chih-yu Shih). «Role» refers to the policy pursued by a certain state (Turkey) in a particular region (Middle East). The role gives foreign policy purpose and content to the foreign policy, reflects the perception of Turkey as a member, as well as the leader, of international relations, in terms of place, position and behavior in a particular social reality of the Middle East. The category of role helps to understand Turkey's mission in the Middle East.

The role of Turkey is studied in vertical and horizontal dimensions. The vertical dimension involves reference to the majestic past of the state (in the case of Turkey, this is the period of the highest prosperity of the Ottoman Empire) and to the promising future (neo-Ottomanism conveys the dream of restoring the past greatness of Turkey). The horizontal dimension is expressed in the realization of the role through the interaction of Turkey with other participants of international relations, which also perform their roles. Within the scope of the analysis of Turkey's bilateral relations with the Middle East, the role of Turkey in the horizontal dimension is clarified.

Turkey is the proof that the choice of the role of the state in the past (vertical dimension) indicates the existence of problems that arise when searching for identity in the horizontal dimension. Turkey is trying to project the past (Ottoman) into the future (the potential leader of the Middle East region, and in the long run, the world superpower), to view current events and future plans through the past greatness of the Ottoman Empire and finds itself as its successor. Fear of remaining a secondary state has prompted Turkey to create a neo-Ottoman identity based on political Islam, but it is clear that this ideology is rejected by many Middle Eastern states.

If a state is satisfied with its current position at the regional or international levels in general, it tends to implement the national concept of the role in present, through an active interaction with other countries. This cannot be said of Turkey, as it not only idealizes the past, but its contemporary interaction with the Middle East is not an example of effective cooperation. Nowadays, Turkey has a public confrontation and tension with most states, and the relations that are still developing are more pragmatic, situational, rather than

friendly and predictable. Turkey does not perform the desired role of the leader of the region due to a number of factors, however, the foreign policy of the country is aimed at it.

2. FINDINGS OF THE STUDY

In 2007–2010, Turkey actively implemented the concept of «Zero Problems with Neighbors», suggested by A. Davutoğlu. In 2009, it became the official foreign policy doctrine of the Republic of Turkey. Davutoğlu's concept was a revision of the traditional Kemalist values in foreign policy and aimed to consolidate Turkey's status as a regional leader and turn it into a world power.

Davutoğlu's approach was based on the understanding that the absence of issues with neighbors will allow Turkey to focus on solving domestic problems, to develop the economy. If this task is embodied, the country will play an important role in Europe, the Middle East, the Caucasus, and Central Asia due to its geopolitical position. As a result, there will not be any significant matters in these areas that could be resolved without the participation of Turkey. At first, Ankara's only goal in implementing the concept of "Zero Problems with Neighbors" was to enhance relations with neighboring countries. However, later there was a transformation to aggressive mechanisms that would change the status of the country by managing political processes in neighboring states.

Referring to the approaches of the previous Minister of Foreign Affairs of Turkey İsmail Cem, Davutoğlu directed the AKP to establish good neighborhood with Greece and Cyprus [14]. Moreover, in 2009-2010, attempts were made to stabilize relations with Armenia [10]. The tension between countries has persisted since the First World War. Since Ankara had many difficult issues with its neighbors, the actualization of Davutoğlu's concept seemed an insurmountable task, however, at that time Turkey acquired the necessary resources to implement it due to the economic boom.

Initiatives for rapprochement with Armenia and reconciliation with Cyprus have only intensified public discourse, but Turkey has yielded the expected result. Some other Turkish actions, such as refusing to impose sanctions on Iran, refusing to deploy NATO X-Band radars, supporting the Kurdistan regional government as a fully independent entity from Baghdad in Iraq, etc., jeopardized the West and Turkey's regional neighbors [12]. After the beginning of the civil war in Syria, Turkey was embroiled in a confrontation with three participants in the conflict, whom it determines as terrorists. They are the Kurdistan Workers' Party, the Islamic State group, and the opposition movement of Gülen (the Gülenists) [21].

Davutoğlu's concept of «zero problems with neighbors » quickly acquired the ambitious goal to resolve all disputes that concerned Turkey directly or indirectly. Attempting to spread its power, Turkey has declared its intention to expand its interests to Africa [17], the Balkans [22], even Latin America [16] and East Asia [18]. Turkey has taken on the role of the peacemaker between Israel and Syria [4], Serbia and Bosnia and Herzegovina [6], the Palestinian groups Hamas and Fatah [3], Iran and the West [11], the hostile parties in Somalia [1], etc.

Since some states with which Ankara sought to have «zero problems» had authoritarian regimes, this contradicted the role that the AKP had defined for itself, that is a beacon of democratization. This problem became apparent in the summer of 2009, when Iran suppressed the opposing Iranian Green Movement. Ankara did not react critically to these actions, unlike many world leaders. As a result, Turkish leaders began to realize that advancing a policy of «zero problems» could lead to accusations that they were pursuing a course of «zero problems with dictators » [2]. Following this conclusion, Turkish leaders condemned the Assad regime in Syria (relations have deteriorated rapidly since 2011) and supported the Syrian opposition. This position emerged from the fact that the AKP advocated itself as a democratic force that was able to remove the military from the governance (though, it was the military who saw themselves as guardians of the ideals of Kemal (Atatürk) and secular Turkish nationalism).

Turkey's foreign policy of «zero problems with neighbors» had some positive outcomes for some time, but the Arab Spring and the Syrian civil war have made significant adjustments to its implementing feasibility. While Turkey's ambitions grew, its real achievements in foreign policy diminished [24]. Most of the Turkey's international efforts have not been successful [8].

We assume that the events of the Arab Spring forced Turkey to change the focus from «soft» to more «hard» mechanisms of its foreign policy. The practical implementation of such concepts as «strategic depth», «rhythmic diplomacy», «multidimensional foreign policy», which were promoted by Davutoğlu, proved to be difficult in the context of the dynamic changes in the political landscape of the Middle East after the «Arab Spring». Since 2011, Turkey's foreign policy doctrine has been revised under the influence of political transition and rising instability in the Middle East. From Davutoğlu's point of view, the revolutionary events in the Arab countries of the Middle East were natural and inevitable, and therefore it is necessary to understand thoroughly the reasons for this transformation and develop an appropriate strategy to respond to change. Thus, the idealistic vision of «Zero Problems

with Neighbors» in practice began to coexist with Turkey's pragmatic reactions to the current challenges and its transformation into an interventionist. In particular, this idea, is developed by the Dutch researcher and politician M. Schaake. She believes that «Arab Spring» created a number of problems for Turkey's implementation of the «Zero problems with neighbors» course [20], and the Arab street's calls for human rights prompt this topic in Turkey itself.

So, the practical implementation of the concept of «Zero problems with neighbors» became less effective after 2011. Then, tensions in relations with Israel increased, new (in addition to the territorial conflict) disputes with Cyprus over geological exploration in the Mediterranean arose, cross-alle-gations between Erdoğan and Iraqi Prime Minister Haider al-Abadi intensified, and ties with Iran deteriorated as a result of Turkey's participation in NATO's «nuclear shield», etc. Although, Turkish officials continued to claim that the vision of no problems in relations with neighbors still works, they did not object to revise this concept in the context of Turkey's numerous problems in the international dimension. It has already been said that at this stage «Zero problems» exist in relations with peoples, not with governments [7]. We should note that from the content posted on the official website of the Ministry Foreign Affairs of the Republic of Turkey, it is obvious that the state continues to officially declare the implementation of the concept of «Zero problems with neighbors» despite the evident discrepancy between the declarations and reality [19].

Researchers correctly call the policy of no problems with neighboring countries «idealistic» [5], because this kind of approach is vulnerable to dynamic political and economic events in the region and the world. It is clear that in recent years, the Turkish government has actually abandoned it and refocused on a foreign policy course based on the realistic approaches that protect its national interests. Such an ambitious policy has led to the opposite results and the current stage of Turkey's foreign policy is called «precious loneliness» [9].

The countries in which Turkey pursued a zero-problem course realized that this way Turkey was reviving its Ottoman identity. However, for some time they pragmatically tried to derive their national benefit from the implementation of the flexible concept of «Zero problems with neighbors». This situation could not be sustained for a long time, various conflicts intensified. Consequently, the implementation of the concept of «Zero problems with neighbors» has turned from a large-scale plan into an unfeasible political utopia. Davutoğlu was sarcastically called Mr. «Zero Problems», and in the

political discourse Turkey's foreign policy is increasingly described as the concept of «Zero problems with neighbors» converting to the practice of «zero friends».

Historical memory and nationalist policies seem to have made not only the institution of the state but also the citizens of Turkey increasingly isolated. Results of recent opinion polls demonstrate this tendency [23]. At the end of 2019, Kadir Has University conducted a public poll among the Turkish population regarding a wide range of domestic and foreign policy issues. Turkish respondents considered Azerbaijan (56,5 %) and the unrecognized Republic of Northern Cyprus (43,1 %) as the main foreign policy friends and allies. We should mention that for all countries covered by the survey, there was a decrease in the percentage of respondents who classified them as «friend», «ally». Slight downward fluctuations were observed only in the case of Qatar and India; for other countries, the gap between the indicators of monitoring surveys in 2018 and 2019 was significant. Such results can be explained due to the start of Turkey's military operations in northern Syria and a massive negative assessment of these actions by almost all the states. After the beginning of the Turkish intervention in Syria (Operation Peace Spring) and the announcement by world leaders of the possibility of imposing economic sanctions on Turkey, the Turkish public felt that «everyone is against them». At the same time, this opinion is found in all the socio-demographic groups in Turkish society. We assume that after the negative reaction of the world to the deployment of Turkish troops to Libya (January 2020) and to the Turkey's new military operation in Syria («Spring Shield») at the beginning of March 1, 2020, the percentage of those who would include certain states among the allies would be even lower.

Turkey's relations with its neighbors and with the Middle East in general (with the exception of Qatar) are quite strained. Although, a mutually beneficial partnership has been established with many countries in the region, it is often based on the recent pragmatic interest of countries in each other, therefore, the real cooperation is nothing more than trade and economic relations.

Over the past decade, Turkey has deviated from its image of Islamic democracy toward neo-authoritarianism. In fact, it is isolated from its neighbors. However, this does not completely explain the growing antagonism in the relations with most of the Middle East countries, as majority of them are also repressive authoritarian states. It is possible that the reason is the activities of Erdoğan to promote the political Islam, both domestically and internationally. This brings Turkey closer to Qatar, but causes tensions with many other Arab states, most notably Saudi Arabia, the UAE, Egypt, Bahrain, and others.

The «zero problems» approach has become a tight knot of problems involving many participants of the international politics. The Turkish concept of «Zero problems with neighbors» has become a practice of «zero neighbors without problems» [13]. From the very beginning, the implementation of the Turkish foreign policy concept did not correspond to its content: «zero» was defined as something too relative, while «neighbors» were depicted selectively. It is possible that this name was used to conceal intentions to establish regional hegemony. Consequently, nowadays Turkey has almost zero chances of «zero problems with its neighbors».

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Turkey's current foreign policy is a reflection of fears to remain a minor, buffer state against the background of the past greatness of the Ottoman Empire. Turkey referred to the traditional foundations of Turkish foreign policy (Ottomanism, Pan-Turkism), which are radically different from pro-Western Kemalism. The neo-Ottoman shift of Turkey is explained by the peculiarities of the geopolitics of the post-bipolar period, presence of conflicting identities, the intention to take responsibility for certain negative (from Turkey's point of view) processes in the countries of «Ottoman heritage» (European, Asian and African territories), etc. Turkey has set itself the task of reaching a new (supraregional) level through the revival of political Islam, Ottoman traditions and ideology. At the same time, officially Turkey is distancing itself from neo-Ottomanism in order to avoid accusations of commitment to expansionism. However, expansionism is evident both at the doctrinal level (for example, the Blue Homeland doctrine) and at the practical level (for instance, activity in the economic maritime zones of Greece and Cyprus). Despite the fact that Turkey separates from the characterization of its foreign policy as neo-Ottomanism, specifically Islamist neo-Ottomanism is the ideology of the country's modern foreign policy.

Davutoğlu's «Zero Problems with Neighbors» doctrine remains the conceptual basis for Turkey's aim to overcome inferiority in world politics. However, after the events of the Arab Spring, especially after the attempted coup d'état in Turkey in 2016, this doctrine has transformed from an intensification of peaceful cooperation with neighboring countries to the usage of aggressive mechanisms. The transition to a new stage in Turkey's foreign policy, The Post-Davutoglu Era, is obvious. In fact, at this stage, the emphasis has shifted from «soft» to more «hard» foreign policy tools, formed according to the ideology of Islamist neo-Ottomanism.

The idealistic vision of «zero problems with neighbors» course has practically begun to coexist with Turkey's pragmatic reactions to current challenges and its transformation into an interventionist with «zero friends» (with the exception of Qatar which is interested in partnering with Turkey). The style of foreign policy has become much more aggressive, resulting in accusations of Turkish colonial illusions. So far, Turkey has not only failed to increase its influence and prestige in the Middle East, but due to the support for the Muslim Brotherhood, the 2019–2020 military actions in northern Syria, the deployment of troops in Libya, etc. it united in opposition most countries in the world, even those that compete with each other at the international level.

REFERENCES

1. Akpınar, P. (2013). Turkey's Peacebuilding in Somalia: The Limits of Humanitarian Diplomacy. *Turkish Studies*, 14 (4), 735–757 (in English).
2. Akyol, M. (29 Jun. 2016), The Problem With Turkey's 'Zero Problems' Plan. *The New York Times* (in English).
3. Altunisik, M., Çuhadar, E. (2010). Turkey's Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator? *Mediterranean Politics*, 15 (30), 371–392 (in English).
4. Aras, B. (2009). Turkey's Rise in the Greater Middle East: Peace-Building in the Periphery. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11 (1), 29–41 (in English).
5. Askerov, A. (2017). Turkey's «Zero problems with neighbors» policy: Was it realistic? *Contemporary Review of the Middle East*, 4 (2), 149–167 (in English).
6. Bechev, D. (2012). Turkey in the Balkans: Taking a Broader View. *Insight Turkey*, 14 (1), 131–146 (in English).
7. Davutoglu, A. (2012). Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *SAM Vision Papers*, 3 (in English).
8. Eralp, D. U. (Ed.) (2016). *Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure*. Lanham, Md.: Lexington Books (in English).
9. Gardner, D. (15 Nov. 2015). Turkey's Foreign Policy of «Precious Loneliness». *Financial Times* (in English).
10. Görgülü, A. (2009). Towards a Turkish-Armenian Rapprochement? *Insight Turkey*, 11 (2), 19–29 (in English).
11. Gürzel, A. G., Ersoy, E. (2012). Turkey and Iran's Nuclear Program. *Middle East Policy*, 19 (1), 37–50 (in English).
12. Koplrow, M. J. (20 Feb. 2014). False Friends: Why the United States Is Getting Tough with Turkey. *Foreign Affairs* (in English).
13. Makarian, P. C. (19 Jan. 2016). Turquie: état fort, maillon faible. *L'Express* (in English).
14. Öniş, Z. (2011). Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique. *Insight Turkey*, 13 (1), 47–65 (in English).
15. Öniş, Z., Yilmaz, Ş. (2008). Greek-Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality? *Political Science Quarterly*, 123 (1), 123–149 (in English).

16. Onsoy, M. (2017). Latin America-Turkey Relations: Reaching Out to Distant Shores of the Western Hemisphere. In: P. G. Ercan (Ed.), *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach*. London: Palgrave Macmillan (in English).
17. Özkan, M., Akgün, B. (2010). Turkey's Opening to Africa. *The Journal of Modern African Studies*, 48 (4), 525–546 (in English).
18. Pehlivan Türk, B. (2017). East Asia in Turkish Foreign Policy: Turkey as a 'Global Power'? In: P. G. Ercan (Ed.), *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach*. London: Palgrave Macmillan (in English).
19. *Policy of Zero Problems with our Neighbors*. URL: <http://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa> (in English)
20. Schaake, M. (2011). Zero Problems? Time for a New Policy Narrative. *Turkish Policy Quarterly*, 10 (1), 47–52 (in English).
21. Taş, H. (2018). A History of Turkey's AKP-Gülen Conflict. *Mediterranean Politics*, 23 (3), 395–402 (in English).
22. Türbedar, E. (2011). Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles. *Insight Turkey*, 13 (3), 139–159 (in English).
23. *Türkiye Eğilimleri-2019* (2020). URL: https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inlinefiles/TE2019_TUR_WEB_15.01.20.pdf (in English).
24. Zalewski, P. (22 Aug. 2013). How Turkey Went from «Zero Problems» to Zero Friends. *Foreign Policy* (in English).

ЕВОЛЮЦІЯ ВІД КОНЦЕПЦІЇ «НУЛЬ ПРОБЛЕМ ІЗ СУСІДАМИ» ДО ПРАКТИКИ «НУЛЬ СУСІДІВ БЕЗ ПРОБЛЕМ»: РОЛЬ НЕООСМАНІЗМУ

Досліджено особливості зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході у 2002–2020 рр. Відзначено наміри Туреччини утвердитися на позиціях впливової євразійської держави, яка претендує на лідерство в регіоні Близького Сходу, а також на Балканах, Кавказі, у Центральній Азії. Указано на концепцію та зовнішньополітичну доктрину «Ноль проблем із сусідами» як ідеологічну основу переходу Туреччини з позицій периферійного на позиції центрального актора міжнародної політики. Наголошено, що доктрина «Ноль проблем із сусідами» за змістом стала переглядом традиційних кемалістських цінностей у зовнішній політиці Туреччини. Зроблено оцінку практичної реалізації Туреччиною згаданої доктрини як наразі неуспішної спроби стати регіональним лідером Близького Сходу. Підкреслено, що на початку реалізації концепції «Ноль проблем із сусідами» єдиною метою турецької влади справді було налагодження добросусідських відносин, але після початку «Арабської весни» зовнішньополітичну стратегію переглянуто. Зауважено: в останнє десятиліття турецький уряд переорієнтувався на більш прагматичний

курс зовнішньої політики; цей курс визначається метою захисту своїх національних інтересів; наслідком стала деяка ізольованість Туреччини. Висловлено авторське розуміння того, що Туреччина у своїй зовнішній політиці, вочевидь, перейшла від концепції «Нуль проблем із сусідами» до практики «нуль друзів». Аргументовано: 1) відносини Туреччини з державами Близького Сходу (за винятком Катару) є доволі напружені; 2) хоч і з багатьма державами Близького Сходу наявне партнерство, але в його основу найчастіше покладено прагматичну взаємозацікавленість країн, а співпраця часто не виходить за рамки торговельно-економічних відносин.

Ключові слова: Туреччина, близькосхідна політика Туреччини, неоосманізм, А. Давутоглу, Партія справедливості та розвитку, концепція «Нуль проблем із сусідами».

Матеріал надійшов до редакції 16.11.2020 р.

РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 32.019.51

Андрій Гачкевич,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації,

Національний університет «Львівська політехніка»,

ORCID ID: 0000-0001-7520-7426

andrii.o.hachkevych@lpnu.ua

Марта Яворська,

магістрант кафедри міжнародної інформації,

Національний університет «Львівська політехніка»,

ORCID ID: 0000-0002-8541-0062

marta.belei.mmvz.2019@lpnu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-57-72

ІДЕНТИЧНИЙ ПІДХІД ДО НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДИНГУ

У статті вирішено питання позиціонування країни на міжнародній арені за допомогою інструментів національного брендингу. Вихідним припущенням для проведеного дослідження було те, що формування її позитивного іміджу у світі вимагає інших методик, ніж просування товарів і послуг компанії на ринку. Адаптовано ідентичний підхід для розуміння бренду компанії до країни та розглянуто основні моменти підходу крізь призму національного брендингу. Охарактеризовано два напрями дослідження бренду як ідентичності: візуальну ідентичність як представлення «зовнішнього вигляду» та поведінкова ідентичність як досвід від взаємодії. Особливу увагу приділено чотирьом параметрам, від яких залежить цінність бренду: корпоративний стиль, організаційний стиль, корпоративний імідж і репутація. У статті наведено розроблені вченими з різних держав визначення поняття національного брендингу, порівнюються цілі корпоративного та національного брендингу. Порушуються окремі проблеми, що виникають у процесі формування та підтримки позитивного іміджу країни, виходячи з виділення парамет-

рів ідентичного підходу. Наприклад, показано, чому «організаційна ідентичність» має першочергове значення для неї, якщо порівнювати з компанією, у якій вона залежить від корпоративної ідентичності й підлягає вихованню. Результати дослідження можуть бути цінними як для вчених, котрі прагнуть зрозуміти, що таке національний бренд і як він формується, а також представників органів влади, котрі зацікавлені в тому, щоб їхня держава користувалася прихильністю на міжнародній арені. Висновки доводять, що ідентичний підхід дає змогу вдосконалити процес позиціонування країни у світі, зокрема стосовно України.

Ключові слова: національний брендинг, імідж країни, ідентичний підхід, візуальна ідентичність, поведінкова ідентичність, корпоративний стиль.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Позиціонування країни на міжнародній арені в наш час належить до тих питань, які викликають жваві науково-політичні дискусії та привертають особливу увагу громадськості. І це не дивно, адже для багатьох учених її бренд залишається не до кінця зрозумілим явищем, щодо якого навряд чи повною мірою підлягають застосуванню традиційні методи комерційного маркетингу. Один із родоначальників ідеї національного брендингу С. Анхольт сформулював ці сумніви у 2013 р. таким чином: «Я вперше написав про концепцію, яку назвав “національним брендом”, у 1996 році. Моє первісне спостереження було дуже простим: репутація країн (і, в ширшому розумінні, також міст та регіонів) схожа на імідж брендів компаній і продуктів. Вона відіграє ключову роль для прогресу цих територій, процвітання й належного управління ними. На жаль, фраза “національний бренд” незабаром була спотворена переважно завдяки наївним урядам, які вступали добровільно у змови з амбіційними консалтинговими агентствами. “Національний брендинг” – це небезпечно оманлива фраза, яка, як бачимо, містить обіцянку, що образами держав можна безпосередньо маніпулювати за допомогою методів комерційних маркетингових комунікацій. Утім, незважаючи на неодноразові заклики до цього впродовж останніх 15 років, я ніколи не бачив жодного доказу того, що це можливо. Ніяких кейсів, досліджень чи навіть якихось дуже переконливих аргументів. Я зробив висновок, що держави оцінюються на підставі того, що вони роблять, а не того, що вони говорять, як це було завжди; проте уявлення, що держава може просто розрекламувати свій шлях до кращої репутації, виявилось згубним, хоча й напрочуд стійким» [1, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свої погляди на явище національного бренду вчений виклав з-поміж іншого на сторінках книги «Конкурентна ідентичність. Новий бренд-менеджмент для націй, міст та регіонів» (2007), у якій розкрито такі питання: поняття й теорія конкурентної ідентичності, її планування та впровадження, а також розуміння національного іміджу [2]. Серед інших важливих англomовних публікацій останніх років відзначимо «Національний брендинг: концепції, проблеми, практика» В. Дінні [3], відомого фахівця зі світовим іменем з брендингу територій, засновника консалтингової компанії Brand Horizons, а також «Глобальний бізнес національної ідентичності» М. Арончик [4], яка на початку ставить питання: «Чому національні уряди покладаються на рекламу для вираження національного елемента, враховуючи, що більшість людей прагнуть уникати її або, як мінімум, скептично ставляться до неї?» Приємно відзначити, що аспекти національного брендингу вивчаються різнобічно – в економічному та політичному контекстах – й українськими вченими, у тому числі зважаючи на необхідність формування бажаного іміджу України у світі (зокрема О. Андрійчук, В. Мірошніченко, Л. Нагорняк, А. Теплухіном, О. Шевченко, А. Штельмашенком, Л. Шульгіною та ін.). Утім, не до кінця дослідженням залишається концептуальне обґрунтування бренду як такого, що впливає на ефективність брендингу не лише товарів та послуг, але й людей, компаній, місцевостей, держав та ін. Для мети статті основоположне значення має ідентичний підхід, який асоціюється з працями У. Олінса. Д. Мілмен близько десяти років тому видала книгу під назвою «Мислення категоріями брендів та інші благородні справи», у якій представлено тексти інтерв'ю з авторитетними спеціалістами з питань брендингу (22), у тому числі У. Олінсом, Т. Пітерсом, Д. Пінком та ін. [5]. Представлені позиції дають змогу глибоко зрозуміти, що являє собою бренд у різних інтерпретаціях, та спроектувати це на країни. Ще одна праця, автори якої описують наявні підходи до пояснення бренду, опублікована у 2009 р. під назвою «Бренд-менеджмент: освоєння досліджень, теорія та практика» [6].

Мета статті полягає в тому, щоб адаптувати ідентичний підхід для розуміння бренду компанії до країни, враховуючи основні відмінності між ними. Важливими завданнями на шляху до поставленої мети стали узагальнення визначень поняття національного брендингу, пояснення сутності ідентичного підходу та аналіз елементів ідентичності для дослідження можливості їх використання з метою грамотного позиціонування держави.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Той самий С. Анхольт фактично заклав теоретичне підґрунтя для дослідження національного брендингу, коли в 1996 р. увів у вжиток термін «національний бренд». У подальшому науковець консультував десятки політиків, які представляли різні держави, щодо того, як поліпшувати їхній імідж у світі. Одним із найбільших його досягнень у цій сфері став індекс брендів націй, що ґрунтується на шестикутнику, до якого входять такі складники, як населення, туризм, експорт, управління, інвестування та імміграція, культура й спадщина [7, с. 63–64]. Одним із перших про важливість ідентичності компанії писав У. Олінс у своїй праці «Корпоративна індивідуальність: дослідження природи корпоративної ідентичності» 1978 р. [7] На його думку, ідентичність знаходить своє вираження не лише у візуальному прояві, але й залежить від поведінки, а її квінтесенцію відображають два питання: «хто ми є?» та «чим ми є?» [6, с. 50].

3. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Описаний у літературі ідентичний підхід, відповідно до якого «бренд повинен виражати єдину цілісну та монолітну ідентичність, що існує на внутрішньому й зовнішньому рівнях, за допомогою візуальної та поведінкової ідентичності компанії для побудови бренду» [6, с. 47], застосовується на основі методу аналогії стосовно країни, при цьому компанія та держава порівнюються як об'єкти брендингу.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перш ніж пояснити основні теоретичні положення цього підходу, можемо повернутися в минуле та розглянути декілька фактів, що стосуються історичних обставин його формування. У середині ХХ ст. розпочинається епоха постіндустріальних корпорацій, разом із якою концепція бренду розширюється за межі товару, котрий виробляється та починає охоплювати й саму корпорацію. В основі оновленої концепції – переконання в тому, що компанія є одним цілим, пронизаним наскрізь низкою ключових ідей. Крім споживачів, корпоративні бренди стають цінними для працівників корпорацій, мотивуючи працювати краще, для інвесторів – заохочуючи розвивати інфраструктуру, та для лідерів думок – викликаючи їхнє захоплення. Відчуття приналежності до компанії стає

потужним фактором економічного розвитку. Такі зміни в сприйнятті бренду Р. Джонс назвав четвертою видозміною брендингу [9, с. 37]. «Практика брендингу перетворилась у визначення цілей організації (або "візії", або "головної ідеї"), що виражаються через візуальне оформлення – логотип і відповідну атрибутику – та розповсюджуються за допомогою різних інструментів, які використовують корпорації, щоб будувати свої внутрішні робочі культури. При цьому новий тип експертів вийшов на передній план – бренд-консультант на основі дизайну» [9, с. 38]. Серед організацій, які першими втілили в життя цю нову філософію, стали АЕГ у Німеччині перед Першою світовою війною, London Transport) – у 1920-х, а також ІВМ – у 1950-х. Окремо треба згадати про П. Беренса, художнього консультанта АЕГ, який першим реалізував ідею корпоративного стилю під час розробки символіки, рекламних матеріалів, зовнішнього вигляду будівель і дизайну продукції своєї компанії [6, с. 48].

Одним із засновників цього підходу став британець У. Олінс, фахівець із питань корпоративного стилю, книги якого перекладено 18 мовами світу. Він став відомий і як практик; понад 50 років тому разом із М. Волфом він заснував консалтингове агентство *Wolff Olins* та очолював низку масштабних інформаційних кампаній, зокрема щодо позиціонування Лондона як міста-претендента для проведення Олімпійських ігор у 2012 р. [10, с. 460]. Аби пояснити, що таке бренд, в одному зі своїх інтерв'ю, опублікованих декілька років тому, він використав дві характеристики – приналежність та індивідуальність. І кожна з них повністю відповідає бренду АЕГ, побудованому П. Беренсом. З одного боку, бренд демонстрував своєрідність, особливість і неповторність цієї компанії, з іншого – ототожнював із нею, поділяючи людей на тих, які вважали себе її частиною, та тих, які залишались осторонь. «Переважно брендинг є серйозним проявом людського існування. Це про приналежність: приналежність до племені, релігії, сім'ї. Брендинг демонструє таке відчуття приналежності. Він виконує цю функцію для обох категорій людей: людей, які є частиною якоїсь групи, а також тих, які не належать до неї [5, с. 11]. В. Олінс також сказав, що бренд – це «продукт з індивідуальністю. І ця індивідуальність дає можливість людям відокремлювати один бренд від іншого» [5, с. 11–12].

Згідно з ідентичним підходом, управління брендом вимагає послідовної, узгодженої та ефективно реалізації компанією політики ідентичності, яка орієнтується не на агресивний маркетинг конкретного товару, а на стратегічне позиціонування корпоративних ідей. Такий підхід змінює акценти від просування нового товару до популяризації

цілої корпорації – у цьому контексті доцільно розрізняти категорії товарного й корпоративного брендингу. Якщо для товарного найважливішими процесами є маркетинг та комунікація, то для корпоративного – менеджмент й організація. Зі свого боку, цінність бренду в першому випадку залежить від переваг над іншими товарами та реклами, а в другому – від візуальної й поведінкової корпоративної ідентичності [6, с. 51]. У наукових дослідженнях ідентичність як квінтесенція бренду розглядалась у двох напрямках – як візуальна та поведінкова. Візуальне вираження ідентичності стосується представлення «зовнішнього вигляду» компанії, тоді як поведінкове – отриманого досвіду взаємодії з нею, насамперед від контактів зі співробітниками [6, с. 50]. Загалом, ідентичність формується на підставі чіткого розуміння того, чим є ця компанія для суспільства, які цінності вона підтримує, до яких перспектив вона прямує, та ін., а також відображається в іміджі («мозаїці асоціацій із брендом, які мають зацікавлені сторони, а тому впливають на перспективність взаємодії з їхнього боку») і репутації («більш тривалому зборі вражень та оцінок про імідж, що зберігається в довгостроковій пам'яті споживачів та зацікавлених сторін») [6, с. 53]. У рамках ідентичного підходу існує чотири важливих категорії для формування ідентичності бренду, а саме корпоративний стиль (як варіант, термін «corporate identity» перекладаються також як «корпоративна ідентичність»), організаційний стиль (або «організаційна ідентичність»), корпоративний імідж та репутація. Ці категорії поділяються на внутрішні (дві перші) і зовнішні (дві останні), залежно від того, формуються вони в середині компанії чи поза нею.

Як виглядатиме ідентичний підхід крізь призму національного брендингу? Для відповіді на це питання насамперед важливо помислити в порівняльній площині над цілями національного та корпоративного брендингу. Відповідно до традиційного економічного підходу до брендингу всі зусилля спрямовані на те, щоб заохотити або навіть змусити потенційного споживача придбати товар чи набути послугу. Водночас ідентичний підхід вимагає формування корпоративної ідентичності компанії менеджерами та її впровадження на внутрішньому рівні. При цьому політика ідентичності підлягає постійній реалізації працівниками, а отже, її «ретрансляції» назовні, а прихильність потенційного споживача виникає через його приналежність до компанії. За таких обставин унікальна «ідентичність» виступає гарантом успішності бренду компанії й дає їй змогу утворювати своєрідну спільноту, до якої бажають долучатися нові споживачі та в якій надалі хочуть перебувати віддані споживачі. Наслідком цього є те, що товари й послуги компанії

мають попит, але не через те, що було проведено грамотні маркетингові кампанії для цих брендів, а через те, що місія компанії, її цінності, стандарти діяльності є близькими для великої кількості різних людей. Ще одне делікатне питання можемо сформулювати, ураховуючи амбіції багатьох компаній швидко стати успішними як бренди. Чи можливо побудувати корпоративний бренд на основі цікавого для громадськості концепту, який не підкріплює поведінка працівників корпорації? Звісно, що ні. І причина цього полягає в наявності кульгаючих елементів, зокрема організаційної ідентичності, іміджу та репутації.

Пропонуємо декілька визначень поняття національного (державного або країни) брендингу (nation(al) branding, state branding, country branding). Відзначаємо наявність розбіжностей думок у літературі щодо його сутності, у тому числі про доцільність використання терміна «національний бренд» лише тоді, коли об'єктом позиціонування є нація, а не країна або держава, а також багатозначність англomовного слова «nation» (один із варіантів перекладу – держава). Так само треба нагадати, що в назвах авторитетних міжнародних рейтингів, які оцінюють бренди держав, використовується слово «nation» (Anholt-GfK Nation Brand Index або Brand Strength Index від Brand Finance, який перебуває в основі Most Valuable Nations Brands). С. Анхольт відзначив, що термін «брендинг нації» (nation branding) часто асоціюється зі «створенням сприятливого іміджу країни за допомогою маркетингових комунікацій» [1, с. 6]. І. Фан, відомий своїми працями в досліджуваній сфері, афілійований з Університетом Брунеля в Лондоні, у статті «Брендинг нації: що саме підлягає брендунню?» вважав, що національний брендинг стосується «застосування комунікаційних технік брендингу та маркетингу, аби просувати імідж нації (a nation)» [11, с. 6]. Українська вчена А. Романова метою національного брендингу називає «створення привабливого іміджу нації (a nation) у зовнішній політиці та позитивну репутацію у світі» [12, с. 38]. Турецькі вчені Е. Акілі та Б. Челенк під брендингом нації мали на увазі «збільшення позитивної впізнаваності країни (a country) у світі шляхом формування певного відношення та емоцій до цієї нації» [13, с. 135]. Представник вірменської науки Г. Товмасян писав: «Ціллю брендингу країни (a state) повинно бути представлення культури та історії країни й нації (a nation), а також її головних особливостей, ресурсів, позиціонування держави на міжнародній арені в такий спосіб, який робить її привабливою для туризму, піднімаючи рівень визнання країни тощо» [14, с. 173]. Як бачимо, часто ціллю національного брендингу називають створення й підтримку позитивного міжнародного іміджу країни у світі, що, зі свого боку, сприятиме туристичній привабливості для неї, інвестиційним

надходженням, міжнародному визнанню й ін. Водночас учені натякали на представлення світу своєї ідентичності, яка відрізняє цю країну від усіх інших і робить її впізнаваною. Водночас те, як адаптувати ідентичний підхід до національного брендингу й чи можливо його адаптувати повною мірою – це доволі дискусійні питання.

На внутрішньому рівні ідентичність бренду компанії – це про корпоративний та організаційний стилі. Корпоративний стиль об'єднує візуальне вираження, стратегічне бачення та топ-менеджмент, а організаційний – поведінкові аспекти, організаційну культуру й фактор працівників. На зовнішньому рівні він залежить від іміджу (короткотерміновість, мозаїка асоціацій зацікавлених осіб, існування лише в їхній свідомості), а також репутації (довгостроковість, оцінка зацікавленими особами дій бренду, PR і персональні відносини як ключові інструменти) [6, с. 60]. Можемо спробувати спроектувати ці елементи на національний рівень. Із великою ймовірністю PR-кампанія, приурочена до «просування» країни на міжнародній арені, схожа на турботу про корпоративний стиль компанії. «Німеччина – країна ідей», «Польща – ідеальне місце для інвестування» «МИ – молоді європейці» (про Ірландію) – це приклади тих повідомлень, які, як очіувалося розробниками відповідних кампаній, країни несли світу [15, с. 368]. Візуальним вираженням ідентичності можуть стати не тільки державна символіка, але й спеціально розроблені атрибути, що враховують її кольорову гаму. Схоже на те, що джерело аналога корпоративного стилю для країни міститься набагато глибше, ніж у головах фахівців із PR-кампаній. Місію, бачення, філософію для компанії, особливо новоствореної, набагато простіше сконструювати, ніж для держави, хоча б тому, що остання не виникає на порожньому місці – щонайменше вона має свою назву й державні символи. Крім того, такі повноваження – це прояв влади, ініціатива топ-менеджменту, який на рівні корпорації має всю повноту управлінських функцій. Без забезпечення узгодженості між головною ідеєю, її візуальним оформленням та іншими елементами ідентичності, навряд чи позиціонування буде грамотним (про це писав С. Анхольт, див. вступ до цієї статті). Водночас зауважимо, що PR-кампанії на користь країн не здатні бути ефективними як прояви своєї ідентичності, якщо створені гасла не підкріплюються певними діями, а також їхня масштабність не є великою.

Організаційний стиль являє собою найбільш незрозумілий момент в адаптації ідентичного підходу до національного брендингу. Поведінкові аспекти, що впливають на досвід сприйняття компанії, можуть трансформуватися в дії будь-якого представника країни в безпосередній

взаємодії з іншими зацікавленими особами, якими насамперед є іноземні громадяни. Однак, якщо працівники компанії повинні постійно реалізовувати політику ідентичності та «ретранслювати» її, тим самим створюючи умови для формування приналежності (відповідні зобов'язання можуть бути встановлені навіть на рівні договорів), то населення країни аж ніяк не можна примусити демонструвати те, що вони представляють «країну ідей», будучи креативними повсякчас, «ідеальне місце для інвестування», проявляючи прихильне ставлення до іноземних інвесторів, та ін. Свобода поведінки, якою володіє кожна людина в кожній державі, вимагає особливого підходу, зокрема доцільними виглядають інформаційні кампанії на рівні країни щодо ідентифікації з певними цінностями й пояснень населенню, наскільки важливими є враження іноземців. Так само побудова національного бренду або ребрендинг може розпочинатися в контексті ідентичного підходу з аналізу «організаційного стилю» як категорії ідентичності. На відміну від компанії, де працівників навчають корпоративної культури, їм прививають відповідні цінності, населення як ключовий компонент держави самостійно формує свою самоідентифікацію та поведінку. І хоча ні в якому разі населення держави не можемо прирівнювати до працівників компанії, як би часто подібні аналогії не озвучувались українцями в різних місцях – від студій політичних ток-шоу до кухонь, його дії в поєднанні з особливостями менталітету, типовими переконаннями та усталеними традиціями керують національним брендом.

Репутація й імідж країни належать до зовнішнього прояву її ідентичності. Обидва поняття не є очевидними в науковому контексті, але дуже обговорюваними у вітчизняній та іноземній літературі. Відмінності між ними можуть полягати в тому, наскільки держава може управляти процесами: репутація залежить від її цілеспрямованих дій, тоді як імідж не настільки керований [16, с. 1]. Імідж країни розуміють як «суб'єктивне ставлення до країни з боку іноземної громадськості», а репутацію – як «публічну оцінку іншими» [17, с. 3]. Так само різниця між репутацією й іміджем може пояснюватися за допомогою таких пар, як «раціональне – емоційне», «довгострокове – короткочасне», «оцінка – враження» тощо. Імідж здебільшого розглядається як образ, який створений щодо країни за кордоном. Він часто може не до кінця відповідати тому, якою є ця держава насправді, а формуватися засобами масової інформації. «Національний імідж – це туманне поняття, що має різні значення й тлумачення. Формування іміджу нації – складний процес, у якому взаємодіють різні позиції між собою, у той час, як самосприйняття,

тобто те, якою нація бачить або сприймає себе, займає домінуюче місце» [18, с. 5]. Для визначення позицій І. Фан наводить перелік питань, що допомагають сформулювати бажаний імідж: «якою нація А бачить себе», «якою нація А бачить націю Б», «що, на думку нації А, нація Б думає про неї», «як насправді націю А сприймає нація Б», «як нація А просуває себе перед нацією Б», «яким чином хоче бути сприйнятою нація А нацією Б» [18, с. 6–8]. Урешті-решт, завдяки зіставленню понять репутації, іміджу та ідентичності країни, представленому на таблиці, складеній на підставі опрацювання висновків польської вченої Д. Швайци, можемо завершити спробу адаптації ідентичного підходу (уявлення про ідентичність на внутрішньому рівні тут охоплюють і корпоративний, і організаційний стилі).

Можемо відзначити, що вищі органи державної влади суттєво впливають на національний бренд та національний брендинг. Відповідно до ідентичного підходу їхня позиція, образ і дії, у тому числі глави держави як представника на міжнародній арені, є значимими для всіх параметрів на внутрішньому й зовнішньому рівнях. Успішний персональний бренд монарха або президента відображається не лише в підтримці його дій населенням країни, але й високим визнанням із

Таблиця 1

Зіставлення понять репутації, іміджу та ідентичності країни [19, с. 102]

Репутація	Імідж	Ідентичність
Більш-менш усталена думка різних груп внутрішніх та зовнішніх зацікавлених сторін про цю країну, яка формується на основі оцінки її природних достоїнств та поведінки її населення.	Спосіб сприйняття її ідентичності внутрішніми та зовнішніми спостерігачами на основі інформації, що надходить від різних джерел	Система візуальних елементів, тобто назва, національний герб, кольори прапора, пам'ятки культури, твори мистецтва, пейзажі, архітектура, а також традиції, звичаї, установки, моделі поведінки, особливо стосовно іноземців.

боку провідних іноземних політиків. Для глави держави формування позитивного іміджу всередині країни дає високі дивіденди під час виборчих перегонів, а також посилює популярність політичної партії, яка його підтримує, однак не гарантує міжнародного авторитету. Можемо зауважити, що важливим напрямом національного брендингу є побудова та підтримка бажаного образу глави держави за кордоном. «У багатьох випадках політичний лідер держави є відправною точкою для сприйняття її людьми, оскільки образ держави у світі формується за допомогою засобів масової інформації. Вони є публічними діячами, які представляють певні системи цінностей, перспективи та держави в цілому. А отже, вплив лідера на репутацію є неминучим» [20]. Міжнародна активність, посередництво для вирішення міжнародних криз, особиста зацікавленість у тому, щоб найважливіші цінності міжнародної спільноти – мир у світі, міжнародна безпека, повага прав людини – були захищені, є запоруками того, що репутація глави держави на міжнародній арені зростатиме. Своєрідним рейтингом впливовості близько 70 провідних політиків на події у світі став підготовлений журналом Forbes список найбільш впливових людей у світі (The World’s Most Powerful People), котрий складається, починаючи від 2009 р. (крім 2017 та 2019 р.). Під час формування списку експертами журналу враховуються такі ключові аспекти: по-перше, підвладність цій особі дуже великої кількості людей; по-друге – фінансові ресурси, які контролюються нею (для глав держав – ВВП); по-третє – впливовість у багатьох сферах; по-четверте

Таблиця 2

Список найбільш впливових політичних лідерів світу 2014–2018 рр. за даними Forbes

Лідер держави	2014	2015	2016	2018
Сі Цзіньпін (КНР)	3	5	4	1
Володимир Путін (РФ)	1	1	1	2
Дональд Трамп (США)			2	3
Ангела Меркель (Німеччина)	5	2	3	4
Папа Франциск (Ватикан)	4	4	5	6
Мухаммед ібн Салман (Саудівська Аравія)				8
Нарендра Моді (Індія)		9	9	9
Барак Обама (США)	2	3		

– активне використання своєї влади [21]. До політичних лідерів, які є найбільш впливовими у світі, Forbes уключив такі постаті (у табл. 2 показано місця в останніх чотирьох редакціях лідерів держав, які ввійшли до перших десяти у 2018 р., а також входили до першої трійки в період 2014–2018 рр.).

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ідентичний підхід, згідно з яким брендинг держави можна розглядати за аналогією з посиленням ідентичності компанії, є альтернативним до економічного підходу, що сприймає новий товар або послугу як такі, котрі треба якнайшвидше продати. У статті пояснено чотири ключові параметри, що створюють ідентичність. Корпоративний стиль, який формується завдяки визначенню місії й цілей компанії, як і її візуальному представленню, найменшою мірою підлягає управлінню на рівні країни, хоча й може бути налаштованим грамотно завдяки вивченню її особливостей. Організаційний стиль є дуже важливим у контексті національного брендингу, адже, незважаючи на можливість створення позитивного міжнародного іміджу на сторінках засобів масової інформації, досвід від взаємодії з громадянами держави, сприйняття їхніх типових рис характеру, ціннісних установок визначає те, якою без рожевих окулярів бачать країну у світі. Репутація та імідж як взаємозв'язані параметри стосуються того, який образ має вона «в очах» інших країн та яке ставлення склалося до неї. Формування сильного національного бренду, від якого залежить її становище у світі, об'єднує інтереси різних категорій населення держави. Політики можуть сприймати його як інструмент досягнення зовнішньополітичних цілей, завдяки якому держава може користуватися безумовною прихильністю інших держав. У цьому плані успішність національного бренду нагадує про політичну партію, котра, незалежно від того, як проводили свою передвиборчу кампанію, має велику кількість відданих прихильників, готових підтримати її в будь-який момент. Зацікавлення національним брендом із боку населення держави є цілком природним. З одного боку, поведінка людей формує події та визначає процеси, які позитивно чи негативно відображаються на іміджі й репутації їхньої країни, з іншого – ті мають важливі наслідки для них. Недоцільно применшувати значення державного бренду для підприємців і власників компаній, зорієнтованих на зовнішні ринки, адже вказівка на країну походження товару чи послуги може мати вирішальне значення під час прийняття рішення про замовлення. У подальшому проведене дослідження може

статі основою для того, щоб відстежувати, як фактори глави держави, населення, а також товарів і послуг, що експортуються, пов'язані з позиціонуванням держави на міжнародній арені в розумінні ідентичного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anholt, S. (2013). Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*, vol. 2, iss. 1, 6–12.
2. Anholt, S. (2007). *Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan: New York, 2007.
3. Dinnie, K. (2015). *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice. Second Edition*, Routledge; London.
4. Aronczyk, M. (2013). *Branding the Nation: The Global Business of National Identity*. Oxford University Press, New York, 2013.
5. Millman, D. (2011). *Brand Thinking and Other Noble Pursuits*, Allworth Press. New York, 2013.
6. Hedning, T., Knudtzen, C., Bjerre, M. (2009). *Brand Management: Mastering Research, Theory and Practice*, Routledge, Abingdon, 2009.
7. Feinberg, B., Zhao, X. (2017). *The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index SM: Navigating the Changing World*, [in:] Go F., Govers R. (eds.), *International Place Branding Yearbook*, 63. Palgrave Macmillan UK: London, 2017.
8. Olins, W. (1978). *The corporate personality: An inquiry into the nature of corporate identity*. Mayflower Books, Berkley, 1978.
9. Jones, R. (2017). *Branding: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2017.
10. Balmer, J. (2014). Wally Olins (1930–2014), corporate identity ascendancy and corporate brand hegemony. Celebrating the life of Wally Olins: Leading corporate identity exponent and prominent brand proponent. *Journal of Brand Management Journal of Brand Management*, 21, 459–468.
11. Fan, Y. (2006). Branding the Nation: What is being branded? *Journal of Vacation Marketing*, vol. 12, No. 1, 5–14.
12. Romanova, A. (2018). The Image of Ukraine in the World as an Identifying Factor of Incoming Tourism Growth. *Journal of Business*, vol. 7, iss. 1. 37–43.
13. Akilli, E., Celenk, B. (2019). TÜKA's Soft Power: Nation Branding in Turkish Foreign Policy, *Insight Turkey*, vol. 21, No. 3, 135–151.
14. Tovmasyan, G. (2020). Raising the effectiveness of tourism marketing and branding: evidence from Armenia, *Marketing and Management of Innovations*, Iss. 1. 167–181.
15. Марущак, О., Косар, Н., Білик, І. (2010). Проблеми та особливості формування і розвитку бренду України, *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 364–370.
16. White, C. Brands and national image: An exploration of inverse country-of-origin effect, *Place Branding and Public Diplomacy*, 1–9.
17. Buhmann, A., Ingenhoff, D., White, C., Kioussis, S. (2018). *Charting the landscape in research on country image, reputation, brand, and identity: A trans-disciplinary overview*, [in:] D. Ingenhoff, C. White, A. Buhmann, S. Kioussis (eds.), *Bridging disciplinary perspec-*

tives on the formation and effects of country image, reputation, brand, and identity, 1. Routledge: New York.

18. Fan, Y. (2008). *Key perspectives in nation image: a conceptual framework for nation branding*. URL: <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/1872/4/Key%2bperspectives%2bin%2bnation%2bimage.pdf>.

19. Szwajca, A. (2017). The importance of reputation of a country in the process of building its competitive advantage on the global market, *Scientific Journal WSiP*, Nr. 1, 2017, 99–114.

20. *The Challenges of Nation Branding*. URL: <https://www.bloom-consulting.com/journal/the-challenges-of-nation-branding>.

21. Ewalt, D. (2018). *The World's Most Powerful People 2018*. URL: <https://www.forbes.com/sites/davidewalt/2018/05/08/the-worlds-most-powerful-people-2018/?sh=2087f9cf6c47>.

IDENTICAL APPROACH TO THE NATIONAL BRANDING

This article is devoted to the issue of country positioning in the international arena, carried out with the help of national branding tools. The initial assumption for the study was the following: the formation of a positive image of a country in the world requires other methods than the traditional promotion of a company's goods and services on the market. The authors adapt the identical approach to the understanding of a company's brand to a country and consider main points of it through the prism of national branding. Two areas of 'brand as identity' research are characterized: visual identity as a representation of «appearance» and behavioral identity as an experience of interaction. Particular attention is paid to four parameters on which brand equity depends: corporate style, organizational style, corporate image and reputation. The article presents the definitions of the national branding developed by scholars from different countries, and the aims of corporate and national branding are compared. Some problems, appearing in the process of creating and maintaining a positive image of a country abroad are raised, differentiating existing parameters. For example, the article discusses, why organizational identity plays more important role for a country than for a company, in which it relies on corporate identity and might be educated. The results of the study should be valuable both for scholars, seeking to understand what a national brand is and how it is developed, and for government officials, who are interested in their country' being favored in the world. The conclusions prove that the identical approach allows to improve the process of positioning a country globally, in particular related to Ukraine.

Key words: national branding, country image, identical approach, visual identity, behavioral identity, corporate identity.

REFERENCES

1. Anholt, S. (2013). Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*, 2, iss. 1, 6–12.
2. Anholt, S. (2007). *Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillian: New York.
3. Dinnie, K. (2015). *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice. Second Edition*, Routledge, London.
4. Aronczyk, M. (2013). *Branding the Nation: The Global Business of National Identity*, Oxford University Press, New York.
5. Millman, D. (2011). *Brand Thinking and Other Noble Pursuits*, Allworth Press: New York.
6. Heding, T., Knudtzen, C., Bjerre, M. (2009). *Brand Management: Mastering Research, Theory and Practice*, Routledge, Abingdon.
7. Feinberg, B., Zhao, X. (2017). *The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index SM: Navigating the Changing World*, [in:] Go F., Govers R. (eds.), *International Place Branding Yearbook*, 63 (Palgrave Macmillan UK: London).
8. Olins, W. (1978). *The corporate personality: An inquiry into the nature of corporate identity*, Mayflower Books, Berkley.
9. Jones, R. (2017). *Branding: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
10. Balmer, J. (2014). Wally Olins (1930–2014), corporate identity ascendancy and corporate brand hegemony. Celebrating the life of Wally Olins: Leading corporate identity exponent and prominent brand proponent. *Journal of Brand Management Journal of Brand Management*, 21, 459–468.
11. Fan, Y. (2006). Branding the Nation: What is being branded? *Journal of Vacation Marketing*, 12, 1, 5–14.
12. Romanova, A. (2018). The Image of Ukraine in the World as an Identifying Factor of Incoming Tourism Growth. *Journal of Business*, 7, iss. 1, 37–43.
13. Akilli, E., Celenk, B. (2019). TİKA's Soft Power: Nation Branding in Turkish Foreign Policy, *Insight Turkey*, 21, 3, 135–151.
14. Tovmasyan, G. (2020). Raising the effectiveness of tourism marketing and branding: evidence from Armenia, *Marketing and Management of Innovations*, iss. 1, 167–181.
15. Maruschak, O., Kosar, N., Bilyk, I. (2010). Problemy ta osoblyvosti formuvannia i rozvytku brendu Ukrainy, *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika»*, 364–370.
16. White, C. Brands and national image: An exploration of inverse country-of-origin effect, *Place Branding and Public Diplomacy*, 1–9.
17. Buhmann, A., Ingenhoff, D., White, C., Kioussis, S. (2018). *Charting the landscape in research on countryimage, reputation, brand, and identity: A trans-disciplinary overview*, [in:] D. Ingenhoff, C. White, A. Buhmann, S. Kioussis (eds.), *Bridging disciplinary perspectives on the formation and effects of countryimage, reputation, brand, and identity*, 1. Routledge: New York.
18. Fan, Y. (2008). *Key perspectives in nation image: a conceptual framework for nation branding*. URL: <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/1872/4/Key%20perspectives%2bin%2bnation%2bimage.pdf>.

19. Szwajca, A. (2017). The importance of reputation of a country in the process of building its competitive advantage on the global market, *Scientific Journal WSiP*, 1, 99–114.

20. *The Challenges of Nation Branding*. URL: <https://www.bloom-consulting.com/journal/the-challenges-of-nation-branding>.

21. Ewalt, D. (2018). *The World's Most Powerful People*. URL: <https://www.forbes.com/sites/davidewalt/2018/05/08/the-worlds-most-powerful-people-2018/?sh=2087f9cf6c47>.

Матеріал надійшов до редакції 16.11.2020 р.

УДК 321(477):17.022.1:[323.019.5(470+571)]

Наталія Карпчук,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

karpchuknata@gmail.com

Богдан Юськів,

доктор політичних наук,

професор кафедри економічної кібернетики,

Рівненський державний гуманітарний університет,

професор кафедри міжнародної інформації

Інституту прикладної математики та фундаментальних наук,

Національний університет «Львівська політехніка»,

ORCID ID: 0000-0001-7621-5954

yuskivb@ukr.net

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-72-82

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ

Пропаганда була й залишається одним із найефективніших інструментів впливу на внутрішню та зовнішню аудиторії, на тих, хто приймає важливі державницькі рішення. Зважаючи на це, її методи постійно розширюються й удосконалюються, а сучасні масмедіа є дієвим каналом поширення пропагандистських повідомлень цільовим аудиторіям. «Найвправніший»

суб'єкт пропаганди – Російська Федерація, яка здійснює пропагандистський вплив через спеціально створені медіаструктури, зокрема медіахолдинг RT. Новизна, правдоподібність, доступність, яскравість, диференційованість відповідно до цільових аудиторій, системність, усеохоплюваність, повторюваність, переконливість – це принципи, на яких ґрунтуються пропагандистські меседжі RT.

У статті проаналізовано вплив російської пропаганди на формування іміджу української влади (Президента, Уряду, Верховної ради, Збройних сил). Опрацьовано новинарні статті на сайті RT за темою «Україна» за 2019 р. Проведений контент-аналіз та аналіз метафор дали підставу зробити висновок, що RT цілеспрямовано формує негативний образ української влади з метою роз'єднання українського суспільства. Іміджологеми як образи-маркери, пов'язані з подіями в Україні, спираються на негативні стереотипи українців стосовно влади. Надмірна емоційність, яка досягається через використання ярликів, пейоративної лексики, оцінних суджень, робить повідомлення яскравим, привабливим, вражаючим. Ярлики й пейоративи «позначають» об'єкти, людей, події та згодом самі перетворюються в «реальність», котра запам'ятовується й автоматично відтворюється. Реципієнт починає виконувати функцію пропагандиста, що, зі свого боку, посилює вплив на цільову аудиторію. Пейоративи та емоційна надмірність слугують засобом критики, глузування, формують образ недолугості, недорозвиненості, недосвідченості й т.ін.

Ключові слова: RT, пропаганда, імідж влади, іміджологема.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Україна перебуває в стані гібридної війни з РФ; сьогодні основу цієї війни становлять інформаційно-психологічні операції з використанням інформаційної, а не конвенційної зброї. Одним із різновидів інформаційної зброї є пропаганда, яка не визнає кордонів і вражає цільову масову аудиторію. Пропаганду визначають як розповсюдження в масах ідеології й політики певних класів, партій, держав; як засоби маніпуляції масовою свідомістю [11, с. 367] чи як інформацію, ідеї, погляди або образи, часто з надаванням лише частини аргументу, котрі поширені в ефірі, опубліковані чи розповсюджені іншим способом, щоб вплинути на погляди людей [13, с. 370]. Спільне для всіх визначень те, що пропаганда – це не лише цілеспрямоване поширення ідей, поглядів, переконань, а й формування емоційного навантаження, акцентування на тому, що це – єдино правильна позиція. Каналами

трансляції пропагандистських повідомлень є випуски новин, урядові повідомлення, результати наукових і псевдонаукових історичних, політологічних, економічних та інших досліджень, дані соціологічних опитувань (реальні або сфальшовані), художні й документальні фільми, радіопередачі, телевізійні ток-шоу, преса, плакати, листівки тощо [1, с. 30]. В умовах інформаційно-психологічної війни пропаганда стає потужним знаряддям формування (насправді – руйнування) іміджу опонента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропаганду як різновид політичної комунікації досліджували Ж. Бодріяр, Ж. Еллюль, С. Ховленд, Д. Креч, Р. Крачфілд, С. Бредшоу, Л. Войтасик, Г. Лассуелл, В. Горбулін, Г. Почепцов, Л. Смола, М. Кисельов, Д. Павлов, В. Кириченко та ін. Сутність поняття іміджу, процес його формування, роль і значення іміджу в сучасних політичних процесах, їх вплив на електоральні вподобання та створення відповідного образу політичної сили чи її лідера аналізували С. Алексєєв, В. Андрущенко, В. Бабкіна, В. Бебик, А. Бутенко, К. Гаджієв, В. Горбатенко, О. Гриценко, П. Гуревич, Є. Тихомирова, В. Корнієнко, В. Моїсєєв, А. Москаленко, Г. Почепцов, Ф. Рудич й ін. Однак досі недостатньо висвітленими залишаються дослідження конкретних технологій, інструментів пропагандистського впливу РФ і їх наслідків для об'єкта впливу.

Формулювання цілей статті. Мета статті – проаналізувати вплив російської пропаганди (на прикладі російської медіакомпанії RT) на формування іміджу української влади. Із цією метою опрацьовано 707 новинарних статей за період із 01. 01. 2019 р. по 31. 12. 2019 р. Матеріалом для аналізу слугували статті на сайті RT за темою «Україна» (<https://russian.rt.com/trend/334986-ukraina>).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У роботі «Імідж влади» розуміємо як цілеспрямовано сконструйований фахівцями й окремими особами образ Президента, Уряду, Верховної влади та Збройних сил із метою популяризації їхньої діяльності й емоційно-психологічного впливу на цільову аудиторію. Позитивний імідж влади здатний консолідувати державоутворювальну націю до протистояння зовнішніх впливів, об'єднати їх для забезпечення постійного цілеспрямованого суспільного розвитку в єдності та підсилити самоідентифікацію населення як єдиного народу, громади

незалежно від етнічного походження й майнового стану його складових суб'єктів. Негативний імідж спрямовується нерідко на дезінтеграцію суспільства країни та вражає також її інвестиційний потенціал [3].

На думку Д. Ольшанського, імідж державної влади формується шляхом практичних дій (прийнятих рішень) (10 %), усних заяв (40 %), чуток (20 %), стереотипного сприйняття (10 %), репутації (20 %) [7, с. 345]. На формування іміджу впливають внутрішні (внутрішня політика, громадська думка населення країни, політична система, персоніфікація влади тощо) і зовнішні (зовнішня політика, громадська думка населення інших держав, імідж зовнішньополітичного відомства тощо) чинники, які залежать від процесів, що відбуваються за межами держави. Окрім того, до зовнішніх чинників відносимо й діяльність закордонних медіа, зокрема російського пропагандистського медіа RT.

RT – російська державна мережна багатомовна телевізійна компанія, що заснована у 2005 р. й фінансується урядом Росії (кошти, які виділяють на її підтримку, дорівнюють фінансуванню великих російських міст). Оголошеними цілями телекомпанії є представляти російську державну урядову думку щодо міжнародних подій для громадськості та зменшення впливу стереотипів щодо Росії, «врівноваження західних медіа» [5].

За словами К. Яловіца, науковця Центру Вільсона для досліджень Євразії, Росії й Східної Європи Джорджтаунського університету, колишнього посла США в Білорусі та Грузії, весь ланцюг аргументів RT вибудований так, щоб пояснювати дії Путіна, «і від них виходить така суміш брехні, напівправди і підтасувань, що з цим досить складно справлятися: це просто якийсь потік негативу, часто настільки фальшивого, що важко виступати проти цього з якимись аргументами» [2]. А досить стриманий німецький часопис «Die Zeit» так описав специфіку діяльності RT: «Навіть центральний передавач Росії за допомогою дикої суміші з цілеспрямованих маніпуляцій, туманних "теорій" і сумнівних експертів створює "паралельний всесвіт", який має мало спільного з реальністю й слугує для примусового протягування погляду російського уряду, або щоб поставити під сумнів думки інших. Треба заздалегідь сказати, що не все є брехнею і перекрученням, деякий критичний матеріал має своє місце. Але звичайні новини та аналіз перемішуються там з строкатою неадекватністю або чистою нісенітницею – саме цим займається ця пропаганда» [14].

Р. Орттунг, експерт-міжнародник зі США, вважає, що однією з головних системних тез пропагандистської стратегії RT є те, що не існує нейтральності й виваженості в медійному висвітленні подій.

Вибираючи з потоку подій щось одне, журналіст, уже самим фактом вибору починає відфільтровувати інформацію та формувати «свою» картину світу [8]. Сьогодні Росія намагається переконати світ навіть не в правильності своєї позиції з критичних питань (агресія в східних областях України, анексія Криму, події в Сирії тощо), а в тому, що істини не існує, а є лише суб'єктивні трактування процесів [4, с. 25]. Окрім множинності варіантів правди, іншими рисами російської пропаганди є гнучкість та безпринципність; цинізм; постійне вкидання дезінформації в інформаційний простір; абсолютна брехливість, невідповідність дійсності й винахід потрібних «фактів» для моделювання та створення «паралельної реальності»; одномоментність, ситуативність, суперечливість повідомлень (розрахунок на повну втрату пам'яті аудиторією); переконати – не самоціль, мета – зробити інформаційне поле «брудним», щоб ніхто нікому не довіряв [10]

В умовах інформаційно-психологічної війни РФ проти України RT є інформаційною зброєю ініціатора – суб'єкта впливу (РФ), який розповсюджує пропагандистське знання, моделі сприйняття й реакції, що нав'язуються об'єктам пропаганди як значущі, найбільш виправдані та природні в умовах певної політичної реальності. Об'єктами впливу є влада, яка приймає рішення; суспільство, що ці рішення підтримує чи засуджує; третя сторона, тобто інші держави, їхні громадяни, організації, які підтримують чи критикують об'єкт.

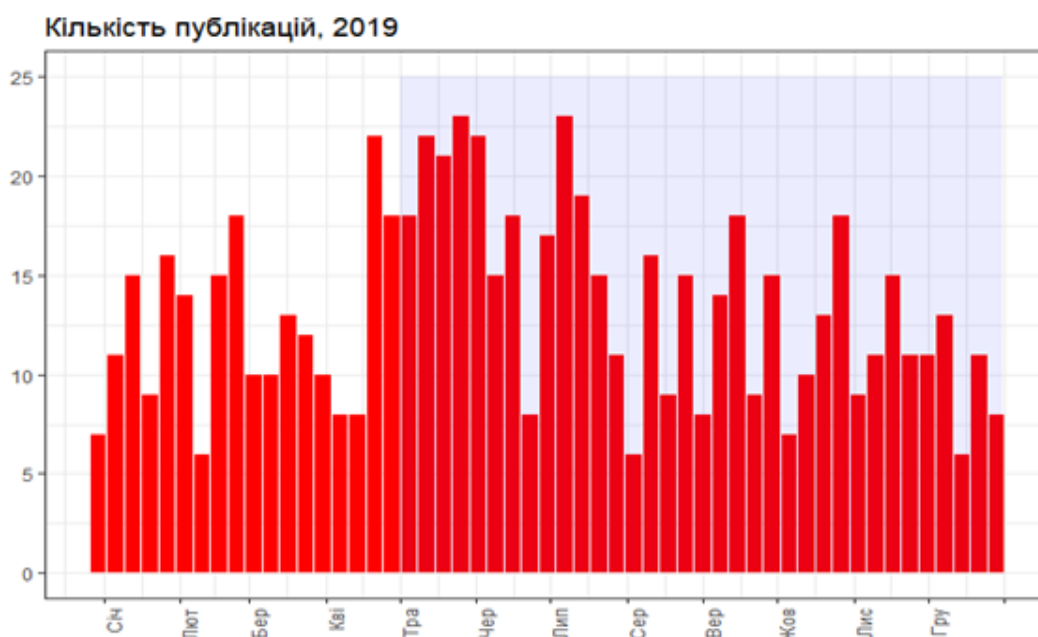

Рис. 1. Загальна кількість публікацій за 2019 р.

Рис. 2. Загальна кількість публікацій за 2019 р. за темами «Президент», «Уряд», «Верховна рада», «Збройні сили», «Суспільство» 2019 р.

На нашу думку, пропагандистські меседжі RT ґрунтуються на таких принципах (за основу взято принципи пропаганди, запропоновані Д. Павловим [9]): новизни, правдоподібності, доступності, яскравості, диференційованості відповідно до цільових аудиторій, системності, усеохоплюваності, повторюваності, переконливості. Результатом може бути, наприклад, свідомо політизація чи свідомо деполітизація аудиторії; підвищення рівня її тривожності; збільшення критичного ставлення аудиторії до чинної влади; зосередження уваги аудиторії на політичних, економічних, суспільних тощо процесах, які важливі саме для суб'єкта впливу.

Отже, на тлі загальної кількості публікації за обраний нами період (707) (див. рис. 1) підраховано, що 114 статей стосувалися діяльності Уряду України, у 148 статтях ішлося про Президента України й у 23 статтях – про Верховну Раду, 50 статей подавали інформацію про Збройні сили України, 82 описували ситуацію в Україні загалом (див. рис. 2). Загальна кількість публікацій за 2019 р. за темами «Президент», «Уряд», «Верховна рада», «Збройні сили», «Суспільство».

Проведений контент-аналіз засвідчив, що слово «влада» використовувалося 25 разів, «Президент» (і його похідні) – 50, «Порошенко» – 73, «Зеленський» – 163, «Верховная» – 13, «Рада» – 46.

Потрібно зазначити, що RT працює саме з політичними іміджологемами – комплексом образів-маркерів, який надбудовується на відповідний інформаційний каркас. Інакше кажучи, це – викривлені, ілюзорні уявлення про реальні об'єкти політичного світу; вони звернені в минуле чи орієнтовані в майбутнє, створюють певний штучний контекст, у який можуть уписуватися реальні політичні події, які, однак, отримують викривлену смислову інтерпретацію [6, с. 148]. У нашому випадку інформаційним каркасом є ситуація, події в Україні чи ті, які стосуються україно-російських відносин. Зокрема, можемо виокремити такі події, які отримали широкий розголос у RT: вибори Президента України й вибори до Верховної Ради, надання автокефалії Православній церкві України, ухвалення ВР Закону «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», тристоронні переговори ЄС – Україна – РФ стосовно транзиту газу. Окрім того, «широкою популярністю» користувалися новини про стан готовності комунального сектору України до зими (майже ідентичні «історії-стаховиська» про повний колапс системи опалювання й масові протести оприлюднювали впродовж жовтня-листопада 2019 р.) та новини про різні скандальні заяви окремих депутатів, які подавалися як одностайна думка всього Парламенту.

Під час формування образів-маркерів російська пропаганда активно спирається на стереотипи й установки цільової аудиторії, використовує її потреби, проблеми, побоювання, цінності, переконання, а саме: «всі політики, дбають лише про свою вигоду»; «інтереси народу не враховуються при прийнятті політичних рішень в Україні»; «несправедливість – це норма для політики в Україні»; «політична система України несправедлива»; «відсутність процедури притягнення до відповідальності представників влади – головна проблема в Україні»; «нібито «складні» переговори між політиками – це шоу для народу: вони всі однакові і завжди домовляться між собою» [12]. Максимально спрощуючи інформацію, російська пропаганда робить її зрозумілою для всіх верств населення; а емоційне забарвлення новини, особливо завдяки навішуванню ярликів, робить повідомлення привабливим для подальшого переказування знайомим. Як результат, об'єкт впливу сам перетворюється на пропагандиста, при цьому первинна інформація може видозмінюватися внаслідок дії комунікативного закону спотворення інформації.

Якісна журналістика керується правилом не нав'язувати суб'єктивну позицію, не формувати оцінні судження, дати можливість споживачу інформації самостійно зробити висновки. Натомість пропагандистські

повідомлення RT цілеспрямовано формують єдине (прийнятне для керівництва РФ) трактування подій чи єдине (негативне, якщо йдеться про українських керівників) ставлення до особи. Наприклад, стосовно української влади RT використовує такі мовні кліше і ярлики:

- активність перед виборами, діяльність Верховної Ради: «предвыборные трепыхания», «имитируют деятельность»;
- фінансові питання діяльності Уряду: «экономика жалоб», «эти деньги не контролируются», «финансовая петля», «принцип “чем хуже, тем лучше”»;
- будь-яка зовнішньополітична активність Президента чи влади: «ПР-акция», «просто ПР-акция», «политическая ПР-акция»;
- діяльність Президента П. Порошенка: «цинизм и издевательство», «врет всей стране», «политическое лукавство», «последние сумасшедшие шаги», «в отрыве от реальности», «вышел за рамки», «спецрежим»; виступ П. Порошенка на ГА ООН – «бряцание ржавым оружием»;
- діяльність Президента В. Зеленського: «отсутствует опыт и политическая воля», «не осознает глубинные проблемы», «выход на большую сцену», «очень наивный жест», «его заявления не воспринимают всерьез», «под влиянием наивных эмоций», «театрально», «комично»; виступ В. Зеленського на ГА ООН – «пропагандистская мишура»;
- виконання Україною умов Угоди про Асоціацію з ЄС: «похмелье после евроинтеграционного опьянения»;
- заборона на в'їзд в Україну російським чоловікам: «политическая шизофрения»;
- відмова купувати російський газ: «политические мотивы экономической глупости»;
- схвалення Верховною Радою Закону «Про мову»: «предполагает карательные меры», «ползучая украинизация», «русофобия», «попытка разделить общество»;
- перейменування вулиць, вшанування національних героїв, відмова від радянського минулого: «культивирование мифологии», «разрушение национальной памяти», «фальсификация истории», «националистическая истерия», «демонстративный вандализм»;
- проблеми в ЖКГ: «катастрофа», «никаких условий для цивилизованной жизни»;
- Збройні сили України: «ремонтный цех», «обреченные на неизбежную деградацию», «военные муляжи», «не представляют боевой ценности»; присутність українського флоту в Азовському й Чорному морях – «воинственность без ресурсов».

Таке «навішування ярликів» провокує емоційно негативне ставлення до Президента, Уряду, Верховної Ради, Збройних сил; асоціює владу з невдалими/ганебними/соціально несхвальними вчинками й рішеннями. Загальна мета – дискредитація влади. Використання ярликів та мовних кліше – це спосіб реалізації інтенцій суб'єкта впливу, тобто прагнення донести в емоційно переконливій формі свою позицію. Пропагандист «номінує» за допомогою пейоративної лексики, емоційної надмірності об'єкти, людей, події й вони, отримавши назву, самі ніби перетворюються в реальність. А далі ця нова «реальність» легко запам'ятовується та автоматично відтворюється. Пейоративи й емоційна надмірність слугують засобом критики, глузування, формують образ недолугості, недорозвиненості, недосвідченості (тобто будь-якого «недо-»).

Інакше кажучи, аудиторії цілеспрямовано формують такий образ української влади: Президент П. Порошенко – «агресивний, брехливий, корумпований політик», Президент В. Зеленський – «недосвідчена маріонетка, комік», Уряд – «антинародний орган, який приймає рішення на шкоду українцям», Верховна Рада – «зібрання неадекватних людей, які роблять безглузді заяви й руйнують українсько-російські відносини», Збройні сили України – «заіржавілі небоєздатні залишки радянського озброєння».

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета пропаганди – сформувати «правильне» ставлення до подій, людей, переконати, що саме така позиція є нормою. Проте сьогодні РФ пішла далі: намагається переконати світ навіть не в правильності своєї позиції з критичних питань, а в тому, що істини не існує, а є лише суб'єктивні трактування процесів. Окрім множинності варіантів правди, іншими рисами російської пропаганди є гнучкість та безпринципність; цинізм; постійне вкидання дезінформації в інформаційний простір; абсолютна брехливість, невідповідність дійсності й винахід потрібних «фактів» для моделювання та створення «паралельної реальності»; одномоментність, ситуативність, суперечливість повідомлень, що робить інформаційне поле «брудним», коли ніхто нікому не довіряє. Із 707 статей, присвячених Україні у 2019 р. на сайті RT, у 417 шлося про українську владу Президента, Уряд, Верховну Раду, Збройні сили. В усіх повідомленнях цілеспрямовано формувався негативний імідж влади як недолугої й практично антинародної. Мету досягали за допомогою

створення іміджологем, в основі яких – ярлики, пейоративи, оцінні судження, що є засобом критики, глузування. Оскільки інформаційно-психологічна війна РФ проти України триває, то й залишатиметься актуальним аналіз інформаційної зброї та методів протидії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітюк, Н. (2019). Особливості дискурсу політичної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. *Збірник наукових праць: психологія*, 24, 29–38. URL: <http://journals.pnu.edu.ua/index.php/psp>
2. Гальперович, Д. (2015). Антиамериканизм как «скрепа» российской власти. *Голос Америки*, 29 апреля. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/russia-us-experts/2741231.html>
3. Гурковський, В. (2012). Захист іміджу Української держави в умовах інформаційної глобалізації. *Державне управління: теорія та практика*, № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_11
4. Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії: метод. матеріали. Київ: УФБС, 2020, 60 с.
5. Имидж России собираются улучшить при помощи нового телеканала. *Lenta.Ru*, 6 июня 2005. URL: <https://lenta.ru/news/2005/06/06/channel/>
6. Кривошеїн, В. (2015). Іміджологема політична. *Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотоври)*/за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ–2000, 492 с.
7. Ольшанский, Д. (2005). Политический консалтинг. Санкт-Петербург: Питер, 448 с.
8. Орттунг, Р. (2018). Почему столь успешна пропаганда СМИ России? *Swissinfo*, 11 сентября. URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/>
9. Павлов, Д. (2018). Політична пропаганда: теорія та практика: монографія. Дніпро: Акцент ПП, 454 с.
10. Савчук, А. (2015). Пітер Померанцев: Мета російської пропаганди – щоб ніхто нікому не довіряв. *Українська правда*, 31 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/03/31/7063251/>
11. Тихомирова, Є. (2019). Пропаганда. *Глосарій. Навчальний енциклопедичний словник-довідник із питань інформаційної безпеки*/за заг. ред. д-ра. політ. наук, проф. Шуляк А. М. Київ: МПБП «Гордон», 366–369.
12. Трухан, О. (2010). Психологічний аналіз ціннісного спричинення політичних стереотипів студентської молоді. *Психологія і суспільство*, № 1, 137–142.
13. Шуляк, А. (2019). Пропаганда в ЗМІ. *Глосарій. Навчальний енциклопедичний словник-довідник із питань інформаційної безпеки*/за заг. ред. д-ра. політ. наук, проф. Шуляк А. М. Київ: МПБП «Гордон», 369–372.
14. Von Carsten, L. (2014). Das hat uns gerade noch gefehlt. *Die Zeit*. 19 November 2014. URL: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2014-11/rt-deutsch-russland-propaganda-luegen>

INFLUENCE OF THE RUSSIAN PROPAGANDA ON THE IMAGE CREATION OF THE UKRAINIAN AUTHORITY

Propaganda has been and remains one of the most effective tools to influence the internal and external audience, those who make important government decisions. Due to this, its methods are constantly being expanded and improved, and modern mass media is an effective channel for disseminating propaganda messages to target audiences. The Russian Federation is the “most skilled” subject of propaganda, which exerts propaganda influence through specially created media structures, in particular the RT media holding. Novelty, plausibility, accessibility, brightness, differentiation according to the target audiences, systematization, comprehensiveness, repeatability, persuasiveness are considered to be the principles on which RT propaganda messages are based. The article analyzes the influence of Russian propaganda on the creation of the image of the Ukrainian authority (President, Government, Verkhovna Rada, Armed Forces). News articles on the RT website on the topic of «Ukraine» for 2019 were processed. The conducted content analysis and analysis of metaphors have allowed us to conclude that RT purposefully forms a negative image of the Ukrainian authority in order to divide Ukrainian society. Imagelogs, as image-markers, are tied to the events in Ukraine, and they are based on the negative stereotypes of Ukrainians about the state authority. Excessive emotionality, which is achieved through the use of labels, pejorative vocabulary, evaluative judgments, makes the message bright, attractive, impressive. Labels and pejoratives «denote» objects, people, events, and later these words become a «reality» that is easy to remember and is reproduced automatically. The recipient begins to perform the function of a propagandist, which, in turn, increases the impact on the target audience. Pejoratives and emotional redundancy serve as a means of criticism, ridicule, form an image of weakness, underdevelopment, inexperience, etc.

Key words: RT, propaganda, image of power, imagelogs.

Матеріал надійшов до редакції 10.12.2020 р.

УДК 324:32.019.51:323.25(476) *2020*

Сергій Федонюк,

кандидат географічних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0003-2853-8905

sergii.fedoniuk@vnu.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-83-99

КОМУНІКАЦІЙНІ ФАКТОРИ БІЛОРУСЬКИХ ПРОТЕСТІВ 2020

У статті підтверджено висновки низки попередніх досліджень про те, що в умовах авторитарних режимів соціальні протести починаються у випадку поєднання двох головних чинників – посилення обмежень політичних прав і громадянських свобод та широкого застосування невідконтрольної влади (нового) каналу масової комунікації. Це припущення підтверджено на прикладі ситуації навколо президентських виборів у Республіці Білорусь 2020 р.

У статті наведено порівняння умов і факторів розгортання масових протестів у Білорусі, країнах Північної Африки й Близького Сходу та в Україні. Установлено, що до початку виборів у Білорусі наявні достатні умови й фактори для початку масових протестів і вони були задіяні.

Ми показали, що новим і невідконтрольним білоруській владі каналом став месенджер Telegram, котрий почали масово використовувати саме в період виборів. Особливістю цього каналу комунікації є його конфіденційність й анонімність підписників, а також вузька тематична спрямованість окремих каналів. Також ми проаналізували Telegram як засіб для політичної комунікації в умовах авторитарних режимів, показали його відмінності як засобу комунікації від популярних соціальних мереж, які широко використовувалися для координації протестних акцій раніше.

Ми наводимо результати аналізу передвиборчої комунікації, спрямованої проти чинного президента Білорусі, яка ґрунтується на застосуванні Telegram для поширення тези про його «низький рейтинг». Показано, що ця теза згенерована за участі російських аналітичних інституцій big data і значною мірою поширена проросійськими Telegram-каналами в Білорусі. Після виборів вона стала інформаційною підставою масових вуличних протестів

і страйків у Білорусі. Також встановлено безпосередню участь фахових політтехнологів в управлінні Telegram-каналів з антипрезидентським контентом і їх участь в організації впливу в Білорусі проросійських та російських каналів.

У висновках підтверджено ймовірність реалізації в Білорусі моделі стратегічних комунікацій з елементами зовнішнього впливу на перебіг виборчої кампанії, що може бути використано для впливу на лідера авторитарної держави.

Ключові слова: протести; Білорусь; комунікації; Telegram.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Громадські протести, які розгорнулися в Білорусі відразу після президентських виборів 2020 р., стали найбільшими в історії цієї незалежної держави. Їх причиною стало невдоволення суспільства оголошеними результатами, які суттєво відрізнялися від того, що очікували протестувальники. Комунікаційно-технологічною основою протестів стала масова соціальна комунікація в Телеграм-каналах, що є новим для протестних рухів. На час підготовки цієї статті не знайдено опублікованих ґрунтовних досліджень щодо використання Телеграм-технологій у соціальних протестах, хоча ця проблема, безумовно, є актуальною. Також важливо доповнити в цьому аспекті логіку розвитку інструментарію соціальних протестів на ґрунті еволюції засобів соціальної комунікації. Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що в основі білоруських протестів 2020 р. покладено планомірну реалізацію сценарію інформаційної операції в рамках масштабних завдань стратегічних комунікацій, імовірно, спрямованих на досягнення геополітичних та геоекономічних цілей (відповідно до підходу, відображеного в стандарті НАТО «Об'єднана спільна доктрина психологічних операцій» [1]. Таке припущення визначає методологічну основу дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на жовтень 2020 р. за результатами пошуку в базі ScienceDirect (Elsevier) відсутні публікації щодо білоруських протестів 2020 р., натомість у низці публікацій міститься ґрунтовний аналіз причин протестів, пов'язаних із фальсифікацією виборів. Так, у Rød Espen Geelmuyden (2019) [2] на прикладі понад як 600 кейсів встановлено роль поширення інформації про фальсифікації в умовах авторитарних режимів. Теоретичну базу протестів у посткомуністичних державах презентовано в К. Ash (2011) [3]. У L. Way, S. Levitsky (2006) [4] показано причини успіху або не-

успіху антиурядових протестів у пострадянських державах, у тому числі й у Білорусі. Ключову роль соціальних медіа в успіху антиурядових протестів обґрунтовано в таких публікаціях, як А. М. Attia, N. Aziz та ін. (2011) [5].

Раніше нами показано, що умовою успішного розгортання протестних акцій є їх ґрунтування на способах і технологіях комунікації, які внаслідок переважно своєї новизни не підконтрольні владі. Головною умовою є також така політика влади, яка сприймається громадськістю як погіршення її демократичних прав і свобод або різка зміна перспектив соціально-економічного розвитку S. Fedoniuk (2017, 2018) [6], [7]. Також встановлено, що з розвитком суспільства відбувається усупільнення сфери суспільних комунікацій – у напрямі збільшення ролі індивіда як комуніканта, а найрозвиненішою в цьому сенсі моделлю є комунікація масового співробітництва S. Fedoniuk (2018) [8].

Мета статті – на основі дослідження передумов білоруських протестів 2020 р. пояснити специфіку телеграм-комунікації як засобу цільового впливу на широкі маси громадськості в аспекті еволюції суспільної комунікації загалом.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Для якісної оцінки процесів та явищ, описаних у цій статті, отримано результати кількісного аналізу активності та аудиторії телеграм-каналів за період 1 року (кількість публікацій, репости й згадування каналу, взаємне цитування каналів, кількість підписників, переглядів, середнє охоплення та індекс залучення) із застосуванням інструменту Telegram Analytics (<https://tgstat.com/>).

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передумови соціальних потрясінь. Революційні ситуації можуть розвиватися на ґрунті розриву між комунікаційними можливостями активних членів суспільства і їх очікуваннями в площині цивільних свобод та політичних прав і відповіддю влади на ці можливості й очікування. Критичною може бути ситуація, коли влада не забезпечує адекватного задоволення запитів суспільства на підвищення рівня його прав і свобод та при цьому неспроможна контролювати канали комунікації, доступні потенційним протестувальниками. Цю тезу підтверджено на прикладах аналізу розгортання революційних подій в Україні у 2013–2014 рр. та

в країнах Північної Африки й Близького Сходу (2010–2011 рр.) [7], де ключову роль відіграли саме сучасні комунікаційні системи, засновані на принципах масового співробітництва (mass collaboration), які забезпечили консолідацію протестних груп на тлі погіршення громадянських і політичних свобод. Відмінності між цими кейсами полягають лише в тому, що «Арабська весна» розгорнулася на базі вільної комунікації та обміном контентом у соціальних мережах (Facebook, Twitter, Youtube) завдяки достатньому охопленню швидкісним мобільним інтернетом, а у випадку українських протестів – на застосуванні конвергентних рішень у трансляції новинних матеріалів у телевізійному форматі, а також більш динамічних версій популярних місць для розміщення відеофайлів, широкій інтеграції комунікації в соціальних мережах із професійними аналітичними й новинними ресурсами.

Головним соціально-політичним чинником протестів є погіршення ситуації у сфері громадянських прав і свобод – це простежено як у країнах Північної Африки та Близького Сходу напередодні «Арабської весни», так і в Україні в роки, що передували Революції Гідності. У Білорусі також спостерігаємо багаторічний регрес у розвитку свобод громадянського суспільства: білоруський режим пройшов трансформацію від електоральної диктатури соціального популіста, який виступав від імені ще, по суті, радянських громадян, котрі готові були працювати на державу, але не готові – на приватного господаря, до інституціалізованого соціального конфлікту, коли метою влади стає переслідування «поганих» громадян від імені «хороших» під застарілим гаслом збереження економіки й суверенітету. Свідченням того, що Лукашенко більше не асоціюється із захисником робітників і селян, є страйки на підприємствах, колись ним «врятованих» від «грабіжницької приватизації». Суттєво загострили несприйняття громадськістю посилення диктатури силові заходи з побиттям і масовим затриманням учасників мирних демонстрацій – у результаті лише зростала соціальна й регіональна база протесту, явно вийшовши за ті межі, у яких його була готова стримувати силова машина режиму. Історичний досвід дає підстави вважати, що підтримкою громадськості можуть користуватися молоді диктатури, які з часом послаблюють соціальні обмеження (Франко (Іспанія), Салазар (Португалія), Піночет (Чилі), натомість диктатура, що посилюється й «закручує гайки», сприймається населенням усе більш негативно та ризикує втратити владу через революцію (Бен-Алі (Туніс)).

За даними організації «Freedom House», білоруський режим іде шляхом усе більшого обмеження демократії – його віднесено до групи

«Консолідованих авторитарних режимів» із відсотком демократії 6,55, а індекс свободи в мережі поступово погіршується – від 38 у 2016 р. до 35 у 2020 р. (не-вільна країна) [9].

Тому першою передумовою протестів у Білорусі було посилення авторитарного режиму й обмеження громадянських прав і свобод.

Другою передумовою стало швидке впровадження в масову комунікацію непідконтрольних владі каналів, насамперед порівняно захищеного від стороннього перегляду та відключень мобільного месенджера Телеграм, на основі якого й здійснювався основний потік контенту соціальних комунікацій.

Telegram як канал політичної комунікації. Традиційно в авторитарних суспільствах інституційні ЗМІ – державні, офіційні, традиційні – транслиують один політичний та ідеологічний погляд, а спрямованість мовлення, набір ідеологем, вибір домінуючої позиції визначаються або урядом, або залежними від нього власниками ЗМІ. У таких умовах єдиним можливим каналом поширення альтернативних думок є інтернет – соціальні мережі, блоги й інші формати комунікації.

Соціальні протести 2010–2014 рр. ґрунтувалися на відносно нових для того часу каналах комунікації – веб- і гібридних соціальних мережах (Facebook, YouTube, Twitter – «Арабська весна») або на поєднанні цих мереж (уже із розширеними мультимедійними можливостями) із традиційними (телебачення) каналами (українська Революція Гідності).

Сьогодні одним із нових форматів масової інтернет-комунікації виступають публічні канали в програмі обміну миттєвими повідомленнями, запущеного у 2013 р. месенджера Telegram, що дає змогу зберегти анонімність і, отже, захистити авторів від зовнішніх стримувальних чинників. У зв'язку з цим найбільшого поширення набули анонімні канали, авторство яких приховано за різними псевдонімами, що не дають змоги однозначно ідентифікувати автора, навіть якщо за змістом інформації, що публікується, і мовними характеристикам текстів можна будувати певні припущення. В умовах наступу цензури (у тому числі самоцензури, цензури всередині соціальних мереж та блог-платформ) Telegram-канали стали трансформацією класичних блогів [10].

Ця цифрова платформа приваблює користувачів тим, що позиціонується як гарант по-справжньому анонімних публічних каналів поширення інформації, що особливо актуально в умовах контролю соціальних мереж та інтернету загалом. Найбільшого поширення Telegram набув саме в країнах з авторитарними режимами, що, відповідно, не залишилося поза увагою влади – відомі випадки блокування

месенджера в Ірані, Афганістані, Китаї, Росії, Казахстані. Індонезії, Бахреїні, Пакистані – країнах із найбільш високим рівнем цензури, у тому числі цензури в інтернеті [11].

Порівняно з класичними інтерактивними соціальними мережами головною відмінністю класичних блогів і каналів Telegram є відсутність функціоналу коментування, тобто безпосереднього зворотного зв'язку з боку аудиторії, яка зазвичай виражає свою думку. У Telegram-каналах аудиторія виступає пасивним одержувачем повідомлень і може висловлювати своє ставлення лише шляхом підписки на канал або її скасування. Учасники Telegram-каналу вільно публікують контент, але не можуть оцінювати опубліковане іншими комунікаторами, не можуть таким чином впливати на зміст публікацій та емоційний стан їхніх авторів. Це суттєво ускладнює можливості аналізу аудиторії й характеристики конкретних учасників комунікації, що робить їх «сміливішими» в умовах контролю медіапростору. Водночас аудиторія авторитарних суспільств, більш звична до односторонньої подачі інформації, краще сприймає саме таку модель комунікації. Також ця особливість спрощує роботу цільових політичних Telegram-проектів, оскільки не потребує організації роботи значних кількостей «ботів», дописувачів й аналітиків, що характерно для соціальних мереж – по суті, достатньо запропонувати цікаву для аудиторії тематику, забезпечити початкову «розкрутку» каналу та надалі постачати актуальну для учасників інформацію для розширення аудиторії. Telegram-канали також характеризуються досить високою «прецизійністю» в поданні саме цільової інформації, оскільки відсутність коментарів знижує рівень «цифрового шуму».

Подібність Telegram до традиційних ЗМІ проявляється в характеристиках контенту: тексти, що публікуються в Telegram-каналах, відповідають усім ознакам медіатекстів: наявність вербального (текст у традиційному розумінні), медійної (масове поширення тексту), гіпертекстового (переклички та взаємовключення текстів) і функціонально-жанрового (присутність знайомих типів тексту – новин, аналітики, реклами й т.ін.) складників, – в умовах підцензурних ЗМІ Telegram-канали породжують альтернативний медіадискурс, у якому відображаються ті самі теми та ті самі жанрові типи, що й у традиційних ЗМІ. Проте для Telegram-каналів характерна більш чітко виражена тематична домінанта, – більшість їх спеціалізується на одній тематиці: є канали політичні (політична аналітика від аматорської до професійної, уключаючи інсайди), економічні (переважно економічна та фінансова аналітика й інсайди), пізнавальні (канали лікарів, істориків,

архітекторів, біологів, лінгвістів), публіцистичні (документальні розповіді), інформаційно-рекламні тощо [12]. Також телеграм-дискурс відповідає висококонтекстній моделі комунікації, характерної для суспільств з обмеженнями свободи слова – телеграм-канали вимагають більшої проникливості аудиторії й здатності читати між рядків, виявляючи справжні інтенції авторів і взаємозв'язки між ними, а це традиційна площина політичної комунікації.

Telegram-технології поширення політично значимої інформації широко апробовані в Росії, де найбільший інтерес аудиторії викликала практично заборонена «тіньова сторона» російської політики (внутрішньо-відомчі інсайди, корупційні розслідування, оприлюднення секретних документів і т. ін.). У поєднанні з популяризованими засобами захисту й можливостями використовувати кінцеве шифрування від злому листування та миттєво змінювати номери мобільного телефону, нікнейми й доменне ім'я, творці Telegram-каналів почуваються практично невловимими [12]. На відміну від популярних соціальних мереж у країнах з авторитарними режимами, Telegram може активно використовуватися не громадянським суспільством, а саме владою. Передусім, це характерно для Росії. Якщо в Ірані Telegram-канали переважно транслюють опозиційну думку й консолідують суспільство, на підставі чого Telegram піддається нападкам із боку влади, то в Росії спостерігаємо явне використання Telegram-каналів для внутрішньовладної боротьби за рахунок обміну компроматом і створення видимості формування альтернативної громадської думки з метою отримання політичної й комерційної вигоди для джерел компромату. Також російська влада починає використовувати Telegram для трансляції своєї позиції під виглядом незалежних анонімних авторів [13].

У Білорусі Telegram активно поширюється та все ширше використовується в комунікації суспільно активної аудиторії. Стрімке включення аудиторії месенджера в соціально-політичний дискурс спостерігаємо з 2017 р. І сьогодні в Білорусі Telegram – передовий край користувацької комунікації, куди активні 18–34-річні користувачі мігрують у пошуках свободи самовираження й віртуальної незалежності [14]. За даними, отриманими з аналітичного сервісу Tgstat.ru, кількість білоруських Telegram-каналів у 2019 р. зросла більш ніж у два рази й на початок виборчої кампанії становила близько 1500. Станом на 7 жовтня 2020 р. нараховувалося 18 каналів з аудиторією понад 100 000 підписників, а серед перших 30 каналів 29 належали до категорій «політика» та «новини й ЗМІ». Найпопулярніші канали – *NEXTA*, *NEXTA Live*,

TUT.BY News, Беларусь головного мозга – мають від 400 тис. до 2 млн підписників, а їх кількість у таких політичних каналів, як *NEXTA Live, TUT.BY News, Nasha Niva, Belsat, Euroradio*, за період липень–серпень 2020 р. зросла в 6–13 разів. Чисельність переглядів у період виборів зросла до десятків мільйонів щоденно. Так, за серпень 2020 р. лише один канал *TUT.BY News* мав 415,5 млн переглядів.

Особливістю білоруського Telegram є те, що в період виборів з'явилося багато каналів саме з користувацьким контентом. Це і анонімні, і авторські канали, наприклад найбільший білоруський канал *@nexta_tv*, контент якого практично повністю складається з надісланого матеріалу, або класичний агрегатор *@rascaby*, що збирає інформаційний порядок денний, або *@motolkohelp*, котрий збирає інформацію з чату або через особисті повідомлення.

Telegram-канали в Білорусі можна розділити на чотири сегменти: незалежні білоруські канали – найбільші й популярні, мережа проросійських каналів, державні білоруські канали, а також закриті приватні канали, які створюються з України або Росії для заробітку та подальшого продажу [15].

Ще від кінця 2019 р. президент Білорусі Олександр Лукашенко все частіше у своїх заявах критикує Telegram-канали, а державний канал «Білорусь 1» випустив спеціальний репортаж під назвою: «Вам Telegram! Зброя нашого часу», у якому закликає довіряти офіційній інформації, а не «фейкам» і «зливам» у месенджері Telegram. Особливу увагу білоруського президента привертала проросійські канали, котрі часто поширювали критику на його адресу та на яких він нарікав навіть на переговорах із Володимиром Путіним у грудні 2019 р. Безпосередньо в період підготовки до виборів проросійські канали критикували Лукашенка за позицію по COVID-19 і політизували цю тему, поширювали тезу про те, що Лукашенко не справляється з епідемією (канал *Белорусский порядок* – *@paradachak*).

Різно негативна реакція білоруської влади на Telegram викликана його нездатністю контролювати й неспроможністю щось зробити з анонімними каналами. Як протидію, влада почала створення власної мережі каналів – офіційних каналів міністерств та анонімних каналів зі «зливами» за російським зразком. Проте перехопити ініціативу в невідконтрольних каналів за допомогою тактики «контрольованих зливів» на виборах 2020 р. білоруська влада не встигла, а інших дієвих способів і засобів у її розпорядженні не було, що підтверджується неефективністю блокування Telegram на фоні відключення під час виборів усіх інших популярних інструментів соціальної комунікації

в інтернеті (Facebook, Instagram, WatsApp), можливо, через технічну неспроможність. Засновник Telegram Павло Дуров на початку серпня 2020 р. написав у себе в Twitter, що компанія включила «інструменти антицензури» в Білорусі [16], які, вочевидь, стали надто складним завданням для білоруських контролюючих інституцій.

Отже, можемо стверджувати, що в Білорусі в період президентських виборів 2020 р. була наявна й друга необхідна передумова для успішного розгортання соціальних протестів – наявність ефективного невідконтрольного владі каналу масової комунікації – популярного месенджера Telegram.

Telegram-канали у підготовці інформаційної бази білоруських протестів. Масові протести в Білорусі розпочалися після офіційного оголошення результатів виборів президента республіки, відповідно до яких чинний глава держави отримав близько 80 % голосів. Причиною протестів стало те, що ці результати суттєво не збігалися з очікуваннями виборців, у яких сформовано переконання в низькому (на рівні 3–6 %) рівні підтримки чинного президента. І це переконання формувалось у передвиборчий період за безпосередньої участі низки Telegram-каналів. Ще 20 травня 2020 р. на сайтах nn.by (газета «Наша Ніва»), tut.by й спорідненому з ним Telegram-каналі Артьома Шрайбмана опубліковано результати опитувань, які показували несподівано низьку підтримку чинного президента О. Лукашенка 3–6 % і високу – потенційних нових кандидатів [17].

Результатом стало поширення мемів «Саша 3 %», досить дражливіх для самого Лукашенка [18], який заперечує такий низький рівень підтримки (на початку квітня 2020 р. проведено опитування Інституту соціології Академії наук Білорусі, за результатами якого рейтинг довіри в Лукашенка в Мінську в той момент становив 24 % [19]).

Кількість учасників голосування на сайті й каналі Нашої Ниви, які показали Лукашенкові 3 %, становила, відповідно, 7500 та 8750 осіб, а на сайті tut.by (показав 6 % підтримки президента) – 25 000 осіб. Цілком імовірно, що голосування аудиторії опозиційних інформаційних ресурсів не зовсім достовірно відображало електоральні настрої в Білорусі.

Проте вже 20 червня в низці російських ЗМІ поширюються матеріали з результатами іншого дослідження, яке більше претендує на об'єктивність [20].

Автори посилаються на результати аналізу BigData компанії Tazeros Global Systems (<https://tazeros.com/>), який ґрунтувався нібито на даних 6,93 млн білоруських унікальних користувачів – реальних людей,

присутніх якимось чином у соціальних мережах, що становить більше як дві третини населення країни. Заснована у 2010 р., Tazeros Global Systems – багатопрофільна компанія, що спеціалізується на розробці систем штучного інтелекту й аналізу великих даних, користується програмами державної підтримки малого й середнього бізнесу [21]. Компанія займається збором даних про користувачів соцмереж, із якими з цього приводу мала конфлікти – у 2018 Facebook видалив близько 70 акаунтів, профілів і додатків пов’язаної з Tazeros Global Systems іншої російської компанії Social Data Hub, яку соцмережа запідозрила в несанкціонованому збиранні особистих даних користувачів [22]. Компанія виступає контрактором під час реалізації підрядів російських спецслужб та інших державних структур, не особливо приховуючи це [23].

За підсумками цього аналізу, переобрання Лукашенка підтримували 3,8 % вивченої аудиторії, тобто всього 263 тис. осіб. 62,6 % (або 4,3 млн осіб) вважають, що Лукашенко повинен піти з поста президента, а 72 % користувачів (близько 5 млн) готові голосувати за будь-якого кандидата, крім Лукашенка. У голосуванні на виборах президента готові взяти участь 47,2 % вивченої аудиторії, тобто 3,2 млн [24].

Було б некоректно порівнювати всі ці дані з традиційними соціологічними опитуваннями, тому що тут аналізувалися тексти лише інтернет-користувачів, а цифровий електорат більш критично налаштований до влади, ніж нецифровий. Люди похилого віку, які не виходять в інтернет і дивляться державне телебачення, у цю вибірку не потрапили.

Фактично, цим дослідженням для цільової аудиторії підтверджено тезу про «3 %» Лукашенка, що активно поширювалося різними каналами, наприклад DenixInfo (YouTube) [25] – російським каналом, спеціалізованим на політичних новинах.

Як зазначено в дослідженні Tazeros [24], його проведено на замовлення телеграм-каналу *БелоРусский диалог* (<https://tnttt.me/Belo-Russica>), який апелює до діалогу з Росією, а в символіці експлуатує тематику Хартії-97, маніпулятивно поєднану з натяком на 97-відсоткову перевагу над «3 %» рейтингу Лукашенка. Аналіз активності цього каналу дає підстави припустити, що він є проєктом, створеним із метою впливу на результати й перебіг виборів [26].

З огляду на взаємне перекриття посилань, цей канал тематично й аудиторією має спільність із відносно новим каналом Віталія Шклярова, тим більше, що його рекомендують рейтингові канали, наприклад *Шулика*, який розміщує суб’єктивні «передчуття» явно тенденційного змісту – щодо негативного майбутнього О. Лукашенка як президента.

Згаданий вище *Шкляров* – один із динамічних каналів (заснований

у травні 2020), який на кінець червня мав понад 6000 підписників із щоденним охопленням близько 33000, інформаційно пов'язаний із популярними російськими й проросійськими каналами (*Незыгарь*, *Политрук 2.0*, *Русский Демидур*, *БелоРусский диалог* та ін.). Засновник каналу – В. Шкляр, білоруський політичний консультант, політтехнолог, відомий участю у виборчих кампаніях у Німеччині, США, Грузії, Росії, якого називають «Сірим кардиналом опозиції» [27]. З приводу виборів у Білорусі він виступає також у провідних російських ЗМІ, наприклад «Эхо Москвы», де, між іншим, заперечує причетність російських суб'єктів до розгортання антипрезидентських виступів у Білорусі [28], а також публікується в російському *Forbes* (власником усесвітньо відомої франшизи (Форбс) у Росії, Казахстані та Узбекистані є казах Арманжан Байтасов, який став таким, імовірно, також і через свою керованість із боку влади [29]). Проте стиль роботи Шклярова відповідає практиці, поширеній у російській політтехнології в тому, що він широко використовує телеграм-канали, зокрема такі популярні, як *Незыгарь* (на причетність цього каналу до російської влади вказано в [30]). У списку рекомендованих *Шкляровим* саме *Незыгарь* – на першому місці у списку.

Анонімний канал *Незыгарь* розкриває навколовладні інтриги в РФ. Канал зі 150 тис. передплатників, серед яких – чиновники вищих рангів, справно постачає політичні інсайди. Його пости регулярно коментує прес-екретар російського президента Дмитро Песков. Є припущення, що він пов'язаний із компанією «Ренова», із підрозділом стратегічних комунікацій (відповідно, з групою Вексельберга, а далі – із групою Медведева й ін.) [31].

Загалом ситуація в медійному просторі в передвиборчий період у Білорусі характеризувалася такими рисами:

- PR-комунікація з потенційним опозиційним електоратом ґрунтувалася як на традиційних альтернативних інтернет-ЗМІ, так і через такі, що швидко здобувають популярність, Telegram-канали, створені та розвинуті під вибори в Білорусі, й такі, що набули популярності в Росії й мають репутацію «зливних бачків» влади РФ;
- в організації Telegram-комунікації задіяні кваліфіковані політтехнологічні ресурси з досвідом результативної роботи на опозицію, які активно використовують зазначені вище Telegram-канали, але також вільно використовують рейтингові російські ЗМІ;
- системно використовувалася псевдосоціологія із наголошенням

«низького» рейтингу чинного президента, на чому ґрунтувалася інформаційна кампанія проти нього – як спрямована на збурення широких мас громадськості, так і з елементами сценарію впливу на нього як суб'єкта, котрий ухвалює рішення (виведення з психологічної рівноваги з наступним маніпулюванням);

- об'єктивну основу під зазначений низький рейтинг (мем «Саша 3 %») підведено відомою російською аналітичною компанією на замовлення спеціалізованого на політичних новинах Telegram-каналу, інформаційно пов'язаного з тематикою виборів у Білорусі на користь опозиції, але який також апелює до діалогу з Росією.

Зазначимо, що риторика розглянутих суб'єктів у контексті інформаційного протистояння влади та опозиції в Білорусі приводить до висновку про можливість цілеспрямованого впливу на президента країни як на суб'єкта, що ухвалює рішення з метою отримання потрібних для третьої сторони результатів.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За результатами проведеного дослідження підтверджено тезу про те, що необхідними умовами для розгортання протестів у країні з низьким рівнем демократії є тенденція до посилення авторитарного режиму й обмеження громадянських прав і свобод та швидке впровадження в масову комунікацію непідконтрольних владі каналів. Для Білорусі властиві ці обидва необхідні чинники, зокрема тривале посилення авторитарної влади та швидке поширення порівняно захищеного від стороннього перегляду й відключень мобільного месенджера Telegram, на основі якого і здійснювався основний потік контенту соціальних комунікацій у період до та після виборів президента у 2020 р.

Установлено, що суттєвий вплив на формування протестних настроїв у суспільстві могла спричинити кампанія щодо обґрунтування й популяризації в передвиборчий період тези про низький (близько 3 %) рейтинг чинного президента. Активну участь у цій кампанії брали проросійські Telegram-канали із залученням російських аналітичних інституцій.

Також відзначено застосування комунікаційних технологій на базі каналів Telegram, які раніше апробовані в російському медійному середовищі.

Отже, можемо стверджувати, що на прикладі президентської виборчої кампанії в Білорусі 2020 р. наявні ознаки планомірного зовнішнього інформаційного втручання, спрямованого проти чинного президента. Специфічною рисою стратегічних комунікацій у цьому випадку є підготов-

ка й використання технологічно нового каналу – Telegram.

Отже, існує практична можливість реалізації такої моделі стратегічних комунікацій, спрямованої на зміщення або послаблення лідера авторитарного режиму шляхом утручання в перебіг виборчої кампанії, яка ґрунтується на управлінні технологічно новим каналом масової комунікації в умовах посилення режиму.

Цією статтею продовжено дослідження комунікаційних передумов сучасних соціальних протестів і революцій, результати яких висвітлено в низці попередніх публікацій. Ці результати підтверджено й розвинуто в аспекті розвитку технологій масової комунікації. Відповідно, результати цієї публікації можуть бути покладені в основу подальших досліджень у цьому ж напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Allied, Joint. *Doctrine for Psychological Operations*: Allied Joint Publication-3.10.1, NATO Standardization Office, 2014.
2. Rød, Espen Geelmuyden (2019). Fraud, grievances, and post-election protests in competitive authoritarian regimes, *Electoral Studies*, 58, 12–20.
3. Ash, Konstantin (2011), A game-theoretic model for protest in the context of post-communism, *Communist and Post-Communist Studies*, 44, 1, 1–15.
4. Way, Lucan A.; Levitsky, Steven (2006), The dynamics of autocratic coercion after the Cold War, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 3, 387–410.
5. Attia, Ashraf, M.; Aziz, Nergis; Friedman, Barry; Elhousseiny, Mahdy, F. (2011). Commentary: The impact of social networking tools on political change in Egypt's «Revolution 2.0», *Electronic Commerce Research and Applications*, 10, 4, 369–374.
6. Fedoniuk, Sergii (2018). Mass Collaboration as a Factor of the Ukrainian Revolution 2013–2014. *Language – Culture – Politics: International Journal*, 1/2018, 209–218.
7. Федонюк, Сергей (2017). Факторы общественной информационной коллаборации в украинской «революции достоинства» в сравнении с предпосылками «арабской весны», [в:] Томаш Стемпневски, Анджей Шабацюк (ред.). *Украинский вопрос: безопасность, экономика, общество*, Люблин: Изд-во Люблинского католич. ун-та Иоанна Павла II, 171–185.
8. Федонюк, С. В. (2018). Відкрите співробітництво як чинник соціального прогресу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини*, Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 1 (374), 91–96.
9. Freedom on the Net 2016/2020. URL.: [https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-net/2016\(2020\)](https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-net/2016(2020))
10. Кириллов, А. Г. (2017). Трансформація жанра блога в програмах обміна миттєвими повідомленнями, *Жанри речі*, 2 (16), 260–267.
11. Freedom on the Net 2017, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>.
12. Кириллов, Андрей (2018). Телеграм-каналы как новейшая трансформация социальных медиа в условиях авторитарных режимов, *Современный дискурс-анализ*, т. 20, вып. 1. URL.: http://www.discourseanalysis.org/ada20_1/st150.shtml.
13. Дорохин, В. Н. (2019). Феномен политических telegram-каналов

как инновационных цифровых сми в России, *Вестник ВГУ. Серия: Филология, журналистика*, № 1. URL.: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylog/2019/01/2019-01-23.pdf>.

14. Степанов, Владимир (2018). Мессенджер Telegram в информационном пространстве Беларуси, *Мультимедийная журналистика*: сб. науч. тр. Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 1–2 марта 2018 г., БГУ, Ин-т журналистики, каф. медиалогии и веб-журналистики; под общ. ред. В. П. Воробьева, Минск: Издат. центр БГУ, 2018, 240–245. URL.: http://socmedia.by/wp-content/uploads/2018/07/Stepanov_Telegram.pdf.

15. Богуславская Александра. Почему Лукашенко раздражают Telegram-каналы? URL.: <https://www.dw.com/ru/почему-лукашенко-раздражают-telegram-каналы/a-53282297>.

16. URL.: https://twitter.com/durov/status/1292912756233048064?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1292912756233048064%7Ctwgr%5Eshare_3&ref_url=https%3A%2F%2F42.tut.by%2F696203.

17. Бабарыка, Ціханоўскі, Лукашэнка — апытанкі ў інтэрнэце паказваюць нечаканыя вынікі, *Наша Ніва*, 20.05.2020. URL.: <https://nn.by/?c=ar&i=252113>.

18. В Минске 20 человек задержаны в очереди в магазин, где продавали майки «Псіхо3 %». Милиция заявила, что это из-за «драки», *Настоящее время*, 24.06.2020. URL.: <https://www.currenttime.tv/a/belarus-lukashenko-detention/30687005.html>.

19. «Саша 3 %». Лукашенко реагирует на мем о своем рейтинге и утверждает, что у него больше, *Настоящее время*, 24.06.2020. URL.: <https://www.currenttime.tv/a/lukashenko-sasha-tri-procenta/30688502.html>.

20. Рассчитан рейтинг Лукашенко, *Lenta. RU*, 20.06.2020. URL.: <https://lenta.ru/news/2020/06/20/malovato>.

21. *Программа исследований и аналитики для малого и среднего бизнеса*. URL.: https://vk.com/away.php?to=https%3A%2F%2Ftazeros.com%2Fru%2Fprogramma_issledovaniy_i_analitiki_dlya_malogo_i_srednego_biznesa&post=-56068194_350&el=snippet.

22. *Максимальное количество компромата на всех. Научный центр при Управделами президента торгует сервисами, позволяющими деанонимизировать любого жителя России. Расследование «Медузы»*. URL.: <https://meduza.io/feature/2019/08/08/maksimalnoe-kolichestvo-kompromata-na-vseh>.

23. Кремль готовит почву к непризнанию «элегантной победы» Лукашенко - СМИ, *UDF.BY*. URL.: https://udf.by/news/main_news/215013-kreml-gotovit-pochvu-k-nepriznaniyu-jelegantnoj-pobedy-lukashenko-smi.html.

24. *Elections in the republic of Belarus 2020*. URL.: <https://tazeros.com/dashboard/6390a36a-d33c-4e18-9b84-ca0f7b2aa854>.

25. URL.: <https://ua.youtubers.me/denix-info/youtuber-stats>.

26. URL.: <https://by.tgstat.com/channel/@BeloRussica>.

27. Задержанный в Белоруссии политтехнолог Шкляр, предположительно, готовил «партнеров» российской оппозиции, *Федеральное агентство новостей*, 31.07.2020, <https://social.riafan.ru/1298139-zaderzhannyi-v-belorussii-polittekhnolog-shklyarov-predpolozhitelno-gotovil-partnerov-rossiiskoi-oppozicii>.

28. URL.: https://echo.msk.ru/blog/shklyarov_v/2664299-echo.

29. Петрович, Инна (2019), *Forbes Россия и Арманжан Байтасов: как казах контролирует рейтинги богатейших россиян*. URL.: <https://wowinfo.life/kazakhstan/forbes-rossija-i-armanzhan-bajtasov-kak-kazah-kontroliruet-rejtingi-bogatejshih-rossijan>.

30. Скорбилин, Денис (2019), О феномене «Незыгаря» и почему украинцам не шлют Telegram-ы?, *NEWSSKY.COM.UA*. URL.: <https://newssky.com.ua/o-fenomene-nezygarya-i-pochemu-ukraintsam-ne-shlyut-telegram-y/>.

31. Кто такой Незыгарь. URL.: <http://kashin.guru/2017/06/28/kto-nezygar/>.

COMMUNICATION FACTORS OF BELARUSIAN PROTESTS 2020

This article confirms the findings of a number of previous studies that under authoritarian regimes, social protests begin with a combination of two main factors: increased restrictions on political rights and civil liberties and the widespread use of a (new) media channel beyond the control of the authorities. This assumption is confirmed by the example of the situation around the presidential elections in the Republic of Belarus in 2020.

The article compares the conditions and factors of mass protests in Belarus, North Africa and the Middle East and in Ukraine. It was established that before the elections in Belarus there were sufficient conditions and factors for the start of mass protests and they were involved.

We have shown that the new and uncontrolled by the Belarusian authorities channel became the Telegram messenger, which began to be widely used during the election period. The peculiarity of this communication channel is its confidentiality and anonymity of subscribers, as well as the narrow thematic focus of individual channels. We also analyzed Telegram as a means of political communication in authoritarian regimes, showed its differences as a means of communication from popular social networks, which were widely used to coordinate protests in the past.

We present the results of the analysis of the pre-election communication against the incumbent President of Belarus, which is based on the use of Telegram to spread the thesis of his «low rating». It is shown that this thesis was generated with the participation of Russian big data analytical institutions and is largely disseminated by pro-Russian Telegram channels in Belarus. After the election, it became the basis for mass street protests and strikes in Belarus. The direct participation of professional political technologists in the management of Telegram-channels with anti-presidential content and their participation in the organization of the influence of pro-Russian and Russian channels in Belarus has also been established.

As a result, the probability of implementing a model of strategic communications in Belarus with elements of external influence on the course of the election campaign, which can be used to influence the leader of an authoritarian state, is confirmed.

Key words: protests; Belarus; communications; Telegram.

REFERENCES

1. Allied, Joint. *Doctrine for Psychological Operations*: Allied Joint Publication-3.10.1, NATO Standardization Office, 2014.
2. Rød, Espen Geelmuyden (2019), Fraud, grievances, and post-election protests in competitive authoritarian regimes, *Electoral Studies*, 58, 12–20.
3. Ash, Konstantin (2011), A game-theoretic model for protest in the context of post-communism, *Communist and Post-Communist Studies*, 44, 1, 2011, 1–15.
4. Way, Lucan, A.; Levitsky, Steven (2006), The dynamics of autocratic coercion after the Cold War, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 3, 387–410.
5. Attia, Ashraf, M.; Aziz, Nergis; Friedman, Barry; Elhousseiny, Mahdy, F. (2011), Commentary: The impact of social networking tools on political change in Egypt's «Revolution 2.0», *Electronic Commerce Research and Applications*, 10, 4, 2011, 369–374.
6. Fedoniuk Sergii (2018). Mass Collaboration as a Factor of the Ukrainian Revolution 2013–2014. *Language – Culture – Politics: International Journal*, 1/2018, 209–218.
7. Fedoniuk, Sergii (2017). Factors of Public Information Collaboration in the Ukrainian «Revolution of Dignity» in Comparison with the Preconditions of the «Arab Spring», [in:] Tomasz Stempniewski, Andrzej Szabaciuk (ed.), *Ukrainskij vopros: bezopasnost', jekonomika, obshhestvo*, Ljublin, Izdatel'stvo Ljublinskogo Katolicheskogo Universiteta Ioanna Pavla II, 171–185 (In Russian).
8. Fedoniuk, S. V. (2018). Open cooperation as a factor of social progress, *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny*, Lutsk, Skhidnoevrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 1 (374), 91–96 (In Ukrainian).
9. *Freedom on the Net* 2016/2020. URL.: [https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-net/2016\(2020\)](https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-net/2016(2020))
10. Kirillov, A. G. (2017). Transforming the Blog Genre in Instant Messaging, *Zhannary rechi*, 2 (16), 260–267 (In Russian).
11. *Freedom on the Net* 2017, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>.
12. Kirillov, Andrej (2018), Telegram channels as the latest transformation of social media under authoritarian regimes, *Sovremennyj diskurs-analiz*, т. 20, vyp. 1. URL.: http://www.discourseanalysis.org/ada20_1/st150.shtml. (In Russian).
13. Dorohin, V. N. (2019) The phenomenon of political telegram channels as innovative digital media in Russia, *Vestnik vgu. serija: filologija, zhurnalistika*, № 1. URL.: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/philolog/2019/01/2019-01-23.pdf>. (In Russian).
14. Stepanov, Vladimir (2018), Telegram messenger in the information space of Belarus, *Multimedia journalism: collection of articles. scientific. tr. Int. scientific-practical Conf.*, Minsk, March 1–2, BGU, Institut zhurnalistiki, kaf. medialogii i veb-zhurnalistiki; pod obshh. red. V. P. Vorob'eva, Minsk, Izd. centr BGU, 2018, 240–245. URL.: http://socmedia.by/wp-content/uploads/2018/07/Stepanov_Telegram.pdf. (In Russian)
15. Boguslavskaja Aleksandra. Why is Lukashenka annoyed by Telegram channels? URL.: <https://www.dw.com/ru/почему-лукашенко-раздражают-telegram-каналы/a-53282297> (In Russian).
16. URL.: https://twitter.com/durov/status/129291275623304064?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1292912756233048064%7Ctwgr%5Eshare_3&ref_url=https%3A%2F%2F42.tut.by%2F696203.

17. Babaryka, Tikhonovskiy, Lukashenko – polls on the Internet show unexpected results, *Nasha Niva*, 20.05.2020. URL.: <https://nn.by/?c=ar&i=252113> (In Belarusian).
18. In Minsk, 20 people were detained in a queue at a store selling Psycho 3 % T-shirts. Police say it's because of a «fight», *Nastojashhee vremja*, 24.06.2020. URL.: <https://www.currenttime.tv/a/belarus-lukashenko-detention/30687005.html> (In Russian).
19. «Sasha 3 %». Lukashenka reacts to the meme about his rating and claims that he has more, *Nastojashhee vremja* 24.06.2020. URL.: <https://www.currenttime.tv/a/lukashenko-sasha-tri-procenta/30688502.html> (In Russian).
20. Lukashenka's rating calculated, *Lenta.RU*, 20.06.2020. URL.: <https://lenta.ru/news/2020/06/20/malovato> (In Russian).
21. *Research and analytics program for small and medium businesses*. URL.: https://vk.com/away.php?to=https%3A%2F%2Ftazeros.com%2Fru%2Fprogramma_issledovanij_i_analitiki_dlya_malogo_i_srednego_biznesa&post=-56068194_350&el=snippet (In Russian).
22. *The maximum amount of compromising material at all. The Scientific Center under the Presidential Administration sells services that allow deanonymizing any resident of Russia. Meduza's investigation*. URL.: <https://meduza.io/feature/2019/08/08/maksimalnoe-kolichestvo-kompromata-na-vseh> (In Russian).
23. Kremlin prepares the ground for non-recognition of Lukashenko's «elegant victory» – media, *UDF.BY*. URL.: https://udf.by/news/main_news/215013-kreml-gotovit-pochvu-k-nepriznaniyu-jelegantnoj-pobedy-lukashenko-smi.html (In Russian).
24. *Elections in the republic of Belarus 2020*. URL.: <https://tazeros.com/dashboard/6390a36a-d33c-4e18-9b84-ca0f7b2aa854> (In Russian).
25. URL.: <https://ua.youtubers.me/denix-info/youtuber-stats>.
26. URL.: <https://by.tgstat.com/channel/@BeloRussica>.
27. Shklyarov, a political strategist detained in Belarus, presumably prepared «partners» for the Russian opposition, *Federal'noe agentstvo novostej*, 31.07.2020, <https://social.riafan.ru/1298139-zaderzhannyi-v-belorussii-polittekhnolog-shklyarov-predpolozhitelno-gotovil-partnerov-rossiiskoi-oppozicii> (In Russian).
28. URL.: https://echo.msk.ru/blog/shklyarov_v/2664299-echo.
29. Petrovich, Inna (2019). *Forbes Russia and Armanzhan Baitasov: how a Kazakh controls the ratings of the richest Russians*. URL.: <https://wowinfo.life/kazakhstan/forbes-rossija-i-armanzhan-bajtasov-kak-kazah-kontroliruet-rejtingi-bogatejshih-rossijan> (In Russian).
30. Skorbilin, Denis (2019). About the «Nezygar» phenomenon and why Telegrams are not sent to Ukrainians? *NEWSSKY.COM.UA*. URL.: <https://newssky.com.ua/о-феномене-незыгаря-и-почему-украинцам-не-шлют-telegram-y/> (In Russian).
31. *Who is Nezygar?* URL.: <http://kashin.guru/2017/06/28/kto-nezygar/> (In Russian).

Матеріал надійшов до редакції 12.10.2020 р.

РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

UDK: 327(477+71)“1991/...”

Maryna Bessonova,

Ph.D. in History,

Associate Professor of the Department
of International Relations and International Law,

Borys Grinchenko Kyiv University,

ORCID ID: 0000-0003-1533-775X

bessonm@gmail.com

Anna Hlavak,

Undergraduate Student of the Department

of International Relations and International Law,

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID: 0000-0003-3529-0354

0985041530anna@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-100-112

**CANADA'S PERCEPTION OF DEMOCRATIC DEVELOPMENT
IN INDEPENDENT UKRAINE**

The article is devoted to a general overview of Canada's attitudes to the democratic development of post-Soviet Ukraine. The article examines the position and opinion of both official and diasporas' Canada on the development of democracy in Ukraine. It is determined that Ukraine's independence was a kind of signal to the beginning of intensive Canadian cooperation and support for the Ukraine's transition from a command-administrative economy to a free market. Another important area of support was the building of democratic institutions and civil society. Official Canadian assistance came through a number of channels, but the main institution was the Canadian International Development Agency (CIDA). Another powerful force and initiator of many projects and support programs was the Ukrainian Diaspora in Canada. We can talk about three main events that contributed to the revival of attention from official Canada to Ukraine: the declaration of Independence in 1991, the Orange Revolution in 2004 and Euromaidan and the Revolution of Dignity in late 2013. Each of these

events was positively assessed by Canada (as official and diasporas'), and was interpreted as an impetus for potential progress towards democracy. Despite the positive attitude to the development of transit to democracy in post-Soviet Ukraine, Canada is critical of the pace of this transit and the quality of transformation processes. At the same time, representatives of the Diaspora are more outspoken in their criticism of the problems in Ukraine. Among the main obstacles on this path we can name corruption, inhibition of reforms, institutional weakness, confrontation between supporters and opponents of reforms and regional clans since 2014. After the annexation of Crimea by Russia the external factor is also considered. Canada is helping Ukraine strongly in the fight against Russian aggression by providing technical, financial and diplomatic assistance.

Key words: *Canada, Ukraine, democracy, aid.*

1. INTRODUCTION

Formulation of the problem. The revival of Ukrainian state was started by two basic documents – Declaration of State sovereignty of Ukraine (1990) and The Act of Declaration of Independence of Ukraine (1991). In both acts the path towards democracy was announced as the main vector of the further development of Ukraine. Western states welcomed revolutionary events in the Eastern Europe and former Soviet Union, and Canada was the first on the West in recognition of Ukraine's independence and sovereignty. Since 1991 Ukrainian transition towards free economy and democracy was actively supported by international community in a great number and variety of different programs and projects of financial, technical, and humanitarian aid. Canada was among the truest supporters of Ukraine, and this plays a positive role in democratic developments during the post-Soviet period. The scale and amount of assistance to Ukraine and other post-socialist countries indicates the importance of this support not only for the recipient countries but for donor countries as well. Ukraine occupies a specific place among the Canadian interests in Central and Eastern Europe. The overview of Canadian perceptions of the Ukraine's post-Soviet development will allow making some generalizations about the image of our country abroad and in Canada in particular, as well as about Ukrainian successes and fails in the process of the transition towards democracy.

Analysis of recent researches and publications. First, we have to note that mentioned above issues are already covered in a great variety of both scholar and mass-media publications. We can find two main groups of researches where the Canadian perceptions towards Ukraine's development of democracy are considered. The first one includes texts focused on the analy-

sis of the Ukraine's domestic progress in the field of democracy building. Among scholars of this group we can name Canadian author Marta Dyczok [1], Ukrainian scholars Mikhail Minakov [2], Yuliya Sytnyk [3] etc. Another group consists of studies dedicated to Canadian foreign policy towards Ukraine, and these studies rely on issues about democratic developments in Ukraine indirectly. For example, we can name articles by Ukrainian scholars Anton Bogdalov [4], Maryna Rabinovych [5], Nataliia Romanyuk [6]. A special attention should be paid to the book by Canadian researcher Bohdan S. Kordan «Strategic Friends: Canada-Ukraine Relations from Independence to the Euromaidan» (2018). It is dedicated to the analysis of the dynamics of the Canada-Ukraine relations in the context of post-Cold War geopolitical changes [7]. We also have to take into account a great variety of publications which concerns about Ukrainian Diaspora abroad and especially in Canada and its support to Ukraine during all years of independence. Many of those publications describe not only main activities of Canadian Diaspora, but also analyze the main challenges and problems of Ukraine's democratic development. We can find both general (for example Maryna Pashkevych, Viktor Pashkov, Daria Zaporozhets [8]) and more specialised (e.g. Bardyn Ihor [9]) researches.

The list of the authors whose works are directly or indirectly dedicated to the Canadian perceptions of Ukraine's post-Soviet development is not complete here. The main attention primarily was concentrated on such issues as development of democratic freedoms, rule of law, and path to the free market economy and economic prosperity. Subsequently these issues were supplemented by discussing such topics as human rights, reforms, and corruption. Since Russian annexation of Crimea in 2014 and aggression towards eastern parts of Ukraine there were added the discussions about sovereignty and territorial integrity as well as the development of the ethno-cultural situation in Ukraine.

The purpose of the article. In this article there is proposed an overview of Canadian perceptions of the democratic developments in independent Ukraine in such three dimensions as official rhetoric, media and Diaspora. First two are important because they influence on Canadian public opinion about Ukraine, and the third one is definable because Ukrainian Diaspora is the most devoted supporter of Ukraine in Canada and all over the globe. This material is a continuation of research conducted by Ukrainian and foreign researchers.

In general, Canadian perception of Ukraine's democratic development was mentioned in the great majority of the researches, but it was not the ob-

ject of the special analysis. All mentioned publications and other research materials together with official documents, declarations and remarks form a basis which makes it possible to analyze main trends in Canada's perception of Ukrainian path to the democracy.

2. RESULTS OF THE RESEARCH

Since the beginning of the official contacts between Canada and independent Ukraine on the state level, «democracy» became a universal slogan that embodied the main frame of Canada – Ukraine relations. This frame is presented in the fundamental documents which formed the basis of the Canada-Ukraine bilateral relationship.

'The Declaration on Relations between Ukraine and Canada' was the first document; it was signed and came into force on September 22, 1991. In this act, it was mentioned that Canada will respect the freely and democratically expressed choice of the people of Ukraine, and that future relations between two countries will be guided by the principles of international law. After Canada's recognition of Ukraine as an independent state (December 02, 1991) the next important document was the 'Joint Declaration on the establishment of diplomatic relations between Canada and Ukraine', signed on January 27, 1992. In this document, there is no direct reference to democracy, but there is an appeal to the Charter of Paris for a New Europe (1990) where a «new era of Democracy, Peace and Unity» was proclaimed. The universally recognized norms of international law, the principles of equality of states, the right of peoples to self-determination, sovereignty and independence, territorial integrity, and respect for human rights were declared in this Joint Declaration as the basis for the development of the bilateral cooperation. These norms and principles determine Canada-Ukraine relations on the international arena, while address to the Charter of Paris expresses compliance of such components of democracy as human rights, rule of law, fundamental freedoms, economic liberty, and social justice in the domestic affairs.

A common commitment to democracy and economic freedom are expressed in the majority of the next important documents (Joint Declaration on Special Partnership March 31, 1994; Agreement on Friendship and Cooperation October 24, 1994, Joint Declaration on Continuing Development of the Special Partnership between Canada and Ukraine December 5, 2001; Road Map of Priorities for Canada-Ukraine Relations September 24, 2009 [10]).

We have to note that democracy promotion strategy is an essential part of current Canadian foreign policy, so assistance in transit to democracy for

developing countries like Ukraine forms an important segment of such a strategy. Official Ottawa joined multilateral approach of the Western states to support nations of the Eastern Europe and former Soviet Union in their post-communist transformations. And Ukraine occupied a unique place among such countries.

As Mikhail Minakov mentions, in the early 1990s, there was a dominant optimistic perception in the context of the theory of ‘post-communist transition’ according to which Eastern European societies were to return to the ‘normal course of history,’ with its liberal democracy and market capitalism. As he claims, by the beginning of the twenty-first century, this optimism turned into a more realistic assessment of the deficiencies of post-Soviet democratization [2, p.172]. The same we can find in Canadian perceptions of the democratic developments in Ukraine.

Ukraine was considered as a country with good potential for quick and successful transit to a market economy and democratic politics. As Marta Dyczok points out, in first years «Ukraine went from being a little-known nation within a non-democratic state to an internationally recognized independent country» [1, p. xv].

Since 1991, Canada has invested considerable effort and resources in support of Ukraine in such main dimensions as democratic transformation, political and economic reforms, and integration into Euro-Atlantic and international structures and institutions [11]. Bohdan S. Kordan underlines that Ottawa’s policy towards Ukraine has been consistent at the macro-level. The author describes it as policy that is being subordinated to the national interest first of all. As he describes, democratization and development are traditional Canadian foreign policy objectives, so the support of Ukraine in these dimensions completely resonated with Canadian interests [7, p.7].

In historical retrospective we can name three main points which caused more active attention towards Ukraine from both official Ottawa and Ukrainian-Canadian community: 1991 (Declaration of Independence), 2004 (Orange revolution), 2013/2014 (Revolution of Dignity and Russian aggression towards Ukraine).

The proclamation of Ukraine’s independence as well as of other Soviet republics and the dissolution of the USSR was mostly unexpected, and it caused the necessity of an immediate decision on how to react. The issue of immediate recognition of Ukrainian independence was initiated by the representatives of the Ukrainian diaspora. They wrote special letter to then-Prime-Minister Brian Mulroney and initiated a private meeting with him to discuss events in Ukraine when Brian Mulroney visited the celebration of the 100th anniversary of Ukrainian settlement in Canada. As Ihor Broda recalls

(he was a vice president of the National Executive of the Ukrainian Canadian Congress at that time), Mulroney indicated that if Ukrainians approved the Declaration of Independence in December 1991 referendum, Canada would immediately grant official recognition and move to establish diplomatic relations with Ukraine [12].

Ukrainian Diaspora was very active in support of Ukraine's path to democracy from the very beginning. Diaspora initiated many forms of humanitarian assistance, a great variety of scholarships and numerous private funds, and this support and assistance needs a special research. Here only few illustrations would be named. For example, place for the first months of work for Ukrainian embassy was proposed by the Ukrainian Information Bureau of the Congress of Ukrainians of Canada (UCC). The Ukrainian Diaspora bought the building for the embassy and residence of the ambassador of Ukraine [4, p.125–126].

Another example: a special Canada-Ukraine Parliamentary Program (CUPP) was created by the Chair of Ukrainian Studies Foundation of Toronto since 1991. It was established by the Ukrainian Canadians in Canada as an internship for Ukrainian university students. The Mazurenko brothers, Ivan, Vasyl, Danylo made the initial financial contribution to the endowment of \$350,000. Other sources of sponsorship are the resources of the Chair of Ukrainian Studies Foundation, Ukrainian National Federation of Canada, and donations [9]. The Program provides scholarships to study at the University of Ottawa. And it is also gives an opportunity to work at the Parliament of Canada in the offices of Members of the House of Commons [13]. The CUPP is still working in 2020. As it is put on the official website of the CUPP, during the Program Ukrainian students learn about the principles of democratic government, parliamentary system and procedures in Canada. It was hoped that this program will contribute to the education of future leaders of Ukraine because it is aimed to give Ukrainian students an opportunity to observe parliamentary democracy and gain experience from which generations of students from developed democratic countries already have benefited.

The Canadian official readiness to support Ukraine was closely connected with the issues of security and especially with the problem of nuclear weapons as a legacy of the USSR. Many researchers explain that Ukraine was slower than it was expected in economic transformations. One of the reasons was the absence of international financial assistance until Ukraine gave up its nuclear weapons in 1994 [1, p. xvi].

Canada organized financing of support to Ukraine within the framework of the Canadian International Development Agency (CIDA) which focused on Central and Eastern Europe in 1995. Since that time CIDA became re-

sponsible for Canada's official assistance aimed on the support of democratic development and economic liberalization initiatives in the mentioned region [14]. It was formed a special branch which covered Central and Eastern Europe and the former Soviet Union where processes of economic and political reform took place [15]. Among the main vectors of support there were named: humanitarian assistance, nuclear safety, transition to market-based economies, facilitation of Canadian trade and investment links with the region, and the encouragement of good governance, democracy and adherence to international norms [16]. Ukraine was included to the Renaissance Eastern Europe Program which was funded by the Department of Foreign Affairs and International Trade's Bureau of Assistance for Central and Eastern Europe, soon that program was subordinated to CIDA.

The same time the Canada-Ukraine Foundation (CUF) was established. It was announced in 1995 at the 18th Ukrainian Canadian Congress (UCC). The main aim was to coordinate, develop, organize and deliver assistance projects generated by Canadians and directed to Ukraine. As it is declared on the official website of CUF, the mission of this establishment is to assist Ukraine in the development of a democratic nation with a civil society by strengthening strategic partnerships in Canada and Ukraine [17].

We can find a lot of different initiatives that were aimed on the support of education in the field of democracy. Canadian government established a lot of programs administered by Canadian International Development Agency (CIDA). Among projects of the technical co-operation, humanitarian assistance, and commercial credits we can name programs which are directly focused on the development of the civil society in Ukraine: Democratic education project (1997–2003) [18]. The project was aimed to support the development of knowledge and values relevant to the growth of civil society. It was focused on the development of a course on democratic studies at the university undergraduate level as well as in high schools throughout Ukraine, and a democratic political studies communications network. Recognizing that the educational system is the key delivery agent of new learning, the project will develop partnerships with key universities and pilot high schools throughout Ukraine with the aim of transferring knowledge of the subject matter and effective means of teaching.

Both official and diaspora's attention was paid to the slow progress of economic and political reforms in Ukraine. Canadian scholar Marta Dyczok considers that political transformation of Ukraine in the first years of independence was both fast and slow. In her opinion, the democratic system had been introduced with a variety of political parties, elections and changing of leaders, but real power remained in the hands of the old 'nomenklatura' [1, p. xvi].

Further development of Ukraine was considered as confrontation of the supporters and opponents of the reforms, accompanied by corruption and weakness of the press and other media to be a real watchdog of the government.

In general, in Canadian officials' rhetoric economic and political reforms in Ukraine supposed to be linked together for successful transit to democracy. During his visit Kyiv in 1999 then-Prime-minister Jean Chrétien mentioned unhealthy business climate, graft, cronyism, and bureaucratic red tape as significant obstacles to economical growth and democratic development [7, p. 51]. And we can find that Canadian authorities as well as representatives of Ukrainian Diaspora repeated many times about economic stagnation, growing poverty and anti-democratic forces which were named as traditional barriers for further movement towards prosperity of Ukraine.

Orange revolution was interpreted in Canada as renewed efforts for economic and political reform. Canadian press was mostly positive while depicting Ukrainian Orange revolution. The protests in the center of Kyiv as well as all over Ukraine were named as demand for real democracy for Ukraine [19]. Canadian support to Ukraine was focused on two main areas: sustainable economic growth and democratic development [20]. In 2004–2009 CIDA had invested more than \$99 million in different programs. Bohdan S. Kordan stresses that the Canadian government and Ukrainian-Canadian community cooperated in their support of liberal democratic changes in Ukraine during the Orange revolution. On his opinion this cooperation showed the emphasis on values and civic participation as an element of Canada's foreign policy course [7, p. 51]. In the Road-Map of the Main Priorities for Canada-Ukraine Relations (2009) both Canada and Ukraine were named as «democracies» [10]. It can be interpreted as a kind of proof that Ukraine was considered as successfully moving to the democratic type of the society. But there were a lot of critiques about the delaying of reforms.

Next turning point of Ukrainian modern history was Euromaidan and Revolution of Dignity. Events of Euromaidan were evaluated in Canada as the movement on respect and protect of humans rights and freedoms. Ukraine's path towards European and Euro-Atlantic structures was seen by Canada as an integral part of the further transit to democracy, so the refusal of official Kyiv to sign the Association Agreement with the EU received an immediate reaction from Canada. For example, there was canceled the meeting of then-Chairman of the Verkhovna Rada (Supreme Council) of Ukraine (parliament) with the Chairman of the Congress of Ukrainians of Canada, which testified to a clear signal from the Ukrainian Diaspora in Canada about the negative attitude to the decision to curtail European integration progress.

On November 30, 2013 then-Foreign Affairs Minister John Baird issued the statement where he underlined that Canada strongly condemned the deplorable use of violence by Ukrainian authorities against peaceful protesters and he stressed on that freedom of speech and freedom of assembly were and still are the fundamental tenets of any truly democratic country [21]. Such an attitude was confirmed later by then-Prime Minister Stephen Harper who characterised the decision by Ukrainian authorities to use riot police against peaceful protests as undemocratic and excessive [22]. Further clashes between protesters and security forces and the situation with violations of fundamental rights and freedoms have repeatedly been in the focus of official Canada. Actions in support of protesters took place in many Canadian cities, initiated mostly by representatives of the Ukrainian Diaspora.

Canadian mass-media mirrored the same attitudes: they described that Canada remained committed to long-term democratic development in Ukraine despite its recent tilt toward Russia and the violence that has spilled into its streets [23], underlined that Ukrainian people were fighting for the democratic standards that they deserve [24]. Official Canada proposed great assistance to Ukraine such as medical supplies, equipment and care for Ukrainian activists. The Government of Canada has also imposed numerous sanctions on key members of the former Yanukovich regime [25]. The main issue which was discussed was violence of human right, but soon this issue changed by the topic of Ukraine's sovereignty and territorial integrity.

Canada has defended Ukraine internationally. Official support for the territorial integrity of Ukraine was expressed by the Prime Ministers of Canada S. Harper and the current J. Trudeau, by the Ministers of Foreign Affairs (H. Freeland and the current F.-F. Champagne) and other high-ranking officials. Crimea, occupied by Russia, is recognized as Ukrainian. Since January 2014, Canada had committed more than \$785 million in assistance to Ukraine, using a range of instruments. These instruments include development, humanitarian and financial assistance; Peace and Stabilization Operations Program; the Canadian Police Arrangement etc. [26].

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

In general, we can summarize that both Canadian officials and Diaspora have mixed perceptions of the democratic developments in Ukraine. Canada's authorities are more soft and diplomatic while characterizing Ukraine's path to democracy and all the time repeating that «We supported Ukraine in its initial fight for democracy and reform» [26]. The representatives of Ukrainian Diaspora are more open and sincere in their dissatisfaction with democratic

developments in Ukraine. On the one hand, they were very enthusiastic about independence and the start of post-Soviet changes. On the other hand, we can find very pessimistic attitudes. For example, CUPP Director Ihor Bardyn speaks about «the non-democratic or soviet trained individuals, who resist change, especially if it comes from the younger generation» [27]. Canadian mass media also pays attention on the slow path towards the open civil society and flourishing market economy in Ukraine. For example Marc Montgomery (Radio Canada International) in his analysis of the 2020 World democracy Index, which shows the level of democracy in different countries, pays attention to that fact that Ukraine was determined as the country with ‘hybrid’ regime [28].

As the main threat towards democracy in Ukraine there are named corruption, delaying of reforms, institutional weakness (Bohdan S. Kordan [7, p. 8]), confrontation between ‘reform-minded’ and ‘old-thinking’ groups and the consolidation of the regional clans (Marta Dyczok [1, p. xvi]), the waves of Russification of Ukraine (Ihor Bardyn [28]). Among current outside threats the main focus is made on Russia.

This article is not covering all the nuances and dimensions of Canada’s perceptions on Ukrainian democratic development. It is necessary to point out vital topics which have to be studied in this field. It would be interesting to investigate the whole level of official Canada’s as well as Ukrainian Diaspora’s assistance to Ukraine to evaluate the real contribution of this country to the democratic development of the post-Soviet Ukraine.

REFERENCES

1. Dyczok, M. (2000). *Ukraine: Movement without change. Change without movement*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
2. Minakov, M. (2017). Post-Soviet Eastern Europe. Achievements in post-Soviet development in six eastern European nations, 1991–2020. *Ideology and Politics*, 3 (14), 171–193. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/03/ENG.-2019-3.-10.-Minakov-fin-.pdf>
3. Sytnyk, Y. (2019). The imposition of the «Russian world» in Ukraine as a means of deformation of the cultural and national identity of the Ukrainians of the Donetsk region. *Zaporizhzhia Historical Review*, 1 (53), 204–209. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/129>
4. Bohdalov, A. H. (2019). Zasnuvannya ta diyal'nist' posol'stva Ukrayiny v Kanadi na pochatku 90-kh rr. KHKH st. (na materialakh Natsional'noho muzeyu istoriyi Ukrayiny). *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*, 52(2), 124–128. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/199>
5. Rabinovych, M. (2017). Canada’s response to the Ukraine crisis: a turn to middlepowerhood? *Ideology and Politics*, 1 (7), 47–93. URL: <https://ideopol.org/wp-content/uploads/2017/10/1.4.ENG.-Canada-Response-Final.pdf>

6. Romanyuk, N. (2018). Viys'kovo-tekhnichne spivrobitnytstvo Ukrayiny ta Kanady. *Mizhnarodni vidnosyny, suspil'ni komunikatsiyi ta rehional'ni studiyi*. 2(4), 137–146. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/80/74>

7. Kordan, B. S. (2018). *Strategic Friends: Canada-Ukraine Relations from Independence to the Euromaidan*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.

8. Pashkevych, M., Pashkov, V., Zaporozhets, D. (2020). Derzhava ta diaspora v mizhnarodnykh vidnosynakh KHKHI st.: zarubizhnyy dosvid ta uroky dlya Ukrayiny *Mizhnarodni vidnosyny, suspil'ni komunikatsiyi ta rehional'ni studiyi*, 1(7), 40–52. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/33/111>

9. Bardyn, I. (June 08, 2020) Canada-Ukraine Parliamentary Program celebrates 30 years of operation in Canada's Parliament Part 10. *New Pathway. Ukrainian news*. URL: <https://www.newpathway.ca/canada-ukraine-parliamentary-program-celebrates-30-years-operation-canadas-parliament-part-10/>

10. Priorities for Canada-Ukraine Relations (RoadMap). September 24, 2009. *Government of Canada*. URL: https://www.canadainternational.gc.ca/ukraine/bilateral_relations_bilaterales/canada_ukraine.aspx?lang=eng

11. Canada – Ukraine relations. *Government of Canada*. URL: http://www.canadainternational.gc.ca/ukraine/bilateral_relations_bilaterales/index.aspx?lang=ukr

12. Goncharova, O. (23 August, 2019). Ukrainians in Canada recall 1991 independence declaration. *Kyivpost*. URL: <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/ukrainians-in-canada-recall-1991-independence-declaration.html?cn-reloaded=1>

13. History. *Chair of Ukrainian Studies Foundation*. URL: <https://www.katedra.org/Page/Page/CUPP-History> (Last accessed: 27.06.2020)

14. About CIDA. *unece.org* URL: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/operact/Technical_Cooperation/CIDA_Final.pdf

15. CIDA Branches. *Canadian International Development Agency*. URL: https://web.archive.org/web/19980214051617/http://w3.acdi-cida.gc.ca/cida_ind.nsf/453f4ce80d4c89d5852563fb0078413b/431b29121a8de75a85256411005c1c59?OpenDocument (Last accessed 14.06.2020).

16. CEE Branch Objectives. *Canadian International Development Agency*. URL: https://web.archive.org/web/20000415081106/http://w3.acdi-cida.gc.ca/cida_ind.NSF/852562900065548b8525625b00126ec3/32c975a129ca29d0852564d700498500?OpenDocument

17. About us. *The Canada-Ukraine Foundation*. URL: <https://www.cufoundation.ca/about-us/>

18. CIDA Projects in Ukraine (12 June, 1999). *Canadian International Development Agency*. URL: <http://uhrn.civicua.org/library/projects/konkurs/cida.htm>

19. Hawaleshka, D. (December 20, 2004). *Ukraine's Orange Revolution Continues*. *Maclean's*. URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/ukraines-orange-revolution-continues>

20. Evaluation of CIDA's Ukraine Program from 2004 to 2009 (16 January, 2017). *Government of Canada*. URL: <https://www.international.gc.ca/gac-amc/publications/evaluation/2011/dev-up-pu11.aspx?lang=eng>

21. Canada Condemns Use of Force Against Protesters in Ukraine. (30 November 2013). *Global Affairs Canada*. URL: <https://www.international.gc.ca/media/aff/news-communications/2013/11/30a.aspx?lang=eng>

22. Statement by the Prime Minister of Canada on Developments in Ukraine. 11 December 2013. *Prime Minister of Canada*. URL: <http://pm.gc.ca/eng/news/2013/12/11/statement-prime-minister-canada-developments-ukraine>

23. Baird affirms Canada's commitment to Ukraine democracy development (December 4? 2013). *Maclean's*. URL: <https://www.macleans.ca/general/baird-affirms-canadas-commitment-to-ukraine-democracy-development/>

24. Gwiazda, W. (2013, December 4) Foreign Minister: Canada will support democratic development in Ukraine. *Radio Canada International*. URL: <https://www.rcinet.ca/en/2013/12/04/foreign-minister-canada-will-support-democratic-development-in-ukraine/>

25. Canadian Sanctions Related to Ukraine (01 June, 2020). *Government of Canada*. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/ukraine.aspx?lang=eng

26. Canada's engagement in Ukraine. (09 April, 2020) *Government of Canada*. URL: <https://www.international.gc.ca/world-monde/country-pays/ukraine/relations.aspx?lang=eng>

27. Kuzmenko, Olexiy. An interview with Ihor Bardyn, CUPP Director. *Chair of Ukrainian Studies Foundation*. URL: <https://www.katedra.org/Page/Page/interview-with-director>

28. Montgomery, M. (2020, January 27) 2020 World democracy Index: worrisome decline. *Radio Canada International*. URL: <https://www.rcinet.ca/en/2020/01/27/2020-world-democracy-index-worrisome-decline/>

СТАВЛЕННЯ КАНАДИ ДО РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті здійснено узагальнювальний огляд ставлення Канади до демократичного розвитку пострадянської України. Розглянуто позицію та думку як офіційної, так і діаспорної Канади до розвитку демократії в Україні. Визначено, що загалом здобуття Україною незалежності стало своєрідним сигналом до початку інтенсивної співпраці та підтримки з боку Канади задля переходу в Україні від командно-адміністративної економіки до вільного ринку. Іншим важливим напрямом підтримки стала розбудова демократичних інститутів і громадянського суспільства. Допомога з боку офіційної Канади надходила через низку каналів, але основною інституцією стала Канадська агенція міжнародного розвитку. Іншою потужною силою й ініціатором багатьох проєктів та програм підтримки стала українська діаспора в Канаді. Можна говорити про три основні події, які сприяли пошвавленню уваги з боку офіційної Канади до України: це проголошення незалежності в 1991 р., Помаранчева революція 2004 р. та Євромайдан і Революція Гідності з кінця 2013 р. Кожна з цих подій позитивно оцінювалася Канадою, як офіційною, так і діаспорною, та інтерпретувалася як поштовх до потенційного просування до демократії. Попри позитивне й схвальне ставлення до розвитку транзиту до демократії

в пострадянській Україні, Канада критично ставиться до темпів цього транзиту та якості трансформаційних процесів. При цьому представники діаспори є більш відвертими у своїй критиці щодо проблем в Україні. Із-поміж основних перепон на цьому шляху називають корупцію, гальмування реформ, інституційну слабкість, конфронтацію між прибічниками та противниками реформ та регіональними кланами. Із 2014 р. після анексії Росією Криму також розглядається й зовнішній чинник. Канада потужно допомагає Україні в часи боротьби проти російської агресії, надаючи технічну, фінансову та дипломатичну допомогу.

Ключові слова: Канада, Україна, демократія, допомога.

Матеріал надійшов до редакції 10.10.2020 р.

УДК 327.82:005.21(73):341.675"1991/2018"

Валерія Гергієва,

аспірантка кафедри міжнародних відносин,

провідний фахівець Центру міжнародних досліджень,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

науковий співробітник Одеського центру з питань нерозповсюдження,

ORCID ID: 0000-0002-1658-3189

gergiieva17@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-112-126

THE EVOLUTION OF THE US STRATEGY TOWARD THE NUCLEAR NONPROLIFERATION AFTER THE COLD WAR

The article analyzes the US strategy in the nonproliferation field during three decades (in 1990s – 2018) and during the presidency of four US presidents (Bill Clinton, George Bush, Barack Obama, and Donald Trump). The author considers the key guidelines of US nonproliferation strategy that are described in four Nuclear Posture Reviews (NPR) issued by each post-Cold War presidential administration. These documents describe the US nuclear policy in general, but the author focused on analysis of those their sections that were devoted to dealing with the risks of proliferation of nuclear weapons. The National Security Strategies of 1996 and 2002 were also analyzed in the article to clarify

the nonproliferation aspects of US strategy that were not explained well in the published excerpts of the first two Nuclear Posture Reviews of presidents Bill Clinton and George Bush. As George Bush faced with the new challenges that required developing updated nonproliferation strategy like he terroristic acts on 11 September 2001, war in Iraq – the nonproliferation policy had to change too and focus more on preventing the terrorists from acquiring the nuclear bomb and nuclear materials. The last two NPRs of 2010 and 2018 were published fully and considered in the article as the primary source for understanding the nonproliferation policy of presidents Barack Obama and Donald Trump. All four post-Cold War presidential administrations faced with the new proliferation challenges, and the author examines how these new challenges were described in the US strategic documents and how the US nonproliferation strategy evolves. In addition, the article studies the practical implementation of the proclaimed nonproliferation strategies of four presidents and compares the efficiency of this implementation by each presidential administration. The author also assesses the consequences of realizing the US nonproliferation strategy for the international security and its influence of the future development of the global nonproliferation regime.

Key words: *US nonproliferation strategy; Nuclear Posture Review; National Security Strategy; Non-Proliferation Treaty; spread of nuclear weapons.*

1. INTRODUCTION

Formulation of the Problem. The end of the Cold War radically changed the international security environment. From the one hand, the risks of the global nuclear war decreased. But from the other hand, the risks of the proliferation of the nuclear weapons to the new countries increased. In addition, the rise of the terrorist threat led to concerns that nuclear weapons or related materials might be available to the non-state actors.

Analysis of Recent Research and Publications. As this article focuses on the strategic thinking of the US presidential administrations regarding the policy to reduce the risks of the nuclear proliferation, it was mainly used native documents and sources. The US strategy regarding the nonproliferation is mainly described in the strategic documents, which are called «Nuclear Postures Review Reports» (NPR). This type of the documents was not published during the Cold War due to the high tensions between the two nuclear superpowers and extreme secrecy of the nuclear planning. The first two nuclear postures, which were issued in 1994 [1] and 2002 [10], were also mostly classified, but some excerpts leaked to the press. The next Nuclear Posture Reviews in 2010 [15], during the Obama administration published the full

text of the NPR. The fourth NPR in the US post-Cold War history was issued in 2018 by the Trump administration, which also published the full and detailed text of the document [7].

Other strategic documents, related to the US security and defense, are the National Security Strategies, in 1996 [5] and in 2002 [11], These documents pay less attention to the nonproliferation issues, and the article will discuss their provisions if it is necessary. This paper analyzes a pretty long period of time (the early 1990s–2020). Four US presidential administrations served during this time, and many things changed. In this article there are practical examples of the US policy toward disarmament in Ukraine in 1990-ies [2] and Iranian nuclear program [20; 21].

The Purpose of the Research. The nuclear postures describe different aspects of the US nuclear policy but this article will focus mainly on analysis of their nonproliferation chapters. As the paper also compares the strategic guidelines written in the documents with their practical implementation, it is essential to compare declared and real policy of the US administrations.

2. RESULTS OF THE RESEARCH

Nonproliferation is one of the top priorities of the US foreign and security policy, but effective implementing this policy often depends on a good strategy. However, the strategic documents did not always pay enough attention to the nonproliferation issues. This is also true for the first Nuclear Posture Review that was issued by the administration of president Bill Clinton in 1994. Nevertheless, the US nonproliferation strategy did not change too fast. It was always adapted to the new historical conditions, but it also took into the account the previous experience and measures undertaken by the predecessors. Thus, the US nonproliferation strategy had a rather harmonic evolution, although sometimes it was not perfect.

Presidents Bush and Trump appear to be much less successful in the nonproliferation field than presidents Obama and Clinton. Bush and Trump's NPRs and other strategic documents raise concerns about the lowering threshold of the nuclear weapons use and do not encourage the non-nuclear weapons states to strictly follow their NPT obligations. Both Republican presidents ruined important nuclear deals that worked well and prevented development of the nuclear weapons programs (president George W. Bush destroyed the US-North Korean agreement, and Donald Trump withdrew from the nuclear deal with Iran).

The implementation of Obama's nonproliferation strategy appears to be rather effective because during his presidency, the Iranian nuclear program

was limited and put under international control, and Barak Obama's initiative to conduct Nuclear Security Summits reduced the risks of the nuclear terrorism. However, president Obama failed to solve the North Korean nuclear issue.

It looks like the further increase of the number of the nuclear weapons states is very unlikely during the next decade. Both countries of main proliferation concern (Iran and North Korea) would unlikely try to deteriorate the world strategic stability. Iran seems to give up the nuclear weapons ambitions because of fear to get into the complete economic and political isolation. And North Korea would unlikely use its nuclear weapons because of fear of the end of the regime. Thus, the current proliferation risks appear to be manageable, and the administration of next president Joseph Biden would be able to reduce them.

1. Nonproliferation Strategy of Bill Clinton's Presidential Administration

Perhaps, the classified part of the Clinton's Nuclear Posture Review Report provides more detailed explanation of the US nonproliferation strategy. However, we can only rely on the published excerpt, [1] which describes the situation with nonproliferation rather briefly. The nonproliferation section is the last one in the document and it discusses more the implementing START – treaty by Russia rather than the nonproliferation problems. Only few words are mentioned about such a relevant proliferation threat like a risk of «loss or theft of fissile material or nondeployed nuclear warheads» in Russia. The document does not offer the strategy to solve this problem and just states «there is merit in exploring, together with the Russians and others, initiatives that would reduce this risk».

Meanwhile, the early 1990s were a difficult period for the nonproliferation regime, and the US strategic documents should have reacted on the risks of obtaining nuclear weapons by the new countries.

On the one hand, the first years after the collapse of the Soviet Union were successful for the nonproliferation. South Africa voluntarily dismantled its nuclear arsenal and joined the Non-Proliferation Treaty (NPT) as a non-nuclear weapons state. Belarus, Kazakhstan, and Ukraine declared their intention to give up the Soviet nuclear warheads and missiles, which remained on their territory after the Cold War.

On the other hand, the difficulties and delays with the nuclear disarmament of Ukraine took place. During the short period of time, the Ukrainian government considered options to keep the nuclear weapons, and that created a very nervous atmosphere during the talks between Russia, Ukraine,

and the United States [2]. Ukraine's desire to receive more benefits for the nuclear disarmament led to delays in the negotiations.

Meanwhile, it was crucially important to end these nuclear disarmament negotiations with Ukraine before the 1995 NPT Review Conference started. This conference was more important than the others because its participants had to take a decision regarding the NPT prolongation. According to the second paragraph of the Article 10 of the Nonproliferation Treaty, «twenty-five years after the entry into force of the Treaty, a conference shall be convened to decide whether the Treaty shall continue in force indefinitely, or shall be extended for an additional fixed period or periods» [3].

Thus, there was a real risk that the NPT would not be extended. If Ukraine did not join the NPT before the 1995 conference, this risk would increase, and the absence of the Non-Proliferation Treaty would significantly destabilize the international security.

The published excerpt of the 1994 Nuclear Posture Review mentions Ukraine only once and states, «the removal of weapons located on the territory of Ukraine, Kazakhstan, and Belarus is still incomplete». To respond on this challenge the document just suggests to «maintain nuclear weapons necessary to deter any possible threat or to respond to aggression, should deterrence fail» [1].

By the time of issuing the Clinton's NPR in 1994, Ukraine, Belarus, and Kazakhstan were not among the primary proliferation concerns, and it appears that the document should not mention the nuclear deterrence option regarding these countries. The proliferation risks in these countries were mainly related with the need to prevent the thefts of the nuclear and other radioactive materials. However, the 1994 NPR does not mention this problem and only briefly describes the risks of potential loss of the fissile materials in Russia.

Meanwhile, Russia was not the only country that posed danger to the nonproliferation regime in 1990s. Iran, Iraq, Libya, and North Korea were suspected to develop the nuclear weapons during this time, [4, p. 5–6] but the published excerpt of the Clinton's Nuclear Posture Review does not even mention these countries. Thus, the 1994 NPR stresses more attention on the deterrence rather than effective measures to strengthen the nonproliferation regime. Such a strategy was typical for the Cold War period.

Another strategic document issued by the Bill Clinton's administration was «A National Security Strategy of Engagement and Enlargement» [5]. This document, which was published in February 1996, pays more attention to the nonproliferation issues than the first US Nuclear Posture Review of 1994.

The 1996 National Security Strategy (NSS) assesses the positive achievements of the US nonproliferation policy and admits that «a key objective of our nonproliferation strategy was realized in May 1995 when a consensus of the parties to the Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT) extended the Treaty indefinitely and without conditions». The document described the NPT «as the bedrock of all global efforts to halt the spread of nuclear weapons». In addition, the document praised NPT accession of Belarus, Kazakhstan, and Ukraine and their nuclear disarmament. The National Security Strategy also mentions the threats of spread of nuclear and other weapons of mass destruction (WMD) to the non-state actors and terrorists. According to the document, «strategy continues to ensure the safeguarding of more nuclear materials so they do not fall into the hands of terrorists or international criminals» [5].

It should be admitted that most of the aforementioned US strategic goals regarding nonproliferation were achieved later successfully. However, the United States failed to reach the comprehensive ban of the nuclear tests that was proclaimed as one of the strategic goals by the NSS. In 1996, the United States signed the Comprehensive Test Ban Treaty (CTBT) [6], but in 1999, the US Senate did not ratify the CTBT. The next US strategic documents mentioned the US intention to promote the CTBT's entry into force because this treaty can strengthen nuclear nonproliferation and increase transparency of the states' nuclear programs. However, the last Nuclear Posture Review of 2018 finally mentioned that the United States is not going to seek a CTBT's ratification although it would keep the nuclear test moratorium [7].

The 1996 National Security Strategy also provides an explanation of the US strategy to eliminate the nuclear security risks in Russia and other former Soviet Union (FSU) states. Although the number of the nuclear weapons states was fixed after Belarus, Kazakhstan, and Ukraine joined the NPT as non-nuclear states, there was still a risk that other state or non-state actors would try to steal the nuclear materials in the FSU to produce the nuclear weapons.

The situation in Russia was particularly dangerous in 1990s, because this country possessed a huge amount of the fissile materials and nuclear scientists, but it lacked the costs to prevent the leakage of the sensitive materials and technologies [8, p. 272]. Both 1994 Nuclear Posture Review and 1996 National Security Strategy even mentioned the threat of loss or theft of the Russian nuclear warheads.

To prevent this dramatic threat the United States launched the Nunn-Lugar Cooperative Threat Reduction (CTR) program in 1992. [9, p.4] The 1996 National Security Strategy stressed on the importance of continuation of the CTR activities in the former Soviet Union countries.

A positive fact was that unlike the 1994 NPR, the 1996 National Security Strategy listed the wider range of the proliferation threats. The NSS did not focus on the proliferation risks in the FSU only, but also analyzed the risks of acquiring nuclear weapons by other countries. The 1996 NSS admits that «the proliferation problem is global, but we must tailor our approaches to specific regional contexts» [5]. According to the document, the US non-proliferation strategy in the Middle East region would include «efforts to prevent Iran from advancing its weapons of mass destruction objectives and to thwart Iraq from reconstituting its previous programs» [5].

Summing up, the Clinton administration had some delays with creating a nonproliferation strategy, which was pretty well elaborated in the National Security Strategy in 1996. Nevertheless, most US strategic goals in the nonproliferation field were achieved by president Bill Clinton because the NPT was successfully extended, Belarus, Kazakhstan, and Ukraine gave up their nuclear arsenals, the nuclear terrorism threats were prevented in Russia thanks to the Nunn-Lugar program, Iraq did not try to reestablish its nuclear program etc.

2. Nonproliferation in the Strategic Documents of Bush Administration

The next presidential administration of George Bush faced with the new challenges that required developing updated nonproliferation strategy. The terrorist acts on 11 September 2001 had a tremendous impact on the US policy. The nonproliferation policy had to change too and focus more on preventing the terrorists from acquiring the nuclear bomb and nuclear materials.

In January 2002, the George Bush administration issued the Nuclear Posture Review. It was just a second official document of this type after Clinton's administration prepared the NPR in 1994. Like Clinton's Nuclear Posture Review, the Bush NPR was mostly classified.

The 2002 NPR listed the countries, which the United States considered to be potentially dangerous for the nuclear nonproliferation regime. Iran, Iraq, Libya, North Korea and Syria were included by the Bush Nuclear Posture Review to the list of the countries of particular concern. The document described these five countries as «the countries that could be involved in immediate, potential, or unexpected contingencies» [10]. The US officials feared that these five countries could obtain nuclear weapons and give it to the terrorists. Thus, the officials from Bush administration had more information about the secret nuclear activities of Syria and Libya than their predecessors from the Clinton's administration who did not mention these two countries in the proliferation context in the US strategic documents. However, unlike the Clinton's administration, the Bush presidential office exaggerated the scope of the nuclear activities of

Saddam Hussein's regime after Iraq's defeat in the Gulf war of 1991.

Like previous 1994 Nuclear Posture Review, the 2002 NPR also pays more attention to deterrence rather than nonproliferation. Both NPRs are mostly classified, so it is difficult to assess the US nonproliferation policy on their base. However, another US strategic document, the National Security Strategy, which was published by Bush administration in 2002, provides more clarifications about US strategic goals in the nonproliferation area. In particular, the 2002 NSS gives more details regarding the US strategy toward the countries of proliferation concern.

The 2002 NSS added some new elements to the US nonproliferation strategy, i.e. preemption and prevention. According to the document, «given the goals of rogue states and terrorists, the United States can no longer solely rely on a reactive posture as we have in the past» [11]. The goal of preemption and prevention was «not let our enemies to strike first», as the 2002 National Security Strategy stated [11]. Attacking Iraq in 2003 to stop its alleged nuclear program before Saddam Hussein's regime produced a nuclear bomb was an example of this US preemptive approach toward nonproliferation that did not exclude military option.

The preemptive approach toward the nuclear proliferation appeared to work successfully in case of Libya. When the Libyan leader Muammar Qaddafi observed the crushing end of the Saddam Hussein's regime in Iraq, he expressed his interest to stop Libya's nuclear program and improve relations with the United States, most likely to avoid Iraq's fate. Muammar Qaddafi voluntarily dismantled Libyan nuclear facilities. It is often supposed that Qaddafi was afraid that the United States would also attack his country like they did with Iraq if he did not reject the WMD activities, although the Libyans themselves tried to avoid this impression [12].

Three countries of proliferation concern (Iran, Iraq, and North Korea) were considered by the Bush administration as particularly dangerous for the US security and were included to the so called «axis of evil» [13]. It appears that the Bush strategy toward the «axis of evil» states failed because due to the efforts of this administration, all three countries became more dangerous for the international security and the United States than they were at the beginning of the 21st century.

3. Nonproliferation Strategy of 2010 NPR

During the presidency of Barack Obama, the US nonproliferation policy did not change significantly. The Obama Nuclear Posture Review was published in 2010. Although the 2010 NPR declared the revolutionary goal of the US policy to abolish nuclear weapons, the clarifications of the president

Barak Obama and his administration explained that declaring that goal did not mean the radical change of the US nuclear policy because the goal of complete elimination of the nuclear weapons was supposed to be achieved in the far future. The president Obama stressed that the nuclear weapons would not be abolished during his lifetime [14].

Therefore, like the previous nuclear postures, the 2010 NPR focused on the pragmatic analysis of the strategy to prevent the proliferation of the nuclear weapons from existing nuclear weapons states (NWS) to other countries or to the non-state actors.

The 2010 NPR proclaimed the slight reducing of the role of nuclear weapons in the US defense policy and encouraged the non-nuclear states to fulfill the Non-Proliferation Treaty and comply with all the nonproliferation norms. For example, Obama's Nuclear Posture Review Report declared that «the United States will not use or threaten to use nuclear weapons against non-nuclear weapons states that are party to the NPT and in compliance with their nuclear non-proliferation obligations» [15].

Such a declaration was absent in the previous Nuclear Posture Reviews which did not exclude the potential possibility of using the US nuclear weapons against any non-nuclear state in case of need and mentioned «all options on the table» [16] that might be used to defend the United States, its allies, and partners.

Thus, Barack Obama moved in the direction of strengthening US «long-standing 'negative security assurance'» as the 2010 NPR proclaimed [17]. Although, the document's authors admitted that the United States was «not prepared at the present time to adopt a universal policy that deterring nuclear attack is the sole purpose of nuclear weapons», they stressed, however, that the United States «will work to establish conditions under which such a policy [of negative security assurance] could be safely adopted» [17].

However, the 2010 NPR did not specify who and how would determine whether the non-nuclear weapons states followed their nonproliferation obligations or not [18]. According to the international law, the Board of Governors of the International Atomic Energy Agency (IAEA) is responsible for determining whether the non-nuclear weapons states follow their NPT obligations or not, and the appropriate conclusions are published in the IAEA reports. In their interviews, the US officials clarified that the IAEA Board of Governors' reports would influence their position but the final judgment about the countries' compliance with the NPT norms would be made by the United States only [15].

Such a clarification definitely would not satisfy countries like Iran, which do not expect that the United States has a positive judgment about them. The absence of clarity regarding the criteria of the state that follows the NPT obligations does not create a positive effect on nonproliferation.

During the Obama's presidency only two countries of the world (North Korea and Iran) raised proliferation concerns. The 2010 NPR describes a similar strategy regarding both countries. «Reversing the nuclear ambitions of North Korea and Iran» is proclaimed by the 2010 NPR as a US strategic goal. This goal was supposed to be achieved by engaging «multilaterally and bilaterally with these states to arrive at negotiated solutions that provide for their political and economic integration with the international community, while verifiably confirming they are not pursuing nuclear weapons capabilities». Thus, president Obama completely gave up the preemptive approach of his predecessor and focused on the negotiation strategy to stop proliferation. In case that strategy did not work regarding North Korea and Iran, the US goal would be to create conditions of «their further isolation and increasing international pressure» [15, p. 31].

4. Nonproliferation and 2018 NPR

The presidential administration of Donald Trump published its Nuclear Posture Review in 2018. This document followed some guidelines prescribed in the previous strategic document and demonstrated the continuity of the US nuclear policy [7, p. 21]. However, it also added some new elements to the US nuclear strategy in general and nonproliferation approach in particular.

The last Nuclear Posture Review Report of 2018 reconfirmed the US promise not to use the nuclear weapons against the non-nuclear states that comply with their NPT obligations [7, p. 21]. However, the president Trump's policy toward Iran has most likely increased the general distrust to this promise. Since 2013, Iran had been following the nonproliferation norms, put his nuclear program under the strict international control, and in 2015 signed and fulfilled the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) – a document, which further limited its nuclear program [20]. The IAEA issued numerous reports, which confirmed that Iran did not break the Nonproliferation Treaty and JCPOA [21]. It looked like Iran did everything to be considered by the United States as a country that complied with its obligations under the NPT.

After reading Trump's NPR, some experts have impression that the United States might threaten to use the nuclear weapons in response to cyber

attacks [22]. Cyber attacks or other «significant non-nuclear attacks» could be theoretically performed by the non-nuclear states too, so the Trump's nuclear doctrine does not exclude the nuclear weapons use against these countries. Thus, despite repeating the declaration from the Obama's nuclear posture about non-use of the US nuclear weapons against countries that fulfill their NPT obligations, in fact, the Trump's NPR moved away from giving negative assurances and no-first-use of the nuclear weapons. That could lower the threshold of using the nuclear weapons and decrease the world strategic stability [23].

In general, the 2018 NPR is much more focused on the nuclear deterrence and assessing the military role of the nuclear weapons than on describing the nonproliferation strategy. Nevertheless, the last section of the NPR's summary provides clear explanations of the Trump administration's approach toward the nonproliferation. According to the document, the effective nuclear nonproliferation that corresponds to the security interests of the United States, its allies and partners can be supported by the following measures: «controlling the spread of nuclear materials and technology; placing limits on the production, stockpiling and deployment of nuclear weapons». The document lists the following nonproliferation priorities for the United States: «1) minimize the number of nuclear weapons states, including by maintaining credible U.S. extended nuclear deterrence and assurance; 2) deny terrorist organizations access to nuclear weapons and materials; 3) strictly control weapons-usable material, related technology, and expertise» [7, p. 16]. These priorities were also present in the previous US strategic documents.

Iran and North Korea were considered by the Trump's presidential administration as countries of the primary nonproliferation concerns. Trump's Nuclear Posture Review Report describes detailed tailored strategies for each of these two countries.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

The evolution of the US Nonproliferation strategy is reflected by four Nuclear Postures Reviews Reports that were published after the end of Cold War. Since the presidency of Bill Clinton, each coming president issued the new NPR shortly after coming to the White House.

The first two Nuclear Postures of presidents Bill Clinton and George W. Bush were mostly classified and do not provide a clear vision of the US

strategy regarding nonproliferation. However, this lack of vision is compensated by the Clinton's National Security Strategy of 1996 and Bush NSS of 2002. These two documents give better explanations of the US nonproliferation policy during the presidency of Bill Clinton and George Bush than the first two NPRs.

The Nuclear Posture Review Reports of presidents Obama and Trump were published in full and clarify well the US strategic guidelines in the nonproliferation field, so there is no need to look for additional explanations in the National Security Strategies.

Obama's Nuclear Posture Review Report pays more attention to the nonproliferation issues than other NPRs. It appears that president Obama had a better nonproliferation strategy than other post-Cold War presidents who served until current time. In addition, Obama's NPR included measures that could promote and strengthen nuclear nonproliferation regime like reducing the role of the nuclear weapons in US military planning and promising not to use US nuclear weapons against countries that comply with their NPT obligations. However, the last promise was not convincing because the 2010 NPR did not set a clear criteria of a state that does not break the nonproliferation norms.

President Bill Clinton did not have a good nonproliferation strategy at the beginning of his term. This could be explained by the recent end of the Cold War because before the collapse of the Soviet Union the two superpowers paid much more attention to the nuclear deterrence and did not face the specific proliferation risks which emerged in the 1990s. Clinton's strategy to react these new risks was elaborated in 1996 only, when the national Security Strategy was issued.

Nevertheless, despite some delays with working on a good nonproliferation strategy, its practical implementation was very well during the Clinton's presidency because the NPT was successfully extended for an indefinite period of time, Belarus, Kazakhstan, South Africa, and Ukraine completed nuclear disarmament and joined the NPT as non-nuclear weapons states, North Korea reached agreement with the United States and froze its military nuclear program.

Presidents Bush and Trump appear to be much less successful in the nonproliferation field than presidents Obama and Clinton. Bush and Trump's NPRs and other strategic documents raise concerns about the lowering threshold of the nuclear weapons use and do not encourage the non-nuclear weapons states to strictly follow their NPT obligations. Both Republican presidents ruined important nuclear deals that worked well and prevented

development of the nuclear weapons programs (president George W. Bush destroyed the US-North Korean agreement, and Donald Trump withdrew from the nuclear deal with Iran).

However, despite some successes and failures of the four post-Cold War presidents of the United States, the situation with the nonproliferation in the world appears to be rather stable, and proliferation threats for the US security could be managed.

REFERENCES

1. Nuclear Posture Review [extract from the 1995 Annual Defense Report]. Federation of American Scientists. URL: https://fas.org/nuke/guide/usa/doctrine/dod/95_npr.htm
2. Sinovets, P., Budjeryn, M. (2017) Interpreting the Bomb: Ownership and Deterrence in Ukraine's Nuclear Discourse. *Wilson Center. NPIHP Working Paper*, № 12, December 2017. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/interpreting-the-bomb-ownership-and-deterrence-ukraines-nuclear-discourse>
3. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), 1 July 1968. URL: <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text/>
4. Kerr, K. P., Hildreth, A. S., Nikitin, D. M. (2016). Iran-North Korea-Syria Ballistic Missile and Nuclear Cooperation. *Congressional Research Service*. 26 February 2016. URL: <https://fas.org/sgp/crs/nuke/R43480.pdf>
5. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. *Federation of American Scientists*. February 1996. URL: <https://fas.org/spp/military/docops/national/1996stra.htm>
6. Status of Signature and Ratification. *Comprehensive Test Ban Treaty Organization*. URL: <https://www.ctbto.org/the-treaty/status-of-signature-and-ratification/>
7. Nuclear Posture Review. February 2018. URL: <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF>
8. Orlov, V., Cheban, O. (2018). Stopping Black-Market Nuclear Technology Networks: A View from Russia. In M. Bunn, M. Malin, W. Potter, & L. Spector (Eds.), *Preventing Black Market Trade in Nuclear Technology* (pp. 271–300). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316681671.011
9. Bernstein, I., Wood, D. J. (2010). The Origins of Nunn-Lugar and Cooperative Threat Reduction Paul Center for the Study of Weapons of Mass Destruction National Defense University Washington, D. C. April 2010. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/casestudies/CSWMD_CaseStudy-3.pdf
10. Nuclear Posture Review [Excerpts]. *Federation of American Scientists*. 8 January 2002. URL: <https://fas.org/wp-content/uploads/media/Excerpts-of-Classified-Nuclear-Posture-Review.pdf>

11. The National Security Strategy of the United States of America. September 2002. P. 15. URL: <https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf>

12. Braut-Hegghammer, M. (2017) Giving Up on the Bomb: Revisiting Libya's Decision to Dismantle its Nuclear Program. *Wilson Center*. 23 October 2017. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/giving-the-bomb-revisiting-libyas-decision-to-dismantle-its-nuclear-program>

13. Wagner, A. (2002). Bush Labels North Korea, Iran, Iraq an 'Axis of Evil'. *Arms Control Today*. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2002-03/press-releases/bush-labels-north-korea-iran-iraq-axis-evil>

14. Remarks By President Barack Obama In Prague As Delivered. *The White House. Office of the Press Secretary*, 5 April 2009. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>

15. Nuclear Posture Review Report. April 2010. URL: https://dod.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/NPR/2010_Nuclear_Posture_Review_Report.pdf

16. Bleek, C. P. (2002). Nuclear Posture Review Leaks; Outlines Targets, Contingencies. April 2002. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2002-04/press-releases/nuclear-posture-review-leaks-outlines-targets-contingencies>

17. Péczeli, A. (2018). Continuity and change in the Trump administration's Nuclear Posture Review. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 20 February 2018. URL: <https://thebulletin.org/commentary/continuity-and-change-in-the-trump-administrations-nuclear-posture-review/>

18. Mian, Z. (2010). Obama's Nuclear Postures. *Transnational Institute*, 19 July 2010. URL: <https://www.tni.org/my/node/13062>

19. Hersman, R. (2018). Nuclear Posture Review: The More Things Change, The More They Stay the Same. *Defense Outlook 2018. Center for Strategic and International Studies*, February 2018. URL: http://defense360.csis.org/wp-content/uploads/2018/02/Hersman_Nuclear-Posture-Review-Analysis_D360.pdf

20. Joint Comprehensive Plan of Action. Vienna, 14 July 2015. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>

21. Iran is Implementing Nuclear-Related JCPOA Commitments, Director General Amano Tells IAEA Board. *IAEA*, 5 March 2018. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-is-implementing-nuclear-related-jcpoa-commitments-director-general-amano-tells-iaea-board>

22. Perkovich, G. (2018). Really? We're Gonna Nuke Russia for a Cyberattack? 18 January 2018. URL: <https://www.politico.com/magazine/story/2018/01/18/donald-trump-russia-nuclear-cyberattack-216477>

23. Sanders-Zakre, A. (2018). «Why we should reject Trump's dangerous nuclear plan», *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2 February 2018. URL: <https://thebulletin.org/commentary/why-we-should-reject-trumps-dangerous-nuclear-plan/>

ЕВОЛЮЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПІСЛЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано стратегію США в галузі нерозповсюдження ядерної зброї протягом трьох десятиліть (із 1990-х по 2018 р.) та під час правління чотирьох президентів США (Білла Клінтона, Джорджа Буша, Барака Обами й Дональда Трампа). Розглянуто ключові напрями стратегії США щодо нерозповсюдження, які описано в чотирьох оглядах ядерної політики (Nuclear Posture Reviews), котрі опубліковано кожною адміністрацією президента після холодної війни. Ці документи описують ядерну політику США в цілому, але ми зосередимося на аналізі тих розділів, які стосувалися вирішення ризиків розповсюдження ядерної зброї. Також проаналізовано Стратегії національної безпеки 1996 та 2002 рр. для з'ясування напрямів стратегії США щодо ядерного нерозповсюдження, які не були добре пояснені в опублікованих фрагментах перших двох оглядів ядерної політики президентів Білла Клінтона та Джорджа Буша. Ураховуючи те, що Джордж Буш стикався з новими викликами, які вимагали розробки оновленої стратегії нерозповсюдження, як-от: терористичні акти 11 вересня 2001 р., війна в Іраку – політика нерозповсюдження також повинна була змінитися й більше зосередитися на запобіганні терористам, придбанню ядерної бомби та ядерних матеріалів. Останні два огляди ядерної політики США у 2010 і 2018 рр. опубліковані повністю та розглядаються в статті як першоджерело для розуміння політики нерозповсюдження ядерної зброї президентів Барака Обами й Дональда Трампа. Усі чотири адміністрації президента після холодної війни зіткнулися з новими проблемами розповсюдження. Ми досліджуємо, як ці нові проблеми розглянуто в стратегічних документах США та як еволюціонує стратегія нерозповсюдження. Крім того, у статті вивчається практична реалізація проголошених стратегій нерозповсюдження чотирьох президентів та порівнюється ефективність цієї реалізації кожною адміністрацією президента. Також оцінено наслідки реалізації американської стратегії нерозповсюдження для міжнародної безпеки та її вплив на майбутній розвиток глобального режиму нерозповсюдження.

Ключові слова: стратегія нерозповсюдження США; огляд поставок ядер; Стратегія національної безпеки; Договір про нерозповсюдження зброї; поширення ядерної зброї.

Матеріал надійшов до редакції 09.12.2020 р.

УДК 94(438:477)''1989/1999'': 327

Tetiana Yelova,

Post-Graduate Student, Political Science and National
Security Department

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-1059-5795

tanya.yelova@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-127-136

UKRAINE IN POLISH EASTERN POLICY OF 1990s: THE WAY TO PARTNERSHIP

With the collapse of the Soviet system and the start of systemic transformations in Central and Eastern Europe, which began at the turn of the 1980s and 1990s, there was an urgent need to review the existing system of international relations and find new formats for interstate and interethnic relations development. Polish-Ukrainian relations were no exception in this process. In the period of 1989–1999, Ukraine occupied a very important place in the foreign policy of the Republic of Poland, holding a leading position in Polish Eastern policy. It is at this time that the bilateral relations of young independent states were being formed and developed, which took an evolutionary step by establishing and supporting good neighborly relations to the level of strategic partnership. Eastern policy was the key to the positive dynamics of the development of Polish-Ukrainian relations; it has been tested and successfully implemented by the Polish governments of Solidarity since the early 1990s.

The main goal of Polish Eastern policy was to respond to the changes taking place on the eastern border of the Republic of Poland and to establish relations with the former republics of the Soviet Union, especially those that shared a border with Poland. This was predetermined by the desire to preserve the territorial integrity of the Republic of Poland and by the considerations of national security. The very formation and evolution of Polish-Ukrainian relations in the period of 1989–1999, known in history as the period of Poland's implementation of Eastern policy, are analyzed in this article.

Key words: *Eastern policy, partnership, Republic of Poland, Ukraine, interstate relations, foreign policy, strategic partnership, cooperation.*

1. INTRODUCTION

Formulation of the research problem. The process of shaping Polish foreign policy since 1989 has been quite complex and controversial, as the Polish political elite faced a difficult task. i.e., to develop a clear position on the changes that were taking place rapidly in Western and Eastern Europe. The collapse of the Soviet Union and the increasingly clear declarations of independence of its republics, including Ukraine, affected the need for Polish diplomacy to accept new geopolitical realities with special sobriety and caution and to join the international political life of the region. These circumstances made the political elite of the Republic of Poland approach the formation of foreign policy carefully and cautiously.

Eastern policy, which was also called the policy of two vectors (or two ways), became the main concept of the foreign policy of the Republic of Poland in the eastern direction. The main goal of Polish Eastern policy was to respond to the changes taking place on the eastern border of the Republic of Poland and to establish relations with the former republics of the Soviet Union, especially those that shared a border with Poland. This was predetermined by the desire to preserve the territorial integrity of the Republic of Poland and by the considerations of national security. Ukraine, as the closest eastern neighbor of the Republic of Poland, as well as the country with which Poland has the longest border, took a central position in the Eastern policy.

Analysis of recent research and publications. The present article is based on materials published by domestic and Polish authors, that is political scientists, historians and politicians. In particular, the works by K. Skubiszewski [1], who headed the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland in the early 1990s, are extremely valuable for the researcher and they complement the scientific studies of such Polish scientists as J. Nowakowski [2] and K. Fedorowicz [3]. For instance, the Poznan political scientist K. Fedorowicz published a thorough monograph «Ukraine in Polish Eastern Policy, 1989–1999» in which he comprehensively studied the Polish policy of two vectors and analyzed the place of Ukraine in it. The mentioned work is based on a wide range of sources and is extremely informative and full of interesting facts. This monograph is widely cited in this paper.

The article by M. Zanevych, a Polish historian and publicist, is interesting, and one of the newest in the mentioned thematic field. The author analyzes the genesis of Poland's foreign policy doctrines regarding its eastern neighbors and Ukraine in particular. A significant place in the cited work is given to the eastern policy of the Republic of Poland.

The scientific achievements of Ukrainian authors are also large and diverse. Thus, for the presented research, the works by L. Strilchuk [4; 6], a Volyn researcher, were of utmost importance as she published a number of articles and monographs that are relevant to the subject of this research. A joint monograph by L. Strilchuk and Yu. Pasichnyk [5] should not be overlooked; one of its sections is devoted to the analysis of Poland's Eastern policy regarding Ukraine in the period under study.

Aim of the article. The article is aimed to find out the reasons for the emergence of Eastern policies and to analyze its evolution during the 1990s. The author also sets the task to trace the peculiarities of the implementation of the two-way policy and the vision of the role of Ukraine by the Polish political elite in this policy.

Research methodology. The research methods used in the article correspond with the methodology of political science. In general, there is a progression towards methodological pluralism, which involves expanding the range of rationality, rather than being limited only by analytical methods; idea of methodology as a way to combine and unify methods and their interpretation; determining the possibility of different methods and their use to optimize the results of cognition. The methodology of the conducted scientific research has several levels, in particular: general scientific, philosophical, technological and specific-scientific. Thus, general scientific methodology is a theoretical concept that is widely used in the proposed article.

2. RESEARCH RESULTS

Presentation of the main material and substantiation of the research results. At the turn of the 1980s and 1990s, Polish and Ukrainian societies, with a difference of several years, won independence and tried to build their own state on the fundamental democratic principles of civilization. The rapid formation of a strong mechanism of power structures, in particular the institution of the Presidency, which undertook the implementation of foreign policy doctrines was an important achievement of the Polish establishment. Instead, the Ukrainian democratically-minded elite, which would reflect the national idea and interests of all segments of the population, did not stand out from the general mass, and therefore, in the early 1990s, Ukraine differed significantly from the neighboring Republic of Poland not only in the level of government institutions formation, but also in the development and implementation of foreign policy concepts.

The victory of Solidarity in the Republic of Poland in the elections of June 4, 1989, was not only the beginning of a new period in the country's history, but it also brought to the fore of the Polish political elite the question of Eastern policy forms. In fact, the new Eastern policy, also called the policy of two vectors, showed that the painstaking work of Polish emigrants J. Giedroyc and J. Mieroszewski, the publishers of the magazine «Culture», was not in vain, because their postulates of Polish Eastern policy, developed in previous decades, could be implemented in new geopolitical realities.

In fact, since 1989 the process of shaping Polish foreign policy has been quite complex and controversial, because from the very beginning it was necessary to develop a clear position on the changes that took place in the West, and more importantly – in the East. The crisis, and later the collapse of the Soviet Union, posed an important task for the Polish political elite, namely, to approach the formation of a new foreign policy of the Third Rzeczpospolita with special balance.

That is why the most important goal of the new Polish Eastern policy was to respond to the changes developing abroad [4, p. 516]. K. Fedorowicz, a Poznan political scientist, believes that, first of all, this was predetermined by considerations of state security, attempts to prevent a situation in which the Polish eastern border could become a zone of tension [3, p. 226]. The two-vector policy, pursued by the Polish political elite in 1990, was aimed, on the one hand, to support the former Soviet republics seeking independence and, on the other, to maintain contact with the Soviet authorities and not to violate the Warsaw Pact. In fact, it was a kind of a balancing act with looking back at Moscow.

According to the Polish researcher J. Nowakowski, the foreign policy of the Republic of Poland in the eastern direction at the turn of the 1980–1990s concentrated on three main principles, namely:

- to preserve Soviet structures and to support the reforms initiated by Mikhail Gorbachev;

- to support some republics of the USSR, especially Ukraine, as its closest eastern neighbor (so-called modern Prometheanism);

- to maintain close relations with Russia, as the successor to the USSR [2, p. 87].

One should mention that all these concepts were developed in parallel, none of them was a priority, but at the same time Polish diplomacy perceived Ukraine in a special way (given its importance in the region and importance for Poland as well) in shaping Eastern policy in the period of 1989–1999. The evolution of the Eastern policy of the Republic of Poland is inextricably

linked with the democratic processes in Poland itself and with the formation of the first government of Solidarity by T. Mazowiecki, as well as with the loss of relevance of Polish-Soviet relations [5, p. 56]. This was a rather complicated process, which did not involve rapid changes in relations with Poland's eastern neighbors [6, p. 142]. As K. Skubiszewski, the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland in the early 1990s, emphasized, the essence of the policy of two vectors (or policy of «two ways») was to: «... maintain the necessary relations with the so-called center, i.e. Moscow, and equal relations with the USSR republics, primarily with Ukraine, Belarus and Russia, bypassing the center... » [1, p. 271]. In fact, on this very basis President Lech Wałęsa implemented Poland's foreign policy.

L. Strilchuk, a Ukrainian researcher of Ukrainian-Polish relations, claims: «the shift of emphasis in the Polish policy towards Ukraine dates back to the beginning of 1994 and is connected with the victory of the left coalition in the parliamentary elections and the formation of W. Pawlak's government. At that time, the Polish Foreign Ministry was headed by A. Olechowski, known for his sympathies for Ukraine, and criticism of Western countries for their sympathy for Russia. The head of the Polish Ministry of Foreign Affairs stated that the Republic of Poland sought to open a new chapter in its Eastern policy and identified three main tasks in this regard: to build multilateral relations with Russia, Ukraine, Belarus, Moldova, Kazakhstan and the Baltic states; to promote political and military stabilization in the region; to create conditions for economic cooperation of Poland with its neighbors in the East [6, p. 146–147].

In fact, Olechowski's initiative to adjust Poland's Eastern policy was aimed at strengthening Poland's trade and other relations with its eastern neighbors, and included a program to assist these countries in building democratic institutions and market economies. The author of the article fully agrees with the opinion of S. Burant, the authoritative researcher of modern Polish-Ukrainian relations, that such a position was nothing but Poland's attempt to play the same role in relation to its eastern neighbors, which Western countries previously had tested on the Republic of Poland [7, p. 101].

The implementation of the Eastern policy and the common desire of Ukraine and Poland to develop and deepen bilateral relations in all areas (political, economic, humanitarian) as well as the consistent pursuit of the chosen course of cooperation led to a qualitatively new stage in relations between neighboring countries. The term «strategic partnership» has been used to describe Polish-Ukrainian relations since the mid-1990s. This term was first used in the Communiqué following the meeting of the Advisory Committee of the Presidents of Ukraine and the Republic of Poland, which

took place on September 27–28, 1995. It, in particular, stated: «The parties agreed that it was necessary to find adequate organizational forms in order to ensure the practical effectiveness of their strategic partnership» [8, p. 39–41]. Thus, Polish-Ukrainian interstate relations, their expansion and harmonization, as well as the strategic partnership as their qualitatively new dimension served as a bridge for Ukraine on the world international arena, and the Republic of Poland became the guide for this state on the way to Europe and the world.

Since the end of 1995, bilateral Polish-Ukrainian contacts have intensified, so Ukraine again occupied a central place in Polish Eastern policy, and the period of 1996–1997 was called the «renaissance» of Ukraine in Polish foreign policy [3, p. 229]. This was due to numerous factors, both internal and external.

1997 was a year of extremely important joint strategic decisions made by neighboring Ukraine and Poland. Cooperation between Ukraine and the NATO, as well as Ukraine and the EU was institutionalized. It was in 1997, together with the Republic of Poland, that this state took a number of steps to strengthen regional and European security. The presidents of the neighboring countries came to the common conclusion that there was a direct relation between the degree of bilateral interstate relations and the level of collective security. In May 1997, Presidents

L. Kuchma and A. Kwaśniewski, along with the Presidents of the three Baltic States, took part in the Tallinn Meeting on Regional Security. In fact, this event showed that one of the consequences of the strategic Ukrainian-Polish partnership was the strengthening of multilateral dialogue on joint regional initiatives in the field of security [6, p. 150].

The signing of the Joint Declaration «Towards Understanding and Unity» by the leaders of both countries which took place in Kyiv in May 1997 was one of the highlights of the implementation of Eastern policy. Along with the great importance of the Joint Declaration, this document played an invaluable role in the cause of interethnic reconciliation, smoothing out the sharp stones of misunderstanding in the field of the historical memory of neighboring peoples.

The 1990s became an important stage in the development of Polish-Ukrainian bilateral relations. The bilateral cooperation resulted in the change in Western policy towards Ukraine. During the 1990s, the Republic of Poland constantly and consistently acted as a mediator between Ukraine and the countries of Western Europe, lobbying Ukrainian interests. L. Strilchuk claims in this regard the following: «The example of Polish–Ukrainian relations has shown for Europe and the world that Ukraine can be a full and equal participant in international politics, and it is necessary to establish and develop close contacts, which are clearly beneficial for all parties» [4, p. 518].

One should acknowledge that the 1990s vividly demonstrated the consistency of Polish Eastern policy until the beginning of the 21st century. This was manifested in numerous examples, for instance, Poland became one of the first countries in the world to recognize Ukraine's independence on December 2, 1991; since 1997, the Republic of Poland and Ukraine have already announced a strategic partnership in bilateral relations; Eastern policy can be clearly seen in Poland's support for Ukraine during the Orange Revolution, and later the states jointly held the 2012 Euro football championship. These are just some examples of positive progress in the development of Polish-Ukrainian relations.

After the Civic Platform came to power in the Republic of Poland, a new Polish concept of Eastern policy emerged, namely, the concept of detente in relations with Russia, modeled on the policy of the German Foreign Minister F.-W. Steinmeier [9]. The then head of the Polish Ministry of Foreign Affairs R. Sikorski, was the author of its Polish version whose doctrine created a paradoxical situation when the Polish government implemented the concept of detente, while President L. Kaczynski continued to pursue a policy of Prometheanism in the east [5, p. 56–57].

In fact, the struggle between the two foreign policy concepts of Eastern policy came to an end due to the tragic death of President L. Kaczynski in April 2010. However, already in 2013, R. Sikorski delivered a speech in which he emphasized the priority of relations with Germany and Brussels in order to strengthen the position of the Republic of Poland in the European arena [9]. This position marked a departure from Eastern policy.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS OF FURTHER RESEARCH

Post-Soviet Eastern Europe and post-socialist Central and Eastern Europe have become new elements of political geography, their unique role is to construct and configure the national interests of European security. The task of Polish Eastern policy was a one-vector pro-Western direction in the development of foreign policies of post-Soviet countries and the prevention of possible geo-military and geostrategic dichotomy in Eastern Europe. That is, we speak about the implementation of the policy of preventing the bloc division of the post-Soviet and post-socialist space, as well as the emergence of post-Soviet totalitarianism.

As a result, we can argue that in the period of 1989–1999 Ukraine entered the Polish Eastern policy quite strongly and occupied one of the most privileged positions in it [3, p. 230]. As a result of the implementation of the

Eastern Policy of the Republic of Poland, the two neighboring states Ukraine and Poland not only established bilateral relations and cooperation, but also developed them to the level of strategic partnership. The path to strategic partnership was paved by both countries with maximum effort and goodwill. During this period, the Republic of Poland was an active lobbyist for Ukrainian interests in the international arena. Thus, Poland's Eastern policy towards Ukraine in the 1990s was successful and fully met all expectations.

REFERENCE

1. Skubiszewski, K. (1997). *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993*, Warszawa, 434 s.
2. Nowakowski, J. (1991). *Polska polityka wschodnia w 1991 roku. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*, 77–88.
3. Fedorowicz, K. (2004). *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989–1999*, Poznań, 249 s.
4. Стрільчук, Л. (2008). Україна в польській східній політиці 1989–1999 рр. III Міжнародний науковий конгрес українських істориків. «Українська історична наука на шляху творчого поступу». Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: доп. та повідомл.: в 3-х т., Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. уні-ту ім. Лесі Українки, 3, 515–519.
5. Стрільчук, Л., Пасічник, Ю. (2020). *Президентський вимір сучасних польсько-українських відносин*: монографія. Луцьк, Терези, 360 с.
6. Стрільчук, Л. (2013). *Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – XXI століття)*: монографія. Луцьк, *Волинські старожитності*, 608 с.
7. Бурант, С. (1997). *Україна і Польща: до стратегічного партнерства. Політична думка*, 3, 99–111.
8. Czech, M. (1997). *Głos w dyskusji. Próby oceny polskiej polityki wschodniej w latach 1988–1990. Rocznik Wschodni*, 4, 39–41.
9. Заневич, М. (2017). У полоні старих концепцій: що впливає на українську політику Польщі, URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/19/7072409> (дата перегляду: 12.03.2020).

УКРАЇНА В ПОЛЬСЬКІЙ СХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ 90-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ: ШЛЯХ ДО ПАРТНЕРСТВА

Із розвалом радянської системи та початком системних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи, що розпочалися на рубежі 80–90-х років XX ст., постала нагальна потреба перегляду системи міжнародних відносин та пошуку нових форматів побудови міждержавних та міжнаціональних взаємин. Не стали винятком у цьому процесі й польсько-українські відносини.

У 1989–1999 рр. Україна посідає досить важливе місце в зовнішній політиці Республіки Польща, відіграючи провідну роль у польській східній політиці. Саме в цей час відбуваються становлення та розбудова двосторонніх відносин молодих незалежних держав, які зробили еволюційний крок, налагодивши та розвинувши добросусідські відносини до рівня стратегічного партнерства. Запорукою позитивної динаміки розвитку польсько-українських відносин стала східна політика, що від початку 90-х років ХХ ст. була апробована й успішно втілювана в життя польськими урядами солідарності.

Головною метою польської східної політики стало реагування на зміни, що відбувалися за східним кордоном Республіки Польща та налагодження відносин із колишніми республіками Радянського Союзу, передусім із тими, що мали спільний кордон із Польщею. Це продиктовано прагненням зберегти територіальну інтегральність Республіки Польща та міркуваннями національної безпеки країни. Саме становлення й еволюцію польсько-українських відносин періоду 1989–1999 рр., відомих в історії, як період здійснення Польщею східної політики, аналізуємо в цій статті.

Ключові слова: східна політика, партнерство, Республіка Польща, Україна, міждержавні відносини, зовнішня політика, стратегічне партнерство, співробітництво.

REFERENCES

1. Skubiszewski, K. (1997). *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993*, Warszawa, 434.
2. Nowakowski, J. (1991). *Polska polityka wschodnia w 1991 roku. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*, 77–88.
3. Fedorowicz, K. (2004). *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989–1999*, Poznań, 249 p.
4. Strilchuk, L. (2008). *Ukraina v polskii skhidnii politytsi 1989–1999 rr. III Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrainskykh istorykiv. «Ukrainska istorychna nauka na shliakhu tvorchoho postupu»*. Lutsk, 17–19 travnia 2006 r.: *Dopovidi ta povidomlennia: V 3-kh tomakh*, Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, t. 3, 515–519.
5. Strilchuk, L., Pasichnyk, Yu. (2020). *Prezydentskyi vymir suchasnykh polsko-ukrainskykh vidnosyn: monohrafiia*, Lutsk, Terezy, 360 p.
6. Strilchuk, L. (2013). *Ukraina – Polshcha: vid dobrosusidskykh vidnosyn do stratehichnoho partnerstva (kinets KhKh – KhKhI stolittia): monohrafiia*, Lutsk: Volynski starozhytnosti, 608 p.
7. Burant, S. (1997). *Ukraina i Polshcha: do stratehichnoho partnerstva. Politychna dumka*, 3, 99–111.
8. Czech, M. (1997). *Głos w dyskusji. Próby oceny polskiej polityki wschodniej w latach 1988–1990. Rocznik Wschodni*, 4, 39–41.

9. Zanevych, M. (2017). U poloni starykh kontseptsii: shcho vplyvaie na ukrain-sku polityku Polshchi, rezhym dotupu: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/19/7072409> (data perehliadu: 12.03.2020).

Матеріал надійшов до редакції 18.11.2020 р.

УДК 327.82(1-622НАТО):623.454.8-047.64

Тетяна Мельник,

науковий співробітник,

Одеського центру з питань нерозповсюдження

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

ORCID ID: 0000-0001-6744-2610

Tetianamelniq@gmail.com

DOI10.29038/2524-2679-2020-02-136-155

РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ТА КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМИ, ЯК НАДСИСТЕМА Й ГАРАНТ СТАБІЛЬНОСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглянуто режим нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над озброєннями як комплексне середовище Євроатлантичної безпекової системи, її надсистему й міжнародне поле взаємодії з іншими акторами. Розглянуто фундаментальну роль Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як системоутворювального договору та вплив сучасної міжнародної динаміки на розгойдування основ контролю над озброєнням. Особливу увагу приділено причинно-наслідковим зв'язкам у процесах, що відбуваються у двох системах, і яке відображення вони знаходять одна в іншій.

Говорячи про систему нерозповсюдження, підкреслюємо роль НАТО й США. Розглядаються пов'язані з цим контроверсійні питання. Проаналізовано внесок Заходу в досягнення без'ядерного світу та стримувальні фактори на цьому етапі. Окремо відзначено, що наразі ядерна гонка озброєнь проявляється не в кількісному, а в якісному вимірі в контексті масштабних модернізаційних проєктів ядерних держав.

Водночас виокремлено деструктивний вплив виходу США з низки міжнародних договорів, як-от Договір про ракети середньої й меншої

дальності та інших, які президент Трамп оцінив як неефективні відповідно до його переважно двосторонньої політики, на відміну від багатосторонньої дипломатії Обами. Схожа доля спіткала й Договір про відкрите небо та все ще може спіткати Новий СНВ, незважаючи на обрання Дж. Байдена новим президентом.

Звернуто увагу на брак підтримки Договору про заборону ядерної зброї на Заході й загрози, які він становить не лише для режиму ДНЯЗ, а й для Євроатлантичної системи. Згадано, що досі не набув чинності також Договір про всебічну заборону ядерних випробувань і можливі наслідки взаємних звинувачень США й РФ у цьому контексті.

Загалом зроблено висновок про тісний зв'язок між режимом нерозповсюдження та Євроатлантичною безпекою, двосторонній вплив рішень і подій, що відбуваються в тій чи іншій системі. Також акцентовано увагу на тому, що збереження системи нерозповсюдження й контролю над озброєннями перебуває в інтересах усіх міжнародних акторів задля збереження стратегічної стабільності та передбачуваності розвитку міжнародної ситуації.

Ключові слова: Євроатлантична система безпеки, нерозповсюдження ядерної зброї, контроль над озброєннями, ДНЯЗ, НАТО, ДРСМД, СНВ, ПРО.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Питання безпеки сьогодні є актуальними й комплексними. Вони охоплюють широкий спектр питань та вимагають адекватних компенсаторних відповідей. Сучасний глобалізований світ тісно пов'язує країни з різних континентів і їхні долі. Система нерозповсюдження, що заснована на багатьох міжнародних договорах, створює певну стабільність і передбачуваність поведінки гравців на міжнародній арені.

Євроатлантична безпека тісно пов'язана з міжнародними договорами з контролю над ядерними озброєннями, такими як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), Договір про протиракетну оборону (ДПРО), Договір про ракети середньої та меншої дальності (ДРСМД), Договір про стратегічні наступальні озброєння (Новий СНВ), Договір про всебічну заборону ядерних випробувань (ДЗВЯВ), Договір про відкрите небо. Більшість із цих договорів уже не діють або перебувають на межі зникнення, що неминуче впливає на безпеку країн НАТО, а також впливає на стабільність одного з фундаментальних договорів у галузі міжнародної безпеки – ДНЯЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на довгу історію існування системи нерозповсюдження та її ключових договорів, а також центральну роль цього питання для підтримки міжнародної стабільності, маємо велику кількість робіт із вищезгаданої тематики. Серед визначних учених, котрі досліджують сучасний стан ядерного стримування й контролю над озброєннями, відзначимо таких, як П. Синовець, Б. Сміт, А. Макхіджвіні, Ю. Моїд, Бр. Робертс, Е. Редер, К. Рієф, А. Д. Льюїс, Т. Рауф, Я. Дюркалес, Дж. Кокс, М. Р. Гордон, А. Хлопков і С. Ромашенко. Водночас на сучасному етапі система переживає складні часи й нові виклики, безпосередньо пов'язані з Євроатлантичною підсистемою та роллю, яку вона відводить ядерному стримуванню. Саме цим зумовлена актуальність нашої статті.

Мета статті – розглянути, як Міжнародна система нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над озброєннями впливає на Європейську безпекову систему, і виявити елементи взаємодії двох систем.

Методичні основи дослідження. Мета дослідження передбачає комплексний аналіз із використанням порівняння, абстрагування та конкретизації, виявлення причинно-наслідкових зв'язків та використання теоретично-аналітичних дослідницьких методів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) є одним з основоположних стовпів глобальної безпеки і є також украй важливим для євроатлантичної безпеки. Цей договір підписаний у 1968 р., а вступив у дію у 1970 р. Усі члени НАТО підписали та ратифікували ДНЯЗ, причому троє членів Альянсу (Великобританія, США та Франція) підписали договір як ядерні держави, а решта – як без'ядерні.

Сам факт утворення й розширення НАТО, як очевидно, також сприяв зміцненню режиму ядерного нерозповсюдження. Наприклад, Західна Німеччина (ФРН) серйозно розглядала можливість створення власної ядерної зброї [1]. Однак її приєднання до НАТО в 1955 р. значно знизило ризик воєнної агресії проти країни й позбавило її необхідності набувати ядерну зброю. Те ж саме стосується й таких членів НАТО, як Італія, Норвегія, Нідерланди, Канада, які мали достатньо розвинуту промисловість і технології для створення ядерних арсеналів і які, за оцінками ЦРУ США, у 1960 р. могли б стати ядерними державами [2]. Однак перебування під «ядерною парасолькою» США позбавляло їх від

такої необхідності і, давало змогу направляти кошти не на дорогі військові програми, а на економічний розвиток.

З іншого боку, критики відзначають, що система розширеного стримування в рамках НАТО все-таки підірвала основи ДНЯЗ. Під час холодної війни США розмістили ядерну зброю на території європейських без'ядерних членів НАТО. Більше того, передбачено, що у воєнний час у випадку виникнення екстремальних умов без'ядерні країни НАТО можуть отримати доступ до розміщеної на їхній території ядерної зброї США [3], що прямо суперечить статті II Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, де сказано, що без'ядерні країни зобов'язуються не набувати ядерну зброю [4].

Також для НАТО обмеження розповсюдження ядерної зброї мало ключове значення для зменшення зовнішніх загроз, адже одним із головних завдань блоку протягом значного періоду було відвернення загрози ядерного удару по країнах-членах Альянсу. Ядерний арсенал одного лише Радянського Союзу становив екзистенційну загрозу для всього НАТО. Однак серед лідерів країн-членів НАТО існували побоювання, що СРСР буде не єдиною ядерною загрозою для Альянсу, оскільки у світі можуть з'явитися 10–15, а то й понад 20 країн із ядерною зброєю [2]. Однак підписання ДНЯЗ багато в чому дало змогу запобігти цим апокаліптичним прогнозам [5].

Щоправда, підписання ДНЯЗ не зупинило військові ядерні програми таких потенційно небезпечних для НАТО країн, як Ірак та Лівія. Ірак зупинив свою військову ядерну програму лише після військової операції проти нього в 1991 р., а рішення Лівії відмовитися від ядерної програми також було багато в чому зумовлено наслідками військової операції проти того ж Іраку у 2003 р. Також силовим шляхом зупинено й військову ядерну програму Сирії після того, як ізраїльська авіація знищила сирійський ядерний реактор поблизу селища Аль-Кібар [6].

Утім, як очевидно, більшість країн від набуття ядерної зброї стримала саме система ДНЯЗ, а не загроза силового втручання. Найбільш переконливим аргументом на користь ефективності ДНЯЗ стала добровільна відмова від ядерних арсеналів спочатку Південно-Африканської Республіки, а потім Білорусі, Казахстану й України [6]. Останні три країни стали серйозною проблемою для НАТО на початку 1990-х років, оскільки як правонаступники СРСР вони також претендували на набуття ядерного статусу. Відмова Білорусі, Казахстану та України від ядерної зброї й підписання ними ДНЯЗ як без'ядерних

країн сприяло зміцненню режиму ядерного нерозповсюдження та стало однією з причин успішного проведення чергової Оглядової конференції ДНЯЗ, коли було прийнято рішення продовжити цей договір безстроково. Це дійсно стало великим успіхом, адже термін дії ДНЯЗ становив лише 25 років, цей термін спливав саме в 1995 р. Існували побоювання, що договір припинить своє існування й у сфері міжнародної безпеки почнеться хаос. На щастя, цього не сталося.

Утім, останнім часом знову з'являються серйозні підстави для песимізму стосовно майбутнього ДНЯЗ. До такого песимізму багато в чому призводять проблеми горизонтального розповсюдження, пов'язані з ядерними програмами КНДР та Ірану. Але також суттєвою проблемою є надто повільний прогрес у запобіганні вертикальному ядерному розповсюдженню (тобто зростанню ядерних арсеналів наявних ядерних держав) і виконанні статті 6 ДНЯЗ, яка зобов'язує ядерні країни послідовно скорочувати свої ядерні арсенали, поки у світі взагалі не залишиться ядерної зброї [4]. Щодо виконання шостої статті ДНЯЗ уже впродовж тривалого часу тривають дискусії між ядерними й без'ядерними державами. Саме ці дискусії стали причинами того, що з дев'яти оглядових конференцій ДНЯЗ лише чотири закінчились успішно, тобто з ухваленням підсумкового комюніке [7]. Останню ювілейну конференцію призначено на 2020 р., але через коронавірус перенесено на 2021. Дискусії щодо виконання шостої статті ДНЯЗ безпосередньо стосувались і НАТО, оскільки три члени Альянсу є ядерними країнами, а на території деяких без'ядерних країн НАТО в Європі розміщується ядерна зброя США.

З одного боку, ядерні держави наводять аргументи щодо того, що з часів завершення холодної війни їхні ядерні арсенали суттєво скоротились, і приклад країн НАТО це особливо яскраво демонструє. Так, під час холодної війни США розгорнули близько 7300 одиниць ядерної зброї в Європі з метою забезпечення європейським країнам НАТО розширеного стримування та гарантій безпеки. А на сьогодні кількість американської ядерної зброї в Європі скоротилася на 90 %, порівняно з періодом завершення холодної війни. Лише в період із 1991 по 1993 р. США вивезли з Європи близько 3000 одиниць ядерної зброї, а у 2000–2010 рр. США продовжили скорочувати кількість своєї ядерної зброї в Європі та зосередили її на меншій кількості баз [8]. Крім того, США радикально зменшили кількість тактичної ядерної зброї в Європі, після того, як президент Джордж Г. У. Буш 27 вересня 1991 р. повідомив про

перебудову ядерних сил США у відповідь на розпад Радянського Союзу та закликав Кремль до аналогічного кроку. Крім того, США знищили всі ядерні глибинні бомби в Європі, зняли з чергування стратегічні бомбардувальники й скасували раніше заплановану модернізацію низки ядерних комплексів [8]. У відповідь на цей крок радянський президент Михайло Горбачов також зобов'язався суттєво скоротити запаси радянської тактичної зброї, і радянське, а потім і російське керівництво справді зробили кроки в цьому напрямі. Однак, оскільки знищення тактичних ядерних арсеналів проводилося лише на основі заяв Вашингтону та Кремля й не регламентувалося ніякими договорами та перевітками, то досі залишається до кінця незрозумілим, скільки саме одиниць тактичної ядерної зброї знищила Росія, а скільки залишила. Але одне безсумнівно: у Росії, незважаючи на суттєві скорочення, усе ще залишається досить великий тактичний ядерний арсенал (близько 1500–2000 одиниць) [8], і цей арсенал суттєво перевищує кількість тактичної ядерної зброї НАТО в Європі (близько 150–200 авіаційних бомб) [8], що досі залишається серйозним фактором, який ускладнює й без того непрості відносини НАТО та РФ.

У цілому ядерний арсенал США згідно з доступними даними скоротився з 31 255 боєголовок у 1967 р. до 3822 боєголовок у 2017 р. (без урахування боєголовок, які зняті з озброєння та очікують демонтажу) [9], що становить 88 % [10]. Згідно з обмеженнями Договору про стратегічні наступальні озброєння 2010 р. (Новий СНВ), розмір ядерного арсеналу США опустився до найменших показників із 1950-х р. [7]. Інші ядерні держави НАТО також провели суттєві скорочення ядерних арсеналів. Так, Великобританія зменшила кількість своїх розгорнутих ядерних боєголовок до 120 [11], а Франція – до 300 [12]. Росія та Китай також заявили про скорочення своїх ядерних арсеналів [6].

Утім, незважаючи на такий суттєвий прогрес у скороченні ядерних арсеналів, без'ядерні держави продовжують висловлювати своє незадоволення темпами ядерного роззброєння. Зокрема, у багатьох країн викликає занепокоєння той факт, що останнім часом роль ядерної зброї збільшилася, а також те, що ядерні держави проводять суттєву модернізацію ядерних арсеналів, які, хоч і втрачають у кількості, зате додають у якості. Вихід США у 2002 р. із ще однієї важливої для міжнародної безпеки угоди – Договору про протиракетну оборону (ПРО), який обмежував створення Радянським Союзом і США систем протиракетної оборони лише двома районами [13], став додатковим

стимулом для гонки ядерних озброєнь і пов'язаних з нею побоювань щодо невиконання вимог статті шостої ДНЯЗ про повне ядерне роззброєння. Офіційною причиною для виходу США з договору про ПРО стало бажання захистити територію США і їхніх союзників від потенційних ракетних атак із боку КНДР та Ірану. Однак Росія побоюється, що ракети-перехоплювачі американської системи ПРО потенційно зможуть перехоплювати не лише іранські й північнокорейські ракети, але й російські носії ядерної зброї, і це поставить під удар російське ядерне стримування [14]. Саме тому Росія займається розробкою гіперзвукових ракет зі складною траєкторією, які будуть здатні долати потенційну перешкоду у вигляді американської ПРО [15].

Початок війни в Україні у 2014 р. також загострив проблему ядерної зброї, адже на тлі конфронтації із Заходом Росія дедалі більше почала опиратись у своїй політиці на ядерну зброю, а НАТО змушене на її дії реагувати, що й призвело до зростання ролі ядерної зброї і для Росії, і для НАТО, і для інших акторів міжнародних відносин. Так, Росія провела модернізацію 80 % своїх ядерних сил, а США суттєво відстали від Росії та Китаю в модернізації ядерної зброї [16]. Не в останню чергу якраз через те, що на початку 2010 р. США під керівництвом лауреата нобелівської премії миру президента Барака Обами всерйоз збиралися наблизитися до реалізації ідеї без'ядерного світу, як того вимагає шоста стаття ДНЯЗ. Як наслідок, США лише зараз починають власну програму модернізації, яка розрахована більш ніж на 20 років і яка передбачає, зокрема, продовження ресурсу бомб вільного падіння В61, розгорнутих у Європі для виконання спільних ядерних місій НАТО. Оскільки ця модернізація є досить запізнілою, Росія зараз перебуває у вигіднішому положенні для того, щоб розмістити нові стратегічні боєзаряди на сучасних розгорнутих міжконтинентальних балістичних ракетах, балістичних ракетах підводного базування та бомбардувальниках [6], коли у 2021 р. спливе термін обмежень, передбачених договором СНВ 2010 р. [17]. Шанси на продовження Нового СНВ з'явилися із обранням новим президентом США Дж. Байдена, що вступить на посаду президента в січні 2021 р. та його наміри продовжити дію договору, але чи встигне він це зробити, залишається під питанням. У разі провалу СНВ не буде.

А це, зі свого боку, підсилює скепсис без'ядерних держав. Адже якщо не буде укладено нового російсько-американського договору про стратегічні наступальні озброєння (уперше з кінця 1960-х років) або принаймні продовжено старий, це означатиме, що не буде договору,

який би обмежував ядерні арсенали двох ядерних наддержав [18]. Не буде й чергового скорочення двох найбільших ядерних арсеналів. Навіть більше, без нового договору СНВ не виключено, що обидві ядерні наддержави почнуть нарощувати свої ядерні арсенали не лише якісно, як це вони вже роблять, ставлячи на озброєння гіперзвукові носії ядерної зброї й модернізуючи ядерні комплекси, а ще й кількісно. Наразі Сполучені Штати виступають за новий договір за участю Китаю, а РФ за продовження наявного та залучення всіх п'яти офіційних ядерних держав.

Для того щоб натиснути на ядерні держави, без'ядерні ініціювали розробку Договору про заборону ядерної зброї, текст якого узгоджено 7 липня 2017 р. на Генеральній асамблеї ООН [19]. Ухвалення Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ) викликало негативну реакцію серед усіх членів НАТО, що відображено у відповідній заяві Північно-Атлантичної ради, де зазначено, що ДЗЯЗ не зміцнює глобальну безпеку, а підриває її, оскільки він вносить розлад у глобальні зусилля протидії ядерному розповсюдженню й підриває основоположний документ у цій сфері – ДНЯЗ [20].

Позиція НАТО є логічною, оскільки в Альянсі неодноразово заявляли, що він залишиться ядерним, поки існує ядерна зброя [6]. Згадана вище модернізація ядерних арсеналів Росії та Китаю, зростання напруги у відносинах із Росією на тлі кризи в Україні, проблеми довкола ядерних програм КНДР й Ірану, нестабільна обстановка на Близькому Сході – усе це погіршує міжнародну безпеку та створює серйозні безпекові виклики й для НАТО. У такій ситуації Альянс змушений реагувати на нові виклики своїй безпеці, а для цього йому потрібна опора, у тому числі на традиційні інструменти ядерного стримування. Тому виникнення ДЗЯЗ стало вкрай невчасним для НАТО та пропаганда ідей цього договору суперечить національним інтересам членів НАТО.

Загроза ДЗЯЗу для Альянсу є більшою, ніж для Росії чи Китаю, оскільки країни НАТО демократичні й саме там більше можливостей пропагувати ідеї без'ядерного світу, ніж у ядерних державах з авторитарними режимами. Тому не випадково організація ICAN (International Campaign to Abolish Nuclear Weapon), яка найбільш активно пропагує підписання ДЗЯЗ, підтримує тісні зв'язки з неурядовими організаціями, котрі розміщені переважно на території США та їхніх союзників (усього таких організацій понад 200) [21]. Згідно з проведеним у 2007 р. соціологічним опитуванням, громадяни таких країн-членів НАТО, як США, Італія, Німеччина, Великобританія,

меншою мірою – Франція, ще задовго до появи ДЗЯЗ підтримували ідею повного знищення ядерних арсеналів у світі [22]. Із цього можна зробити висновок, що пропагандисти без'ядерного світу в багатьох країнах НАТО вже, так би мовити, матимуть підготовлений ґрунт, а тому прихильники ДЗЯЗ потенційно можуть схилити на свій бій громадську думку лише демократичних країн НАТО і їхніх союзників, у той час як населення Росії, Китаю, КНДР та інших ядерних держав навряд чи взагалі перейматиметься ідеями ДЗЯЗ.

Колапс Договору про ракети середнього й меншого радіуса дії (ДРСМД) став ще одним серйозним викликом для безпеки НАТО, який робить ще більш віддаленою підтримувану прихильниками ДЗЯЗ ідею без'ядерного світу. ДРСМД підписаний лідерами США та СРСР Рональдом Рейганом і Михайлом Горбачовим у 1987 р. і зобов'язав дві ядерні наддержави повністю ліквідувати свої ракети-носії ядерної зброї радіусом від 500 до 5500 км [23]. Виконуючи положення Договору, США ліквідували розміщені на території європейських союзників по НАТО ракети, у той час як радянські ракети виведені з території України та Білорусі. Отже, знищено цілий клас ракет, які під час холодної війни націлені на низку столиць у Західній та Східній Європі і які могли долетіти до своїх цілей лише за кілька хвилин, що само по собі створює додаткові ризики розв'язання глобальної ядерної війни. Але в ситуації, коли обидві ядерні наддержави позбулися ракет середнього й меншого радіусів дії, то досягати територій одне одного або території союзників іншої сторони вони могли лише за допомогою міжконтинентальних балістичних ракет, яким знадобиться близько 15 хвилин, щоб дістатися цілі. Це значно більший час, ніж ті кілька хвилин, за які доходить до цілі ракета меншого радіуса дії. За 15 хвилин сторони мають достатньо часу, щоб, наприклад, вчасно з'ясувати, що інформація про ймовірний запуск насправді є хибною або ж стався непередбачуваний інцидент через технічну несправність чи ще якийсь форс-мажор. Іншими словами, відсутність ракет середнього й меншого радіуса дії давала Росії та США достатньо часу для того, щоб уникнути глобальної ядерної війни, а тому для їхньої безпеки та для безпеки НАТО було важливим збереження Договору РСМД [24].

Однак із початку 2010-х р. існування ДРСМД поставлено під загрозу через політику Росії, яка почала розробляти нові ракети, що підпадали під заборону договору. 23 травня 2013 р. США вперше на офіційному рівні висловили своє занепокоєння з приводу можливих порушень Росією ДРСМД [24]. Після низки закликів дотримуватися

ДРСМД та взаємних звинувачень на початку 2019 р. США зробили останню спробу врятувати ДРСМД, закликавши Росію зняти з озброєння ракету 9М729. Оскільки цього не відбулося, США за повної підтримки членів НАТО 2 серпня 2019 р. вийшли з ДРСМД [24].

Утім, незважаючи на видиму підтримку членами НАТО виходу США з ДРСМД, розвал цього договору має потенціал внести розлад в Альянсі, який і без того останнім часом не завжди відзначається єдністю. Адже у зв'язку з виходом США з ДРСМД постає питання про те, чи готові європейські члени НАТО розміщувати на своїй території американські ракети середнього та малого радіуса дії. Найбільш впливові гравці в ЄС Німеччина та Франція ще до колапсу ДРСМД скептично ставилися до намірів адміністрації Трампа вийти з ДРСМД навіть попри те, що вони визнавали порушення цього договору Росією [25]. Інші ж країни, такі як Великобританія, Польща та Латвія могли б погодитися на розміщення американських ракет на своїй території, що суперечило б позиціям Франції й Німеччини та посіяло б новий розбрат у лавах НАТО [26]. Тому адекватною реакцією на ці потенційно можливі протиріччя стала озвучена незадовго до припинення дії ДРСМД заява Генсека НАТО Єнса Столтенберга про те, що НАТО взагалі «не має наміру розміщувати нові ядерні ракети в Європі» [27], причому Генсек НАТО повторив цю заяву і у 2020 р., тобто майже через рік після виходу США з ДРСМД [28]. Замість розміщення нових ядерних ракет, НАТО, за словами Генсека організації, відповість на порушення Росією ДРСМД укріпленням систем протиповітряної (ППО) та протиракетної (ПРО) оборони, а також поставить на озброєння додаткові винищувачі п'ятого покоління [29].

Ще одним договором, який мав на меті зміцнити стратегічну стабільність, зменшити ризики нерозповсюдження й покращити виконання шостої статті ДНЯЗ про загальне ядерне роззброєння, став Договір про всебічну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). ДВЗЯВ забороняє проведення всіма державами будь-яких ядерних випробувань [30]. Цей договір був підписаний ще в 1996 р., однак досі не набув чинності, оскільки обов'язковою умовою для цього є його ратифікація всіма країнами з ядерною зброєю та розвинутими ядерними технологіями. Серед країн НАТО договір ратифікували всі члени, окрім США, які підписали його, однак досі не змогли ратифікувати. Інші члени НАТО підтримують договір, і Великобританія, Канада, Німеччина та Франція зверталися до США з проханням ратифікувати ДВЗЯВ, однак спроби американського Конгресу зробити це провалилися через протидію консервативно налаштованих політичних сил [3]. Зараз майбутнє ДВЗЯВ залишається невизначеним й існує навіть ризик

того, що цей договір у підсумку також буде просто денонсований його ключовими підписантами. Так, у травні 2019 р. голова управління воєнної розвідки Пентагону Роберт Ешлі звинуватив Росію у порушенні ДВЗЯЗ і проведенні ядерних випробувань малої потужності [31]. У відповідь на ці обвинувачення російський міністр закордонних справ Сергій Лавров заявив, що США використовують ці обвинувачення для того, щоб в односторонньому порядку вийти з ДВЗЯВ, подібно до того, як вони це зробили з ДРСМД [32]. Хоча Організація Договору про заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ) не зафіксувала ніяких спроб проведення ядерних випробувань ні з боку РФ, ні з боку США [33], утім, подібні взаємні обвинувачення є тривожними та можуть справді свідчити про те, що у Вашингтоні розмірковують над відкликанням підпису США під ДВЗЯВ, особливо враховуючи той факт, що останнім часом вихід США з ключових у сфері міжнародної безпеки договорів стає тенденцією.

Ця тенденція підтверджується з виходом США з Договору про відкрите небо через пів року, про які оголошено 21 травня 2020 р. [34]. Договір про відкрите небо підписаний і ратифікований 34 країнами-членами Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) і набув чинності у 2002 р. Договір давав змогу його учасникам проводити розвідувальні польоти над територією один одного, за умови, що ці польоти проводитимуться на літаках без озброєнь та що на борту розвідувального літака будуть представники країни, над якою відбувається політ [35]. Договір підписано невдовзі після закінчення холодної війни в 1992 р. і мав на меті сприяти зміцненню взаємної довіри між його учасниками.

Заява Вашингтону про намір вийти з Договору про відкрите небо протягом наступних шести місяців стала досить несподіваною, однак вона відображає логіку теперішнього протистояння США й Росії. Як і у випадку з ДРСМД, мотивами виходу США з договору стали неоднозначні дії Росії, яка перешкоджала або обмежувала інспекційні польоти літаків США та їхніх союзників над Калінінградом, Чечнею, Абхазією й Південною Осетією, у той час як Росія на своїх розвідувальних літаках використовувала недозволені договором камери та фотоапарати, що могли надати їй інформацію про критичну інфраструктуру США [36].

Утім, у НАТО немає єдиної позиції щодо Договору про відкрите небо [37] і вихід США з цього договору став черговим викликом єдності Альянсу. Такі європейські члени НАТО, як Бельгія, Італія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція та Чехія, а також члени ЄС Фінляндія й Швеція, виступили зі спільною заявою, у якій

висловили свій жаль із приводу виходу США з Договору про відкрите небо, хоча й підтвердили своє розуміння стурбованістю США щодо дій Росії [38]. Навіть у випадку виходу США з Договору про відкрите небо інші країни НАТО заявляють, що продовжать свою участь у ньому [39].

Вихід США з Договору про відкрите небо означає подальше руйнування архітектури договорів про євроатлантичну та міжнародну безпеку. Однак треба відзначити, що крах Договору про відкрите небо не матиме таких самих масштабних наслідків, як колапс ДРСМД чи можливий відхід в історію Договору СНВ. Урешті-решт, для великих воєнних держав Договір про відкрите небо вже стає символічним, оскільки в сучасних умовах такі країни, як США та Росія, можуть контролювати територію один одного й без розвідувальних польотів та пов'язаних із ними обмежень за допомогою штучних супутників із космосу [34]. Тому практичне значення Договору про відкрите небо має лише для невеликих країн, які не мають власних супутників у космосі. Однак, хоча для РФ і США виконання цього Договору ставало останнім часом, по суті, символічним, вихід США з нього також символізуватиме подальше зростання напруженості й появу нових викликів євроатлантичній безпеці. Вихід адміністрації президента Дональда Трампа з ДРСМД, Договору про відкрите небо та слабкий прогрес американсько-російських переговорів щодо продовження Договору СНВ можна оцінити як спробу президента США відмовитися від обмежень, котрі накладають договори про контроль над озброєннями, і в умовах їх відсутності скористатися воєнними перевагами США над іншими країнами [39].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, в умовах, коли старі договори з контролю над озброєннями руйнуються, а нові не узгоджуються, основою міжнародної та євроатлантичної безпеки стає стримування. Тому вірогідно, що у 2020-х рр. євроатлантична безпека ґрунтуватиметься, передусім на цьому, а не на договорах про обмеження озброєнь. Імовірно, єдиним договором, який зберігатиме свою актуальність, попри різні кризи, залишатиметься ДНЯЗ, оскільки в збереженні цього договору однаково зацікавлені і Росія, і Китай, і всі країни НАТО, і інші ключові учасники міжнародних відносин. Однак, судячи з усього, навіть цей договір перебуватиме на межі колапсу через несприятливі тенденції на міжнародній арені. До таких тенденцій належить напружена ситуація на Близькому Сході та

в Україні, що підштовхує задіяні в цих конфліктах країни до гонки озброєнь, у тому числі ядерних. Наслідком зростання цієї напруженості став вихід США з ДРСМД та Договору про відкрите небо, невизначене майбутнє Договору СНВ, термін дії якого спливає вже у 2021 р., і все це зменшує стабільність у сфері контролю над озброєннями та створює передумови для чергового витка гонки озброєнь. Також не додає оптимізму й ситуація з ДВЗЯВ, який навіть через чверть століття після його підписання досі не набув чинності та в порушенні якого Росія й США обвинувачують один одного, що може стати тривожним сигналом імовірної денонсації та цього договору. Підписання багатьма країнами ДЗЯЗ, що формально мало б сприяти виконанню статті шостої Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, насправді завдало додаткового удару по режиму нерозповсюдження, оскільки перешкоджає виробленню єдиних підходів до цієї проблематики. Причому саме для країн НАТО ДЗЯЗ становить особливу небезпеку, оскільки пропагандисти цього договору більш успішно діють саме в демократичних державах НАТО, ніж в авторитарних ядерних країнах. Тож існує ризик того, що громадськість вимагатиме від урядів країн НАТО відмовитися від ядерного стримування, у той час як авторитарні країни спокійно продовжуватимуть опиратися на ядерну зброю та загрожувати інтересам НАТО.

Усі ці несприятливі тенденції вимагають від НАТО адекватної реакції. Як бачимо, повністю зберегти стару систему міжнародних договорів контролю над ядерними озброєннями навряд чи вдасться і навряд чи потрібно. Лише ДНЗЯЗ необхідно намагатися зберегти в незмінному вигляді впродовж якомога довшого часу. Інші ж договори з часом неминуче втрачають актуальність, як це сталося з Договором про ПРО чи Договором про РСМД. Їх укладено ще в часи холодної війни, а з тих пір розстановка сил на міжнародній арені кардинально змінилася й зовсім не відповідає тій ситуації, у якій дві наддержави уклали договори про контроль над озброєннями [40]. До того ж, із часів холодної війни воєнна наука та технології, пов'язані з освоєнням космосу, штучного інтелекту, кіберзброї, гіперзвукової зброї, досягли значного прогресу. І країни не можуть забороняти одна одній розвивати новітні технології, а тому контроль над виконанням ДРСМД чи ДПРО у будь-якому разі в сучасних умовах був би дуже проблематичним. Тому, як бачимо, для уникнення хаосу, гонки озброєнь і зростання напруженості державами НАТО слід починати працювати над розробкою нових

договорів із контролю над озброєннями, які б урахували сучасні реалії й нинішній стан розвитку воєнних технологій. Звичайно, переговори про такі договори з Росією та Китаєм будуть непростими, але, як показує досвід холодної війни, створення комплексної системи контролю над озброєннями можливе навіть тоді, коли її учасники мають дуже непрості відносини між собою, оскільки в зменшенні напруженості й гонки озброєнь однаково зацікавлені всі учасники міжнародних відносин. Як очевидно, першим кроком до створення нової системи договорів про контроль над ядерними озброєннями могли би стати переговори щодо майбутнього Договору СНВ, до участі в якому було б бажано залучити й Китай.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хлопков, А. Военная ядерная программа Германии. *Официальный сайт ПИР-Центра* <http://www.pircenter.org/sections/43-voennaya-yadernaya-programma-germanii>
2. Moeed, Y. (01.2009). Predicting Proliferation: The History of the Future of Nuclear Weapons. *Policy paper Number 11 Foreign policy at Brookings*, p. 14 https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/01_nuclear_proliferation_yusuf.pdf
3. Макхиджани, А., Смит, Б. (27.08.2004). Ядерный конфликт внутри НАТО. *Независимое военное обозрение*. https://nvo.ng.ru/concepts/2004-08-27/4_nato.html
4. Договор о нераспространении ядерного оружия. *Официальный сайт ООН* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/npt.shtml
5. Lewis, A. D. (2009). THE NPT, *The Nonproliferation Review*, 16:2, 143–172, DOI: 10.1080/10736700902969638 <https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080%2F10736700902969638>
6. Durkalec, J. (29 June 2018). The Nuclear Non-proliferation Treaty at fifty: a midlife crisis. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/06/29/the-nuclear-non-proliferation-treaty-at-fifty-a-midlife-crisis/index.html>
7. Рауф, Т. (2018). ДОГОВОР О НЕРАСПРОСТРАНЕНИИ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ: ЕСТЬ ЛИ ЖИЗНЬ ПОСЛЕ 50? *Ядерный Контроль*, 6 (500) <http://www.pircenter.org/articles/2167-773080>
8. Кокс, Дж. (8 июня 2020). Ядерное сдерживание сегодня. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2020/06/08/yadernoe-sderyoivanie-segodnya/index.html>
9. Stockpile Numbers. End of Fiscal Years 1962–2017. *Official website of U.S. Department of Defense* https://open.defense.gov/Portals/23/Documents/frddwg/2017_Tables_UNCLASS.pdf
10. Statement by the United States in Cluster 1: Nuclear Disarmament and Security Assurances Second Session of the Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons by Ambassador Robert A. Wood (Permanent Representative of the United States to the

Conference on Disarmament) (April 26, 2018). *Official website of UN* http://statements.unmeetings.org/media2/18559537/usa-2018-npt-prepcom_us-cluster-1-specific-issue-statement.pdf

11. Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons Pillar. Draft Statement by the United Kingdom (2018). *Official website of UN* <http://statements.unmeetings.org/media2/18559565/uk-new-prepcom-pillar-i-uk-statement-2018docx.pdf>

12. Seconde session du Comite preparatory de la Conference d'examen du Traite sur la non-proliferation des armes nucleaires de 2020 (Geneve, 23 avril – 4 mai 2018). Intervencion de madame Alice Guitton, Represant permanent de la France aupres de la Conference du disarmament, Chef de la delegation francaise (Geneve, le 25 avril 2018). *Official website of UN* http://statements.unmeetings.org/media2/18559401/france-e-and-f-printer_20180425_150957.pdf

13. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Соединенными Штатами Америки об ограничении систем противоракетной обороны (26 мая 1972). *Сайт Центра по изучению проблем контроля над вооружениями, энергетики и экологии* <https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/abm-treaty.htm>

14. Проблематика ПРО (Справка). (6.07.17). *Официальный сайт Министерства иностранных дел РФ*. https://www.mid.ru/voenno-strategiceskie-problemy/-/asset_publisher/hpkjeev1aY0p/content/id/1138618

15. Борисова, О., Абакумов, И. (14.01.2020). НАТО нечем прикрыть Европу от новейшей российской ракеты. *Взгляд*. <https://vz.ru/politics/2020/1/14/1017866.html>

16. Доповідь: гіперзвукові ракети подвійного призначення загрожують безпеці світу. (14.8.2019). *VOA News*. <https://ukrainian.voanews.com/a/giperzvukova-zbroya/5040878.html>

17. Reif, K. (January 2020). New START at a Glance. *Arms Control* <https://www.armscontrol.org/factsheets/NewSTART>

18. Гончаренко, Р. (21.06.2020). Почему ракетный договор СНВ-3 вряд ли будет продлен, и чем рискуют США и РФ. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/3n62KLz>

19. Treaty on the prohibition of nuclear weapons. *UN official website. Office for disarmament affairs*. <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/tpnw/>

20. North Atlantic Council Statement on the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. (20 Sep. 2017) *NATO Official Website*. https://www.nato.int/cps/ua/natohq/news_146954.htm

21. Roberts, Br. (March 2018). Ban the Bomb? Or Bomb the Ban? Next Steps on the Ban Treaty. *Global security policy brief*. p. 3 <https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2018/03/180322-Brad-Roberts-Ban-Treaty.pdf>

22. Regehr, E. (October 2007). Nuclear Disarmament or Nuclear Ambivalence? *Project Ploughshares Briefing*. <http://ploughshares.ca/wp-content/uploads/2007/10/brf074.pdf>

23. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Соединенными Штатами Америки о ликвидации их ракет средней дальности и

меньшей дальности. *Официальный сайт ООН* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/treaty.pdf

24. NATO and the INF Treaty. (02 Aug. 2019). *Official NATO website*. https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_166100.htm?selectedLocale=en

25. Responses to the INF Treaty Crisis: the European dimension (2019). *Odessa: ONU*, p. 22, 28. <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responces-to-INF-Crisis.pdf>

26. Сіновець, П. (1 лютого 2019). Ракети без обмежень: які наслідки для України матиме вихід США з ядерної угоди з РФ. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/02/1/7092316/>

27. НАТО не має наміру розміщувати в Європі нові ядерні ракети, – Столтенберг (12 листопада 2018). *Українські новини*. <https://ukranews.com/ua/news/595227-nato-ne-maye-namiru-rozmishhuvaty-v-yevropi-novi-yaderni-rakety-stoltenberg>

28. Live streaming: Meetings of NATO Ministers of Defence. *Brussels Belgium* (18 Jun. 2020). https://www.nato.int/cps/en/natohq/events_67375.htm

29. НАТО не буде розміщувати нові ядерні ракети в Європі, – Столтенберг. (17 червня 2020). *ZIK*. https://zik.ua/news/politics/nato_ne_bude_rozmishchuvaty_novi_iaderni_rakety_v_yevropi_stoltenberh_972043

30. Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний (ДВЗЯИ). *Официальный сайт Организации Договора по запрещению ядерных испытаний* https://www.ctbto.org/fileadmin/user_upload/legal/treaty_text_Russian.pdf

31. Gordon, M. R. (May 29). U.S. Says Russia Likely Conducting Low-Yield Nuke Tests, Defying Test Ban Treaty. Intelligence assessment marks first time U.S. has said Kremlin failed to observe commitments under Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/u-s-says-russia-likely-conducting-low-yield-nuke-tests-defying-test-ban-treaty-11559135102>

32. Лавров заявил о подготовке США к отказу от договора о ядерных испытаниях (20 сентября 2019). *Известия*. <https://iz.ru/923464/2019-09-20/lavrov-zaiavil-o-podgotovke-ssha-k-polnomu-otkazu-ot-dvziai>

33. Организация Договора о запрещении ядерных испытаний прокомментировала обвинения США в адрес России. (29 мая 2019). *Известия*. <https://iz.ru/883441/2019-05-29/v-odvziai-prokommentirovali-obvineniia-ssha-v-adres-rossii>

34. Ромашенко, Р. (21.05.2020). США сообщили партнерам о выходе из Договора по открытому небу. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/3oEvaN0>

35. Договор по открытому небу. *Официальный сайт ОБСЕ*. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/e/14131.pdf>

36. Жолквер, Н. (6.03.2019). Зачем «Ганс-Дитрих Геншер» будет летать над Россией? *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/374RLN3>

37. Гункель, Е. (22.05.2020). Страны Европы сожалеют о выходе США из Договора по открытому небу. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/39YP29Q>

38. Communiqué des ministères des Affaires étrangères de la France, de l'Allemagne, de la Belgique, de l'Espagne, de la Finlande, de la Grèce, de l'Italie, du Luxembourg, des Pays-Bas, du Portugal, de la République Tchèque et de la Suède (22.05.20). *France Diplomatie*. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/secu>

rite-desarmement-et-non-proliferation/actualites/actualites-et-evenements-lies-a-la-defense-et-la-securite/2020/article/communique-des-ministeres-des-affaires-etrangeres-de-la-france-de-l-allemande

39. Тренин, Д. (25.05.2020). Что означает выход США из Договора по открытому небу. *Московский центр Карнеги* <https://carnegie.ru/commentary/81883>

40. Responses to the INF Treaty Crisis: the European dimension (2019). *Odessa: ONU*, p. 5 <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responces-to-INF-Crisis.pdf>

NON-PROLIFERATION AND ARMS CONTROL REGIME AS A SUPERSYSTEM AND GUARANTOR OF THE STABILITY OF THE EURO-ATLANTIC SYSTEM

The article regards the regime of nuclear non-proliferation and arms control as a complex environment of the Euro-Atlantic security system, its supersystem and the international field of interaction with other actors. The article reviews the fundamental role of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) as a system-forming treaty and the influence of modern international dynamics on the shaking of the basics of arms control. Particular attention is paid to cause-and-effect relationships in the processes that take place in the two systems and how they are reflected in each other.

Speaking of the non-proliferation system the emphasis is made on the role of NATO and US. Related controversial questions are also addressed. Article mentions the contribution of the West to achieve a nuclear-free world and its constraints at the current stage. It is noted that at present the nuclear arms race is manifested not in quantitative but in qualitative terms in the context of large-scale modernization projects of nuclear states.

On the other hand, the destructive impact of the US withdrawal from a number of international treaties, such as the Medium-Range and Short-Range Missile Treaty and others that President Trump described as ineffective in line with his largely bilateral policy, in contrast to Obama's multilateral diplomacy, is also highlighted. A similar fate befell the Open Skies Treaty and can still befall the New START despite the election of J. Biden as the new president. In general, it is concluded that there is a close link between the non-proliferation regime and Euro-Atlantic security, the two-way impact of decisions and developments in a given system. It is underlined that maintaining the system of non-proliferation and arms control is in the interests of all international actors in order to preserve strategic stability and predictability of the international situation.

Key words: Euro-Atlantic security system, nuclear non-proliferation, arms control, NPT, NATO, INF, START, ABM.

REFERENCES

1. Hlopkov, A. German military nuclear program. *PIR-Center official website* <http://www.pircenter.org/sections/43-voennaya-yadernaya-programma-germanii>
2. Moeed, Y. (01.2009). Predicting Proliferation: The History of the Future of Nuclear Weapons. *Policy paper Number 11 Foreign policy at Brookings*, p. 14 https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/01_nuclear_proliferation_yusuf.pdf
3. Makhidzhani, A., Smit, B. (27.08.2004). Nuclear conflict inside NATO. *Nezavisimoe voennoe obozrenie*. https://nvo.ng.ru/concepts/2004-08-27/4_nato.html
4. Nuclear nonproliferation treaty. *UN official website* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/npt.shtml
5. Lewis, A. D. (2009). THE NPT, *The Nonproliferation Review*, 16:2, 143–172, DOI: 10.1080/10736700902969638 <https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080%2F10736700902969638>
6. Durkalec, J. (29 June 2018). The Nuclear Non-proliferation Treaty at fifty: a midlife crisis. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/06/29/the-nuclear-non-proliferation-treaty-at-fifty-a-midlife-crisis/index.html>
7. Rauf, T. (2018). Nuclear nonproliferation treaty: is there life after 50? *Jadernyj Kontrol'*. Issue 6 (500). <http://www.pircenter.org/articles/2167-773080>
8. Koks, J. (8.06.2020). Nuclear deterrence today. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2020/06/08/yadernoe-sderyoivanie-segodnya/index.html>
9. Stockpile Numbers. End of Fiscal Years 1962–2017. *Official website of U.S. Department of Defense* https://open.defense.gov/Portals/23/Documents/frddwg/2017_Tables_UNCLASS.pdf
10. Statement by the United States in Cluster 1: Nuclear Disarmament and Security Assurances Second Session of the Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons by Ambassador Robert A. Wood (Permanent Representative of the United States to the Conference on Disarmament) (April 26, 2018). *Official website of UN*. http://statements.unmeetings.org/media2/18559537/usa-2018-npt-prepcom_us-cluster-1-specific-issue-statement.pdf
11. Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons Pillar. Draft Statement by the United Kingdom (2018). *Official website of UN*. <http://statements.unmeetings.org/media2/18559565/uk-new-prepcom-pillar-i-uk-statement-2018docx.pdf>
12. Seconde session du Comite preparatory de la Conference d'examen du Traite sur la non-proliferation des armes nucleaires de 2020 (Geneve, 23 avril – 4 mai 2018). Intervencion de madame Alice Guitton, Represant permanent de la France aupres de la Conference du disarmament, Chef de la delegation francaise (Geneve, le 25 avril 2018).

Official website of UN. http://statements.unmeetings.org/media2/18559401/france-e-and-f-printer_20180425_150957.pdf

13. Treaty between the United States and the Soviet Union on the limitation of the anti-ballistic missile (26.05.1972). *Sajt Centra po izucheniju problem kontrolja nad vooruzhenijami, jenergetiki i jekologii.* <https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/abm-treaty.htm>

14. Problems of missile defense (fact sheet). (6.07.17). *Official website of the Russian MFA.* https://www.mid.ru/voenno-strategiceskie-problemy/-/asset_publisher/hpkjeev1aY0p/content/id/1138618

15. Borisova, O., Abakumov, I. (14.01.2020). NATO has nothing to cover Europe from the latest Russian missile. *Vzgljad.* <https://vz.ru/politics/2020/1/14/1017866.html>

16. Report: Dual-purpose hypersonic missiles threaten world security. (14.8.2019). VOA News. <https://ukrainian.voanews.com/a/giperzvukova-zbroja/5040878.html>

17. Reif, K. (January 2020). New START at a Glance. *Arms Control.* <https://www.armscontrol.org/factsheets/NewSTART>

18. Goncharenko, R. (21.06.2020). Why the START-3 missile treaty is unlikely to be extended, and what the United States and Russia risk. *Deutsche Welle.* <https://bit.ly/3n62KLz>

19. Treaty on the prohibition of nuclear weapons. UN official website. *Office for disarmament affairs.* <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/tpnw/>

20. North Atlantic Council Statement on the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. (20 Sep. 2017). *NATO Official Website.* https://www.nato.int/cps/ua/natohq/news_146954.htm

21. Roberts, Br. (March 2018). Ban the Bomb? Or Bomb the Ban? Next Steps on the Ban Treaty. *Global security policy brief*, p. 3 <https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2018/03/180322-Brad-Roberts-Ban-Treaty.pdf>

22. Regehr, E. (October 2007). Nuclear Disarmament or Nuclear Ambivalence? *Project Ploughshares Briefing.* <http://ploughshares.ca/wp-content/uploads/2007/10/brf074.pdf>

23. Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles. *Official UN website.* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/treaty.pdf

24. NATO and the INF Treaty. (02 Aug. 2019). *Official NATO website.* https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_166100.htm?selectedLocale=en

25. Responses to the INF Treaty Crisis: the European dimension (2019). *Odessa: ONU*, p. 22, 28. <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responces-to-INF-Crisis.pdf>

26. Sinovets, P. (1.02.2019). Unrestricted missiles: what are the consequences for Ukraine of the US withdrawal from the nuclear agreement with Russia. *Yevropeiska Pravda.* <https://www.euointegration.com.ua/articles/2019/02/1/7092316/>

27. NATO does not intend to deploy new nuclear missiles in Europe – Stoltenberg (12.11.2018) *Ukrainski Novyny.* <https://ukranews.com/ua/news/595227-nato-ne-maye-namiru-rozmishhuvaty-v-yevropi-novi-yaderni-rakety-stoltenberg>

28. Live streaming: Meetings of NATO Ministers of Defence. *Brussels Belgium* (18 Jun. 2020). https://www.nato.int/cps/en/natohq/events_67375.htm

29. NATO will not deploy new nuclear missiles in Europe, – Stoltenberg. (17.06.2020). *ZIK*. https://zik.ua/news/politics/nato_ne_bude_rozmishchuvaty_novi_iaderni_rakety_v_yevropi_stoltenberh_972043

30. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT). *Official website of the CTBTO*. https://www.ctbto.org/fileadmin/user_upload/legal/treaty_text_Russian.pdf

31. Gordon, M. R. (May 29). U.S. Says Russia Likely Conducting Low-Yield Nuke Tests, Defying Test Ban Treaty. Intelligence assessment marks first time U.S. has said Kremlin failed to observe commitments under Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/u-s-says-russia-likely-conducting-low-yield-nuke-tests-defying-test-ban-treaty-11559135102>

32. Lavrov stated that the United States were preparing to abandon the nuclear test treaty (20.09.2019). *Izvestija*. <https://iz.ru/923464/2019-09-20/lavrov-zaiavil-o-podgotovke-ssha-k-polnomu-otkazu-ot-dvziaz>

33. The Organization for the Prohibition of Nuclear Tests has commented on US allegations against Russia. (29.05.2019). *Izvestija*. <https://iz.ru/883441/2019-05-29/v-odvziaz-prokomentirovali-obvineniia-ssha-v-adres-rossii>

34. Romashenko, P. (21.05.2020). The United States has informed its partners of its withdrawal from the Open Skies Treaty. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/3oEvaN0>

35. Open Sky Agreement *OSCE official website*. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/e/14131.pdf>

36. Zholkver, N. (6.03.2019). Why will Hans-Dietrich Genscher fly over Russia? *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/374RLN3>

37. Gunkel, E. (22.05.2020). European countries regret the withdrawal of the United States from the Open Skies Treaty. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/39YP29Q>

38. Communiqué des ministères des Affaires étrangères de la France, de l'Allemagne, de la Belgique, de l'Espagne, de la Finlande, de la Grèce, de l'Italie, du Luxembourg, des Pays-Bas, du Portugal, de la République Tchèque et de la Suède (22.05.20). *France Diplomatie*. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangetere-de-la-france/securite-desarmement-et-non-prolifiration/actualites/actualites-et-evenements-lies-a-la-defense-et-la-securite/2020/article/communique-des-ministeres-des-affaires-etrangeteres-de-la-france-de-l-allemande>

39. Trenin, D. (25.05.2020). What the US withdraws from the Open Skies Treaty means. *Moskovskij centr Karnegi*. <https://carnegie.ru/commentary/81883>

40. Responses to the INF Treaty Crisis: the European dimension (2019). *Odessa: ONU*, p. 5. <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responces-to-INF-Crisis.pdf>

Матеріал надійшов до редакції 10.12.2020 р.

УДК 351.86

Мирослав Минкина,

профессор, доктор общественных наук,

факультет общественных наук, Институт наук о безопасности

Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце,

ректор, Седльце, Польша,

ORCID ID: 0000-0002-2391-314X

miroslaw.minkina@uph.edu.pl

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-156-172

РОССИЯ – ЗАПАД. БОРЬБА ЗА ВЛИЯНИЕ: ВЗГЛЯД ИЗВНЕ НА РУССКИЙ НАРРАТИВ

В статье прослеживаются отношения России и Запада на протяжении почти трех десятилетий – с момента распада СССР до нынешнего дня. Россия открыто противостоит западному миру и его демократической модели, системе ценностей, культурному коду. Можно выделить несколько этапов внешней политики России по отношению к США и Западной Европе. Изначальное положительное настроение России к западной политике вскоре закончилось разочарованием. Стало понятно, что хотя ранее международная стабильность обеспечивалась военным паритетом двух конкурирующих систем, после распада СССР основой для этой стабилизации стала одна экономика. С ослабленной Россией мало кто считался, хотя в то время Кремль хотел вместе с другими странами решать проблемы мирового масштаба. Приоритетом для России стало улучшение экономической ситуации и погашение внешнего долга, что удалось, благодаря хорошей конъюнктуре на топливном рынке. Россия стала полностью независимой от Запада, лишённого инструмента финансового давления, перестала принимать статус слабого государства, которому в 1990-е годы другие могли диктовать условия и игнорировать его голос. После аннексии Крыма Европейский Союз осуждает действия Москвы, осознавая одновременно, что РФ является ее стратегическим партнером. Обе стороны тесно связаны энергетическими интересами. Столкнувшись с санкциями, введенными после аннексии Крыма, Россия пытается найти альтернативные приоритеты для своей политической и экономической деятельности в Азии. В статье представлена широкая аналитическая рамка для определения позиции России среди мировых игроков и выявления инструментов борьбы за влияние между РФ и Западом.

Ключевые слова: Запад, взаимоотношения, внешняя политика, США, Европейский Союз, великая держава, борьба за влияние.

1. РОССИЯ–ЗАПАД. ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ И ОСНОВАНИЯ СПОРА

Между Россией и Западом идет многолетняя геополитическая борьба за влияние. РФ недвусмысленно заявляет, что она выступает против политики, проводимой Западом. Это касается восприятия международной ситуации, внутривосточной системы и, что все чаще подчеркивается, – ценностей. Решение открыто противостоять Западу росло с середины 1990-х годов, однако Россия была слишком слаба, чтобы прямо заявлять о своих амбициях, неудовлетворенности и ощущении, что к ней относятся с пренебрежением и высокомерием. Можно выделить несколько качественных этапов внешней политики России по отношению к США и Западной Европе.

Первоначально после распада СССР Москва была положительно настроена к Западу и американской политике. После 2001 г. она пыталась завоевать симпатию тогдашнего президента США. Владимир Путин надеялся, что Россия будет справедливо вовлечена в решение международных проблем, включая борьбу с терроризмом. Однако этот этап был очень коротким. Вскоре Кремль осознал, что поведение США в глобальном масштабе не только дестабилизирует международный порядок, но и угрожает российским интересам.

Попытки наладить хорошие отношения с соседями России, особенно со странами СНГ в Центральной Азии, вызвали беспокойство на мировой арене, в частности односторонние действия и обход процедур Организации Объединенных Наций. Разочаровала неэффективность личных отношений с президентом Бушем, связанная с продлевающимся процессом принятия решений. Несмотря на сильную позицию президента, исполнительная власть должна учитывать мнение конгресса. Двусторонние соглашения не означали автоматического утверждения решений, как это принято в России. После неудачных попыток нормализовать отношения с США в соответствии с его концепцией, Путин достиг третьего этапа. Он признал, что Соединенные Штаты вместе со своими европейскими союзниками проводят враждебные действия против России, используя открытые и секретные методы.

Приоритетом стало улучшение экономической ситуации и погашение внешнего долга, что удалось благодаря хорошей конъюнктуре на топливном рынке. В начале 2005 г. Москва погасила свой долг перед Международным

валютным фондом, а летом 2006 г. оплатила последний взнос в так называемый Парижский клуб. К 2007 г. ВВП вырос до уровня 1990 г, а с 1997-го увеличивался на 7 % в год. С учетом всех параметров российская экономика увеличилась в шесть раз [5]. Средний класс составлял 25 % российского общества [4]. В 2000–2005 гг. доходы среднего россиянина увеличивались со скоростью 26 % в год. Для сравнения: доход китайцев в то же самое время возрастал на 10 % в год [5].

Стремительное увеличение прямых иностранных инвестиций в российскую экономику сделал Россию лидером развивающихся стран [5]. Несмотря на то, что темпы роста были вызваны высокими ценами на нефть и газ, власти одновременно приняли меры по снижению зависимости экономики от энергетического сектора за счет увеличения производства в других секторах [5].

Следовательно, Россия стала полностью независимой от Запада, лишеного инструмента финансового давления. Хорошая экономическая ситуация дала ощущение полного суверенитета и независимости, хотя Москва продолжала опасаться политики США, представляющей угрозу политической и финансовой стабильности в России, что связано с несколькими причинами.

«Цветные революции» в Грузии в 2003 г. и на Украине в 2004 г. и почти одновременно расширение НАТО рассматривались как события, за которыми стояли США. Поддержка Вашингтона для Грузии, небольшого, малозначительного, почти обанкротившегося государства, воспринята в Кремле как инструмент антироссийской политики США [2, с. 123–124].

Объявления о будущем членстве Грузии в НАТО также были неприемлемы. Российская дипломатия неоднократно высказывала свои опасения во время встреч с представителями США. Обеспокоенность подкреплялась риторикой тогдашнего вице-президента США Ричарда Чейни. Во время своего визита в Литву и Казахстан в мае 2006 г. он заверил в сильной американской поддержке Грузии и других новых демократических государств. В то же время он отбирал у России право высказываться по вопросам других стран, которые хотят строить политическую систему по-своему. Чейн также сослался на задержку поставок российского газа в Украину в январе 2006 г. [2, с. 80].

Политические элиты России никогда не верили в искренность намерений США. Финансирование общественных организаций, призывающих к прозрачности и ответственности власти, мониторингу выборов было для правящего в Кремле подполковника разведки КГБ современным вариантом разведывательных операций США по образцу тех, которые

проводились во время холодной войны. Все это время Путин надеялся, что Запад перестанет продвигать свое видение демократии.

Не удивляет факт, почему президент РФ яростно боролся и борется с общественными организациями, осознавая также возможности КГБ, в котором он работал. Органы совершали перевороты и размещали пророссийские правительства во многих странах. Точно так же поступало ЦРУ, когда местные коммунистические власти, чаще всего используя тактику «салями», осуществляли или пытались осуществить коммунистический переворот. Обе организации (КГБ и ЦРУ) занимались деятельностью, называемой подпольными действиями (covert action). Подполковник Путин прекрасно знал эти методы.

В связи с этим инициативы, называемые Западом продвижением демократии и поддержкой гражданского общества, для хозяина Кремля были просто неинформационной операцией ЦРУ. Он не хотел, чтобы поддерживаемые Западом протесты проходили на улицах Москвы, Минска, Киева или других городов СНГ. Российское общество выразило аналогичные опасения. Более 70 % считало, что вступление Украины и Грузии в НАТО представляет собой угрозу национальной безопасности Российской Федерации [8, с. 225].

Критика «цветных революций» была включена в кремлевскую речь в марте 2014 г. Президент Российской Федерации заявил, что Запад пытается навязать свои стандарты различным странам, вопреки традициям, культуре и социальной специфике. В результате этого вмешательства вместо свободы и демократии возникали хаос, насилие и вооруженная борьба и «арабская весна» сменилась арабской зимой [8, с. 78].

Нельзя игнорировать и страх перед радикализацией ислама. Неоконсервативная правящая группа в Соединенных Штатах не допускала возможности вести переговоры с исламским миром, даже с его умеренными фракциями. С российской точки зрения, это могло бы привести к радикализации ислама в России и странах СНГ. По мнению России, действия НАТО в Ливии, поддерживающие противников Каддафи, а затем и его свержение, вышли за пределы гуманитарной операции, санкционированной Советом Безопасности ООН.

2. ВЕЛИКАЯ ДЕРЖАВА?

Россия неоднократно утверждала, что она является великой державой и хочет совместно с другими решать международные вопросы в области политики, безопасности и экономики. Следовательно, перестала принимать статус слабого государства, которому в 1990 гг. другие

могли диктовать условия и игнорировать его голос [8, с. 226]. Путин сообщил об этом общественности в феврале 2007 г. в Мюнхене во время конференции по вопросам безопасности.

Президент РФ был особенно критически настроен по отношению к Соединенным Штатам. Он обвинил США в неуважении к международному праву, чрезмерном вмешательстве за пределами своих границ, навязывании своего видения экономики, политики, культуры и образования другим государствам [7]. Он также подчеркнул, что Россия не допустит вмешательства в дела своего суверенитета и безопасности. В содержании выступления чувствовалась большая доза злобы, направленной на европейские страны, неспособные проводить независимую политику.

Предложенная после русско-грузинской войны так называемая перезагрузка систематически ослабевала и закончилась летом 2013 г., когда Россия оказалась единственной страной, которая приютила Эдварда Сноудена – наемного работника Агентства национальной безопасности США, который объявил миру, что это электронное разведывательное агентство подслушивает весь мир, включая лидеров союзных стран [25]. Москва не поддавалась давлению, чтобы сдать гражданина США, что воспринималось как оскорбление американского достоинства.

Кризис на Украине и, следовательно, осуждение действий и санкции против России выявили все порой скрываемые обиды, которых не украшали языком дипломатии, а говорили открыто и с жестокой честностью. Обращение Президента РФ к депутатам Российской Думы в 2014 г. можно отнести к историческим событиям. Он не только публично объявил, что Крым и Севастополь являются частью Российской Федерации, но и охарактеризовал весь период своего президентства. Это было своего рода признание главы государства народу. Путин рассказал о том, как развивалась его позиция, как он пытался быть обычным европейским либеральным президентом, как его разочаровали западные лидеры. Речь завершилась выводом, что он никогда больше не поверит в искренние намерения Запада. Это было не только признание, но и психоаналитическое зрелище, драма в театре одного актера на политическом уровне.

В настоящее время изменились критерии квалификации государств по статусу великой державы. Современная страна обладает не только природными, но и техническими, научными и экономическими ресурсами, которые превращаются в ее политический потенциал. Наблюдая нынешний международный порядок, наблюдаем две тенденции самоопределения стран.

Одной из них является отказ от суверенитета значительной группой стран в обмен на определенное место в однополярном мире и подчинение своей внешней политики одному субъекту в современных реалиях США. Второе – это выбор суверенитета. Конечно, теоретически каждая страна может выбирать между тем или иным маршрутом, однако, по мнению некоторых российских экспертов, только три страны могут позволить себе полный суверенитет – Россия, Китай и США [15, с. 11].

Представляется разумным спросить, является ли экономический потенциал основной категорией, влияющей на суверенитет и силу государства? Россия не располагает достаточно большим экономическим потенциалом. По разным оценкам, он составляет 2–4 % мирового ВВП, что обеспечивает его место в первой десятке экономик мира [23].

Однако, учитывая военный потенциал России и способности обеспечить материальные ресурсы, необходимые для функционирования без внешней помощи, она может самостоятельно и независимо осуществлять внешнюю политику. Это также связано с уникальным местоположением страны. Самая большая территория в мире и огромные природные ресурсы РФ являются объектом ревности многих стран.

Вот почему Россию не волнует дилемма суверенитета и геополитической капитуляции. Полный внутренний суверенитет и независимость в отношениях с другими странами является атрибутом российской великой державы. В то же время страны должны соблюдать правила поведения в современном мире, защищая свои интересы и интересы союзников в соответствии с универсальными и региональными принципами.

У них есть достаточно инструментов, чтобы отстаивать свои интересы и в то же время заботиться о международной безопасности: от дипломатического компромисса, права вето в Совете Безопасности ООН до использования военного потенциала в соответствии с принципами международного права и положениями своих стратегий безопасности и военных доктрин [15, с. 11]. Тем не менее, в борьбе за место в мировой иерархии заметна жесткая конкуренция.

3. ДЕСТАБИЛИЗИРУЮЩИЙ АСПЕКТ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИКИ США

По мнению министра обороны России Сергея Шойгу, высказанного на VII Московской конференции по международной безопасности в апреле 2018 г., «сегодня мир проходит через переломный этап, меняются взаимоотношения между государствами, все чаще делается ставка на

силовое разрешение противоречий. Претензии отдельных стран на исключительность подталкивают к новой гонке вооружений» [14].

В контексте этого восприятия современной международной безопасности вопрос об эффективности нынешней системы ООН представляется разумным. Независимо от критики этой системы и постулатов за ее реформу, она остается единственной универсальной платформой для обсуждения проблем и споров. Однако российские эксперты считают, что было слишком много случаев обхода резолюции Совета Безопасности ООН (СБ) и использования вооруженных сил для реализации интересов Запада.

Созданные прецеденты будут поощрять их повторение в будущем. Право вето, которым пользуются постоянные члены Совета Безопасности, перестало быть инструментом, прекращающим применение силы в решении проблем международной безопасности. Решения о военных действиях принимаются сильными странами, руководствующимися своими политическими и идеологическими интересами. Универсальные принципы отношений между государствами, такие как невмешательство во внутренние дела других государств или право наций на самоопределение, перестают иметь какое-либо значение [13].

Разрушение международного права стало прямым наследием краха биполярного мира, на смену которому пришла эпоха единственного центра силы. Появилась новая идеология этого международного порядка – идеология глобализации. Ее теоретики как один из аргументов в пользу существования моноцентрического мира утверждают, что в мире, связанном с глобальной экономикой, нет причин для вооруженного конфликта. Согласно этому убеждению признано, что, хотя ранее международная стабильность обеспечивалась военным паритетом двух конкурирующих систем, после распада СССР основой для этой стабилизации стала одна экономика.

Эту точку зрения в основном представляли либеральные элиты США и связанные с ними транснациональные корпорации (ТК) [18]. Сущностью глобализационных процессов, нацеленных на извлечение выгоды для ТК, стала искусственная расстановка политических средств при игнорировании рыночных законов. Для достижения этой цели использованы различные инструменты. От так называемой «мягкой силы» до жестокого навязывания своей воли под лозунгами экспорта демократии или гуманитарного вмешательства. Однако настоящей целью таких действий было разорвать местные экономические связи и установить новые, выгодные для определенных игроков.

«Арабская весна» и ее поддержка Западом стали ярким примером таких действий и способа мышления. Однако, как вскоре выяснилось, это был провал теории контролируемого хаоса Стивена Манна. В результате возник ряд новых и сложных проблем, таких как массовая миграция из стран Африки и Ближнего Востока в страны Европейского Союза и новые террористические акты.

Начался этап дезинтеграционных процессов, охвативших Западную Европу и Ближний Восток: брексит, попытки дезинтеграции на территории Великобритании, Испании, Италии или попытка создания Курдского государства. В то же время новая администрация США решила вывести Соединенные Штаты из Транстихоокеанского [29] и Трансатлантического [Евросоюз обвинил..., 2019] партнерства, которые в последние годы были ведущими проектами глобализации.

Демократическая партия, проигравшая на выборах в США, не могла смириться со своим поражением и начала информационную кампанию против нового президента, которая помешала процессу принятия решений в Вашингтоне и, таким образом, предсказуемости американской политики [9]. Серьезные расхождения между элитами великих держав негативно влияют на международную политику. Европейские элиты, привыкшие к доминирующей роли Соединенных Штатов и следующие их руководящим принципам, с новой администрацией в Белом доме уже не настолько консолидированы, и они поддерживают это мнимое единство по принципу инерции [15, с. 8].

4. ОТНОШЕНИЯ США– РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ

Двусторонние отношения США–Россия можно охарактеризовать как состояние деградации, которое началось с ответа Вашингтона на раннее упомянутую речь Путина на Мюнхенской конференции. Речь посвящалась определению современных международных отношений как однополярных, с единственным центром силы и восприятием роли и места России в этом мире, с учетом реалий и угроз ее безопасности [13]. Однако Запад увидел в этом выступлении декларацию России проводить независимую внешнюю политику, преследуя исключительно собственные интересы. С этого момента началась беспрецедентная информационная война в широком масштабе и на всех уровнях, направленная против российского государства. Эта война продолжается и по сей день, имеет глобальный характер, расширяет свои инструменты.

Целью этой глобальной войны является моральное разоружение

России, разрушение стабильной политической и экономической системы. Основные удары направлены на культурную и историческую память, которые являются нравственными основами национальной безопасности [12]. В этой войне против России США и Запад используют персонализированную социальную инженерию, рассчитанную – как в маркетинге – на конкретные целевые группы.

В современном мире информационные войны стали одной из главных сил мировой политики, инструментом «мягкой» и «жесткой» силы, *spiritus movens* «цветных революций» и частью стратегии управляемого хаоса. Другими словами, они служат интересам Соединенных Штатов и их союзников [12, с. 5]. Посредством информационных войн США и Запад демонизируют Россию в глазах международного сообщества, дестабилизируют жизнь в стране, разжигают этнические и религиозные конфликты, нарушают национально-историческую самоидентификацию и культурные традиции.

На Западе в XXI в. размылись границы между миром и войной. Войны больше не объявляются формально и не регулируются действующими законами [21, с. 82]. Как пишет один из российских экспертов: «Война нового типа – не просто война за захваты, за передел мира, за рынки сбыта и др. Это война гораздо более глубокая и масштабная – за всю последующую эволюцию человечества. (...) Войны нового типа характеризуются исчезновением четких разграничений между военными и мирными средствами, профессиональными военнослужащими и гражданскими лицами, фронтом и тылом, военными и мирными операциями, состояниями войны и мира» [28, с. 41].

После распада Советского Союза Соединенные Штаты объявили себя победителем холодной войны, и теперь главная цель их политики – сохранить политическое лидерство в мире и не допустить появления никакой конкуренции. Основной угрозой безопасности и развития США является независимая внешняя политика России и Китая. Россияне признают, что в провозглашенной в январе 2018 г. Стратегии национальной обороны США говорится о России в обвиняющем тоне, правда, не без оснований: «Россия пытается усилить свое влияние на соседние страны, разрушая единство НАТО. Преднамеренное использование Российской Федерацией современных технологий для подрыва и дискредитации демократических процессов в Грузии, Крыму, на востоке Украины само по себе является поводом для беспокойства». [27, с. 102]

Тем не менее, правовая и системная озабоченность России в

отношении обеспечения ее обороноспособности названа «прямой и явной угрозой безопасности Соединенных Штатов» [27, с. 102]. В то же время одним из инструментов обеспечения военного лидерства в мире, согласно стратегии, является обретение информационного преимущества над противником [27, с. 106]. Учитывая вышесказанное и все инструменты глобальной войны против России, можем легко заметить, что в современном мире информация стала стратегическим ресурсом государства, не менее важным, чем природные, сырьевые и финансовые ресурсы.

5. ПРИОРИТЕТЫ БЕЗОПАСНОСТИ РОССИИ

Анализируя условия современной международной обстановки, руководство Российской Федерации систематически отражает их в стратегических и доктринальных документах. В 2009 г. принята Стратегия безопасности ФР до 2020 г. [26]. В 2015 г. стратегия была адаптирована к новым реалиям, в которых оказалась Россия, благодаря большему акценту на категории суверенитета, территориальной целостности и роли государства в обеспечении безопасности [19, с. 18–21].

В 2014 г. была создана Российская военная доктрина, в которой подчеркивалась угроза со стороны Запада и необходимость принятия решительных мер [11]. Государственная программа вооружения на 2018–2027 гг. была адаптирована к стратегическим документам. Согласно программе, модернизация и закупка нового оружия охватывали все виды вооруженных сил [16].

В научных и экспертных исследованиях появляется постулат о внесении исправлений в военную доктрину по двум причинам. Во-первых, программа принята до вовлечения России в конфликт в Сирии, а во-вторых – в 2017 г. появилась Стратегия национальной безопасности США. Некоторые ее положения вызывают беспокойство в России, например снижение порога обстоятельств, оправдывающих применение ядерного оружия.

Таким оправданием может быть использование ядерного потенциала в ответ на применение обычного оружия и нападения в киберпространстве. В этой ситуации российская военная доктрина должна содержать четкие положения, признающие Россию великой державой, дающие право на вооруженное вмешательство за рубежом для предотвращения агрессии на ее территории и возможность постоянного размещения российских военных контингентов в различных регионах

мира [15, с. 13]. В российской военной доктрине признано, что ядерный потенциал может быть использован в ответ на удар противника таким потенциалом или другим оружием массового уничтожения против России или ее союзника, а также в случае агрессии с использованием обычных вооружений, когда на карту поставлено его существование [11]. Однако российские эксперты считают, что, как и США, порог обстоятельств, оправдывающих применение ядерного оружия, следует снизить. Это может касаться применения тактического ядерного оружия против России или союзников и кибератаки на стратегические объекты [15, с. 13].

6. РОССИЯ–ЗАПАД – БРАК ПО РАСЧЕТУ БЕЗ АЛЬТЕРНАТИВЫ

Стоит задать вопрос, есть ли у России альтернатива, кроме западной ориентации? В прошлом она хотела стать державой на Тихом океане, но проигранная война с Японией подавила эти намерения. Она также не смогла получить статус азиатской страны и, ввиду экономической экспансии Китая и его напористой внешней политики, не следует ожидать создания благоприятной для России конфигурации. Столкнувшись с санкциями, введенными после аннексии Крыма, Россия пытается найти альтернативные приоритеты для своей политической и экономической деятельности в Азии. Выражением этих усилий является долгосрочный контракт на поставку углеводородного топлива в Китай.

Пропагандированное высокопарно партнерство с Китаем не приносит ожидаемых результатов. Подписанный в мае 2014 г. после более чем десятилетних переговоров китайский контракт на поставку газа на 400 млрд дол. имеет символическое значение, но экономические выгоды для России сомнительны. Кремль и Газпром приняли более низкие цены, чтобы подчеркнуть свои геополитические приоритеты – новые рынки в Азии. Это четкий сигнал для Европы, что отказ от российских поставок не будет угрожать экономическим интересам. Однако желание стать независимым от европейского спроса означает совершенно новую зависимость – от Китая.

Ни китайский капитал, ни инвестиции не направлялись в Россию, чтобы компенсировать западные санкции. В то же время у Китая, строящего свою азиатскую мощь, есть свои геополитические амбиции. Выражением такой стратегии является напористое, иногда авантюрное поведение в Южно-Китайском море и территориальные претензии в этом регионе. Из-за политкорректности и фразеологии о «стратегическом

партнерстве» не перечисляются беспокойства по поводу Китая. Россия, однако, признает, что потенциал обычных сил постепенно превращается в его пользу. На азиатском пространстве у России нет шансов остановить экономическое доминирование Китая. Концепция нового Шелкового пути – это китайский проект расширения, который не принесет России большой пользы.

Кажется, что культура махать саблей во внешней политике России приносит мало пользы. Политика и вмешательство в дела Украины усилили чувство национальной идентичности и прозападную ориентацию украинского общества. У Москвы напряженные отношения практически со всеми соседями. Германия, самый важный торгово-политический партнер Европы, не приемлет поведения России и поддерживает санкции, хотя они вызывают политические и экономические трудности.

Европейский Союз в целом также осуждает действия Москвы, осознавая одновременно, что она является ее стратегическим партнером. Обе стороны тесно связаны с энергетическими интересами. Вообще говоря, двусторонние отношения ориентированы в основном на энергетику и экономику. Россия поставляет ЕС четверть его потребностей в газе и нефти, причем некоторые государства-члены полностью зависят от российских поставок. Эти отношения являются источником периодической напряженности, вызванной агрессивным поведением в отношении некоторых стран Центральной и Восточной Европы.

В обозримом будущем страны ЕС будут зависеть от российских поставок, что вызывает обеспокоенность по поводу их безопасности, особенно с учетом тенденции России использовать источники энергии в качестве инструмента внешней политики. В этой ситуации ЕС все больше убеждается в диверсификации поставок, что значительно снизит зависимость от России.

Двусторонние отношения основаны на взаимозависимости. Россия является основным поставщиком энергоресурсов для Европы, и третьим – после США и Китая – торговым партнером. С другой стороны, ЕС необходим для российской экономики, поскольку на европейский рынок приходится половина продаж и три четверти иностранных инвестиций [1]. У ЕС есть некоторые проблемы с определением его текущей политики в отношении России. Вряд ли она значительно увеличит военные расходы и станет военной силой в ближайшие годы. Также маловероятно, что останется единообразным в отношении дальнейших санкций, особенно когда международное сообщество привыкнет к

ситуации в Украине, как прекратились дискуссии после признания независимости Южной Осетии и Абхазии.

Нельзя применять изоляции в стиле холодной войны, поскольку это обернется против самого ЕС. Россия будет использовать любую возможность, чтобы захватить каждую расходящуюся позицию и поддержать те политические движения и силы, которые скептически и враждебно относятся к европейской интеграции. Уже в самом ЕС можно наблюдать пророссийское поведение некоторых членов, таких как крайне левая Сириза в Греции, правительство Виктора Орбана в Венгрии или националистические движения во Франции, Великобритании и Нидерландах. Похоже, что подходящим форумом для обмена мнениями между Россией и ЕС будут Совет Европы, ОБСЕ и ООН.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. European Commission DG Trade, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/> (дата обращения: 21.01.2014).
2. Hill, F., Gaddy, C. G. (2015), *Mr. Putin. Operative in the Kremlin*, Washington D. C.: Brookings Institution Press,
3. Kotkin, S. (2016). «Russia's Perpetual Geopolitics: Putin Returns to the Historical Pattern», *Foreign Affairs*, May-June.
4. Middle Class Grows Atop, (2008). Feb. 27. Portal «Kommersant. Russia's Daily on line», http://www.kommersant.com/p857139/r_500/Middle_class_growth/ (дата обращения: 18.07.2015).
5. Russia's economy under Vladimir Putin: achievements and failures, Portal Sputnik International, 1.03.2008, <http://sputniknews.com/analysis/20080301/100381963.html#ixzz3gFuKDRvR> (дата обращения: 18.09.2019).
6. Secieru, S. (2016). Why Russia does not retrench. *New Eastern Europe*, issue 5(23).
7. Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy (2007). February 10, Munich,
8. Tsygankov, A. P. (2010). Russia's Foreign Policy, Wegren S. K., Herspring D. R. (eds.), *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
9. Американские элиты после победы Трампа: интервью Андрея Безрукова (2017). *Внешняя политика*, <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/amerikan-skie-elity-posle-pobedy-trampa-intervyu-andreya-bezrukova/> (дата обращения: 30.05.2019).
10. О Военной доктрине Российской Федерации 5 февраля 2010 года, <http://kremlin.ru/acts/bank/30593> (дата обращения: 18.09.2019).
11. Военная доктрина Российской Федерации, 25.12.2014, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_172989/, (дата обращения: 5.06.2019).

12. Воронова, О. Трушин, А. (2019). Глобальная информационная война против России. Москва: «Яуза-каталог».
13. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, 10.02.2007. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата обращения: 30.05.2019).
14. Выступление министра обороны РФ Сергея Шойгу на VII Московской конференции по международной безопасности (2018). <https://www.youtube.com/watch?v=5j5wIs2tX50> (дата обращения: 30.05.2019).
15. Гайдунко, Ю. А., Макарова, С. П. (2019). К вопросу о роли и месте России в современном мире. *Военная мысль*, № 4.
16. Горенбург, Д. (2017). Российские планы военной модернизации на 2018–2027 годы. *Ponars Eurasia. New approaches to research and security in Eurasia*, № 495.
17. Евросоюз обвинил США в подрыве трансатлантического партнерства. *Sputnik*, 2.05.2019. https://ee.sputniknews.ru/world_news/20190502/16024407/Evrosoyuz-obvinil-SShA-v-podryve-transatlanticheskogo-partnerstva.html (дата обращения: 30.05.2019).
18. Зайцев, С. (2010). Транснациональные корпорации как агенты глобализации. *Общество: политика, экономика, право*, № 2/2010. http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/pep/2018/1/politics/zaytsev.pdf (дата обращения: 30.05.2019).
19. Ирошников, Д., Гаидук, С. (2016). Теоретико-правовой анализ новой стратегии безопасности Российской Федерации. *Юридическая наука*, № 2.
20. Концепция внешней политики Российской Федерации, <http://kremlin.ru/acts/bank/41451> (дата обращения: 18.09.2019).
21. Неклесса, А. (2016). Гибридная война. Облик и палитра вооружённых конфликтов в XXI веке. *Экономические стратегии*, № 8.
22. Новая «холодная война»: предотвратить или готовиться? <http://www.gosrf.ru/news/35881/> (дата обращения: 21.01.2014).
23. Приемская, Е., Козьякова, Н. (2017). Какое место по размеру экономики Россия занимает в мире. *Известия*, <https://iz.ru/news/675077> (дата обращения: 18.09.2019).
24. Пять принципов внешней политики России, <http://www.dni.ru/polit/2008/8/31/148233.html> (дата обращения: 18.09.2019).
25. Сноуден получил временное убежище в России (2013). *РИА Новости*. <https://ria.ru/society/20130801/953572389.html> (дата обращения: 27.08.2019).
26. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. <http://kremlin.ru/supplement/424> (дата обращения: 5.06.2019).
27. Стратегия национальной обороны США (2018). *Зарубежное военное обозрение*, № 6.
28. Чекинов, С. Г., Богданов, С. А. (2017). Эволюция сущности и содержания понятия «война» в XXI столетии. *Военная мысль*, № 1.
29. Члены Транстихоокеанского партнерства решают вопрос о сотрудничестве без США, ТАСС, 4.05.2017. <https://tass.ru/vygod-ssha-iz-transti-hookeanskogo-partnerstva> (дата обращения: 30.05.2019).

RUSSIA–WEST. STRUGGLE FOR INFLUENCE: A LOOK FROM THE OUTSIDE ON THE RUSSIAN NARRATIVE

The article analyses the relations between Russia and the West for almost three decades » from the moment of the collapse of the USSR to the present day. Russia openly opposes the Western world and its democratic model, value systems, and cultural codes. There are several stages of Russia's foreign policy towards the United States and Western Europe. Russia's initial positive attitude towards Western politics soon ended in disappointment. It became clear that although earlier international stability was ensured by the military parity of the two competing systems, after the collapse of the USSR, one economy became the basis for this stabilization. Few reckoned with a weakened Russia, although at that time the Kremlin wanted, together with other powers, to solve global problems. Improving the economic situation and paying off the external debt became a priority for Russia, which was possible due to the good conjuncture of the fuel market. Russia has become completely independent from the West, deprived of an instrument of financial pressure, has ceased to accept the status of a weak state, to which in the 1990s others could dictate conditions and ignore its voice. After the annexation of Crimea, the European Union condemns Moscow's actions, while realizing at the same time that the Russian Federation is its strategic partner. Both sides are closely linked by energy interests. Faced with the sanctions imposed after the annexation of Crimea, Russia is trying to find alternative priorities for its political and economic activities in Asia. The article presents a broad analytical framework for determining Russia's position among world players and identifying the instruments of the struggle for influence between the Russian Federation and the West.

Key words: West, relations, foreign policy, USA, European Union, great power, struggle for influence.

REFERENCES

1. European Commission DG Trade. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/> (accessed: 21.01. 2014).
2. Hill, F., Gaddy, C. G. (2015). *Mr. Putin. Operative in the Kremlin*, Washington D.C.: Brookings Institution Press.
3. Kotkin, S. (2016). Russia's Perpetual Geopolitics: Putin Returns to the Historical Pattern. *Foreign Affairs*, May-June.
4. Middle Class Grows Atop (2008). Feb. 27, Portal «Kommersant. Russia's Daily on line». http://www.kommersant.com/p857139/r_500/Middle_class_growth/ (accessed: 18.07.2015).
5. Russia's economy under Vladimir Putin: achievements and failures, Portal Sput-

- nik International, 1.03.2008. <http://sputniknews.com/analysis/20080301/100381963.html#ixzz3gFuKDRvR> (accessed: 18.09.2019).
6. Secieru, S. (2016). *Why Russia does not retrench. New Eastern Europe*, issue 5(23).
 7. Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy (2007). February 10, Munich.
 8. Tsygankov, A. P. (2010). *Russia's Foreign Policy*, Wegren S. K., Herspring D. R. (eds.), *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
 9. Amerikanskiye elity posle pobedy Trampa: interv'yu Andreyu Bezrukova (2017). *Vneshnyaya politika*. <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/amerikanskiye-elity-posle-pobedy-trampa-intervyu-andreya-bezrukova/> (accessed: 30.05.2019).
 10. O Voyennoy doktrine Rossiyskoy Federatsii 5 fevralya 2010 goda. <http://kremlin.ru/acts/bank/30593> (accessed: 18.09.2019).
 11. Voyennaya doktrina Rossiyskoy Federatsii, 25.12.2014. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_172989/ (accessed: 5.06.2019).
 12. Voronova, O., Trushin, A. (2019). *Global'naya informatsionnaya voyna Protiv Rossii Moskva: «Yauza-katalog»*.
 13. Vystupleniye i, diskussiya na Myunkhenskoy konferentsii po voprosam politiki bezopasnosti, 10.02.2007. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (accessed: 30.05.2019).
 14. Vystupleniye ministra oborony RF Sergeya Shoygu na VII Moskovskoy konferentsii po-mezhdunarodnoy bezopasnosti (2018). <https://www.youtube.com/watch?v=5j5wIs2tX50> (accessed: 30.05.2019).
 15. Gaydunko, Yu. A., Makarova, S. P. (2019). K voprosu o roli i meste Rossii vsovremennom mire. *Voyennaya mysl'*, № 4.
 16. Gorenburg, D. (2017). Rossiyskiye plany voyennoy modernizatsii na 2018–2027 gody, *Ponars, Eurasia. New approaches to research and security in Eurasia*, № 495.
 17. Yevrosoyuz obvinil SSHA v podryve transatlanticheskogo partnerstva. *Sputnik*, 2.05.2019. https://ee.sputniknews.ru/world_news/20190502/16024407/Evrosoyuz-obvinil-SShA-v-podryve-transatlanticheskogo-partnerstva.html (accessed: 30.05.2019).
 18. Zaytsev, S. (2010). Transnatsional'nyye korporatsii kak agenty globalizatsii. *Obshchestvo: politika, ekonomika, pravo*, № 2/2010. http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnal/pep/2018/1/politics/zaytsev.pdf (accessed: 30.05.2019).
 19. Iroshnikov, D., Gaiduk, S. (2016). Teoretiko-pravovoy analiz novoy strategii bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii. *Yuridicheskaya nauka*, № 2.
 20. Kontseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii. <http://kremlin.ru/acts/bank/41451> (accessed: 18.09.2019).
 21. Neklessa, A. (2016). Gibrinaya voyna. Oblik i palitra vooruzhennykh konfliktov v XXI veke. *Ekonomicheskiye strategii*, № 8.
 22. Novaya «kholodnaya voyna»: predotvratit' iligotovit'sya? <http://www.gosrf.ru/news/35881/> (accessed: 21.01.2014).
 23. Priyemskaya, Ye., Koz'yakova, N. (2017). Kakoyemesto po razmeru ekonomiki Rossiya zanimayet v mire. *Izvestia*. <https://iz.ru/news/675077> (accessed: 18.09.2019).
 24. Pyat' printsipov vneshney politiki Rossii. <http://www.dni.ru/polit/2008/8/31/148233.html> (accessed: 18.09.2019).

25. Snouden poluchil vremennoye ubezhishche v Rossii (2013). *RIA Novosti*, <https://ria.ru/society/20130801/953572389.html> (accessed: 27.08.2019).

26. Strategiya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii do 2020 goda, <http://kremlin.ru/supplement/424> (accessed: 5.06.2019).

27. Strategiya natsional'noy oborony SSHA (2018). *Zarubezhnoye voyennoye obozreniye*, № 6.

28. Chekinov, S. G., Bogdanov, S. A. (2017). Evolyutsiya sushchnosti i sodержaniya ponyatiya «voyna» v XXI stoletii. *Voyennaya mysl'*, № 1.

29. Chleny transtikhookeanskogo partnerstva reshayut vopros o sotrudnichestve bez SSHA, *TASS*, 4.05.2017. <https://tass.ru/vygod-ssha-iz-transtihookeanskogo-partnerstva> (accessed: 30.05.2019).

УДК 327:[339.9 + 341.24]

Наталія Романюк,

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки, ORCID ID: 0000-0003-0682-1793
ronaiv1972@mail.com

Юлія Шукалович,

студентка спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Інституту міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, julia-lutsk-97@ukr.net
DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-172-183

ОСОБЛИВОСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА ТУРКМЕНИСТАНУ Й КИТАЮ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

У статті розглянуто відносини Туркменістану та Китайської Народної Республіки в енергетичній сфері. В умовах трансформації системи світової політики енергетична взаємодія цих країн стає все більш цікавою темою для вивчення. Хоч і під впливом різних факторів, ситуація у їх

енергетичному співробітництві з роками майже не змінюється. Наразі Китай є одним із найбільш значущих споживачів енергоресурсів у світі, саме тому для забезпечення своїх громадян енергоресурсами країна надає важливе значення розвитку енергетичного діалогу з Туркменістаном, який за покладами газу займає 4-те місце у світі, і розглядає Ашгабат як одного з головних стратегічних партнерів у забезпеченні власної енергетичної безпеки.

У статті проаналізовано особливості туркменсько-китайських відносин у газовій сфері. Акцентовано увагу на тому, що, маючи досить великі поклади газу, Туркменістан є обмеженим у диверсифікації своїх ресурсів на світовий ринок. За останні роки відбулася низка зустрічей високого рівня між Туркменістаном і КНР, які стосувалися співробітництва в енергетичній сфері, і підписано низку нормативно-правових документів, що визначають співпрацю двох держав у цьому напрямі.

Спільне співробітництво офіційних Ашгабада та Пекіна, хоч і є вигідним для обох країн, але наразі Китай вибудовує свою політику таким чином, аби поставити Туркменістан у довгострокову фінансову залежність та отримувати в перспективі весь туркменський газ.

Визначено суперечності, які виникли в енергодіалозі двох країн через фінансову й транспортну залежність одного з учасників, котрий вносить серйозний елемент напруженості у відносини офіційних Ашгабада та Пекіна в енергетичному співробітництві

Ключові слова: Туркменістан, КНР, енергетика, енергетичне співробітництво, газопровід, зовнішня політика.

1. ВСТУП

Питання енергетики незмінно займають важливе місце в порядку денному майже кожної країни. На тлі скорочення запасів вуглеводнів у світі, зростання споживання енергоресурсів у країнах, що розвиваються, актуалізується проблема енергетичної забезпеченості країн, що спричинили використання останніми різних політичних технологій із метою встановлення контролю над певними ринками енергоресурсів. Прикладом країн, для яких співробітництво в енергетичній сфері досить важливе, є Туркменістан і Китай.

Дипломатичні відносини між Туркменістаном та Китайською Народною Республікою встановлено 6 січня 1992 р. У вересні 2013 р. відносини між країнами визнані стратегічним партнерством, а вже в травні 2014 р. Китай і Туркменістан уклали Договір про дружбу й співробітництво. У 2014 та 2015 рр. відбулося відкриття торгового

представництва в посольстві Туркменістану в Пекіні та офіційного представництва Союзу промисловців і підприємців Туркменістану в Китаї, відповідно, що сприяло значному збільшенню обсягів торгівлі між країнами [1].

На сьогодні КНР у центральноміазійському векторі зовнішньої політики, окрім очевидних геополітичних мотивів, керується необхідністю пошуку джерел енергетичних ресурсів. Це все зумовлено висхідними темпами економічного росту Китаю. Туркменістан, маючи 17,4 % від світових запасів природного газу, стає для КНР найбільш вигідним партнером у газовій сфері.

Постановка проблеми. Наразі, сукупність усіх вуглеводневих ресурсів Туркменістану оцінюються міжнародними експертами на рівні 71,2 млрд тонн нафтового еквівалента, із яких понад 70 % належить до газових запасів. У країні офіційно вважаються відкритими 155 газових родовищ, із яких 144 розміщені на суші та 11 на шельфі. У 2015 р. в результаті пошуково-розвідувальних робіт відкрито родовища «Гаракел» (приблизні запаси якого оцінюються в 1,2 трлн м³) і «Багли» (обидва Туранського газоносного району). Усього фонд експлуатаційних свердловин нараховує близько 1000 одиниць [2].

Однак, маючи досить великі поклади газу, Туркменістан є обмеженим у диверсифікації своїх ресурсів на світовий ринок. Він фактично потрапив у серйозну фінансову залежність від КНР. Політика кредитування, яку проводить Китай стосовно Ашгабада, досить жорстка й не передбачає фінансування ніяких інших проєктів, окрім тих, що спрямовані власне на Китай (передусім, це стосується розробки газового родовища «Галкиниш»). Водночас Туркменістан бере участь у проєкті ТАПІ (Туркменістан-Афганістан-Пакистан-Індія), реалізація якого відбувається всупереч інтересам Китаю. Адже ТАПІ, вочевидь, ще більше посилить впливовість США (як основного лобіста проєкту) в Афганістані та Пакистані, що традиційно суперечить інтересам Пекіну, який не бажає зміцнення позицій не регіональних гравців. Окрім того, із погляду Китаю, ТАПІ створює конкуренцію газопроводу «Мир» (Іран-Пакистан-Китай).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвитком туркменсько-китайських енергетичних відносин займаються провідні науковці світу й регіональні та міжнародні організації. Зокрема, серед регіональних структур Міністерство енергетики Туркменістану досліджує енергетичні відносини з країнами й результати досліджень подає у своїх звітах до Кабінету Міністрів.

Серед науковців потрібно зазначити дослідження Тимофієнка Л. П., Томберга І. Р. та Тюльпакова М. В., які протягом декількох років досліджували енергетичні відносини Туркменістану й КНР. Серед українських дослідників це питання є недостатньо популярним і вивченим.

Мета дослідження – охарактеризувати співробітництво Туркменістану з Китайською Народною Республікою в енергетичній сфері, визначити основні проблеми в енергетичному діалозі та зробити висновки про ефективність цього співробітництва.

Методи дослідження. Дослідження особливостей співробітництва Туркменістану й Китаю в енергетичній сфері проводилось із застосуванням низки методів. Зокрема, використовуючи дедукцію та індукцію, а також метод порівняння, визначили розвиток відносин в енергетичній сфері між Китаєм і Туркменістаном. Під час дослідження позиції кожної зі сторін в енергетичному діалозі застосовано елементи івент- та контент-аналізу. Для характеристики обсягів і динаміки об'ємів постачання газу з Туркменістану до Китаю використано статистичний метод. Завдяки SWOT-аналізу проаналізовано сильні й слабкі сторони, нові можливості та проблеми в енергетичному діалозі Туркменістану з КНР.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. За останні роки відбулася низка зустрічей високого рівня між Туркменістаном і КНР, які стосувалися співробітництва в енергетичній сфері. Спільне співробітництво офіційних Ашгабата та Пекіна, хоч і є вигідним для обох країн, але наразі Китай вибудовує свою політику таким чином, аби поставити Туркменістан у довгострокову фінансову залежність й отримувати в перспективі весь туркменський газ.

Енергетична співпраця між двома державами ґрунтується на низці нормативно-правових документів. Ще у квітні 2006 р. між урядами Китаю та Туркменістану підписано Генеральну угоду про будівництво газопроводу Туркменістан–Китай і продаж туркменського газу в Китай (рис. 1), у липні 2007 р. підписано договір про розподіл продукції на розвідку й розробку газових родовищ на правому березі Амудар'ї, а також договір купівлі-продажу газу, який передбачає щорічне постачання 30 млрд м³ газу з Туркменістану до Китаю протягом 30 р. 6 червня 2012 р. укладено угоду про співпрацю з державним концерном «Туркменгаз» щодо збільшення поставок газу з Туркменістану до Китаю газопроводом Середня Азія–Китай [3].

Рис. 1. Газопровід Туркменістан–Китай (також відомий під назвою «Трубопровід Центральної Азії–Китай») [4]

Після зустрічі у 2014 р. Ашгабад і Пекін уклали План розвитку Китай–Туркменістан на 2014–2018 рр. із можливістю укладання такого плану кожні п’ять років. Пріоритетною сферою співпраці між країнами, згідно з цим Планом, є енергетика.

Китай – чудовий економічний партнер для Туркменістану, адже жодна інша держава не здатна в такому обсязі купувати досить дорогий туркменський газ, при цьому беручи на себе витрати стосовно транзиту й будівництва інфраструктури (першу гілку магістрального трубопроводу введено в експлуатацію ще в грудні 2009 р.).

Динаміка об’ємів постачання туркменського газу до Китаю за останні п’ять років свідчить про постійне його зростання. Наприклад, кількість газу, що направлений Туркменістаном до Китаю у 2016 р. – трохи більше ніж 28 млрд м³. Обсяг поставленого газу у 2017 р. становив 33,5 млрд м³, що на 13,3 % більше, порівняно з 2016 р. У 2018 р. Туркменістан направив 34 млрд м³ газу до Китаю, але понад 15 млрд із них – частка китайського ТОО «Амудар’я», афілійованого з CNPC (China National Petroleum Corporation). Китайці на таких умовах добувають вуглеводні на Правобережжі ріки Амудар’я й досі самоокупність інвестиції становить більш ніж 4 млрд дол. США [5].

На частку власне Туркменістану в особі держконцерну «Туркменгаз» в останні роки припадає менше ніж 20 млрд м³, які продаються по 227 дол. США за 1 тис. м³. Це приносить Туркменістану доходу понад 4 млрд дол. США на рік. Велика частина цих коштів витрачається на погашення

зовнішніх кредитів. Лише Китаю Туркменістан заборгував понад 12 млрд дол. США.

Обсяг поставленого туркменського газу до Китаю у 2019 р. становив 47,9 млрд м³. Відповідно до контракту між CNPC та «Туркменгазом», Туркменістан до кінця 2021 р. має вийти на рівень поставок до Китаю в обсязі 65 млрд м³ газу на рік, хоча у зв'язку із пандемією COVID-19 почали з'являтися дані, що об'єми поставок газу з Туркменістану до Китаю у 2020 р. дещо зменшилися (майже на 20 %) [6].

За даними Головного митного управління КНР, до липня 2020 р. Туркменістан поставив у Китай 1,788 млрд кубометрів природного газу (або 78,3 млн кубометрів/добу) [7].

Очевидно, надіятися на запланований (до 2022 р.) суттєвий стрибок щодо збільшення постачань газу до Китаю не доводиться. Експерти пояснюють це відсутністю коштів на розширення енерготранспортних потужностей, а також повільним освоєнням через фінансові та природно-технологічні складнощі основної сировинної бази, яка спрямована на Китай, – родовища «Галкиниш».

Єдиним імпортером магістрального туркменського газу з 2017 р. до 2019 р. залишався Китай, що фактично ставило Ашгабад в одноосібну залежність від цього енергетичного партнера. Перспективні наміри офіційного Ашгабата щодо збільшення постачань туркменського газу до Китаю, які були пов'язані з побудовою нової лінії транспортування (т. зв. напрямку «D»), майже скасовані.

Загалом, передбачено, що по цьому трубопроводу в Китай щорічно мало б надходити до 30 млрд м³ газу. Рішення про його спорудження, яке свого часу пафосно підносилось усіма туркменськими ЗМІ, озвучене після візиту в Ашгабад китайського лідера Сі Цзіньпіна у вересні 2013 р. Очікувалося, що новий маршрут доповнить три наявні гілки газопроводу (А, В, С), які слідують до Китаю через територію Туркменістану, Узбекистану та Казахстану. Аби задовольнити інтереси всіх центральноазійських країн, по лінії «D» до трафіка через Узбекистан передбачено приєднати також Таджикистан і Киргизстан.

Однак перші проблеми виникли саме в останніх країн, яких офіційні Пекін й Ашгабад вирішили усунути від транзитного відбору газу для їхніх потреб. Незважаючи на те, що вже на той час побудовано частину гілки газопроводу в Таджикистані, зацікавленість Душанбе й Бішкека щодо створення спільних підприємств із китайськими фірмами для будівництва та подальшої експлуатації газопроводу відпала.

Згодом стали надходити сигнали про втрату інтересу Китаю до цього проекту. Так, під час зустрічі між Президентом Туркменістану Гурбангулі Бердимухамедовим та китайським лідером Сі Цзіньпіном у Ташкенті в рамках саміту ШОС у червні 2016 р. останній підтвердив позицію свого уряду про відмову фінансування китайськими інвесторами будівництва лінії «D».

Таке рішення китайського уряду продиктоване економічною недоцільністю спорудження цієї гілки газопроводу. За даними одного з джерел із туркменського представництва китайського газового концерну CNPC, вартість одноосібного фінансування Китаєм цієї магістралі окупиться в кращому випадку через кілька десятиліть, при цьому китайській стороні набагато дешевше для забезпечення своїх західних провінцій використовувати місцеве вугілля) [8, 9].

Тому туркменська сторона змушена була б самотужки проводити роботи щодо реалізації цього проекту. У такій ситуації цілком зрозумілим було те, що через відсутність коштів будівельні роботи власними силами Ашгабад навіть і не розпочинатиме. Основні зусилля Туркменістану в цьому напрямку направлялися на пошук іноземних інвесторів, для чого проводилися регулярні зустрічі та консультації з потенційними міжнародними партнерами. Водночас здійснювалася підготовка технічної документації, вивчення дослідницьких робіт на своїй території тощо.

Останнім кроком, який фактично поставив крапку в проєкті лінії «D», стало спільне рішення китайської CNPC та узбецького Uzbekneftegaz про відкладення на невизначений час планів щодо спорудження цього газопроводу.

На думку туркменських експертів у газовій сфері, у зазначеній ситуації реалізація цього проєкту (про який свого часу досить багато говорилося в експертному середовищі) фактично скасовується, адже будь-яких джерел його фінансування на сьогодні не передбачено [10].

Водночас таке рішення відчутно вдарило по амбіціях Ашгабада, який позиціонує себе як «впливовий газовий гравець Центральноазійського регіону». Тимчасове скасування ще одного енергетичного проєкту, на який туркменське керівництво покладало великі сподівання, за оцінками експертів, завдало ще більших проблем місцевій економіці, котра переживає чи не найбільшу кризу від часу незалежності.

У найближчі роки Туркменістан не матиме достатніх можливостей щодо розширення газового співробітництва й з іншими міжнародними партнерами. Передусім, це відбуватиметься через відсутність

альтернативного іноземного інвестування, оскільки Туркменістан змушений виконувати свої газові зобов'язання перед Китаєм через китайські кредити в газовій сфері, оскільки кредити, які видані урядом Китаю під освоєння туркменських газових родовищ, побудову нових інфраструктурних об'єктів переробки та транспортування цієї сировини, є величезними й передбачають їх використання лише для задоволення потреб китайського споживача, а не розширення мережі диверсифікації та постачання на ринки інших держав (рис. 2) (за деякими даними, загальна сума кредитування Китаєм Туркменістану за період 2011–2015 рр. коливалась у межах 17–18 млрд дол. США) [11, 12].

Звідси проблеми щодо реалізації інших амбіційних планів Ашгабада на кшталт ТАПІ, Транскаспію чи таких проєктів, як «Набукко» або «Білий потік», оскільки власних джерел їх фінансування Туркменістан не має, а інвестиції з інших країн характеризуються сьогодні більшою мірою декларативним характером, а не практичним утіленням.

Наразі відбір туркменського газу на експорт до Китаю здійснюється з двох напрямів. Близько половини об'ємів (13 млрд м³ у рік) постачається із т. зв. «Амудар'їнської газової провінції», куди входять два великих родовища («Малай», «Гарашсизлигин 10-йиллиги»), а також низка невеликих – «Ачак», «Метедзхан», «Багджа», «Наіп», «Сакар», «Гарабіл», «Північний Газли-депе» та ін. Усі вони розміщені

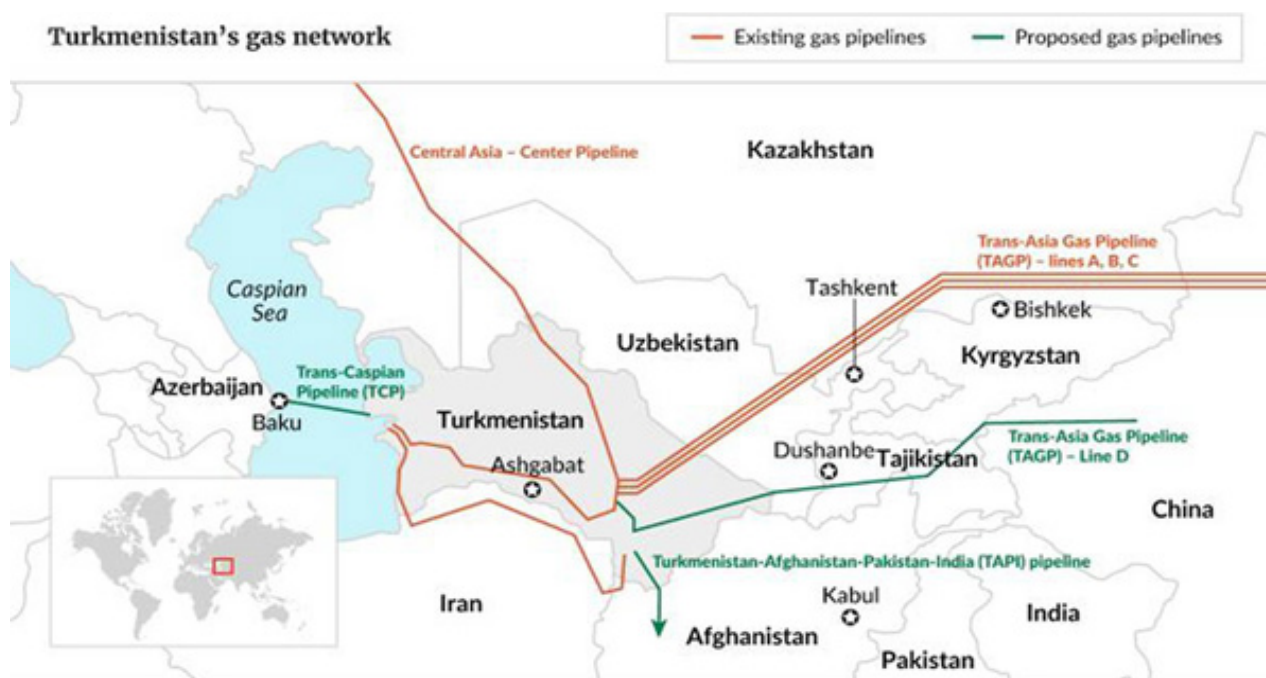

Рис. 2. Основні маршрути постачання туркменського газу на світовий ринок [13]

на лівому березі Амудар'ї, поєднані мережею місцевих газопроводів й експлуатуються ДК «Туркменгаз».

Правобережні родовища (найбільшими з яких є «Самантепе», «Агайри» та «Алтин Асир» із приблизними запасами 1,3 млрд м³), розробляються китайською компанією CNPC Drilling Engineering, яка здійснює видобуток газу, його очищення на двох переробних заводах і транспортування до газорозподільного вузла «Багтиярлик» (поблизу кордону з Узбекистаном).

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, енергетична сфера є однією з найперспективніших у співпраці Туркменістану та Китаю. Наразі єдиним імпортером магістрального туркменського газу є Китай, що фактично ставить Ашгабад в одноосібну залежність від цього енергетичного партнера.

Амбіційні проекти туркменського керівництва в енергетичній сфері спрямовані на збільшення обсягів видобутку газу й на диверсифікацію маршрутів його постачання на світовий ринок. Туркменістан має проблеми щодо реалізації цих проектів, оскільки економічно не спроможний самостійно розбудувувати нові газові коридори, а крім того, відчуває потужний тиск Росії, яка розглядає Ашгабад як потенційно небезпечного конкурента на азійському та світовому газових ринках.

Вочевидь, основним партнером Туркменістану в енергетичній сфері залишиться Китай. А туркменсько-китайський газовий діалог і надалі розвиватиметься під домінантою Пекіна, який, зі свого боку, не зацікавлений у розширенні енерготранспортних можливостей Туркменістану та в перспективі намагатиметься отримувати на своїх умовах увесь туркменський газ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Китайско-туркменские отношения (2018). URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Китайско-туркменские_отношения.
2. Газ Туркменістану (2010). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Газ_Туркменістану.
3. Flow of natural gas from Central Asia (2015). URL: <https://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml>.
4. Газопровод Туркменія – Китай (2015). URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Газопровод_Туркменія_--_Китай.
5. Туркменистан – страна Махтумкули и газа (2019). URL: <http://www.neft->

erynok.info/stati/turkmenistan--strana-mahtumkuli-i-gaza.

6. Pandemic Slows Central Asia's Gas Exports to China (2020). URL: <https://thediplomat.com/2020/09/pandemic-slows-central-asias-gas-exports-to-china/>.

7. Экономика Китая (2020). URL: https://polpred.com/news?cnt_and=1&cnt=77&cnt_2=160.

8. Загруженность магистрального газопровода Туркменистан-Узбекистан-Казахстан-Китай приблизилась к 100 % (2018). URL: <https://neftegaz.ru/news/transport-and-storage/197093-zagruzhennost-magistralnogo-gazoprovoda-turkmenistan-uzbekistan-kazakhstan-kitay-priblizilas-k-100/>.

9. Туркмения намерена нарастить экспорт газа в КНР до 65 млрд кубометров в год (2019). URL: <https://regnum.ru/news/economy/2695082.html>.

10. Экономика Туркмении (2020). URL: https://polpred.com/news?cnt_and=1&cnt=160&cnt_2=77.

11. В Туркмении сейчас диктатура? А как там живут люди? Можно ли приехать в Ашхабад туристом? (2018). URL: <https://meduza.io/feature/2018/11/14/v-turkmenii-seychas-diktatura-a-kak-tam-zhivut-lyudi-mozhno-li-priehat-v-ahshhabad-turistom>.

12. Туркмения: поиск новых газоэкспортных маршрутов (2018). URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2018_03/Ionova_Turkmeniya.pdf.

13. Turkmenistan comes into focus (2019). URL: <https://www.gisreportsonline.com/turkmenistan-comes-into-focus,politics,2834,report.html>.

FEATURES OF COOPERATION BETWEEN TURKMENISTAN AND CHINA IN THE ENERGY SECTOR

In the article, the relations between Turkmenistan and China in the energy sector are considered. In the context of transformation in political system of the world, the energy interaction of these countries becomes an increasingly interesting topic to study. Nevertheless, even under the influence of various factors, the situation in their energy cooperation has not changed over the years. Now China is one of the world's most important consumers of energy, that's why the country attaches great importance to developing its energy dialogue with Turkmenistan, which ranks 4th in the world in terms of gas, and considers Ashgabat as one of its main strategic partners in ensuring their own energy security.

The article analyzes the features of Turkmen–Chinese relations in the gas sector. Emphasis is placed on the fact, that having huge gas reserves, Turkmenistan is limited in diversifying its resources on the world market. In recent years, a number of high-level meetings on energy cooperation

have taken place between Turkmenistan and China, and a number of legal documents, which define cooperation between two countries in this area, have been signed as well.

The cooperation of official Ashgabat and Beijing is beneficial for both countries but China is currently building its policy in order to put Turkmenistan in long-term financial dependence and receive, in the long run, all Turkmen gas.

The identified contradictions, arisen in the energy dialogue between two countries due to the financial and transport dependence of one of the participants, bring a serious element of tension in the relations between official Ashgabat and Beijing in energy cooperation.

Key words: Turkmenistan, China, energy, energy cooperation, gas pipeline, foreign policy.

REFERENCES

1. Kitajsko-turkmenske otnoshenija (2018). URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Китайско-туркменские_отношения (in Russian).
2. Naz Turkmenistanu (2010). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Газ_Туркменістану (in Ukrainian).
3. Flow of natural gas from Central Asia (2015). URL: <https://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml> (in English).
4. Gazoprovod Turkmenija – Kitaj (2015). URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Газопровод_Туркмения_--_Китай (in Russian).
5. Turkmenistan – strana Mahtumkuli i gaza (2019). URL: <http://www.nefterynok.info/stati/turkmenistan--strana-mahtumkuli-i-gaza> (in Russian).
6. Pandemic Slows Central Asia's Gas Exports to China (2020). URL: <https://thediplomat.com/2020/09/pandemic-slows-central-asias-gas-exports-to-china/> (in English).
7. E`konomika Kitaya (2020). URL: https://polpred.com/news?cnt_and=1&cnt=77&cnt_2=160 (in Russian).
8. Zagruzhennost' magistral'nogo gazoprovoda Turkmenistan-Uzbekistan-Kazahstan-Kitaj priblizilas' k 100% (2018). URL: <https://neftegaz.ru/news/transport-and-storage/197093-zagruzhennost-magistralnogo-gazoprovoda-turkmenistan-uzbekistan-kazahstan-kitaj-priblizilas-k-100/> (in Russian).
9. Turkmenija namerena narastit' jeksport gaza v KNR do 65 mlrd kubometrov v god (2019). URL: <https://regnum.ru/news/economy/2695082.html> (in Russian).
10. Jekonomika Turkmenii (2020). URL: https://polpred.com/news?cnt_and=1&cnt=160&cnt_2=77 (in Russian).
11. V Turkmenii sejchas diktatura? A kak tam zhivut ljudi? Mozhno li priehat' v Ashhabad turistom? (2018). URL: <https://meduza.io/feature/2018/11/14/v-turkmenii->

seychas-diktatura-a-kak-tam-zhivut-lyudi-mozhno-li-priehat-v-ahshhabad-turistom (in Russian).

12. Turkmenija: poisk novyh gazojekspornykh marshrutov (2018). URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2018_03/Ionova_Turkmenya.pdf (in Russian).

13. Turkmenistan comes into focus (2019). URL: <https://www.gisreportsonline.com/turkmenistan-comes-into-focus,politics,2834,report.html> (in English).

Матеріал надійшов до редакції 20.10.2020 р.

РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.019.5(477)

Iryna Kiyanka,

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine,

ORCID ID: 0000-0002-3100-7796

kiyanka@i.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-184-191

**THE CONCEPT OF POPULISM: A POLITICAL ASPECT
OF DEMOCRATIC SYSTEMS**

The article focuses on populism, a phenomenon topical in the socio-political life of many countries. While it has a significant influence on the politics of countries with relatively little experience of functioning democratic institutions, populism is quite clearly visible also in modern political space of the old democracies. There is a distinct link between exacerbation of socio-economic problems and increasing attractiveness of populism. An important factor contributing to the emergence and growth of populist influences is the inability of political establishments, including fully democratic ones, to respond effectively to changes and new challenges.

Key words: *populism, ideology, political leader, charisma, political system, political regime, political movement, political party, transformational processes, postcommunism*

1. INTRODUCTION

It is important today to understand the phenomenon of populism as it is becoming a characteristic feature of both Ukrainian and world politics. Populism poses a threat to democratic development of countries because – under the banners of populism and through the use of the tools of democracy – power can be gained by persons who will reverse democratic practices. This has already occurred in the recent history of Ukraine and led to the emergence of two Maidans.

In the popular Ukrainian political lexicon of the independence years, the term «populism» is probably one of the most commonly used words. At the same time, it is likely the most popular accusation against government officials or political opponents. If the phrase is used in any domestic political controversy, it almost always implies that a particular proposal involves solutions (usually to socio-economic problems) that are seemingly attractive, but impossible to implement (Kiyanka, 2018, p. 5). Today the Ukrainian society is a fertile ground for populists as it is suffused with desire for «justice», which is understood as purifying the country of corruption and as an affirmation of greater social equality i.e. providing all people with access to basic social resources.

The purpose of the article is to analyze the concept of populism in the context of political systems and the development of democratic values as well as to overview the ideas of populism in the context of world experience (e.g. Ukraine, the US, Latin America and the CEE countries). The research methods include synthesis and comparison, as well as historical approach.

2. CAUSES OF POPULISM

Emergence of populism clearly coincides with similar leanings of the majority of the political elite and the sentiment of the general public. Dissatisfied with their economic situation, which sharply deteriorates particularly in times of war and crisis, citizens hope that reforms will be a way to improve the lives of the majority. For example, the reform benchmarks pursued by the Ukrainian authorities after the Euromaidan (and supported by Ukraine's international donors and strategic allies) have at their core a value choice that is substantially different from most Ukrainian citizens' concept of social justice. The implemented program of liberal market reforms is aimed at reducing social responsibility of the state, further privatization of state-owned enterprises (including energy and transport monopolies), timely payment of rather burdensome external financial obligations of Ukraine, etc. At the same time, the history of political struggle in Ukraine since 1991 has been, to a large extent, the story of a contest of generous populist socio-economic promises. That is why, in the author's opinion, the ideology of today's reforms contrasts dramatically with both the tradition of Ukrainian politics and the sentiment of the general public.

Considering the main socio-psychological aspects of populism, its social characteristics are shaped by education, family traditions and self-reflection,

while the psychological ones – by media, rumors, and gossip. Depending on the correlation of these two aspects, a person is either immune or susceptible to populism (Betz, 1994, p. 72–74). Therefore, it is the responsibility of conscious citizens to promote democratic values and support their prominence in the media space as it is the media that play a major role in destruction and construction of values or pseudo-values.

Addressing populism as a category of political analysis leads to a conclusion that the issue is much more complex and multidimensional than its usage in media and political debates might suggest. In the scientific community, consensus on the understanding of populism has not been achieved yet, and researchers' approaches accentuate its different elements, thus embodying different views on the meaning of the term «populism». It can be perceived both as a political tool and a specific characteristic of political activity, as well as a socio-political phenomenon, or even an ideology (Panizza, 2005).

This text is an overview – by no means exhaustive – of the numerous and varied manifestations of populism noted in the history of the world. It is important to present the entire range of populist bids for power as due to the complexity, variegation and ambivalence of the phenomenon of populism, a simple case study would be inadequate. The research on populism is actualized by the presence of a social order from interested political actors, who use populism to implement their programs and as a tool in power struggle.

In many countries of Western Europe, the early 1990s saw the rise of modern-day populism. Today, the populist forces of what Donald Rumsfeld described as «old Europe» are characterized by (1) propensity for various forms of nationalistic rhetoric and ideology; (2) critical views on the EU and the processes of globalization; (3) negative attitude towards mass immigration. A specific new feature of Western European populism is the emergence of movements and politicians who, while being populist in their rhetoric and choice of political tools, advocate the principles of a free market, restriction of state regulation, and reduction of tax burden, often combining these goals with calls for protectionist policies (Lytvyn, 2015).

Examples of the connection between populism on the one hand and mass politics and democracy on the other can be found in the history of ancient Greece, which was a birthplace of the first democratic political system in Europe. An integral part of the political life of ancient Athens was the activity of individual demagogues, characterized by populist rhetoric, pronounced leaderism, and the ability to manipulate and direct the masses.

In modern times, populism became an important dimension of political life in the 19th c., when in the context of the formation of democratic political institutions in Europe and America, the masses again became an active subject of political struggle. It emerged also in autocratic Russian empire, which at that time included the Ukrainian lands. One of the historical variants of populism was specifically called «populism»: it was a political movement and an ideology at the core of which was the belief that the peasantry was the bearer of all virtues and the basis for a just social system of the future. In a slightly modified form, the political legacy of populism was repurposed by Russian Bolshevism, facilitating the conquest of power by communists in a backward, then largely agrarian Russia (Novakova, 2015).

Many examples of populism can be found in the history of the United States, a country that has embarked on a path of democratic development since its inception. In the years 1820–1830, President Andrew Jackson was able to gain power and carry out far-reaching reforms by making distinctly populist appeals to the electorate and interpreting the presidential power in a populist manner as being a direct expression of the will of the people. Today populism is still a topical phenomenon in the political life of the US, a form of political activity among broad sections of the American society, and a significant factor influencing the party establishment. Donald Trump's election campaign of 2016 can serve here as an illustration.

In the 20th c. populist politics has become a powerful tool in the socio-economic and political development of many Latin American countries. An example of this would be the Peronist movement in Argentine, where the oligarchic groups had prevented the lower classes as well as part of the educated middle classes from having any real influence on political decision-making. However, the oligarchy turned out to be unable to carry out the much needed modernization of the state; this led to the populist president Juan Peron coming to power. Relying on the relatively stable support of the broad Argentine masses, he was able to carry out significant reforms, introducing state regulation of the economy to ensure a more even distribution of national wealth. However, the downside of these changes included suppression of the opposition as well as violations of basic civil and political rights and freedoms.

Another, more modern model of leftist populist politics was the rule of Venezuela's President Hugo Chávez. It was an embodiment of the typical features of Latin American populism, including measures to regulate the economy, very vivid leaderism, anti-Americanism, the president (i.e. the

«leader») appealing directly to the poorest, etc. It is important to note that in spite of the serious violations of democratic institutions during the populist regimes of Peron and Chavez, the foundations of a democratic system and political pluralism were not destroyed, generally ensuring the legitimacy of both presidents through at least sufficiently democratic procedures, as well as their electoral success (Mudde, 2013).

In Central and Eastern Europe, populism returned to the political scene at the turn of the 1990s, after the collapse of communist regimes. In this region radical reforms were introduced by political forces that based their program on the traditional ideological systems which had developed in the West over the past decades, using the «pre-socialist» political experience of their respective countries as well as renewed democratic tradition (Wasilewski, 2019). The results of changes in the social system differed from country to country. The rapid transformation of the socio-economic order was accompanied by considerable difficulties and problems, while the formation of a democratic political space opened the way for populists proposing easy solutions. In the countries of the former Soviet bloc, populism was predominantly nationalistic. However, for some time the efforts of the new elites in the CEE countries to integrate into pan-European structures – a policy that had the support of a stable majority of the population – hindered the spread of the anti-EU sentiments inherent among populists in Western European countries (Stekel, 2019).

Although what has developed in most of the post-communist countries is democratic rivalry of center-right and center-left forces, some CEE states have come too close to the point at which democracy transforms into authoritarianism. It happened in Slovakia with the regime of Vladimir Meciar, and in Hungary with the government of Viktor Orbán and Fidesz party (Zachara, 2019). In the latter country, the ruling party today combines nationalism with distinctly populist elements in its agitation and activities. Already in 2000, following a very successful transition to democracy and market economy, populism became a prominent factor in the political life of Poland – the most influential of all the former communist countries in Central and Eastern Europe. If the activity of Andrzej Lepper was a striking but marginal phenomenon in Polish politics, later populist strategies contributed to the success of the PiS government. Today, the ruling forces in Poland seek to actualize the nationalist and conservative political heritage (Romanyuk, 2013). Populist traits are also evident in the activities of the current President of the Russian Federation. While the efforts of the authorities in Russia's mainstream

democratic institutions have become insubstantial, Vladimir Putin has built his own legitimacy within Russia's powerful imperial and authoritarian tradition. The country maintains at least the formality of election procedures – an obstacle somewhat preventing radical nationalists and fascist groups from rising to power – and that the regime does not fully control the modern electronic media, making use of their propaganda value; however, populist tools have been successfully used by the Russian president to bolster his mass support. It is symptomatic that recently in Europe favorable attitudes toward Russian politics are often expressed by those parties and politicians who have the most populist traits, usually combined with nationalist leanings.

The last part of this study focuses on the agenda of Ukrainian politics and a set of modern challenges faced by the state: the political system of Ukraine is undergoing a significant transformation which is influenced by European integration on the one hand, and by internal crisis and foreign policy pressures (e.g. in the form of a hybrid war) on the other. At a time of political, economic and ethnopolitical instability, populism is gaining influence, turning into a widely used political tool applied to ensure the achievement of short-term political goals.

In the history of independent Ukraine populism has manifested itself on a large scale and in different ways. Even before, in the years leading to the crisis of the socialist system that ultimately resulted in its collapse, it was political agitation (which, however, cannot be called populism yet) that helped the national-democratic forces to remove the communists from power. After Ukraine gained independence, significant elements of populism became a constant in the political struggle in the country. The actual standard for political competitions in Ukraine was to make generous yet unlikely social and economic promises – an approach adopted by most parties and politicians.

Ukrainian election races, especially the presidential ones, demonstrate another populist trait – attempts to represent political rivalry as a struggle between the forces of good and evil. This rhetoric reflects the deep cultural and mental differences between Ukrainian regions. Populist traits can be discerned in most of the significant Ukrainian political forces. For some, party ideology became a smokescreen to cover the interests of certain business groups (Rad, 2010).

There is a clear need to reduce the level of populism in Ukrainian socio-political life, to weaken its influence on the process of power struggle and on government decisions (although these aspects may be relatively less burdened with populism than election campaigns). This could be facilitated by taking a

number of measures, e.g. saturation of information spaces with objective analytical materials that would demonstrate the possible consequences of attempts to implement populist proposals, their harm or infeasibility. Such a space could be a media platform potentially capable of counteracting populism (Lisnychuk, 2018).

The author believes that the popular assumption about the connection between populism and democracy should be revised. The phenomenon of populism is not characteristic of democracy, but of mass politics – political activity in which large masses of citizens are involved as an active subject. The political struggle for democracy – understood here as a stable political system, founded on many established political institutions – can be considered as such a political activity.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Generally speaking, after winning the elections, populists prioritize the destruction of democratic institutions, as it is tactically easier to achieve a goal when no deterrent system works. The next step involves violation or restriction of human rights, as the end justifies the means. Anti-populism in turn develops and cultivates qualified and responsible elitism, pluralism, diversity and tolerance, liberalism, public participation and responsibility with regard to public service and public good.

Incidentally, mobilization of those who have never gone to the polls or participated in decision-making and politics creates a nuclear electorate for true populist players (e.g. the case of Brexit). Therefore, public participation and inclusion are good defense against the encroachment of populism.

As a global phenomenon, neo-populism is (paradoxically) an anti-globalist trend that is spreading worldwide. Its appeal lies in challenging the world order and avoiding concerns about climate problems, the prospects of global economic crises, migration and its causes etc. – the state becomes a castle where the rulers can comfortably play with the moods of their own people. This pattern has become typical of many countries ruled by left-wing, right-wing or centrist populists.

As a countermeasure, it is necessary to build strong institutions, develop the middle class, provide quality education, support the intellectual elite, ensure citizen participation in political processes, preserve balanced media and increase their weight.

REFERENCES

1. Betz, H.-G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, and London: Palgrave Macmillan.
2. Kiyanka, I. (2018). Populism as a Challenge to Public Administration: Historical Aspect. *DEMOCRATIC GOVERNANCE: Academic Papers Collection*, 21. Retrieved from http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk21/fail/Kijanka.pdf
3. Lisnychuk O. (2018). Populism in Ukraine: Theoretical Principles and Problems of Studying the Phenomenon. *IF Kuras Institute for Political and Ethno-National Studies of NAS of Ukraine*, 63–73. Retrieved from http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/lisnychuk_populizm.pdf
4. Lytvyn, V. (2015). Theoretical features, institutional risks and positives of balanced semi-presidentialism and prospects for its reform in Ukraine. *Studia politologica Ucraino-Polonia*, 5, 45–54. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2015_5_6
5. Marchart, O. (2007). *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
6. Mudde, C. (2013). *Populism in Europe and the Americas*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Novakova, O. (2015). Formation of a new ideology of political participation of Ukrainians. *Studia politologica Ucraino-Polonia*, 5, 194–200. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2015_5_24
8. Panizza, F. (2005). Introduction. In *Populism and the Mirror of Democracy*. London; New York: Verso.
9. Rad, T. (2010). Populism as a product of political communication. *Visnyk of Lviv National University. Series: Philosophical Sciences*, 15, 287–296.
10. Romanyuk, A. (2013). Factors of formation and functioning of populism in Ukraine. In Z. Białobłocki, A. Romanyuk (Eds.), *Rozwój polityczny państw Europy Środkowej i Wschodniej* (p. 29–41). Kutno, Lviv: Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie. Ivan Franko National University of Lviv.
11. Stekel, M. (2019, Feb 8). Populism in the world and elections. What are the features of populism in Ukraine? Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/29759648.html>
12. Wasilewski, K. (2019). Hate speech and identity politics. An intercultural communication perspective. *Przegląd Europejski*, 3, 175–189.
13. Zachara, M. (2019). Can Institutions Save the Word? Neoliberal Institutional Perspective on Global Governance. *Stosunki Międzynarodowe*, 55(1), 41–59.

Матеріал надійшов до редакції 08.12.2020 р.

УДК 329.14(477):796.0322

Сергій Кулик,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0001-7520-7426

kumys@ua.fm

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-192-209

ІДЕЯ ПРОВЕДЕННЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР-2022 В УКРАЇНІ ЯК ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЄКТ ПАРТІЇ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Підтримка популярних видів спорту, підготовка й проведення міжнародних спортивних заходів в Україні – це успішно апробовані політичні та виборчі технології. Особливо активно їх застосовували під час перебування на найвищих державних посадах лідера Партії регіонів (ПР) В. Януковича. Мета цього дослідження – довести гіпотезу, що ідея проведення зимових Олімпійських ігор 2022 р. в Україні – це партійно-політичний проєкт партії влади, а саме Партії регіонів та її лідера, Президента України В. Януковича. Проєкт розрахований на пошук підтримки електорату під час першого президентського терміну В. Януковича й імовірного його балотування на другий термін.

Установлено, що особисте захоплення В. Януковича спортом, суміщення ним державних і спортивних посад, увага до проблем спорту в передвиборних програмах Партії регіонів, мали на меті сформувати його позитивний імідж як посадовця. Простежено, що успішне проведення «Євро-2012» в Україні під час президентської каденції В. Януковича сприйнято членами Партії регіонів як початок підготовки до Олімпійських ігор, а взаємний «обмін» нагородами між В. Януковичем і представниками НОК, МОК став важливим елементом участі України в олімпійській заявниковій кампанії. В. Янукович особисто ініціював ідею провести в Україні зимові Олімпійські ігри 2022 р. Виявлено, що цьому повинно було сприяти неодноразове реформування ним центральних органів виконавчої влади, відповідальних за розвиток фізичної культури й спорту. Стверджується, що проєкт президента В. Януковича з проведення зимової Олімпіади в Україні геополітично мав два напрями – російський та європейський. Саме так можна пояснити, чому В. Янукович – єдиний

з усіх президентів України, хто коли-небудь відвідував урочисту церемонію відкриття Олімпійських ігор (Сочі, 2014 р.). Досліджено, що підготовка до майбутніх Олімпійських ігор мала потенційно високі корупційні ризики, бо зосередження владних повноважень і фінансових потоків у представників Партії регіонів породжувало проблеми з прозорістю використання державних коштів. Звернуто увагу на те, що ідея проведення в Україні Олімпійських ігор залишається актуальною. Так, президент В. Зеленський уже тричі – у липні, жовтні 2019 р. й у липні 2020 р. – озвучив ідею про проведення Олімпіади.

Ключові слова: президенти України, Партія регіонів, В. Янукович, Олімпійські ігри 2022 р., Карпати, НОК, С. Бубка, президент Російської Федерації.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Влада колишнього СРСР розглядала можливість організації зимових Олімпійських ігор в українських Карпатах. Із цією метою в середині 1960-х рр. розроблено проєкт будівництва біля гори Говерли олімпійського містечка або принаймні спорудження тренувальної бази для радянських олімпійців. Згідно з проєктом, основний масив спортивно-туристичного комплексу, розрахований на одночасне проживання трьох тисяч осіб, передбачали розмістити на полонині Пожижевській (Івано-Франківська обл.). Однак керівництво КДБ не схвалило цей проєкт, оскільки поблизу був розміщений секретний військовий об'єкт – ракетна частина військ ППО біля с. Яблуниці [1]. Улітку 1980 р. під час проведення XXII літніх Олімпійських ігор у Москві в столиці України проходили змагання з футболу.

Уже за часів незалежності України президент В. Ющенко висловив упевненість у тому, що організація пісенного конкурсу «Євробачення» 2005 р. у Києві буде «прелюдією» до проведення в майбутньому в Україні Олімпійських ігор і чемпіонату світу з футболу. Розмови на високому рівні про потенційну можливість проведення Олімпійських ігор розпочалися після того, як Україна у 2007 р. отримала спільно з Республікою Польща права на організацію фінального турніру чемпіонату Європи 2012 р. з футболу. Отже, ці дві важливі події, що припали на президентську каденцію В. Ющенка, представника блоку політичних партій «Наша Україна», дали йому підстави заявити про можливе проведення в майбутньому Олімпійських ігор в Україні. Відтоді ідея про проведення Ігор у нашій країні набула свого розвитку.

За її втілення в життя активно взялися саме під час перебування на найвищих державних посадах лідера Партії регіонів В. Януковича. Цій меті підпорядковані рішення про створення й реформування державних органів, відповідальних за підготовку до проведення Олімпійських ігор, прийняття нормативно-правових актів, збільшення уваги перших осіб держави до проблем спорту високих досягнень та його фінансування, формування іміджу й рейтингів В. Януковича та Партії регіонів за допомогою спорту, поживлення міжнародних контактів керівництва держави зі спортивними функціонерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукових розвідок щодо ідеї про проведення Олімпійських ігор в Україні поки що немає. Значну кількість інформації з цієї тематики містять матеріали, у яких представники істеблішменту, громадянського суспільства висловлюють своє ставлення до зазначеної ідеї. Провладні політичні сили завжди підтримували або давали стримані оцінки ідеям президентів України, опозиційні – критикували й розгортали суспільні дискусії про доцільність цього заходу. Журналісти багатьох інформаційних видань («Українська правда» [2; 3], «ВВС» [4; 5], «Телекритика» [6], «Детектор Медіа» [7]) підготували розгорнуті аналітичні матеріали про можливість організації та проведення Олімпійських ігор в Україні.

В умовах збройної агресії Росії проти України й проведення останньою АТО, ООС зі зміною президентів України, істотними змінами на міжнародній арені ідея проведення Олімпійських ігор в Україні зберігає свою актуальність у коридорах влади. Пізніше такі самі ідеї висловили президенти П. Порошенко, В. Зеленський.

Мета роботи – довести гіпотезу, що ідея проведення зимових Олімпійських ігор 2022 р. в Україні – це партійно-політичний проєкт партії влади, а саме Партії регіонів та її лідера Президента України В. Януковича, розрахований на пошук підтримки електорату під час першого президентського терміну і ймовірного балотування на другий термін.

Методика дослідження. У ході дослідження ми використали порівняльний метод – для вивчення ідей, висловлених представниками найвищих органів державної влади, про можливе проведення Олімпійських ігор в Україні; івент-аналіз – під час дослідження впливу успішного проведення «Євробачення» 2005 р. у Києві та «Євро-2012» в Україні й Республіці Польща, Олімпійських ігор 2014 р. у Сочі на підготовку подання Україною олімпійської заявки до МОК; інституційний – у процесі функціонування та реформування державних

інститутів, відповідальних за проведення олімпійської кампанії в Україні; психологічний – під час вивчення особистих захоплень спортом В. Януковича і його поведінки на відкритті різноманітних спортивних заходів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наприкінці строку повноважень Президента В. Ющенка, у лютому 2010 р., президент НОК С. Бубка зазначив, що Україні для отримання права провести Олімпіаду потрібно щонайменше двадцять років стабільного економічного розвитку, а для початку треба регулярно отримувати право на проведення менш масштабних турнірів – чемпіонатів Європи й світу з різних видів спорту [8]. Наголосимо, що зі зміною президентів України кардинально змінюватиме свою позицію С. Бубка. Уже в травні 2010 р., через кілька місяців після вступу на посаду Президента, В. Янукович запропонував подати заявку в МОК на проведення в Україні XXIV зимових Олімпійських ігор 2022 р. Так, Україна розпочала першу у своїй історії Олімпійську кампанію, а Львів став одним із п'яти міст-претендентів на проведення Олімпійських ігор – Алмати (Казахстан), Краків (Польща), Осло (Норвегія) та Пекін (КНР). У листопаді 2013 р. Україна подала декларацію до МОК і розпочала кампанію щодо отримання права на проведення ЗОІ-2022 р. У березні наступного року до МОК подали заявковий файл та гарантійні листи від НОК України й керівництва м. Львова. Вибори столиці Олімпійських ігор мали відбутись у 2015 р.

Ми частково поділяємо думку вітчизняних чиновників про те, що проведення ЗОІ-2022 у Львові позитивно вплинуло б на подальший розвиток України. Це, зокрема, «реклама зимових курортів, прискорення розвитку туристичного регіону Карпат» (О. Вілкул, в.о. віцепрем'єр міністра), «покращення іміджу України й популяризація її у світі, підвищення рівня зацікавленості населення в зимових видах спорту» (С. Бубка, голова НОК), «поліпшення інфраструктури для активного відпочинку в Карпатських горах, зміцнення економіки регіону» (О. Підгрушна, українська біатлоністка). Водночас ми відстоюємо думку про те, що проведення Олімпійських ігор-2022 в Україні – це партійно-політичний проєкт Партії регіонів та особисто В. Януковича. Наведемо такі аргументи:

1. Отримання відомими спортсменами мандатів народних депутатів, депутатів в органах місцевого самоврядування різних рівнів від Партії

регіонів як важливий фактор підтримки в майбутньому ідеї проведення Олімпійських ігор в Україні. Спортсмени та «люди від спорту» завжди були чисельно представлені у вітчизняній політиці. Партію регіонів у Верховній Раді репрезентували Е. Тадеєв, С. Бубка, О. Волков, функціонери ФК «Шахтар», у Донецькій обласній і міській радах – Л. Підкопаєва і Я. Клочкова та багато інших. Партія регіонів становила більшість у парламенті VI і VII скликань. Вважаємо, що активне залучення відомих спортсменів, спортивних функціонерів до лав ПР збільшувало шанси цієї політичної сили на просування й реалізацію ідеї проведення Олімпійських ігор у нашій державі.

2. Особистий піар В. Януковича як державного діяча за посередництвом спорту. Виокремимо такі аспекти: а) активне заняття та захоплення В. Януковича спортом. Президенти-попередники В. Януковича не мали розрекламованих особистих спортивних захоплень, а обмежувалися протокольними заходами щодо спортивних подій і спортсменів, уболіванням на трибунах під час футбольних матчів. Натомість В. Янукович до обрання Президентом був відомий як учасник автомобільних гонок: брав участь у різноманітних ралі, наприклад таких, як «Бахмутський шлях», був почесним президентом донецького автоспортклубу «Циклон», очолював Донецьке обласне відділення Федерації гандболу, обіймав посаду віцепрезидента Федерації вітрильного спорту України, успіхи футбольного клубу «Шахтар» нерозривно пов'язані з ім'ям голови Донецької обласної державної адміністрації. За словами В. Януковича, йому, спортсмену-боксеру, «після численних спортивних травм довелося перейти до більш «легкого виду спорту» – тенісу (із 2000 р.) [9]. Тому заняття спортом стало важливою складовою частиною позитивного іміджу високопосадовця В. Януковича; б) одночасне обіймання В. Януковичем найвищих державних посад і посади президента Національного Олімпійського комітету України. Уперше за всю історію незалежної України чинний прем'єр-міністр, лідер політичної партії, представник опозиції обіймав посаду президента НОК (2002–2005 рр.). Наявність владних важелів впливу на діяльність цієї організації гарантувала ухвалення «потрібного» рішення Генасамблеї НОК – про підтримку висунення В. Януковича кандидатом у Президенти України на виборах 2004 р. як «єдиної людини, котра може вивести спорт у ранг державної політики». У статусі кандидата він прийняв рішення про збільшення суми призових коштів вітчизняним олімпійцям за здобуття медалей: 100 тис. – за золоту, 70 тис. – за срібну і 50 тис. дол. США – за бронзові медалі, – та виділення подарунків,

наприклад автомобілів і квартир тренерам, спортивним чиновникам із Державного бюджету. Зазначені суми були одними з найвищих серед країн-учасниць Олімпіади-2004 в Афінах. В. Янукович і надалі успішно суміщав державні й спортивні посади: як прем'єр-міністр був призначений головою Організаційного комітету з підготовки та участі спортсменів України в Олімпійських, Паралімпійських і Дефлімпійських іграх, Всесвітніх універсіадах, чемпіонатах світу та Європи (січень 2007 р.), а також головою Організаційного комітету з підготовки й проведення в Україні фінального турніру чемпіонату Європи 2012 р. з футболу (травень 2007 р.). Напередодні Олімпійських ігор у Лондоні в статусі президента держави В. Янукович відкрив головний офіс НОКУ – Олімпійський дім (травень 2012 р.), у жовтні брав участь у відкритті реконструйованого Палацу спорту «Шахтар» у Єнакієво [10]. Саме під час урядування й президентства В. Януковича закріпилася схема, що державні посадовці, народні депутати масово перебували на посадах президентів різних спортивних федерацій. Деякі «спортивні» посади В. Янукович обіймав за посадою як прем'єр-міністр країни, однак, на нашу думку, тут ідеться про їх свідоме збирання, «колекціонування», щоб отримати політичні дивіденди в майбутньому. Така багаторічна «опіка» вітчизняного спорту закріпила за В. Януковичем право ініціювати проведення Олімпійських ігор в Україні.

3. Увага до питань спорту, розвитку олімпійського руху в передвиборних програмах В. Януковича та Партії регіонів.

Проблеми спорту завжди перебували в полі зору В. Януковича як кандидата на виборні посади до органів державної влади:

1) 1990 р. в програмі В. Януковича, члена КПУ, кандидата в депутати Єнакієвської міської ради, зазначалося: «Спорт, палаци, гуртки за інтересами, бібліотеки – у повне користування підлітків, юнаків і дівчат – молоді» [11];

2) 2004 р. в передвиборчій програмі «Працююча країна – надійне майбутнє!» В. Януковича, кандидата на пост президента України, стверджувалося: «Створимо умови для здорового способу життя, всебічного розвитку масової фізичної культури, мережі спортивно-оздоровчих закладів і професійного спорту» [12];

3) 2011 р. у Програмі Партії регіонів «Сильні регіони – міцна держава!» у розділі V. «Освіта, культура і духовність» багато місця відведено питанням розвитку спорту. Пропонувалося «для розвитку масового спорту і підтримки успіхів України на міжнародній арені активно сприяти розвитку спорту як елементу культури здорового

способу життя і як перспективній економічній діяльності»; планувала пропагувати «футбол, шахи, баскетбол, які складають фундамент міжнародного спортивного успіху України». Регіонали декларували «докласти максимум зусиль для забезпечення високого рівня проведення чемпіонату Європи з футболу у 2012 р.», а також розвивати Олімпійський, Паралімпійський рухи та спорт вищих досягнень в Україні [13];

3) 2012 р. в «Передвиборній програмі ПР “Від стабільності – до добробуту” 2012–2017» кандидата в народні депутати вказувалося: «створення умов для здорового способу життя: в кожному регіоні запрацюють нові басейни, стадіони, льодові арени та спортивні майданчики»; «реалізація конкурентних переваг країни для здобуття права на проведення спортивних та культурних заходів європейського і світового рівнів» [14].

Отже, питанням здорового способу життя, професійного спорту приділено певну увагу в передвиборній програмі Партії регіонів.

4. Обмін нагородами між Президентом України В. Януковичем і представниками НОК, МОК як спосіб мотивувати Україну брати участь в олімпійській заявці (2015 р.), а також збільшити її шанси на перемогу серед конкурентів. 2007 р. почесний президент МОК Х. А. Самаранч вручив тодішньому Президенту НОК, прем'єр-міністру України, голові Оргкомітету з підготовки та участі спортсменів України в Олімпійських, Паралімпійських і Дефлімпійських іграх, Всесвітніх універсіадах, чемпіонатах світу та Європи В. Януковичу найвищу нагороду міжнародного олімпійського руху – Олімпійський орден за видатний внесок у розвиток олімпійського руху. Прем'єр-міністр відзначив, що для нього цей орден є відповідальністю перед міжнародною громадськістю за майбутнє олімпійського руху. Зі свого боку, уже в статусі Президента України В. Янукович своїм указом нагородив Орден за заслуги I ступеня президента МОК Ж. Рогге (2010 р.). Також Президент України В. Янукович нагородив голову НОК С. Бубку Орденем Ярослава Мудрого III ступеня (2012 р.).

Такий взаємний обмін нагородами, на нашу думку, примножив спортивний імідж В. Януковича на внутрішній і міжнародній аренах, прискорив вирішення питання щодо участі України в олімпійській заявничковій кампанії та в майбутньому забезпечував підтримку членів МОК.

5. Ініціювання особисто Президентом України В. Януковичем ідеї про проведення Олімпійських ігор. За словами президента НОК України

С. Бубки, ідея провести головні спортивні змагання планети існувала давно, але «нам не вистачало ініціативи з боку найвищого керівництва. Тому заява Віктора Федоровича є історичною – уперше Президент держави особисто ініціював розробку проекту “Зимова Олімпіада в Україні”» [15]. Заява президента про проведення Олімпійських ігор в Україні була оголошена на початку його президентського терміну – 27 травня 2010 р., по-друге, публічно – під час засідання Ради регіонів у Львові. Вважаю, що мета цієї заяви – це пошук підтримки й мобілізації електорату ПРУ.

Наголосимо, що в демократичних країнах з ініціативою про проведення Олімпійських ігор, зазвичай, виступають керівники спортивних організацій, представники влади регіональних адміністрацій. Натомість у нашій державі склалася певна традиція: ініціатором проведення Олімпійських ігор є президент країни.

6. Неодноразове реформування Президентом України В. Януковичем центральних органів виконавчої влади – Міністерства та Державної служби, – відповідальних за розвиток фізичної культури й спорту, та його ідея про створення самостійного Міністерства спорту як інституцій, відповідальних за проведення Олімпійських ігор в Україні. Під час своєї президентської каденції В. Янукович неодноразово проводив оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. Так, у результаті реалізації адміністративної реформи в грудні 2010 р. на базі Міністерства освіти і науки та Міністерства у справах сім’ї, молоді й спорту утворили Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. У рамках реорганізації цієї сфери Президент створив Державну службу молоді та спорту України. Пізніше, визнавши свою помилку В. Янукович, у 2013 р. «відокремив спорт і молодь від освіти», тобто розділив це міністерство на два різні. Крім того, він неодноразово публічно висловлював ідею про «утворення окремого центрального органу виконавчої влади з питань фізичної культури і спорту», а також висловився за прийняття спеціального закону про меценатство в спорті, створення Національного спортивного каналу. Більшість законодавчих ініціатив В. Януковича стосувалися професійного спорту. Вважаємо, що перестановки в органах виконавчої влади декларативно мали на меті покращення управління й функціонування галузі спорту, однак насправді призвели до «розпилу» державних коштів, просування в політику потрібних людей.

7. Успішне проведення чемпіонату з футболу «Євро-2012» в Україні як початок підготовки до Олімпійських ігор. Під час президентського терміну В. Януковича й домінування Партії регіонів у владній вертикалі успішно проведено «Євро-2012». Це мало прямий зв’язок із втіленням

у життя «Олімпійської надії-2022». Після завершення цього турніру В. Янукович заговорив про потребу серйозної підготовки до ЗОІ 2022 р. Надалі прихильники Президента часто апелювали (точніше – «маніпулювали») твердженням про досвід успішного проведення «Євро-2012» в Україні як підстави для організації Олімпіади. Голова Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України В. Каськів зауважив, що «вартість Олімпіади вдалось зменшити на 30 % завдяки проведенню “Євро”» [16]. Про прибутковість проведення ЗОІ представники вітчизняної влади не говорили. Але якщо зважити на те, що після проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 р. віцепрем'єр-міністр – міністр інфраструктури Б. Колесніков заявив, що на його організацію в Україні витрачено близько п'яти мільярдів доларів, а повернулося в казну близько одного мільярда доларів США [2], то відповідь очевидна.

8. Проведення Олімпійських ігор в Україні як геополітичний проєкт Президента В. Януковича. У цьому контексті виокремимо такі особливості:

а) можливі країни-співорганізатори Олімпійських ігор-2022. Проєкт Президента В. Януковича з проведення ЗОІ в Україні геополітично мав два напрями – російський та європейський. Україну завжди цікавили питання проведення великих спортивних міжнародних заходів на території Російської Федерації. Тому у 2010 р. Президент В. Янукович попросив президента Д. Медведєва, щоб Росія підтримала ініціативу України щодо проведення у 2022 р. ЗОІ в Карпатах на відповідному міжнародному рівні [17]. У вересні 2011 р. президент Олімпійського комітету РФ О. Жуков заявив, що Олімпійський комітет Росії всіляко підтримуватиме Україну в бажанні отримати ОІ-2022. Ще раніше, під час відкриття VII Українсько-російського економічного форуму в Києві (травень 2010 р.), В. Янукович заявив, що Україна допоможе Росії в підготовці до ЗОІ-2014 у Сочі.

Європейський напрям полягав у пропозиції Президента України В. Януковича президентам Польщі Б. Коморовському й Словаччини – І. Гашпаровичу «зіграти втрюх», тобто подати спільну заявку на проведення Олімпійських ігор-2022 р., адже «всі три країни належать до Карпатського регіону» (лютий 2013 р.) [18]. Однак цю олімпійську пропозицію В. Януковича проігнорували. На нашу думку, різний формат проведення Олімпійських ігор за участі України свідчив про пошук В. Януковичем підтримки зі сторони країн-членів ЄС або Росії. У першому випадку це допомогло б завуалювати згортання демократії в Україні в

оцінці країн Європи, а в другому – здобути ще більшу прихильність В. Путаїна й російського капіталу.

Політичний режим В. Януковича вперто популяризував ідею проведення Олімпійських ігор, незважаючи на різкі зміни політичної ситуації в Україні. Так, у лютому 2014 р. в провідному медіацентрі ЗОІ-2014 у Сочі (РФ) делегація України показала представникам МОК концепцію Олімпійської заявки – Львів-2022. Це все відбулося на тлі протестів вітчизняних спортсменів на Олімпіаді (наприклад Б. Мацьоцької – гірськолижний спорт) і лижниць (М. Лісогор та К. Сердюк);

б) участь Президента України В. Януковича в урочистій церемонії відкриття Олімпійських ігор у Сочі. Президенти України ніколи не відвідували Олімпійські ігри за весь час участі збірної України в цих змаганнях. У 2004 р. тоді прем'єр-міністр, президент НОК України й кандидат у президенти України В. Янукович здійснив приватну поїздку до Афін (Греція) на церемонію урочистого відкриття Олімпійських ігор. Зайнявши місце серед колони українських спортсменів, він разом із ними пройшовся біговою доріжкою. Цього ще ніколи не траплялося в історії Олімпійських ігор. Також В. Янукович планував відвідати церемонію відкриття літніх Олімпійських ігор у Лондоні (2012 р.). Але представники британського уряду відмовилися від проведення офіційної зустрічі з Президентом України на знак протесту проти політики згортання демократії, що й стало причиною скасування його візиту.

Президент України В. Янукович був присутній на урочистій церемонії відкриття XXII Олімпійських ігор у Сочі. Це було під час подій Революції Гідності й перемовного процесу між опозицією та владою щодо врегулювання політичної кризи в Україні. Компанію В. Януковичу склали, як писала британська «Guardian», «лідери країн, які виявляють більше прихильності до Росії» [4], а саме: лідер КНР Сі Цзіньпін, прем'єр-міністр Туреччини Р. Ердоган, президент Білорусі О. Лукашенко й Туркменистану – Г. Бердимухамедов. Звернемо увагу, що привітання президента В. Януковича українській делегації не увійшло до міжнародної телеверсії церемонії відкриття «Олімпіади-2014». При цьому коментатори кількох країн у міжнародній версії трансляції акцентували, що українську збірну глядачі зі стадіону «Фішт» зустріли оплесками, а більшість стадіону – стоячи [7]. Кадри з В. Януковичем на трибуні біля прапора України увійшли до трансляції лише російських каналів.

В. Янукович був першим і поки що єдиним із президентів України, який відвідав урочисту церемонію відкриття Олімпійських ігор. Така поведінка свідчила про важливість для нього телевізійної картинки зі спортивних подій, формування особистого спортивного іміджу. У подальшому це повинно було сприяти олімпійським заявам В. Януковича.

9. Спрямування й розподіл «олімпійських» фінансових потоків серед представників Партії регіонів. Високі корупційні ризики під час підготовки до «Євро-2012» залишаються актуальними й для олімпійського проєкту. Українське суспільство гаряче обговорювало цю тему. Керівництво держави планувало фінансувати олімпійський проєкт за принципом державно-приватного партнерства. Виокремимо такі аспекти:

– за словами В. Януковича, витрати на підготовку до Олімпіади будуть не меншими за кошти, витрачені на підготовку до «Євро-2012». Спочатку планували витратити на Олімпіаду 10 млрд дол., але згодом цифру зменшили до 6,9 млрд дол. США;

– проблеми з прозорістю використання державних коштів, виділених на будівництво та реконструкцію спортивних арен і розвиток інфраструктури. Наприклад, уряд дозволив визначати виконавців проєктів, пов'язаних із «Євро-2012», без тендерів, а вартість об'єктів постійно зростала;

– зосередження владних повноважень винятково у представників Партії регіонів. Відповідальним за Олімпіаду-2022 призначено члена ПР, на той час віцепрем'єра О. Вілкула, за розробку та подання заявки – очільника Державного агентства з інвестицій і управління проєктами В. Каськіва. Пізніше їхні прізвища фігурували в корупційних скандалах. Також планувалося створити окремий орган державної влади, який мав опікуватись олімпійським проєктом на чолі з Б. Колесніковим;

– переважання серед чиновників настроїв на зразок «навіть якщо Україні не вдасться вибороти право на проведення спортивного турніру, держава все одно виграє». Це підтверджують слова Президента України В. Януковича під час зустрічі з делегацією МОК на чолі з її президентом Ж. Рогге: «Незалежно від того, чи отримає Україна право провести зимові Олімпійські ігри в українських Карпатах у 2022 р., усю заплановану інфраструктуру буде побудовано» [19]. Незважаючи на те, що в червні 2014 р. Львів відкликав свою заявку на проведення ЗОІ 2022 р. з огляду на політичну й економічну ситуацію в Україні, на ці Ігри Україна вже витратила два мільйони гривень платників податків.

Кошти спрямували на участь у підготовці до виборів міст-господарів і функціонування офісу проєкту «Олімпійська надія-2022».

10. Нехтування представників державної влади громадською думкою щодо доцільності проведення Олімпійських ігор в Україні та, отже, відсутність із їхньої сторони заяв про проведення олімпійського референдуму у Львові – місті-господарі – щодо подання заявки й проведення ЗОІ. Ідею В. Януковича провести Олімпійські ігри в Україні суспільство сприйняло неоднозначно: від «специфічного донецького почуття гумору» до повного чиновницького «одобрямс». Так, цю ідею підтримали віцепрем'єр-міністр Б. Колесніков, міністр у справах сім'ї, молоді та спорту Р. Сафіулін, голова Держагентства з інвестицій та управління національними проєктами України В. Каськів, голова Івано-Франківської ОДА М. Вишиванюк, гендиректор гірськолижного курорту «Буковель» О. Шевченко, президент НОК України С. Бубка, біатлоністка О. Підгрушна, інші відомі спортсмени. Незважаючи на відсутність у державі спортивних об'єктів, на яких можна було б проводити міжнародні змагання найвищого рівня (наприклад катка під дахом для ковзанярського спорту, а столичний Палац спорту збудований ще в 1960 р.), і те, що етапи Кубка світу та чемпіонати світу із зимових видів спорту десятиліттями проводять в одних і тих самих містах Центральної Європи, Скандинавії та Північної Америки, представники Партії регіонів уперто проштовхували ідею підготовки до зимової Олімпіади. Не випадково виник жарт про те, що нехай Янукович організує Олімпійські ігри в себе – у колишній державній урядовій резиденції Межигір'я, адже там є вся необхідна літня інфраструктура: кілометри доріжок, спорткомплекс, боксерський ринг, тенісні корти, кінний, гольф- і яхт-клуби, тир, басейни.

Проти проведення Олімпіади висловилися представники політичної опозиції. Так, заступник Голови Верховної Ради, член ВО «Батьківщина» М. Томенко вважав, що ідея проведення Зимових ігор є неадекватною: «не можна будувати за державні кошти об'єкти для неіснуючих в Україні видів спорту», і знищить український зимовий спорт – «вкинути всі гроші в те, щоб розрити Карпати і побудувати спортивні об'єкти для видів спорту, яких в Україні немає ... це викинути бюджетні кошти в нікуди» [20]. Перший віцепрезидент НОК В. Бринзак стверджував, що «для України стати господарем Олімпіади-2022 нереально, навіть якщо буде побудована вся інфраструктура, тому що потрібен досвід проведення міжнародних змагань із зимових видів спорту, важлива підготовка суддів та підготовка спортсменів, а в Україні цього поки немає» [21]. Однак згодом він почав підтримувати ідею проведення Ігор.

По-друге, у країнах світу зі стійкими демократичними традиціями, які планують або подали заявку на проведення Олімпійських ігор, представники державної влади, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства ініціюють проведення референдуму з цього питання. Сьогодні це своєрідний цивілізаційний стандарт. Тому європейські країни-претенденти на організацію ЗОІ-2022 р. провели т. з. «олімпійські» референдуми. Ще до подання заявки на місцевих референдумах від Ігор відмовилися Санкт-Моріц (Швейцарія) та Мюнхен (ФРН). Після старту конкурсу проти Олімпіади проголосували мешканці польського Кракова. У шведському Стокгольмі мерія вирішила не проводити Ігри, а Осло не отримало на організацію змагань гарантій норвезького уряду. Отже, у більшості випадків результати таких референдумів були негативними щодо очікувань влади. Очевидно, представники влади в Україні не переконані в позитивних для себе результатах такого народного голосування, навіть не ризикували озвучувати ідею про це. Тільки Комуністична партія України (П. Симоненка) вимагала від влади провести референдум із «питання доцільності реалізації такого дороговартісного проєкту», адже, «ЄВРО-2012» – це найбільша в історії України афера, це чорна дірка, яка поглинає економіку країни» [22].

Попри різкі зміни в суспільно-політичній ситуації в нашій країні, наступний президент України П. Порошенко і прем'єр-міністр А. Яценюк заявили, що налаштовані поборотися за білу Олімпіаду-2026. Новий президент України В. Зеленський уже тричі – у липні, жовтні 2019 р. і в липні 2020 р. – озвучив ідею про проведення в Україні Олімпійських ігор. Зважаючи на те, що згідно з правилами МОК міста можуть подати заявку на проведення Олімпіади як мінімум за сім років до початку змагань, а президентський термін в Україні становить п'ять років, то ініціативи президентів України про проведення Олімпійських ігор свідчать про пошук ними підтримки електорату й готовність балотуватися на другий президентський термін. Отже, президенти України, а також їхні політичні партії охопили/контролювали б увесь олімпійський цикл, тобто підготовку та проведення Ігор.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ідея проведення в Україні Олімпійських ігор залишається актуальною для вітчизняних можновладців уже п'ятнадцять років поспіль. Четверо

президентів України – В. Ющенко, В. Янукович, П. Порошенко і В. Зеленський – у різний час висловлювали ідеї про ймовірне проведення Ігор. При цьому кожна наступна ініціатива глави держави про проведення Олімпіади щоразу критичніше сприймало населення, представники громадського суспільства, політичної опозиції, окремі спортсмени. В. Янукович у різних статусах – прем'єр-міністра й президента України – був ініціатором реалізації національного проєкту «Олімпійська надія-2022». За допомогою спорту – особистих захоплень, участі в церемоніях на офіційних спортивних заходах, виділення коштів на підготовку спортсменів і на проведення спортивних змагань, обіймання посади президента НОКУ – вдалося забезпечити позитивний імідж В. Януковича. Підтримка популярних видів спорту, підготовка й проведення масштабних міжнародних спортивних заходів в Україні перетворилися в успішні політичні та виборчі технології, тому в майбутньому нашу державу, імовірно, очікували б Олімпійські ігри «імені Януковича». Тут спрацювала низка чинників: внутрішньополітичні – особистісні (пп. 2, 5), партійно-програмні (пп. 1, 3), інституційні (пп. 6, 9, 10) та міжнародні (пп. 4, 7, 8).

Вважаю, що проведення Олімпійських ігор-2022 в Україні сприяло б закріпленню партійної диктатури Партії регіонів на чолі з Президентом України В. Януковичем та монополізації економіки країни цією політичною силою. Регіонали присвоїли собі підготовку й проведення «Євро-2012», Юнацького «Євробаскету» та інших масштабних міжнародних змагань, «приватизували» успіхи українських спортсменів. В. Янукович копіював російський проєкт В. Путіна щодо внутрішньополітичної й міжнародної політизації спорту. Підготовка до ЗОІ-2022 суттєво не покращила рівень життя українців, а «олімпійський» сценарій В. Януковича не зупинили навіть події Євромайдану 2013 р. Тому проведення зимових Олімпійських ігор 2022 р. у Львові розглядаємо як довготривалий партійно-політичний проєкт Партії регіонів із метою пошуку нею підтримки виборців для того, щоб збільшити шанси переобрати їхнього представника на наступний президентський термін.

На мою думку, у найближчій перспективі Україна не зможе провести Олімпіаду. Причини цього – нестабільна політична ситуація, перманентна економічна криза, швидка зміна урядів та урядовців, також свої корективи внесла пандемія коронавірусу. Найімовірніше, це буде спільна заявка з однією із сусідніх держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скаврон, Б. Втрачена Олімпіада. URL: <http://gk-press.if.ua/x3484/>.
2. Колесніков розколовся, що на Євро витратили в 5 разів більше, ніж отримали. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2012/07/4/6968029/>.
3. Зеленський витягнув на світ Божий ідею Януковича. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/07/16/7221065/>.
4. Британські ЗМІ про Сочі: біля Януковича ніхто не сів. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2014/02/140208_foreign_press_ko.
5. Червоненко, В. Путін, Янукович та Зеленський: як їх поєднують Олімпійські ігри. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53609364>.
6. «У мене є мрія»: Зеленський у ролі президента розповів про свою мрію. URL: <https://telekritika.ua/uk/news/v-mene-ie-mriya-zelenskii-v-rol-i-prezidenta-rasskazal-o-svoei-mechte-2/>.
7. Привітання Януковича не ввійшло до міжнародної телеверсії відкриття «Олімпіади-2014». URL: <https://detector.media/kritika/article/90231/2014-02-08-privitannya-yanukovicha-ne-vviishlo-do-mizhnarodnoi-televersii-vidkrittya-olimpiadi-2014/>.
8. Кириченко, С. На ті ж самі граблі або Навіщо Україні Олімпіада. URL: <https://cikavoinfo.com/novini-sportu/na-ti-zh-sami-grabli-abo-naviszo-ukraini-olimpiada.html>.
9. Черниш, І. В. Янукович: у спорті і в житті є моменти, коли потрібно навчитися тримати удар. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1252830-v-yanukovich-u-sport-i-v-zhitti-ye-momenti-koli-potribno-navchitisya-trimati-udar>.
10. Янукович открыл реконструированный Дворец спорта в Енакиево. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/122283.html>.
11. Янукович Виктор Федорович. Из программы кандидата. (1990). Енакиевский рабочий, 13 января.
12. Передвиборча програма Януковича. Повний текст. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/07/12/3001102/>.
13. Програма Партії регіонів. Сильні регіони – міцна держава! URL: <http://old.lvivrada.gov.ua/frakciyi/partija-regioniv/261-programa-partiji-regioniv>.
14. Передвиборна програма Партії регіонів. Затверджено рішенням XIV З'їзду ПР. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/peredviborna-programa-partiyi-regioniv/>.
15. Бубка: Ми готові розробляти проект заявки на Олімпіаду-2022. URL: <https://tsn.ua/prosport/bubka-mi-gotovi-rozroblyati-proekt-zayavki-na-olimpiadu-2022.html>.
16. Олімпіада-2022 обійдеться Україні у \$6 млрд. URL: https://ipress.ua/news/olimpiada2012_obiydetsya_ukraini_u_6_mlrld__kaskiv_9544.html.
17. Янукович попросив Медведєва допомогти з Олімпіадою в Карпатах. URL: <https://tsn.ua/prosport/yanukovich-poprosiv-medvedyeva-dopomogti-z-olimpiadoyu-v-karpatah.html>.
18. Україна може проводити Олімпійські ігри спільно з Польщею та Словаччиною, – Янукович. URL: https://ipress.ua/news/ukraina_mozhe_provodyty_olimpiyski_igry_spilno_z_polshcheyu_ta_slovachchynoyu__yanukovych_16073.html.
19. Україна збудує усі олімпійські об'єкти незалежно від того, чи отримає право на Олімпіаду-2022 – Янукович. URL: <https://vgolos.com.ua/news/ukrayina->

zbuduye-usi-olimpijski-ob-*rsquo*-yekty-nezalezhno-vid-togo-chy-otrymaye-pravo-na-olimpiadu-2022-ndash-yanukovych_56659.html.

20. Олімпіада-2022 вб'є український спорт. URL: <https://tsn.ua/prosport/olimpiada-2022-vb-ye-ukrayinskiy-sport.html>.

21. В Україні нереально провести Олімпіаду-2022. URL: <https://tsn.ua/prosport/ukrayina/ukrayina-ne-zmozhe-provesti-zimovu-olimpiadu-2022.html>.

22. Референдум – общепринятая европейская практика. URL: <http://www.kpu.ua/ru/62904/referendum-obshheprinyataya-evropejskaya-praktika>.

THE IDEA OF HOLDING THE 2022 OLYMPIC GAMES IN UKRAINE AS A PARTY-POLITICAL PROJECT OF THE PARTY OF REGIONS OF UKRAINE

Support of popular sports, preparation and holding of international sporting events in Ukraine is a successfully tested political and electoral technology. They were particularly actively used during their tenure in the highest public positions of V. Yanukovich, the leader of the Party of Regions (PR). The purpose of this study: to prove the hypothesis that the idea of holding the 2022 Winter Olympic Games in Ukraine is a party-political project of the party of power, namely, the Party of Regions and its leader – President of Ukraine V. Yanukovich. The project was designed to find the support of the electorate during V. Yanukovich's first presidential term and his likely run for a second term.

It was established that V. Yanukovich's personal admiration for sports, combining public and sports positions, attention to the problems of sports in the election programs of the Party of Regions, aimed to form his positive image as an official. It was traced that the successful holding of «Euro-2012» in Ukraine during the presidential cadence of V. Yanukovich was perceived by members of the Party of Regions as the beginning of preparations for the Olympic Games, and the mutual «exchange» of awards between V. Yanukovich and representatives of the NOC, the IOC became an important element of Ukraine's participation in the Olympic applicant campaign. V. Yanukovich personally initiated the idea to hold the 2022 Winter Olympics in Ukraine. It was revealed that this should have been facilitated by repeated reform of the central executive authorities responsible for the development of physical culture and sports. The author of the article argues that president V. Yanukovich's project to hold the Winter Olympics in Ukraine geopolitically had two directions – Russian and European. This is how it can be explained why V. Yanukovich – the only one of all presidents of Ukraine who has ever attended the opening ceremony of the Olympic Games – Sochi 2014. It was investigated that preparations for the upcoming Games had potentially high corruption risks, because the concentration of powers and financial flows exclusively in representatives of the Party of Regions gave rise to problems with

transparency of the use of public funds. Attention was paid to the fact that the idea of holding the Olympic Games in Ukraine remains relevant. Thus, President V. Zelensky has already announced the idea of holding the Olympics three times already – in July, October 2019 and in July 2020.

Key words: Presidents of Ukraine, Party of Regions, V. Yanukovich, Olympic Games 2022, Carpathians, NOC, S. Bubka, Presidents of the Russian Federation.

REFERENCES

1. Skavron, B. Vtrachena Olimpiada. URL: <http://gk-press.if.ua/x3484/>.
2. Kolesnikov rozkolovsia, shcho na Yevro vytratyly v 5 raziv bilshe, nizh otrymaly. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2012/07/4/6968029/>.
3. Zelenskyi vytyahnuv na svit Bozhyi ideiu Yanukovycha. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/07/16/7221065/>.
4. Brytanski ZMI pro Sochi: bilia Yanukovycha nikhto ne siv. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2014/02/140208_foreign_press_ko.
5. Chervonenko, V. Putin, Yanukovich ta Zelenskyi: yak yikh poiednuiut Olimpiiski ihry. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53609364>.
6. «U mene ye mriia»: Zelenskyi u roli prezydenta rozpoviv pro svoiu mriiu. URL: <https://telekritika.ua/uk/news/v-mene-ie-mriya-zelenskii-v-rolu-prezidenta-rasskazal-0-svoei-mechte-2/>.
7. Pryvitannia Yanukovycha ne vviishlo do mizhnarodnoi televersii vidkryttia «Olimpiady-2014». URL: <https://detector.media/kritika/article/90231/2014-02-08-pri-vitannia-yanukovicha-ne-vviishlo-do-mizhnarodnoi-televersii-vidkryttia-olimpiadi-2014/>.
8. Kyrychenko, S. Na ti zh sami hrabli abo Navishcho Ukraini Olimpiada. URL: <https://cikavoinfo.com/novini-sportu/na-ti-zh-sami-grabli-abo-navishcho-ukraini-olimpiada.html>.
9. Chernysh, I. V. Ianukovych: u sporti i v zhytti ye momenty, koly potribno navchytysia trymaty udar. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1252830-v-yanukovich-u-sportu-i-v-zhytti-ye-momenti-koli-potribno-navchytysia-trymati-udar>.
10. Janukovich otkryl rekonstruirovannyj Dvorec sporta v Enakievo. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/122283.html>.
11. Janukovich Viktor Fedorovich. Iz programmy kandidata. (1990). Enakievskij rabochij, 13 janvarja.
12. Peredvyborcha prohrama Yanukovycha. Povnyi tekst. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/07/12/3001102/>.
13. Prohrama Partii rehioniv. Sylni rehiony – mitsna derzhava! URL: <http://old.lvivrada.gov.ua/frakciyi/partija-regioniv/261-programa-partiji-regioniv>.
14. Peredvyborna prohrama Partii rehioniv. Zatverdzheno rishenniam XIV Z'izdu PR. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/peredviborna-programa-partiyi-regioniv/>.
15. Bubka: My hotovi rozroblaty proekt zaiavky na Olimpiadu-2022. URL: <https://tsn.ua/prosport/bubka-mi-gotovi-rozroblyati-proekt-zayavki-na-olimpiadu-2022.html>.
16. Olimpiada-2022 obiidsia Ukraini u \$6 mlrd. URL: https://ipress.ua/news/olimpiada2012_obiydetsia_ukraini_u_6_mlrd___kaskiv_9544.html.

17. Yanukovych poprosyv Miedvedieva dopomohty z Olimpiadoiu v Karpatakh. URL: <https://tsn.ua/prosport/yanukovich-poprosiv-medvedyeva-dopomogti-z-olimpiadoyu-v-karpatah.html>.

18. Ukraina mozhe provodyty Olimpiiski ihry spilno z Polshcheiu ta Slovachchynoiu, – Yanukovych. URL: https://ipress.ua/news/ukraina_mozhe_provodyty_olimpiyski_igry_spilno_z_polshcheyu_ta_slovachchynoyu__yanukovych_16073.html.

19. Ukraina zbuduie usi olimpiiski obiekty nezalezhno vid toho, chy otrymaie pravo na Olimpiadu-2022 – Yanukovych. URL: https://vgolos.com.ua/news/ukrayina-zbuduye-usi-olimpiyski-ob-ysky-vezlykty-nezalezhno-vid-togo-chy-otrymaie-pravo-na-olimpiadu-2022-ndash-yanukovych_56659.html.

20. Olimpiada-2022 vbie ukrainskyi sport. URL: <https://tsn.ua/prosport/olimpiada-2022-vb-ye-ukrayinskiy-sport.html>.

21. V Ukraini nerealno provesty Olimpiadu-2022. URL: <https://tsn.ua/prosport/ukrayina/ukrayina-ne-zmozhe-provesti-zimovu-olimpiadu-2022.html>.

22. Referendum – obshheprinjataja evropejskaja praktika. URL: <http://vzv.kpu.ua/ru/62904/referendum-obshheprinjataja-evropejskaja-praktika>.

Матеріал надійшов до редакції 14. 10. 2020 р.

УДК 35.072.2(477)

Валентин Малиновський,

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри соціального забезпечення та гуманітарних наук,

Луцький національний технічний університет,

ORCID ID: 0000-0003-2017-553X

valentyn.volyn@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-209-224

ДИЗАЙН ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ НА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В КОНТЕКСТІ НОВИХ ВИКЛИКІВ

Мета статті – теоретико-методологічне обґрунтування інституціональних та організаційно-правових засад формування нової моделі публічної влади на субрегіональному рівні в умовах децентралізації. Здійснено аналіз організаційно-правових засад функціонування наявної системи державних органів й органів місцевого самоврядування, котрі функціонують на районному рівні. Виокремлено основні недоліки моделі публічної адміністрації, констатовано її невідповідність не лише новому

територіальному устрою субрегіонального й базового рівнів, а й викликам, що постали перед нашою країною. Відзначено, що в нових політичних та економічних умовах у зв'язку з викликами, передусім, безпекового характеру, пов'язаних із реальною військовою агресією Російської Федерації проти України та іншими потенційними загрозами суверенітету, національній безпеці та територіальній цілісності, а також в умовах переходу фактично всіх функцій місцевого самоврядування на рівень територіальних громад, а отже, переходу об'єктів управління й бюджетних призначень на базовий рівень, функціонал публічної адміністрації субрегіонального рівня потребує суттєвої корекції. Відтак Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 р., покладена в основу децентралізаційної реформи, потребує суттєвого перегляду в частині організації публічної влади. Розкрито зарубіжні моделі публічної адміністрації субрегіонального рівня, зокрема Польщі, Франції, Німеччини. Зарубіжна практика та вітчизняний досвід дали підстави для висновку, що, зважаючи на нові виклики для України, має суттєво змінитися парадигма публічної адміністрації субрегіонального рівня, що передбачає перехід від самоврядної моделі району до адміністративної, за якої основною місією новоствореного району має стати реалізація державної політики на відповідній території субрегіону.

Ключові слова: субрегіональний рівень; район; децентралізація; публічна влада; публічна адміністрація.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У процесі реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади одним із найбільш дискусійних і складних виявилось питання субрегіонального рівня. Моделювання структури публічної влади на субрегіональному рівні найбільш дискусійне, порівняно з регіональним та базовим. Реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади та пов'язані з ним суттєві функціональні зміни на субрегіональному рівні адміністративно-територіального устрою (далі – АТУ) окреслили принципово нову роль району. Стало цілком очевидно, що наявна система публічного управління районом, закладена в Конституції України, не лише не відповідає сучасним вимогам щодо ефективності публічного управління, але і є затратною для суспільства. Тому логічно, що саме цей рівень територіальної організації влади потребував кардинальної трансформації двох її складників – просторової та адміністративної (управлінської). Якою має бути нова модель публічної адміністрації на

субрегіональному рівні? Ось центральне питання, що постало перед децентралізаторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання облаштування субрегіонального рівня України в контексті проведення територіальної реформи отримали широке висвітлення в науковій літературі. Зокрема, територіальну реорганізацію районного рівня досліджували Б. Данилишин, М. Долішній, Ю. Ганущак, І. Коліушко, В. Куйбіда, О. Кучабський, М. Олійник, М. Пітцик, А. Ткачук.

Загалом, підходи щодо реформування публічної адміністрації субрегіонального рівня можна систематизувати таким чином;

- 1) систему органів публічної влади залишити незмінною;
- 2) допускається несуттєве коригування районної ланки.
- 3) підтримується кардинальна трансформація наявної моделі публічної адміністрації.

Невирішена частина загальної проблеми. Аналіз наукової літератури дає підстави для висновку про те, що сьогодні в Україні не існує загальновизнаного підходу щодо нової моделі публічної адміністрації субрегіонального рівня.

Мета статті – окреслення оптимальної моделі публічної влади на субрегіональному рівні після утворення нових районів і в контексті нових політико-економічних викликів. Для досягнення поставленої мети заплановано виконати такі завдання: здійснити аналіз наявної моделі публічної влади після трансформації районного рівня; визначити нову місію району в новій системі організації публічної влади; систематизувати сучасні підходи до формування нової моделі публічної адміністрації субрегіонального рівня; запропонувати авторське розв'язання цієї проблеми.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовано такі теоретичні методи: аналіз і синтез, індукція та дедукція, моделювання, гіпотетичний, логічний методи, а також емпіричні, як-от: спостереження, порівняння.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Організація влади на субрегіональному рівні визначена Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. На районному рівні АТУ передбачено функціонування районних рад і їхніх виконавчих органів, районних державних адміністрацій (далі – РДА), територіальних органів центральних

органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ) [1]. Однак, зважаючи на суттєву зміну ролі й повноважень територіальних громад у системі публічного управління, до яких переходить більшість самоврядних повноважень, роль і місце району зазнали кардинальної корекції. Сталі підходи щодо місії району, а отже, організації органів публічної влади на цьому рівні, у нових суспільно-економічних умовах, очевидно, не відповідають новим викликам і змушують до їх перегляду. Просторова трансформація субрегіонального рівня завершилася 17 липня 2020 р. прийняттям історичної Постанови Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів», якою завершено реформування субрегіонального рівня АТУ України та відкрито шлях для проведення місцевих виборів 25 жовтня на новій територіальній основі. Цим документом ліквідовано 490 районів й утворено 136 нових районів [2]. Зазначимо, що саме така кількість повітів була обґрунтована автором у монографії (2010 р.) [3] і в докторській дисертації (2011 р.) [4]. Запропонований район – проміжний рівень між базовим та регіональним – створювався з дотриманням умов ефективного публічного управління й рекомендацій Європейського Союзу щодо рівня NUTS 3. Зазначимо, що в окремих випадках цього зробити не вдалося, зважаючи, що щільність населення України, котра є значно нижчою, ніж у Західній Європі, а також із суб'єктивних причин.

Однак трансформувати модель публічної влади на цьому рівні до місцевих виборів, на жаль, не вдалося. Чотири спроби внесення змін до Конституції України (дві – за часів П. Порошенка та дві – у період В. Зеленського) були невдалими. Отже, на районному рівні й надалі залишилася незмінна модель публічної влади в особі РДА та районних рад. Хоча з прийняттям Основного Закону місцеве самоврядування отримало конституційний статус, стало однією із засад конституційного ладу нашої держави, однак через відсутність власних виконавчих органів, представницький орган (районна рада) змушений делегувати здійснення виконавчо-розпорядчих функцій РДА з метою забезпечення інтересів населення відповідних територій. Узаконена практика делегованих повноважень дає можливість виконавчій владі тримати місцеве самоврядування під постійним контролем, адже саме від її рішень залежить розподіл місцевих ресурсів і наявності в регіоні інфраструктури. Фактично система публічної влади на районному рівні реалізується через систему політичного та економічного двовладдя. Ускладнює ситуацію відсутність ефективної системи стримувань і противаг між органами виконавчої влади (далі – ОВВ) й органами

місцевого самоврядування (далі – ОМС), що перманентно призводить до конфліктних ситуацій між ними.

Унаслідок цього на субрегіональному рівні публічне управління фактично здійснюється не ОМС, а РДА. Останні отримали надто широкі повноваження, наслідком чого є фактичне привласнення державою більшості за своєю природою самоврядних повноважень. Така владна модель свідчить про її суттєву невідповідність європейській сутності місцевого самоврядування, невід’ємною ознакою якої є наявність власної адміністрації, підпорядкованої та підзвітної обраним представницьким органам. З іншого боку, РДА й надалі залишаються носіями подвійної відповідальності (перед Президентом України та Урядом, а також перед місцевою територіальною громадою). При цьому в голів цих адміністрацій відсутні безпосередні правові механізми контролю за діяльністю ОМС, реального впливу на них, навіть у разі грубого порушення Конституції й законів України. Такий функціональний дуалізм РДА, коли під час прийняття управлінських рішень потрібно враховувати інтереси як держави, так і територіальних громад, значно ускладнює оптимальне виконання конституційно визначених повноважень.

Проекти змін до Конституції України в частині децентралізації влади якраз і були спрямовані на усунення зазначених недоліків та формування владної моделі субрегіонального рівня співвідносно системам публічної адміністрації країн ЄС.

Потрібно зазначити, що на цьому рівні функціонує значна кількість територіальних підрозділів міністерств й інших ЦОВВ, котрі створювалися, виходячи із секторальних і галузевих потреб, без узгодження з місцевими органами влади. Переважання принципу «галузевої доцільності» в процесі міжрайонної структуризації нерідко призводило до ігнорування місцевих потреб, географічних і логістичних особливостей, місцевих традицій. Окрім того, вертикальна субординація, а отже, орієнтованість на вищестоящі структури, ускладнювала координацію галузевої діяльності на районному рівні, не сприяла концентрації ресурсів для розвитку інфраструктури районних центрів, ускладнювала надання послуг населенню. Про такі недоліки ми неодноразово наголошували в наукових працях [5].

Які ж ризики становить така невідповідність нової просторової основи старій моделі публічної адміністрації? Зважаючи на зміщення переважної кількості муніципальних функцій на базовий рівень, а отже, переходу об’єктів управління й бюджетних призначень на цей рівень, потребує кардинального перегляду доцільність функціонування

в районів відповідного ОМС. Аналіз набутого за роки децентралізації досвіду функціонування об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), зокрема в районах, котрі повністю покриті ОТГ, показує, що ці новостворені ОТГ повною мірою справляються зі своїми завданнями, спроможні надавати якісні та своєчасні послуги населенню без будь-якої допомоги ззовні. Ураховуючи це, питання ролі й місця нового району в системі публічного управління викликало широку дискусію. У ході загальнонаціонального дискурсу, що тривав протягом 2019–2020 рр., більшість експертів, науковців, депутатів, представників місцевого самоврядування висловилися за доцільність скасування районних рад як зайвої ланки в системі муніципальної влади.

Окрім аргументації щодо відсутності самоврядних функцій на субрегіональному рівні, що перейшли на базовий рівень, домінувала думка щодо фінансово-економічних аспектів цієї проблеми. Адже утримувати депутатський корпус та апарат районних рад, що його обслуговує, в умовах економічної кризи, котра загострилася в умовах пандемії COVID-19, – зайве навантаження для й так проблемного бюджету. Власне, це підтверджував і досвід діяльності районних рад сьомого скликання. У районах, повністю покритих ОТГ, окрім функціоналу районних рад, зникли районні бюджети, що фактично паралізувало їхню роботу. У змінах до Бюджетного кодексу України склад доходів загального фонду районних бюджетів є доволі проблематичним у сенсі реальних доходів, що не знімає з порядку денного проблему утримання районних рад, обраних 25 жовтня 2020 р. [6].

Потребує суттєвої ревізії також роль місцевого ОВВ – РДА, яка з переходом об'єктів управління до відання ОТГ з утворенням на базовому рівні відповідних управлінських структур, утратила більшість своїх повноважень і функцій. На перехідний період ще залишаються окремі з них, зокрема соціальні, однак поступово вони мають також перейти до компетенції ОТГ.

У нових політичних та економічних умовах, у зв'язку з новими викликами, передусім безпекового характеру, пов'язаних із реальною військовою агресією Російської Федерації проти України та іншими потенційними загрозами національній безпеці та територіальній цілісності держави, функціонал публічної адміністрації субрегіонального рівня потребує суттєвої корекції. У Стратегії національної безпеки України зазначено: «Джерелом загроз незалежності України, її суверенітету і демократії залишається недостатня ефективність

державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики.

Спеціальні служби іноземних держав, насамперед Російської Федерації, продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу» [7].

Зазначена складова частина державної політики враховувалася під час формування нового субрегіонального рівня. Такий підхід кардинально відрізнявся від місії ліквідованих районів, адже, наприклад, головним завданням районної ради було «управління об'єктами спільної власності територіальних громад району». Зважаючи на нові виклики, вважаємо, що має суттєво змінитися парадигма органів публічної влади субрегіонального рівня, що передбачає перехід від самоврядної моделі до адміністративної, за якої основною місією новоствореного району повинна стати реалізація державної політики на відповідній території субрегіону. Для цього в адміністративному центрі новоствореного району мають бути розміщені відповідні територіальні підрозділи ЦОВВ, а також судові, військові, правоохоронні та безпекові державні органи. З урахуванням цієї місії саме центр в особі Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України, визначав конфігурацію нових районів, на відміну від добровільного механізму формування ОТГ, за якого вирішальним було волевиявлення територіальних громад.

Аналогом такої моделі можуть слугувати німецькі адміністративні райони (*bezirksregierungen*), що утворені у восьми землях (крім трьох міст-земель, відсутні в землях Бранденбург, Макленбург-Західна Померанія, Саар, Шлезвіг-Гольштейн, Тюрингія). Утворення адміністративних районів у Німеччині викликане необхідністю розвантаження регіонального рівня з виконання функцій державного управління. Зокрема, їхніми основними компетенційними сферами є такі: нагляд за діяльністю ОМС; апеляційний трибунал у процедурах адміністративного суду; громадська безпека; надання фінансової допомоги місцевому самоврядуванню; ліцензування окремих видів діяльності; планування територій і координація місцевого планування; управління персоналом підпорядкованих державних установ. Крім того, у більшості земель до повноважень адміністративних районів також віднесено здійснення функцій у сфері охорони здоров'я, поліції, шкільної освіти, спорту, охорони культурної спадщини, сільського господарства [8]. Адміністративний район підпорядковується земельному міністру внутріш-

ніх справ і земельному міністру, відповідальному за ту чи іншу галузь. За винятком Баварії, на цьому рівні відсутні ОМС.

Після того, як у червні 2016 р. у прокуратури скасували повноваження щодо загального нагляду за рішеннями ОМС, об'єктивно з'явилася нове завдання для влади нового району – забезпечення законності діяльності органів публічної влади, передусім муніципальних. Розрахунок на те, що невдовзі буде запроваджена інша система контролю, не виправдався. Як результат, Україна стала єдиною європейською країною, у якій відсутня система контролю за рішеннями ОМС. Зазначимо, що адміністративний нагляд за діяльністю ОМС передбачений ст. 8 Європейської хартії місцевого самоврядування [9]. У цьому контексті укажимо, що й прокурорський нагляд не був надто ефективним механізмом запобігання антидержавним й антиконституційним діям окремих представницьких ОМС східних та південних регіонів, що передували трагічним подіям 2014 р. На жаль, відповідних висновків не зроблено, система державних органів не змінилася, а тому й надалі не готова до цих викликів.

Із метою побудови оптимальної національної моделі публічної адміністрації субрегіонального рівня розглянемо зарубіжний досвід. При цьому зазначимо, що в Європі єдиної моделі публічної адміністрації, зокрема механізму адміністративного нагляду за діяльністю ОМС не існує. Для кожної з країн вона особлива, у тому числі й для організації контролю над рішеннями ОМС. Зважаючи на це, розглянемо дві моделі – французьку та польську, – які в основних параметрах уособлюють цю різноманітність.

За двохсотлітній період своєї історії французькі департаменти (аналогі наших районів) зазнали значної еволюції. Так, до 1982 р. виконавчу владу в департаментах реалізовували префекти, уведені законом 1800 р. Наполеоном Бонапартом. Відповідно до Закону «Про права і свободи комун, департаментів і регіонів» 1982 р. префекти почали здійснювати іншу функцію – представника держави в департаменті, а виконавча влада перейшла до голови генеральної ради (*le président du conseil général*), який очолює виконавчий орган – адміністрацію департаменту. Крім підготовки та виконання рішень генеральної ради, управління бюджетом і персоналом, її голова відповідальний за стан соціально-економічного розвитку департаменту, йому підпорядкована поліція.

Незважаючи на таку зміну функцій, префекти все ж залишаються потужними політичними фігурами, функції яких є похідними від функцій держави. Вони покликані забезпечувати необхідну рівновагу

між центральною державною владою й муніципальними органами. Префекти призначаються декретом президента Республіки, схваленим на засіданні Ради міністрів за поданням прем'єр-міністра та міністра внутрішніх справ, і безпосередньо підпорядковані уряду. Ці посадові особи є представниками Держави й кожного члена уряду, відповідальні за національні інтереси, адміністративний контроль та дотримання законів. Префект є керівником усіх Державних служб у департаменті, за винятком судових органів, оборони та освіти.

Обов'язками префекта є такі: забезпечення на території департаменту громадського порядку в муніципалітетах, на підприємствах. Для забезпечення підтримки порядку йому підпорядковуються служби внутрішньої безпеки (поліція в містах та жандармерія в сільській місцевості); гарантія прав і свобод громадян; регламентні обов'язки, що склались історично: додержання паспортного режиму, застосування правил щодо в'їзду та перебування іноземців, дозволи на придбання зброї, додержання правил дорожнього руху; організація виборів (національних, місцевих, європейських), референдумів; проведення рятувальних заходів у випадку надзвичайних ситуацій [10].

Одним з основних завдань префекта є здійснення адміністративного контролю на території департаменту. Наприкладі, якщо префект вважає, що рішення муніципального органу суперечить положенням закону, він пропонує цьому органу скасувати зазначене рішення, у разі відмови – звертається до адміністративного суду, який і приймає остаточне рішення. Тобто після 1982 р. контроль застосовується щодо законності рішень, а не їх доречності. Важливо зазначити, що згідно із законодавством низка найважливіших документів, що приймаються муніципалітетами, підлягають обов'язковій передачі префекту: рішення місцевих рад, рішення та постанови мерів, договори. Крім того, контроль із боку представника держави може застосовуватись і до рішень місцевих органів, що не підлягають обов'язковій передачі (поточне внутрішнє управління) [11]. Префект також наділений правом призупинення діяльності муніципальної ради або мера за спеціально визначеною процедурою. У випадках розв'язання фінансових проблем префект звертається не до адміністративного суду, а до регіональної рахункової палати.

У Польщі повіти відіграють важливу роль в організації публічного управління на відповідних територіях. Вони відповідальні за надання громадських послуг, яких не в змозі забезпечити самостійно низова ланка – гміна (за винятком міст на правах повіту). Фактично до

повноважень повіту відійшли функції, що раніше здійснювались ОВВ та іншими установами субрегіонального рівня, а їхня компетенція розпочинається там, де закінчується компетенція кожної конкретної гміни. Зокрема, до компетенцій повітової влади належать охорона громадського спокою та загальної безпеки, запобігання надзвичайним ситуаціям і протипожежна охорона, середня освіта (молодь віком понад 15 років), утримання загальних медичних закладів, культура, фізична культура й туризм, соціальне забезпечення, запобігання безробіттю та політика створення робочих місць, охорона довкілля, сільське й лісове господарство, будівництво та утримання доріг повітового значення, захист прав споживачів, здійснення геодезичних і картографічних робіт, видача паспортів і справи, пов'язані зі зміною громадянства [12]. При цьому суттєве зауваження: на рівні повіту вже немає органів державної влади, функціонують лише ОМС: представницький – рада повіту (від 20 до 60 радних); виконавчий – управління ради, очолюване старостою, якого обирає рада повіту.

Наглядові функції за діяльністю ОМС виконують прем'єр-міністр та воєвода, а з питань бюджету – регіональна рахункова палата. Представником Ради міністрів у воєводстві є воєвода, якого призначає уряд. Він має право скасовувати рішення ОМС. У випадках неодноразового порушення радами Конституції чи законів, за поданням прем'єр-міністра, Сейм може прийняти рішення про розпуск ради гміни. Крім того, прем'єр наділений правом запровадження «комісарського правління» терміном до двох років. При цьому польський експерт-практик із реформування місцевого самоврядування Я. Козловський зазначив: «Воєвода приймає близько 20 тис. актів на рік. Із них близько п'ятисот – це скасування рішень органів місцевого самоврядування, із яких лише орієнтовно 30–40 актів оскаржується в суді. Це незначний відсоток. Усі решта, чийі рішення відмінені, мають можливість швидко виправити помилку без юридичної тяганини. А ті органи місцевого самоврядування, які звернулися до суду, оскаржуючи акт воєводи, не можуть ухвалити нове рішення, доки справа перебуває в суді».

Зважаючи на сказане вище, можемо констатувати, що кожна держава формує свою оригінальну модель організації публічної влади субрегіонального рівня. У її основі – прагнення досягнення балансу державних і місцевих інтересів. Зарубіжна практика та власний досвід дають підстави зробити висновок: для України на нинішньому етапі розвитку найбільш доцільним є запровадження адміністративного району, основне призначення якого – реалізація

політики центрального уряду з виконанням функцій державного управління. Однак, якщо функції самоврядування суттєво скорочуються, то функція адміністративного контролю за актами органів і посадових осіб місцевого самоврядування набуває зростаючого значення, що передбачає функціонування відповідного державного органу на цьому рівні. Ураховуючи суттєве збільшення території районів, порівняно з нинішніми, обсяг контрольованих об'єктів й обсягів документообігу (незважаючи на суттєве зменшення числа територіальних громад, у районі їх кількість усе ж буде значною), потреба в такому органі є очевидною. Адже контрольно-наглядовий орган на регіональному рівні просто не справиться з такою кількістю об'єктів моніторингу. На думку автора, на рівні району необхідне функціонування органу державної влади з контрольними та координаційними функціями префекторального типу. Задля надання адміністративних послуг й інспекційних повноважень, моніторингу публічних фінансів, їх казначейського обслуговування, запобігання надзвичайним ситуаціям, боротьби зі злочинністю, координації внутрішньої політики на рівні району доцільне функціонування окремих територіальних органів міністерств та інших державних органів, а також судових органів й органів прокуратури.

Відтак на базі РДА треба сформувати префектури, трансформувавши їх із місцевих ОВВ загальної компетенції в органи, які б здійснювали:

а) контрольно-наглядові функції (адміністративний контроль) у межах відповідного району за дотриманням ОМС та їхніми посадовими особами Конституції й законів України;

б) координацію діяльності територіальних органів міністерств та інших ЦОВВ;

в) відповідальність за реалізацію державних програм на відповідній території.

Префект району має бути кар'єрним державним службовцем, який призначається та звільняється з посади за спеціальними процедурами Прем'єр-міністром, за погодженням із Президентом, але без погодження з керівництвом району. На посаду префекта повинні призначатися лише особи, які перебувають у кадровому резерві на цю посаду. Ця посадова особа має відповідати таким принципним умовам, що забезпечують уніфікованість реалізації державної політики на всій території країни: чіткий перелік повноважень, процедур, високий професійний рівень, політична нейтральність, універсальність, а також ротація кожні три

роки. В українських умовах задля забезпечення вимог неупередженості префектів, їх високого рівня підготовки, запобігання проявам корупції потрібно передбачити складну процедуру призначення, фахової підготовки та належного фінансово-матеріального забезпечення.

Районні префектури повинні реалізовувати контроль за відповідністю Конституції й законам України нормативно-правових актів, прийнятих сільськими, селищними, міськими радами та їхніми виконавчими органами. Префект протягом не більше ніж 15 робочих днів від дати надходження документів має виконати перевірку рішення відповідної ради або її виконавчого органу на відповідність Конституції й законам України та передати його на державну реєстрацію до органу юстиції в порядку, визначеному законом. У разі виявлення невідповідності такого рішення законодавству префект повідомляє про це відповідний ОМС і пропонує йому скасувати це рішення чи внести до нього відповідні зміни. У разі відмови ОМС посадовець оскаржує такий акт в адміністративному суді. Якщо протягом 30 днів після рішення суду щодо невідповідності рішення законодавству воно не буде приведене у відповідність, префект порушує питання про припинення діяльності відповідного ОМС перед Прем'єр-міністром чи про розпуск виконавчого органу перед відповідною радою громади. За поданням Прем'єр-міністра Верховна Рада України припиняє діяльність такого ОМС і призначає позачергові вибори.

В окремих, визначених законом випадках, коли вимагається невідкладне забезпечення життєдіяльності установ й організацій на відповідній території, Кабінет Міністрів України може покласти на префекта повноваження тимчасового адміністратора з виконанням окремих повноважень ОМС. Крім адміністративного контролю, префект у разі настання надзвичайних ситуацій реалізовує координацію діяльності відповідних державних органів й ОМС. Така модель публічного управління забезпечить субсидіарність публічної влади – базового принципу, на якому ґрунтується система територіальної організації влади, а також запобіжні механізми щодо проявів не лише антизаконної діяльності в муніципальній сфері, а й сепаратизму окремих територій.

Отже, досягнення децентралізації – суттєве посилення ролі муніципальної влади в системі публічної влади отримає відповідне врівноваження в особі міцних й ефективних державних інститутів не лише на центральному рівні, а й у всіх регіональних і субрегіональних адміністративно-територіальних одиницях. В іншому випадку вірогідним сценарієм може стати перехід до «нового феодалізму», за якого в кожному

місті та регіоні буде правити свій «князьок» із необмеженою владою, для котрого згуртованість нації і єдність держави – абсолютно чужі поняття. Поступово в нього з'явиться прагнення відокремитися або стати васалом зовнішнього правителя.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зважаючи на сказане вище, можемо констатувати, що кожна держава формує свою оригінальну модель організації публічної влади субрегіонального рівня. У її основі – прагнення досягнути балансу державних і місцевих інтересів. На основі досвіду функціонування органів публічної влади окремих європейських країн, а також вітчизняного досвіду можемо зробити висновок, що для України на нинішньому етапі розвитку найбільш доцільне запровадження адміністративного району, основним призначенням якого є реалізація політики центрального уряду з виконанням функцій державного управління. Такий підхід має певні переваги:

- а) оптимізує систему публічного управління на території області, району, територіальної громади, підвищить її ефективність;
- б) сприятиме досягнення балансу державних та місцевих інтересів;
- в) дасть можливість запровадити дієвий механізм протидії антидержавним, сепаратистським проявам;
- г) усуне двовладдя, що призводило до дублювання функцій і конкурентної боротьби між двома системами публічної влади (державною та муніципальною).

Подальші розвідки з цієї проблематики мають бути спрямовані на обґрунтування оптимальної структури територіальних органів ЦОВВ та інших державних органів, які мають функціонувати на субрегіональному рівні, а також організаційно-правовий статус префекторального органу з визначенням його функціоналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні/затв. розпорядженням Каб. Міністрів України від 01.04.2014. № 333-р. *Офіційний вісник України*, 2014 р., № 30, ст. 831.
2. Про утворення та ліквідацію районів/ затв. постановою Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807. *Голос України*, 18 лип., 2020, 8–10.
3. Малиновський, В. Я. (2010). Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації: монографія. Луцьк: РВВ ВНУ ім. Лесі Українки, 394–395.

4. Малиновський, В. Я. (2011). Концептуальні засади трансформації територіальної організації влади України: регіональний та місцевий рівні: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02/Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 328, 365–366.

5. Малиновський, В. Я. (2008). Сучасний стан і перспективи реформування публічної адміністрації в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 1, 15–22; Малиновський, В. Я. (2010). Субрегіональний рівень України: підходи до реформування. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2, 169–178; Малиновський, В. Я. (2014). Представництво держави на місцях: пошук оптимальної моделі. *Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення*: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 27 лист. 2014 р./за наук. ред. Т. М. Литвиненко, В. Я. Малиновського. Луцьк, 7–10.

6. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України від 17 вересня 2020 р. № 907-ІХ. *Голос України*, 2020, 13 жовт., с. 12.

7. Про Стратегію національної безпеки України: затв. рішенням Ради нац. безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Урядовий кур'єр*, 2020, 16 верес., с. 14.

8. Проміжний рівень управління в європейських державах: складність проти демократії?/за ред. Т. Ларссона, К. Нодмена, Ф. Петітвілля. Київ: К. І. С., 2003, 346 с.

9. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення 22.10.2020).

10. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи: монографія/за заг. ред. Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. Дніпропетровськ: Монолит, 2009, 38, с. 284.

11. Девемі, Ж-Ф. (2000). Місцеве управління у Франції. *Зб. наук. пр. УАДУ*: в 4 ч. Київ: УАДУ, 2, ч. II, 77–82, 81.

12. Польша твій діловий партнер: 2004/2005. Варшава: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 2004, 17.

DESIGN OF PUBLIC AUTHORITY AT THE SUBREGIONAL LEVEL IN THE CONTEXT OF NEW CHALLENGES

The purpose of the article is the theoretical and methodological substantiation of institutional and organizational and legal bases of formation of a new model of public power at the subregional level in the conditions of decentralization. The analysis of organizational and legal bases of functioning of the existing system of state bodies and local self-government bodies, which function at the district level, is carried out. The main shortcomings of the existing model of public administration are highlighted, its inconsistency is stated not only with the new territorial structure of the subregional and basic levels, but also with the challenges facing our country. It is stated that in the new political and economic conditions, in connection with the challenges, primarily of a security nature, related to the real military aggression of the Russian Federation against Ukraine and other potential

threats to sovereignty, national security and territorial integrity, as well as the transition of virtually all functions of local self-government to the level of territorial communities, and, accordingly, the transition of management facilities and budget allocations to the basic level, the functionality of public administration at the subregional level needs significant correction. In this regard, the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine in 2014, which is the basis of decentralization reform, needs to be significantly revised in terms of the organization of public power. Foreign models of public administration at the subregional level, in particular Poland, France and Germany, are considered. Foreign practice and domestic experience gave the author reason to conclude that, given the new challenges for Ukraine, the paradigm of public administration of the subregional level should change significantly, which involves the transition from self-governing model of the district to administrative in the relevant territory of the subregion.

Key words: subregional level, district, decentralization, public authority, public administration.

REFERENCES

1. Kontseptsiya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorialnoyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini: zatv. rozporядzhennyam Kab. Ministriv Ukrayiny vid 01.04.2014 r. № 333-r. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, 2014, 30, p. 831 (in Ukrainian).
2. Pro utvorennya ta likvidatsiyu rayoniv: zatv. postanovoyu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 17.07.2020, 807. *Holos Ukrayiny*, 18 lyp., 2020, 8–10 (in Ukrainian).
3. Malynovskyy, V. YA. (2010). Territorial organization of power of Ukraine: conceptual principles of transformation: monographia: monohrafiya. Lutsk: RVV VNU im. Lesi Ukrayinky, 394–395 (in Ukrainian).
4. Malynovskyy, V. YA. (2011). Conceptual bases of transformation of the territorial organization of the power of Ukraine: regional and local levels: dys. ... d-ra polit. nauk: 23.00.02/Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky. Lutsk, 328, 365–366 (in Ukrainian).
5. Malynovskyy, V. YA. (2008). Current state and prospects of public administration reform in Ukraine. *Visn. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny*, 1, 15–22; Malynovskyy, V. YA. (2010). Subregional level of Ukraine: approaches to reform. *Visn. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny*, 2, 169–178; Malynovskyy, V. YA. (2014). Representation of the state on the ground: the search for the optimal model. *Actual problems of public administration at the present stage of state formation: materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf.*, 27 lystop. 2014 r./za nauk. red. T. M. Lytvynenko, V. YA. Malynovskoho. Lutsk, 7–10 (in Ukrainian).
6. Pro vnesennya zmin do Byudzhetnoho kodeksu Ukrayiny vid 17 veresnya 2020 r. № 907-IX. *Holos Ukrayiny*, 2020, 13 zhovt, p. 12 (in Ukrainian).
7. Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: zatv. rishennyam Rady nats. bezpeky i oborony Ukrayiny vid 14.09.2020 r., 392/2020. *Uryadovyy kuryer*, 2020, 16 veres, p. 14. (in Ukrainian).

8. Promizhnyy riven upravlinnya v yevropeyskykh derzhavakh: skladnist proty demokratiyi?/za red. T. Larssona, K. Nodmena, F. Petitvillya. Kyiv: K. I. S., 2003, 346 p., p. 77 (in Ukrainian).

9. Yevropeyska khartiya mistsevoho samovryaduvannya vid 15.10.1985 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (data zvernennya 22.10.2020) (in Ukrainian).

10. Administrative reform in Ukraine: current status, problems and prospects: monohrafiya/za zah. red. N. R. Nyzhnyk, N. T. Honcharuk. Dnipropetrovsk: Monolyt, 2009, 284 (in Ukrainian).

11. Devemi, ZH-F. (2000). Local government in France. *Zb. nauk. pr. UADU*: v 4 ch. Kyiv: UADU, 2, II, 77–82, 81 (in Ukrainian).

12. Polshcha tviy dilovyy partner: 2004/2005. Varshava: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 2004, p.17 (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 08.12.2020 р.

УДК 94(477:438)"185/191":271.4

Іван Рудянин,

кандидат історичних, доцент кафедри

історії України та археології,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0002-9536-4506

Rudyandin.Ivan@vnu.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-224-244

**ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН КРИЗЬ
ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛИЦЬКОГО
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТ.**

Разом із проголошенням незалежності в нашій державі розпочався процес відродження національного та релігійного життя. На сьогодні церква продовжує посилювати свою роль як повноцінної інституції громадянського суспільства. Будучи за Конституцією відокремленою від держави, вона не відокремлюється від людської спільноти, а навпаки – тісно взаємодіє з нею, бажаючи надати їй духовну підтримку, покращити моральний стан, провадить активну благодійницьку, культурно-просвітницьку та соціальну роботу.

Яскравим прикладом цих відносин є партнерство й конструктивна співпраця в інтересах розвитку українського суспільства. Це зумовлено не лише утвердженням демократичних засад у житті Української держави, а й поверненням нашого народу до традиційних духовних цінностей, глибокими історичними традиціями, які сьогодні намагаються відродити громада, держава й церква.

Зважаючи на активну інтеграцію України в Європейське Співтовариство, важливе значення мають наукові дослідження, які висвітлюють історичний контекст участі греко-католицького духовенства в державотворчих процесах.

У цьому контексті йдеться про політичну площину україно-польських взаємин другої половини XIX – початку XX ст., участі в них галицького греко-католицького духовенства. Ретроспектива україно-польських стосунків та участь у цих процесах греко-католицької церкви сьогодні посідає важливе місце в історичній науці, адже Україна та Польща впродовж свого існування завжди були поруч не лише як сусіди, але і як країни, які мають спільне минуле та перебувають, хоча й на різних фазах, у стадії розбудови національних держав. До того ж на сучасному етапі Польща активно та всебічно допомагає Україні боронити її територіальну цілісність.

Незважаючи на те, в історії україно-польських стосунків присутня чимала кількість драматичних епізодів і суперечливих моментів, потреба всебічно, за допомогою залучення нових джерел та підходів досліджувати ці питання, залишається актуальною.

Про подібні моменти наголосив і Президент України Володимир Зеленський під час пресконференції у Варшаві в серпні 2019 р.

«Радий, що у наших відносинах немає жодних питань, які ми не змогли б вирішити шляхом діалогу та порозуміння. Чудово усвідомлюємо, що напружені відносини України та Польщі стали б для наших недругів прекрасним подарунком, а отже, ми не повинні цього робити. Ми домовились оновити й перезавантажити двосторонню робочу групу, що працюватиме під патронатом обох президентів для того, щоб усі темні плями минулого не завадили нашим народам будувати спільне світле майбутнє», – сказав Володимир Зеленський.

Основними методологічними засадами в процесі дослідження та висвітлення проблеми стали принципи історизму та об'єктивності. Аналіз українсько-польських відносин у контексті політичної діяльності галицького греко-католицького духовенства зумовив застосування різних методів історичного пізнання. Так, метод історичного аналізу і синтезу під час вивчення цієї теми дав змогу з'ясувати окремі складники й, об'єднавши в систему отриману інформацію, розкрити її в цілому. Метод емпіричного аналізу дав можливість використати характеристики конкретних

історичних фактів для обґрунтування певних висновків і суджень. Застосування соціологічного методу зумовило логічну побудову викладу та впорядкування фактичного матеріалу. Крім того, він допоміг врахувати погляди різних політичних сил та окремих представників духовенства на питання українсько-польських відносин.

Висновки, зроблені в ході дослідження, засвідчили, що галицьке греко-католицьке духовенство взяло активну участь у роботі австрійського парламенту та галицького сейму. Також представники духовенства проявили активну позицію в плані захисту прав і збереження самоідентичності українського населення Галичини в контексті польсько-українського політичного протистояння.

Ключові слова: *греко-католицька церква, духовенство, україно-польські взаємини, парламент, галицький сейм, австрійський Рейхсрат, А. Шептицький.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У середині XIX ст. галицьке греко-католицьке духовенство значно активізує свої зусилля на політичному поприщі. Високий авторитет та підтримка українського населення Східної Галичини створили необхідні передумови для політичного лідерства. Будучи активними членами австрійського парламенту та Галицького сейму, представники духовенства активно боролися за збереження національної та культурної самоідентичності українців, котрі проживали на теренах Австро-Угорської імперії. Важливим аспектом у дослідженні політичної діяльності греко-католицького духовенства в зазначений період є міжнаціональні стосунки між українцями й поляками.

Аналіз дослідження із цієї проблеми. Питання, які розкривають сутність процесів політичної діяльності галицького греко-католицького духовенства та українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XX ст., посідають чільне місце в наукових дослідженнях. Серед них потрібно відзначити роботи Лехнюка Р., Киричука Ю., Панфілової Т., Ілина Р., Кобряка Д., Кліша А. та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Також відзначимо колективну монографію «Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku (Міфи і стереотипи в історії Польщі та України в XIX і XX столітті)» авторства українських і польських істориків, соціологів, культурологів та філософів. У ній проаналізовано роль міфів і стереотипів щодо минулого у свідомості українського й польського народів у період формування національної

самосвідомості в ХІХ і ХХ ст. Прослідковано вплив історичних теорій та схем на конструювання національної самосвідомості українців і поляків [6].

Мета статті – на прикладі політичної діяльності галицького греко-католицького духовенства в австрійському парламенті та Галицькому сеймі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. простежити розвиток українсько-польських відносин.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цісарський патент від 15 березня 1848 р. передбачав скликання парламенту. Головна руська рада вирішила використати парламентську трибуну для боротьби за національні права галицьких українців. У травні 1848 р. на одному з її засідань розглянуто питання про майбутні парламентські вибори та у зв'язку з цим ухвалено відозву до населення, у якій закликали обирати до парламенту «только такихъ людей, що вашей справъ щире спрыяють» [8, арк. 1–4].

У червні 1848 р. відбулися вибори до австрійського Рейхсрату, а 10 липня він розпочав свою роботу. Варте уваги також те, що з 383 депутатів (послів, як їх тоді називали) Галичину представляли 96, із них 39 українців. Серед українських депутатів було 27 селян, вісім священників і чотири представники світської інтелігенції. Із представників греко-католицького духовенства послами до парламенту обрано о. Кирила Блонського, священника із Яблонова, о. Михайла Гнидковського, священника з Войнилова, о. Михайла Ганкевича, священника з Радехова, Григорія Яхимовича, єпископа з Перемишля, о. Григорія Левицького, священника із Золочева, о. Івана Ломницького, священника з Турки, о. Костянтина Посацького, дяка з Рожнятова, та о. Григорія Шашкевича, священника з Монастирська [9].

Уже на початку діяльності парламенту створено конституційну комісію, до якої увійшло по три представники з кожного краю. Із Галичини були єпископ Григорій Яхимович та польські послы Ф. Смолька й Ф. Земляковський.

Головною метою Української парламентської репрезентації, що опиралася на підтримку Головної руської ради, стало розмежування території Галичини на Східну (українську) та Західну (польську). Проте наради конституційної комісії бажаного для української репрезентації результату не дали. 7 березня 1849 р. цісар підписав маніфест про розпуск парламенту – й українське питання відкладено на невизначений термін.

26 квітня 1861 р. Галицький сейм обрав депутатів до австрійського парламенту. На цих виборах від української сторони мандати отримали лише 12 осіб [10, с. 200]. Із представників греко-католицького духовенства до Рейхсрату потрапили єпископ С. Литвинович, священники А. Могильницький, І. Гушалевич, С. Качала, М. Куземський, Л. Полевий, А. Юзичинський.

Представники духовенства брали активну участь у роботі парламенту, намагаючись відстояти інтереси українців і в національно-культурній, і в політичній сферах. Основне завдання діяльності українських парламентарів чітко сформулював у своєму виступі о. А. Могильницький (27 червня 1861 р.). Він, зокрема, зазначив, що є русином і належить до народу, який у Галичині нараховує три мільйони осіб. Обґрунтувавши історичну та мовну самобутність українців, А. Могильницький указав, що основним гаслом українських послів буде домагатися того, «щоб у вільній Австрії наш народ, як самостійний, мав рівні права поміж інших слов'янських народів» [11, с. 84].

У 1873 р. в Австрійській імперії прийнято новий закон про вибори, який передбачав пряме обрання депутатів при збереженні куріального принципу. Під час виборів 1873 р. від українців Східної Галичини до парламенту потрапило 15 депутатів. Цього разу Українську парламентську репрезентацію також представляло переважно греко-католицьке духовенство, яке вибороло 11 мандатів із 15. Цей факт може свідчити про його високий авторитет та велику довіру з боку населення. У парламенті цього скликання греко-католицьке духовенство представляли І. Галька, О. Заклинський, С. Качала, Й. Красицький, Г. Крижанівський, І. Наумович, І. Озаркевич, Т. Павликів, А. Петрушевич, Я. Шведзицький та А. Юзичинський [11, с. 135]. Куріальна система виборів та протидія з боку пропольської адміністрації в Східній Галичині зумовили незначне представництво українців в австрійському парламенті з 1879-го по 1907 р. Так, під час парламентських виборів 1879 р. українці отримали лише чотири мандати, у 1885 р. – також чотири, по вісім мандатів – у 1891 і 1897 рр. [10, с. 200].

Потрібно відзначити, що наприкінці XIX ст. греко-католицьке духовенство вливається до складу політичних організацій, щоб активізувати роботу під час виборів і забезпечити ширше представництво в австрійському парламенті. Так, 14 жовтня 1896 р. з ініціативи світської та духовної інтелігенції створюється нова політична організація під назвою Католицький русько-народний союз (КРНС) [12, с. 25].

Установчі збори Союзу відбулись у приміщенні Львівської ратуші. На цьому засіданні обрано керівний комітет організації, до складу якого увійшли о. І. Чапельський, о. Б. Пюрко, В. Левицький та В. Коцовський. Покровителем Союзу був митрополит С. Сембратович. Програмні завдання партії ґрунтувалися на визнанні австрійського уряду й місцевої адміністрації, передбачали низку реформ у дусі папських соціальних енциклік. КРНС відповідно до ідеології західноєвропейського католицького клерикалізму досить гостро критикував соціалізм, виступав на захист тодішнього ладу. У результаті виборів представники від Союзу отримали шість із дев'яти виборчих мандатів [13, с. 30]. Видавництва союзу випускали чимало літератури просвітницького характеру.

Українські депутати під проводом о. К. Мандичевського створили в парламенті «Руський клуб», до складу якого увійшли о. І. Гробельський, М. Каратницький, К. Охримович та А. Вахнянин. Згодом разом із чехами, словенцями й хорватами вони створили «Слов'янський християнсько-національний клуб» (СХНК), який складався з 36 членів. Це була своєрідна коаліція, діяльність якої спрямовувалася на забезпечення рівноправності всіх слов'янських народів у складі імперії на основі християнської моралі [11, с. 294].

Українські політики, у тому числі й представники духовенства, розуміли, що, маючи невелике представництво в парламенті, вони не можуть активно впливати на політичну ситуацію ні в державі загалом, ні в Галичині. Тому на початку ХХ ст. вони долучилися до боротьби за проведення виборчої реформи, яка б відмінила куріальну систему й гарантувала загальне та пряме виборче право. Ідею реформи підтримало вище духовенство, зокрема митрополит А. Шептицький, який 22 січня 1907 р. очолив українську делегацію до цісаря Франца-Йосифа і поставив перед ним питання про зміну виборчого законодавства. На підтримку вимог делегації 2 лютого у Львові відбулося 50-тисячне народне віче, що засвідчило пошвавлення політичної активності галицьких українців [14, с. 200]. У результаті виборів 1907 р. українці Східної Галичини вибороли 27 мандатів до парламенту. Серед них було четверо греко-католицьких священників: о. Т. Войнаровський, о. С. Онишкевич, о. Й. Фолис та о. В. Давидяк. Троє перших балотувалися від національно-демократичної партії, останній – від русофільської. З одного боку, це свідчить про політичну активність духовенства, а з іншого – про те, що політики намагалися залучити до своїх лав священників, які мали високий авторитет у громадах і цим самим здобували народну підтримку для своїх політичних сил.

УГКЦ та її духовенство намагалися відстоювати інтереси українців Галичини і в крайовому Галицькому сеймі, скликаному на підставі цісарського диплома від 20 жовтня 1860 р. і лютневого 1861 р. патента. Відповідно до установчих документів сейм мав складатися зі 150 осіб: дев'ять послів (так звані вірилісти) отримували мандати автоматично й 141 обирався по чотирьох куріях. До вірилістів уходив митрополит УГКЦ та єпископи, що автоматично давало їм можливість упливати на роботу крайового сейму, особливо на діяльність української фракції. У компетенції сейму – вирішення справ громадського та церковно-релігійного життя, питань, пов'язаних з організацією шкільництва та мовною політикою в навчальних закладах, веденням комунального господарства, формуванням місцевого бюджету тощо. Сейм також мав право законодавчої ініціативи, хоча остаточні рішення ухвалювалися у Відні. Безпосередньо перед виборами до сейму о. Г. Яхимович, котрий вступив на посаду митрополита, видав послання до народу, у якому ще раз наголосив на правах, що їх надавала нова конституція: «Настає вирішальний для нас час, – зазначив він, чи постигне нас та вічно пагубна пора, аби о нас без нас радили і становили інші, – чи на матірній землі прадідів наших перемаже голос більш, як двохмільйонного народу нашого й упомниться про отвічні свої права: тобто твої руки, возлюблений, Народе рускій... Маєш нині у своїх руках право, якого не мав ти всі століття, право ставати в цілій силі твоїй, через власних вибраних заступників на Сеймі краєвому радитись із другими і постановляти в справах своїх і потребах...» [15, с. 24].

Галицьке греко-католицьке духовенство взяло активну участь у виборах до Галицького сейму. Про це можуть свідчити часті звинувачення з боку польських політиків у використанні духовенством церкви для виборчої агітації. Так, під час першої сесії сейму польський посол Ф. Земляковський у своєму виступі зазначив: «... найсвятіші речі використано з низькою світською метою; з дому божого зроблено арену передвиборчої боротьби, з вітваря – сцену для відігрівання комедії, а амвон, із якого мало б падати слово спокути, перетворено в трибуну для пропаганди найзгубніших комуністичних засад» [16, с. 32]

У результаті виборів до першого крайового сейму серед 150 послів 50 місць отримали галицькі українці: владики – три; священники нижчого сану – 22; представники інших станів – 25 [17, арк. 22]. Отже, із 50 послів половину становили представники галицького греко-католицького духовенства. Крім митрополита Г. Яхимовича та єпископів

Т. Полянського і С. Литвиновича, які потрапили до сейму як вірилісти, сеймові мандати отримали о. М. Куземський, о. М. Малиновський, о. М. Устиянович, о. Й. Лозинський, о. Л. Терещаківський, о. І. Гушалевич та інші [11, с. 84]. Це свідчило про високу довіру до священнослужителів із боку галицьких українців.

Українські послы в Галицькому сеймі створили свою фракцію – «Руський клуб». Спочатку він не мав постійного керівництва, але зазвичай його роботою керував митрополит або хтось із єпископів. Уперше українська фракція обрала керівний склад у 1870 р. Її головою став крилошанин о. Й. Кульчицький. Відкриття першої сесії Галицького крайового сейму відбулося 3(15) квітня 1861 р. Місцем роботи сейму обрано приміщення міського театру у Львові. Його роботою керували маршалок і віце-маршалок, призначені імператором із числа послів. Першим маршалком став князь Лев Сапіга, а віце-маршалком призначено греко-католицького митрополита Спиридона Литвиновича (згодом цю посаду також зазвичай обіймали греко-католицькі єпископи або митрополити). На першому засіданні священник о. Г. Гинилевич перший виголосив промову українською мовою та вніс пропозицію, щоб, з огляду на те, що в Галичині живуть два народи, для дебатів вибирати тих послів, котрі володіють обома мовами, таким чином наголосивши на рівноправності сторін. На другому засіданні, 16 квітня, одноголосно ухвалено пропозицію від української сторони про складання сеймового протоколу обома мовами, а згодом прийнято рішення про переклад віце-маршалком С. Литвиновичем виступів маршалка українською мовою [18, с. 45–49].

Окрім мовного питання, під час першої сесії сейму розглянуто низку соціальних питань, пов'язаних зі становищем селянства. Перебуваючи безпосередньо в селянській масі. Знаючи найболючіші проблеми своїх виборців, українські депутати від духовенства активно виступили на захист селян від свавілля поміщиків. У своїх промовах о. А. Могильницький, о. Ю. Лаврівський, о. Т. Павликів, о. М. Устиянович та інші, указуючи на те, що пани зосередили у своїх руках найкращі поля, відібрали у громад луки та пасовища, вимагали законодавчого врегулювання низки проблем, пов'язаних із землекористуванням, зокрема сервітутного права. Їхня позиція була настільки аргументована, що польські депутати підтримали їх, а посол Ф. Земляковський запропонував усі суперечки між селянськими громадами та поміщиками вирішувати за допомогою спеціальних судів. Цю пропозицію схвалено

одноголосно, але до ухвалення відповідного закону справа так і не дійшла [19, с. 298–320].

Друга сесія (12–31 січня 1863 р.) Галицького сейму припинила роботу достроково, у зв'язку з повстанням поляків у Російській імперії, тому основне навантаження перенесли на третю сесію (23.XI.1865 р.–28. IV.1866 р.), у ході якої відбулося 80 засідань. На початку сесії розглянуто проєкт регламенту. У черговий раз гостру полеміку викликало мовне питання. Польські послы внесли подання, згідно з яким регламент мав затвердити польську мову як ділову мову сейму. Від української фракції з протестом виступили о. Т. Павликів, о. Г. Гинилевич, о. Я. Шведицький, о. Й. Лозинський. Дебати тривали до кінця квітня 1866 р. У кінцевому результаті українським послам удалося відстояти офіційний статус рідної мови в крайовому сеймі [16, с. 93]. Серед важливих політичних проблем, які обговорювалися на цій сесії, головним було питання, яке ще з 1848 р. стало основним гаслом українських політиків краю – адміністративний поділ Галичини на польську (західну) і українську (східну). Відповідне подання до сейму надійшло від австрійського урядового комісара 16 грудня 1865 р. Для розгляду цього питання запропоновано створити спеціальну комісію, до складу якої мали увійти лише представники від польської фракції. Руська фракція в особі о. Т. Павликіва заявила, що не голосуватиме за цю комісію, і на знак протесту 37 українських послів покинули зал засідань [16, с. 96]. На обговорення сейму проєкт поділу Галичини винесено у квітні 1866 р., але він був відхилений польською більшістю.

Напередодні наступних виборів до крайового сейму відбулися суттєві зміни в політиці Відня щодо Галичини. Так, якщо від 1848 р. до середини 1860-х рр. австрійська влада в обмін на лояльність українських політиків і на протигагу польському національному рухові декларувала певні поступки на користь українців, то надалі вона схилилася до компромісу з поляками. Річ у тім, що після поразки польського повстання 1863 р. в Росії польські політики пішли на зближення з Віднем. У грудні 1866 р. вони написали звернення до цісаря, у якому запевнили у вірнопідданстві австрійському престолу. У відповідь на це Габсбурги мали піти на поступки полякам. Це спровокувало загострення українсько-польського протистояння в Галичині, що позначилося під час виборів до Галицького сейму, наклало відбиток на його роботу під час другої каденції.

Під час виборів до сейму польські політики та адміністрація всіма засобами намагалися нейтралізувати українських кандидатів, особливо

греко-католицьких священників – основних опонентів польських депутатів. Як наслідок, чисельність духовенства в українській фракції Галицького сейму під час каденції 1867–1869 рр. зменшилась удвічі. Із-поміж греко-католицьких священників сеймові мандати на цей раз вибороли о. С. Литвинович, о. Т. Полянський, о. Й. Делькевич, о. І. Гушалевич, о. І. Озаркевич, о. Т. Павликів, о. А. Петрушевич, о. І. Дзерович та ін. [16, с. 100].

Перша сесія, яка розпочалася 18 лютого 1867 р., практично увесь час роботи використала на підтвердження повноважень депутатів. Під час другої сесії (22 серпня – 10 жовтня 1868 р.) основні дебати розгорнулися навколо питання про мови в судах й адміністрації Галичини. Для розгляду першого питання створено спеціальну комісію, яку очолив греко-католицький священник А. Петрушевич. Оскільки, крім нього, українців у комісії не було, то її проєкт ігнорував українську мову в адміністративних та судових установах. На захист української мови в дебатах активно виступили о. А. Петрушевич і о. І. Гушалевич, завдяки чому сейм усе-таки прийняв низку ухвал на користь українців. Загалом перші дві сесії другої каденції Галицького сейму засвідчили поглиблення протистояння між польськими й українськими політиками. Предметом обговорення на третій сесії стала ідея польсько-українського порозуміння. Її ініціював депутат української фракції, юрист за фахом, Ю. Лаврівський, який 15 вересня 1869 р. був призначений віце-маршалком сейму.

27 вересня він вніс на розгляд депутатів відповідне подання, суть якого резюмував у своєму виступі так: «Ми залишаємо давню політику й вступаємо на нову дорогу. Не домагаємося поділу Галичини, але признаємо наш край за спільний, а в ньому на спільній підставі хочемо далі працювати разом. Бажаємо двох речей. Однією є рівноправність, аби ви нас не полонізували, а другою, аби ви нас не деморалізували» [11, с. 120]. Цей проєкт увійшов в історію як «угодова акція Ю. Лаврівського». Його підписали 30 послів «Руського клубу», у тому числі й представники духовенства: І. Дзерович, Т. Павликів, М. Малиновський, І. Гушалевич, А. Петрушевич та ін.

Польська сеймова більшість схвально зустріла цю ініціативу, підтримала проєкт і відправила його на розгляд до спеціальної комісії. Справа практично загубилася в цій комісії і сейм не прийняв жодної ухвали щодо практичної реалізації пропозицій української фракції.

З ініціативи греко-католицького духовенства створено Руську раду, яку її засновники вважали першою партією українців Галичини. Перше

загальне засідання Ради відбулося 7 вересня 1870 р. Один із засновників Ради, священник о. Т. Павликів у своєму виступі, підсумувавши наслідки минулих подій від 1848 р., окреслив основні програмні засади діяльності організації. У програмі зазначено: «Єдиним нашим бажанням є в родині народів Австрії зайняти на законній основі таке політичне становище, яке б нам, русинам, дало можливість розвивати наші права і свободи, зберігати їхню цілісність, мати право голосу при вирішенні державних питань» [20, с. 1].

У 1871 р. товариство остаточно виробило свою програму, затвердило статут. Статут Руської ради підписали дев'ять її засновників, серед яких були греко-католицькі священники Й. Кульчицький, М. Малиновський, Т. Павликів, А. Петрушевич, І. Гушалевич та Г. Крижановський [21, с. 135]. Для організації виборчого процесу при Руській раді створено спеціальний орган – Центральний комітет передвиборчий, який розгорнув активну передвиборчу агітацію. Оскільки значна частина кандидатів, які балотувалися до Галицького сейму, були священниками, то агітація проводилася в церквах до або після служби. Під час виборів українці здобули досить численне представництво в сеймі – близько 24 %. «Руський клуб» під час цієї каденції (1870–1876 рр.) більше ніж на 50 % складався із духовенства.

Для продуктивнішої роботи української фракції прийнято рішення про створення в ній спеціальних комітетів, які б дублювали сеймові комісії. До складу цих комітетів залучено багато представників духовенства. Так, у комітеті з подання петицій працювали о. К. Мандичевський та о. П. Яворський, у пропінаційному – о. І. Галька й І. Пелех. Крім того, по кожній проблемі, що виносилася на розгляд сейму, із «Руського клубу» призначалися референти, серед яких також було багато священників [22, арк. 30] Як референти, вони продемонстрували обізнаність не лише в церковно-релігійних, а й у політичних та соціально-економічних питаннях. Зважаючи на те, що польська більшість сейму блокувала діяльність української фракції, Руська рада вирішила апелювати до Палати послів і Палати панів державної Ради у Відні. 21 березня 1871 р. вона підготувала відповідну петицію, у якій вимагала захисту галицьких українців від суспільно-політичного гніту та гегемонії поляків. Для цього Рада вимагала перегляду конституції 1861 р. і гарантій рівноправності поляків та українців, зміни виборчого законодавства й запровадження прямих виборів, прийняття державного закону про національність [23, с. 9–15]. Однак австрійська влада проігнорувала ці вимоги, що стало ще одним поштовхом для Руської

ради в бік москвофільства. Майже на кожному засіданні сейму виступав о. Т. Павликів, за оцінками сучасників, один із найактивніших та найздібніших українських парламентарів не лише в Галицькому сеймі, а й у Віденському рейхсраті. Він неодноразово піднімав питання про українізацію греко-католицької початкової школи у Львові, саме з його подання ухвалено рішення про українізацію Академічної гімназії [23, с. 151].

Починаючи з четвертої каденції, українське представництво в Галицькому крайовому сеймі значно зменшується, проте частка духовенства в ньому й надалі залишається значною. На вибори, що розпочалися восени 1876 р., Руська рада висувала 52 кандидатури, але здобула лише 15 мандатів. У 1877–1882 рр. послами Галицького сейму були митрополит Й. Сембратович, єпископ І. Ступницький, священники С. Качала, Й. Красицький, М. Коржинський, К. Мандичевський, П. Мандичевський, О. Радикевич, П. Ясеницький.

Перебуваючи в меншості, українська фракція не мала можливості впливати на сеймову політику, тому їй відведено роль опозиції. Проте окремі українські послы, беручи участь у дебатах, намагалися звернути увагу на проблеми української спільноти Галичини. Серед найактивніших членів «Руського клубу» в сеймі цього скликання слід відзначити о. С. Качалу, о. Й. Красицького, о. П. Ясеницького. Зокрема, С. Качала, апелюючи до історичних фактів, відстоював рівноправність українців й поляків та закликав польських політиків до порозуміння. Свою позицію він обґрунтував у праці «Розправа про польсько-українські взаємини», яка вийшла польською мовою в 1879 р. [24, с. 1–30]. П. Ясеницький та Й. Красицький зробили низку пропозицій під час обговорення питань соціально-економічного характеру, узяли участь в обговоренні змін щодо пропінаційного законодавства [11, с. 157]. Однак загалом робота сейму проходила під диктат польської більшості.

Напередодні наступних виборів до сейму в середовищі галицького греко-католицького духовенства посилюються позиції представників народовської течії. Однак на вибори народовці й москвофіли пішли єдиним блоком. На цих виборах українці вибороли 15 мандатів – найменшу кількість за всю історію Галицького сейму. Із духовенства до сейму потрапили митрополит С. Сембратович, єпископи І. Ступницький та Ю. Пелеш, священники С. Качала, Т. Ковальський, К. Мандичевський і М. Січинський [11, с. 206]. Українську фракцію очолив найбільш досвідчений парламентарій о. С. Качала.

Незважаючи на мізерне представництво в сеймі в 1883–1889 рр., українські депутати діяли злагоджено й представники духовенства підтримували всі ініціативи «Руського клубу». Їхнім найважливішим досягненням стало здобуття мандата до Крайового виділу сейму (затверджено кандидатуру правника за фахом, народовця за переконаннями Т. Бережницького), згода більшості на відкриття української гімназії в Перемишлі, розширення вжитку української мови в початкових і середніх навчальних закладах на теренах Східної Галичини. Ротація персонального складу української фракції в сеймі цього скликання засвідчила зростання впливу народовецької течії в галицькому політикумі. Перші успіхи народовців підштовхнули їх до створення власної організації – Народної ради. 24 жовтня 1885 р. газета «Діло» на своїх шпальтах розмістила повідомлення про її створення, опублікувала статут та звернення до українського народу [25]. У відозві наголошувалося, що Народна рада продовжить традиції Головної руської ради й відстоюватиме самостійність русько-українського народу та його окремішність від росіян і поляків. Головою товариства обрано вихідця з родини священників О. Огоновського, доктора права, який першим почав викладати українською мовою у Львівському університеті. Крім представників світської інтелігенції, до керівного складу товариства ввійшли священники С. Качала, І. Заячківський, М. Січинський.

Однак напередодні виборів 1889 р. до цілковитого розмежування між народовцями й москвофілами не дійшло: вони створили спільний Головний руський виборчий комітет. 8 червня він звернувся з відозвою до руського народу, у якій закликав підтримати українських кандидатів. «Як не буває, щоби Поляки віддавали свої голос за Русинів, – зазначалося у відозві, – як ніде в світі не чувано, щоби Чех або Словінець голосував за Німця, або Німець за Чеха чи Словінця, так нехай же раз устане і в нас той звичай, котрий нам перед цілим світом найбільшу неславу, а дома найбільшу шкоду приносить, що руські голоси на виборах припадають не на Русинів» [26, арк. 174]. У результаті виборів українське представництво в сеймі періоду 1889–1895 рр. дещо збільшилося. Серед 20 українських послів було вісім представників духовенства: митрополит С. Сембратович, єпископи І. Ступницький та Ю. Пелеш, священники Т. Ковальський, К. Гаморак, К. Мандичевський, М. Січинський та І. Сірко [16, с. 193]. Зазначимо, що поступово кількість представників духовенства в сеймі почала зменшуватися. Це зумовлено кількома причинами: по-перше, зростанням чисельності світської інтелігенції,

по-друге – відсутністю лідера, який би зміг об'єднати духовенство (пізніше таким лідером став А. Шептицький).

Перше засідання новообраного сейму відбулося 10 жовтня 1889 р. Під час першої сесії обговорювалася низка важливих питань, пов'язаних із місцевим бюджетом та соціально-економічним розвитком краю. Із представників духовенства в дебатах брали участь о. К. Гаморак (вніс пропозицію про скасування інституцій повітових рад), о. М. Січинський (поставив на порядок денний питання про будівництво та облаштування доріг) [11, с. 321]. Загалом о. М. Січинський був одним із найактивніших представників української фракції. Газета «Діло» дала йому таку оцінку: «В Соймі і в “Руськім клубі”, під проводом пос. о. Качали, був він побіч посла Романчука найповажнішою силою парламентарною, з котрою числилися і свої і противники». Далі зазначалося, що він «ніколи не занехав виступити рішучо за кожний раз, де ходило о добро люду й народу руського, а кожний виступ його звертав на себе увагу» [27].

Однак центральним питанням на сеймі цього скликання стала чергова спроба українсько-польського порозуміння. 25 листопада 1890 р. голова «Руського клубу» Ю. Романчук, за попереднім погодженням із галицьким намісником К. Бадені, виступив на засіданні з пропозицією угоди: поляки мали визнати українців як самостійну націю й не перешкоджати її розвитку, натомість українці обіцяли лояльне ставлення до крайового уряду. На думку ініціаторів угоди, вона мала відкрити новий етап у польсько-українських відносинах, тому час її дії (1890–1894 рр.) називають «новою ерою». Греко-католицька церква на чолі з митрополитом С. Сембратовичем також підтримала ідею угоди. 9 грудня 1890 р. єпископат разом із сеймовими послами від народовців та лідерами «Народної ради» підписали відозву «До русинів галицької землі», у якій позитивно оцінено угодовську акцію [28, с. 298]. Однак новоерівська угода виявилася недовготривалою. Замість консолідуючої дії вона, навпаки, поляризувала настрої в українському політикумі Галичини. Зокрема, поглибилося розмежування між народовцями та москвофілами, і це не оминуло й греко-католицьку церкву. Так, у 1890 р. москвофіли під проводом Руської ради створили політичне об'єднання – «Рускую народную партію», позиції якої поділяла частина духовенства. Під час розколу української фракції Галицького сейму в 1892 р. разом із москвофілами з неї вийшли о. К. Гаморак та о. І. Сірко, о. М. Січинський залишився з народовцями.

Частина духовної інтелігенції молодшого покоління влилася в громадські та культурно-просвітницькі організації народовського

спрямування. Проте потрібно зауважити, що була ще й частина греко-католицького кліру, яка не мала чіткої національно-політичної орієнтації й намагалася зосередити основну діяльність на вирішенні практичних питань гуманітарного та соціального характеру. Наприклад, довголітній посол до сейму й Рейхсрату о. Корнилій Мандичевський, парох м. Надвірної, не висловлював своїх симпатій ні до москвофілів, ні до народовців, але мав великий авторитет серед своїх виборців, оскільки зробив дуже багато для облаштування Надвірнянського повіту.

В останнє десятиріччя XIX ст. в Східній Галичині український рух репрезентували основні політичні сили, організовані на партійному рівні: Русько-українська радикальна партія (РУРП), утворена в 1890 р., Українська соціал-демократична партія (УСДП) та Українська народно-демократична партія (УНДП), які виникли в 1899 р. Щодо греко-католицького кліру, то він не поділяв радикальних поглядів РУРП й УСДП, натомість підтримав ідеї народних демократів. Більше того, греко-католицьке духовенство увійшло до керівних структур УНДП (о. А. Стефанович, о. А. Темницький, о. Т. Войнаровський, о. Й. Фолис, о. Н. Галущинський та ін.) [11, с. 229–230]. Під час виборів до Галицького сейму нової каденції (1895–1901 рр.) представники УГКЦ отримали шість мандатів. Крім митрополита й двох єпископів, які потрапили до сейму як вірилісти, депутатами обрано о. К. Мандичевського, о. К. Гаморака та о. В. Небиловця. Саме в цей період розпочинає свою сеймову діяльність А. Шептицький, спочатку як єпископ Станіславівський, а із січня 1901 р. – як митрополит Галицький та архієпископ Львівський. У жовтні 1901 р. його призначено віце-маршалком сейму [29, арк. 8].

На сеймових виборах 1901 та 1908 рр., які проходили в умовах зловживань із боку польської адміністрації, духовенство також вибороло кілька мандатів. Проте зауважимо, що від початку XX ст. більшість української сеймової репрезентації становили представники світської інтелігенції. Провід УГКЦ в особі митрополита вітав її появу на політичній арені, тому звинувачення його в клерикалізмі, на наш погляд, є не зовсім коректними. Так, у пастирському листі до духовенства Станіславівської єпархії А. Шептицький, констатує посилення ролі світської інтелігенції в суспільному житті Галичини, писав: «Ми тішимся, що можемо ту працю, яка безпосередньо до нас не належить, вложити у відповідні руки» [30, с. 20]. Навіть перебуваючи в меншості, священники мали значний вплив на роботу сейму, особливо це стосується митрополита А. Шептицького, який обіймав посаду віце-маршалка аж

до 1914 р. Більшість дослідників, аналізуючи суспільно-політичну, у т. ч. сеймову діяльність А. Шептицького, резюмують, що на початку ХХ ст. митрополит домогся зміцнення позицій УГКЦ у громадському житті Східної Галичини. На нашу думку, це зумовлено передусім високим моральним авторитетом митрополита Шептицького, який став не лише духовним, а й політичним лідером українців.

Як політик А. Шептицький намагався консолідувати українську спільноту, об'єднати зусилля церкви й представників різних політичних партій у боротьбі за національні інтереси, відстоював ідею побудови суспільства на загальнодемократичних і християнських засадах. «Я старався ніколи не стати на сторону однієї чи другої партії між моїми вірними. А це було важко, бо поділ стосувався самого поняття національної ідеї... Для добра моїх вірних я старався залагодити суперечності між партіями..., поглядами та особами, вказати моїм вірним ідеали культури, знання, святості...» – писав А. Шептицький [31, с. 25]. Як посол і віце-маршалок Галицького сейму, депутат Рейхсрату, митрополит А. Шептицький домагався розширення політичних прав українців Східної Галичини. Він неодноразово звертався до австрійського парламенту, особисто до цісаря з вимогою реформи виборчої системи, вносив пропозиції щодо збільшення українського представництва в крайовому сеймі. Саме з подання А. Шептицького 14 лютого 1914 р. на засіданні сейму ухвалено нову виборчу ординацію й крайовий статут, які забезпечували українцям 62 місця в Галицькому сеймі із 22 [14, с. 201]. Це створювало нові можливості для українців у боротьбі за їхні національні права, однак Перша світова війна не дала можливості реалізувати ці ухвали на практиці.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, політична боротьба українців Галичини за свої права була важливою складовою частиною українського національного руху в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Історичні факти засвідчують, що греко-католицьке духовенство взяло найактивнішу участь у цій боротьбі. Воно першим засвоїло традиції європейського парламентаризму й, поєднавши їх із християнськими морально-етичними засадами, започаткувало формування української політичної свідомості та політичної культури на західноукраїнських землях. Що ж

до українсько-польських відносин, то в політичній площині вони були доволі яскравими й емоційними. Міжнаціональна полеміка, направлена на розширення національних та політичних прав, численні дискусії в австрійському парламенті та Галицькому сеймі допомагали формуванню засад політичної грамотності й виваженості, а також надавали можливість використовувати щонайменші можливості в контексті реалізації власних національно-культурних і політичних прагнень та їх декларування.

У подальших дослідженнях детальніше звернемо увагу на проблему поділу Галичини (на Східну й Західну) та участь галицького греко-католицького духовенства в національному примиренні українців і поляків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лехнюк, Р. (2015). Українсько-польські відносини в Галичині на зламі XIX–XX століть у висвітленні газети «Руслан». *Intermarum: історія, політика, культура*, 2, 92–105.
2. Українсько-польські відносини. (Автор: Киричук Юрій). URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/operacia-visla/ukraiensko-polskividnosiniavtorkiricukurij> (дата звернення 04.10. 2020)
3. Панфілова, Т. (2014). Роль Греко-католицької церкви та її духовенства у формуванні й діяльності структур громадянського суспільства Галичини (XIX–XX ст.). *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, вип. 11–12, 24–30.
4. Ілин, Л. (2013). Галицький крайовий сейм і формування засад українсько-польських політичних стосунків (1861–1914 рр.). *Галичина*, ч 22–23, 168–173. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nikp_2013_22-23_20 (дата звернення 13.10.2020)
5. Корбяк, Д. (2014). Галицька митрополія та Апостольський престол у контексті польсько-українських відносин у Галичині в останній третині XIX ст. *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach polskich, słowackich i ukraińskich*/pod red. W. Wierzbieńca. Jarosław, т. I: Historia-Religia. S. 107–119.
6. Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Klish_Andrii/Politychna_diiialnist_khrystyiansko-konservatyvnoi_techii_naprykintsi_XIX__na_pochatku_XX_st.pdf? (дата звернення 04.10.2020)
7. Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku/pod red. Andrzeja Czyżewskiego, Rafała Stobieckiego, Tomasza Toborka, Leonida Zaszkiłniaka. Warszawa; Łódź: Instytut Pamięci Narodowej. 2012. 496 s.

8. Звернення і повідомлення про підготовку і проведення виборів депутатів до австрійського парламенту. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів), Ф. 180, Оп, Спр. 30.
9. *Зоря Галицька*, 1849, 29 січ.
10. Древаль Ю. До питання про встановлення українського парламентаризму (західноукраїнський досвід). *Ефективність державного управління*: зб. наук. праць. Львів, 2008. Вип. 14/15.
11. Левицький, К. (1926). Історія політичної думки галицьких українців, 1848–1914: на підставі споминів. Львів: Друк. оо. Василян у Жовкві, 737 с.
12. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.): навч. посіб./за заг. ред. Я. Малика. Львів: Світ, 2001. 296 с.
13. Антошевський, Т. (1997). До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (90-ті рр. XIX ст. – 1914 р.). Львів: [б. в.], 37 с.
14. Яцишин, У. В. (2007). Роль митрополита Андрея Шептицького у розвитку парламентаризму в Західній Україні. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. праць. Нац. акад. наук України та ін/редкол.: Я. Ісаєвич та ін. Львів, вип. 19.
15. Первые послы Галицкой Руси. – Кінець XIX – поч. XX ст. [Київ], 2001.
16. Чорновіл І. Українська фракція Галицького крайового сейму, 1861–1901: [нарис з історії українського парламентаризму]. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 288 с.
17. Записки і виписки Юліана Романчука з політичних питань. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів) Ф. 180. оп. 1. Спр. 30. Ф. 382. Оп.1. Спр. 60.
18. Вітвицький В. Участь Греко-католицького духовенства в роботі українських громадських організацій Східної Галичини на початку XX ст. *Визвольний шлях*. 2002. Кн. 12.
19. Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie (15–26 kwietnia 1861 r.). Lwów: Sejm krajowy galicyjski. Druk. E. Winiarza, 1861.
20. Програма политического общества русиновъ «Русская Рада» во Львове. Львов: Ставропигийский институтъ, 1871.
21. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: нариси історії XIX – початку XX ст. Львів: Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1999. 204 с.
22. Відомості, протоколи та інші матеріали про участь правління товариства у виборчих кампаніях в Галичині та організації «Клубу українських депутатів» 1870–1876 рр. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів), Ф. 196. оп. 1, Спр. 26.
23. Петиція политического общества русиновъ «Русская Рада» во Львове въ высокой палате депутованыхъ и вельможъ во Вѣдни. Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1871.
24. Kaczala S. Polityka Polaków. Względem Rusi. Lwów, 1879. 367 s.
25. Діло. 1885. 12(24) жовт.
26. Листи, повідомлення, статті та інші документи про вибири депутатів до крайового Сейму 1896–1898 рр. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів), Ф. 810, Оп.1, Спр. 1.
27. Діло. 1894. 28 лип. (9 серп.).
28. Голубець М. Велика історія України. Київ: Глобус, 1993. 350 с.

29. Пастирські послання Шептицького А. до духовенства і народу. 1901–1941 рр. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів) Ф. 358. Оп.1. Спр. 7.

30. Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2.VIII.1899 р. – 7.IX1901 р.). Т. 1. Торонто, Онтаріо: Укр. Богослов. наук. т-во, 1965. 282 с.

31. Стоколос Н. Трансформація греко-католицизму в Австро-Угорській імперії. *Людина і світ*. 2002. № 4.

THE PROBLEM OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS THROUGH THE PRISM OF THE GALICIAN GREEK-CATHOLIC CLERGY POLITICAL ACTIVITY AT THE 2ND HALF OF THE XIXth – BEGINNING OF THE XXth CENTURY

Along with the proclamation of independence in our country the process of national and religious life revival began. Today, the church continues to strengthen its role as a full-fledged institution of civil society. Being separated from the state according to the Constitution, it is not separated from the human community, but on the contrary, the church closely interacts with it, trying to provide it with spiritual support, to improve morale, to conduct active charitable, cultural, educational and social work.

A striking example of this relationship is partnership and constructive cooperation in the interests of the development of Ukrainian society. This situation is due not only to the establishment of democratic principles in the life of the Ukrainian state, but also to the return of our people to traditional spiritual values, deep historical traditions which today are trying to revive the community, state and church.

Taking into consideration the active integration of Ukraine into the European community, the scientific research which highlights the historical context of the participation of the Galician Greek Catholic clergy in state-building processes is becoming of great importance. In this context, we are talking about the political plane of Ukrainian-Polish relations in the second half of the nineteenth century and its participation in them.

A retrospective of Ukrainian-Polish relations and Greek-Catholic Church participation in these processes today occupy an important place in historical science, as Ukraine and Poland have always been close not only as neighbours but also as countries with the common historical past. In addition, at the present stage Poland is actively and comprehensively helping Ukraine to defend its state and territorial integrity.

Despite the fact that there are many dramatic episodes and contradictory moments in the history of Ukrainian-Polish relations, the need to thoroughly inves-

tigate these issues through new sources and approaches remains topical. Similar moments were emphasized by the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi at the press conference in Warsaw in August 2019.

«I am glad that there are no issues in our relations that we could not resolve through dialogue and understanding. We are well aware that tense relations between Ukraine and Poland would be a great gift for our enemies, and, therefore, we should not do it. We have agreed to renew and restart the bilateral working group which will work under the guidance of both presidents, so that all the dark spots of the past will not prevent our peoples from building a common bright future», Volodymyr Zelenskyi said.

Key words: Greek-Catholic Church, clergy, Ukrainian-Polish relations, parliament, Galician Sejm, Austrian Reichsrat, A. Sheptytskyi.

REFERENCES

1. Lekhniuk, R. (2015). Ukrainsko-polski vidnosyny v Halychyni na zlami XIX–XX stolit u vysvitleni hazety «Ruslan». *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*, 2, 92–105.
2. Ukrainsko-polski vidnosyny. (Avtor: Kyrychuk Yurii). URL: <http://www.vox-poli.com.ua/rubriki/istoria/operacia-visla/ukraienko-polskividnosiniavtorkiricukurij> (data zvernennia 04.10. 2020)
3. Panfilova, T. (2014). Rol Hreko-katolytskoi tserkvy ta yii dukhovenstva u formuvanni y diialnosti struktur hromadianskoho suspilstva Halychyny (XIX–XX st.). *Istorychni studii Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 11–12, 24–30.
4. Ilyn, L. (1914). Halytskyi kraiovyyi seim i formuvannia zasad ukraienko-polskykh politychnykh stosunkiv (1861–1914 rr.). *Halychyna*, 22–23, 168–173. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nikp_2013_22-23_20 (data zvernennia 13.10. 2020).
5. Korbiak, D. (2014). Halytska mytropoliiia ta Apostolskyi prestol u konteksti polsko-ukraienkykh vidnosyn u Halychyni v ostannii tretyni XIX st. *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach polskich, słowackich i ukraińskich* / pod red. W. Wierzbienca. Jarosław. T. I: *Historia-Religia*, 107–119.
6. Klish, A. Politychna diialnist khrystyiansko-konservatyvnoi techii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Klish_Andrii/Politychna_diialnist_khrystyiansko-konservatyvnoi_techii_naprykintsi_XIX_na_pochatku_XX_st.pdf? (data zvernennia 04.10.2020).
7. Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku / pod red. Andrzeja Czyżewskiego, Rafała Stobieckiego, Tomasza Toborka, Leonida Zaszkilniaka. Warszawa; Łódź: Instytut Pamięci Narodowej. 2012, 496 p.
8. Zvernennia i povidomlennia pro pidhotovku i provedennia vyboriv deputativ do avstriiskoho parlamentu. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 180? op. 1, spr. 30.
9. *Zoria Halytska*, 1849, 29.
10. Dreval, Yu. (2008). Do pytannia pro vstanovlennia ukraienkoho parlamentaryzmu

(zakhidnoukrainskyi dosvid). *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*: zb. nauk. pr. Lviv, 14/15.

11. Levytskyi, K. (1926). Ictoriia politychnoi dumky halytskykh ukrainsiv, 1848–1914: na pidstavi spomyniv. Lviv: Druk. oo. Vasyliian u Zhovkvi, 737 p.

12. Narysy z istorii suspilnykh rukhiv i politychnykh partii v Ukraini (XIX–XX st.): navch. posib. / za zah. red. Ya. Malyka. Lviv: Svit, 2001, 296 p.

13. Antoshevskiy, T. (1937). Do istorii khrystyiansko-suspilnoho rukhu v Halychyni (90-ti rr. XIX st. – 1914 r.). Lviv: [b. v.], 37 p.

14. Iatsyshyn, U. (2007). Rol mytropolyta Andreia Sheptytskoho u rozvytku parlamentaryzmu v Zakhidnii Ukraini. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*: zb. nauk. pr. Nats. akad. nauk Ukrainy / redkol. Ya. Isaievych ta in. Lviv, 19.

15. Perviy poslu Halytskoi Rusy. – kinets XIX st. – poch. XX st. [Kuiv], [2001].

16. Chornovil, I. (2002). Ukrainska fraktsiia Halytskoho kraiovoho seimu, 1861–1901: (Narys z istorii ukrainskoho parlamentaryzmu). Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 288 p.

17. Zapysky i vypysky Yuliana Romanchuka z politychnykh pytan. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 180, op. 1, spr. 30; f. 382, op.1, spr. 60.

18. Vitvytskyi, V. (2002). Uchast Hreko-katolytskoho dukhovenstva v roboti ukrain-skykh hromadskykh orhanizatsii Skhidnoi Halychyny na pochatku XX st. Vyzvolnyi shliakh, kn. 12.

19. Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie (15–26 kwietnia 1861 r.). Lwów: Sejm krajowy galicyjski. Druk. E. Winiarza, 1861.

20. Prohrama polytycheskoho obshchestva rusynovъ «Russkaia Rada» vo Lvove. Lvov: Stavropyhyiskiy instytut, 1871.

21. Sukhyi, O. (1999). Halychyna: mizh Skhodom i Zakhodom: narysy istorii XIX – pochatku XX st. Lviv: Lviv. derzh. un-t im. I. Franka, 204 p.

22. Vidomosti, protokoly ta inshi materialy pro uchast pravlinnia tovarystva u vybor-chykh kampaniiakh v Halychyni ta orhanizatsii «Klubu ukrainskykh deputativ» 1870–1876 rr. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 196, op. 1, spr. 26.

23. Petytsiia polytycheskoho obshchestva rusynov «Russkaia Rada» vo Lvove v vusoi palate deputovanukh y velmozh vo Vedny. Lvov: Typ. Stavropyh. in-ta, 1871.

24. Kaczala, S. (1879). Polityka Polaków. Względem Rusi: Lwów, 367 p.

25. *Dilo*, 1885, 12(24) zhovt.

26. Lysty, povidomlennia, statti ta inshi dokumenty pro vybyry deputativ do kraiovoho Seimu 1896–1898 rr. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 810, op. 1, spr. 1.

27. *Dilo*, 1894, 28 lyp. (9 serp.).

28. Holubets M. Velyka istoriia Ukrainy. Kyiv: Hlobus, 1993, 350 p.

29. Pastyrski poslannia Sheptytskoho A. do dukhovenstva i narodu. 1901–1941 rr. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 358, op.1, spr. 7.

30. Tvory sluhu Bozhoho Mytropolyta Andreia Sheptytskoho. Pastyrski lysty (2.VIII.1899 r. – 7.IX.1901 r.). T. 1. Toronto, Ontario: Ukr. Bohoslov. nauk. t-vo, 1965, 282 p.

31. Stokolos, N. (2002). Transformatsiia hreko-katolytsyzmu v Avstro-Uhorskii imperii. *Liudyna i svit*, № 4.

Матеріал надійшов до редакції 08.12.2020 р.

УДК 327(477:410):[130.2:303.446.2

Антоніна Шуляк,

декан факультету міжнародних відносин,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0002-5234-0758

antonina.mytko@vnu.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-245-258

НАЛАГОДЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ МОСТІВ БРИТАНСЬКОЮ РАДОЮ З УКРАЇНОЮ В РАМКАХ ПОЛІТИКИ ЄС «СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО»

У статті досліджено налагодження співпраці країн Східної Європи в рамках програми Східного партнерства щодо питань культури, освіти, мистецтва. Програма Східного партнерства ЄС налагоджує культурні мости між 28 державами-членами ЄС і 6-ма східноєвропейськими сусідами ЄС, такими як Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна, через програми й ініціативи. Підкреслено, що програми ЄС чітко скеровані на використання інтеракцій як інструменту культурної дипломатії, побудови іміджу та бренду держав. А оскільки культурна дипломатія як інструмент «м'якої сили» визнається все актуальнішим напрямом державної політики у зв'язку з необхідністю оперативно вирішувати питання національної безпеки, позитивного міжнародного іміджу, налагодження глобальних комунікацій, то значення програм для підтримки ініціатив в інших державах є вкрай актуальною. Наголошено на значній ролі Британської ради як структури, котра є одночасно позавідомчим державним органом, благодійною організацією, державною корпорацією, що значно розширює можливості цієї інституції. Серед найбільш ефективних програм, що куруються Британською радою в Україні, є Креативна Європа (2014–2020), Erasmus+ (2014–2020), Культура і креативність (2015–2018), Culture Bridges (2017–2020), House of Europe (2019–2022). Охарактеризовано особливості та фінансування цих програм. Окреслена тема є актуальною й перспективною для подальших досліджень, оскільки співпраця в межах впровадження Угоди про асоціацію

між Україною і ЄС задля сприяння розвитку культури та творчих індустрій, підтримки толерантності й внутрішньої єдності в Україні, а також для промоції спільних цінностей активно продовжуватиметься в нових проєктах і програмах, зокрема в продовжених на 2021–2027 рр. «Креативна Європа», де основним фокусом стануть кроссекторальні проєкти – поєднання культури, аудіовізуального сектору, інновацій та сучасних технологій, і Erasmus+, для якої ключові документи програми вже підписані й основною ідеєю виступатиме вивільнення творчого потенціалу особистості, мобільність буде ключовим компонентом.

***Ключові слова:** програми ЄС, Східне партнерство, Британська рада, Україна, Креативна Європа, Erasmus+, House of Europe, Culture Bridges, Культура й креативність.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. відбувається поглиблення світових інтеграційних процесів. На початку ХХІ ст. інтеграція стала одним із домінуючих чинників сучасних міжнародних відносин. Із закінченням соціалістичної епохи в Центральній-Східній Європі відкрилася можливість трансформації централізованої планової економіки в ринкову, а також політичної, економічної, культурної інтеграції Центрально-Східної й Західної Європи. Поява «Східного партнерства» – зовнішньополітичної ініціативи Європейського Союзу, яка поширюється на 28 держав-членів ЄС та шість східноєвропейських сусідів ЄС – Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну, – поставила на порядок денний використання інструментів міжкультурної комунікації держав ЄС і Східної Європи та побудову культурних місточків. Зважаючи на можливість міжкультурних комунікацій лобювати зовнішньополітичні інтереси, продукувати цінності в різних соціально-культурних контекстах, більшість впливових європейських держав створили мережі культурних інституцій, що функціонують за кордоном. Серед таких треба відзначити діяльність Британської ради, дипломатична й культурна робота якої відповідає цілям і завданням культурної дипломатії. Основний зміст її функціонування – сприяння розвитку культури та міжкультурних комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що тематику ролі Британської ради в налагодженні культурних зв'язків із державами-учасницями Східного партнерства недостатньо розглянуто українськими науковцями. На нашу думку, потрібно відзначити

дослідження таких учених як А. Грубінка [3], В. Крушинський [5], О. Кузнецова [6], О. Машевський [8], О. Тищенко-Тишковець [11], М. Трофименко [12], О. Шевченко та Ю. Ущина [15] й ін. Переважно ці дослідження стосуються 2000-х років, а більш нові наукові розвідки не розкривають значення Британської ради для країн Східної Європи, тому обрану тему вважаємо актуальною.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – аналіз побудови культурних зв'язків Британською радою в рамках політики Європейського Союзу «Східне партнерство», зокрема для України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Поняття «Східний вимір» (або «Східний вектор»), який виник у березні 1998 р., пов'язаний з ініціативною заявою Польщі про розширення співпраці, що відзначила готовність брати участь у розвитку такої політики. Особливу зацікавленість у формуванні нової східної політики ЄС проявили Велика Британія й Швеція [9]. Нинішні держави-члени ЄС зацікавлені в тому, щоб розвиток Східного виміру не вийшов з-під контролю, особливо коли це загрожує можливим приєднанням або великій фінансовій допомозі новим сусідам. Розвиток ініціативи в її поточній стадії не повинен бути надмірно конфронтаційним, значною мірою тому, що потреба в нових підходах у зовнішній політиці ЄС і її зовнішніх відносинах із новими сусідами дуже велика. Як результат, сам ЄС прагне підштовхнути майбутні держави-члени до розвитку цієї політики [14].

У 2004 р. вироблено нову політику ЄС – Європейську політику сусідства (ЄПС). Вона поширювалася на шістнадцять сусідів Євросоюзу: Україну, Азербайджан, Молдову, Білорусь, Вірменію, Грузію, Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Марокко, Палестину, Сирію та Туніс. Мета ЄПС – сприяння забезпеченню стабільності й безпеки сусідніх країн, а також економічного розвитку їхніх регіонів. У травні 2008 р. Польща та Швеція запропонували утворити нову ініціативу, спрямовану на співробітництво з пострадянськими державами – «Східне Партнерство» (СхП). Цьому допомагали декілька факторів, як-от: запит східноєвропейських країн на глибшу інтеграцію з ЄС, внутрішня потреба Союзу в посиленні східного напрямку зовнішньої політики та безпекова ситуація в регіоні. Уторгнення Російської Федерації до Грузії прискорило цей процес – і 7 травня 2009 р. ініціатива Східного

партнерства як невід'ємна частина Європейської політики сусідства була повноцінно запущена на Празькому установчому саміті [13].

Програма Східного партнерства ЄС налагоджує культурні мости між Україною та державами-учасницями ЄС через програми й ініціативи. Найбільш популярними є такі [13]:

- «Креативна Європа» – програма, спрямована на розвиток сектору культури та креативних індустрій у країнах Європи, посилення конкурентоспроможності європейської аудіовізуальної продукції, а також захист культурного й мовного розмаїття. На базі Українського центру культурних досліджень створено Національне бюро програми «Креативна Європа Україна»;

- «Культура і креативність» – програма ЄС та Східного партнерства, націлена на підтримку культурних і креативних секторів та збільшення їх внеску в сталий гуманітарний і соціально-економічний розвиток країн СхП;

- Erasmus+ – флагманська програма ЄС для підтримки освіти й професійної підготовки молоді в Європі та за її межами, що надає можливість молодим людям навчатися, підвищувати кваліфікацію й займатися волонтерською діяльністю за кордоном. Проект «Національний Еразмус+ Офіс в Україні» забезпечує допомогу щодо запровадження в Україні програм ТЕМПУС, ЕРАЗМУС+ у сфері вищої освіти;

- «Горизонт-2020» – найбільша програма Європейського Союзу з фінансування науки та інновацій із загальним бюджетом близько 80 млрд євро. Вона має сприяти збільшенню чисельності інноваційних технологій, відкриттів і перспективних розробок шляхом просування ідей із наукових лабораторій на ринок.

Ці програми ЄС чітко скеровані на використання інтеракцій як інструменту культурної дипломатії, побудови іміджу та бренду держав. Культурна дипломатія як інструмент «м'якої сили» визнається все актуальнішим напрямом державної політики у зв'язку з необхідністю оперативно вирішувати питання національної безпеки, позитивного міжнародного іміджу, налагодження глобальних комунікацій. Інституціалізація культурної дипломатії є умовою формування політики культурної дипломатії як системної й цілеспрямованої активності, яка, з одного боку, впливатиме на питання національної безпеки та міжнародного іміджу, а з іншого – відкриє перспективи соціально-культурного й економічного розвитку держави, позитивно позначиться на внутрішній політичній стабільності, спроможності бачити та планувати майбутнє [10, с. 6].

Ретрансляція європейських цінностей – це один із пріоритетів у роботі установ культурної дипломатії. Поширення ідей рівності, відкритості, розмаїття свідчить про прагнення бути корисними, необхідними сучасному суспільству. Британська рада послідовно застосовує політику рівних можливостей у всіх аспектах своєї роботи. Зокрема, ця політика втілюється в організаційних процесах, впливає на прийняття управлінських рішень та планування проектної діяльності [10].

Загалом Британська рада створювалася як один зі структурних органів уряду Великої Британії, що займається поширенням британської культури за межами Великої Британії. «Спонсуючим департаментом» Британської ради є Міністерство закордонних справ та у справах Співдружності, хоча насправді вона має практично повну незалежність у власних справах і діях. Британська рада вважає своїм покликанням «розбудувувати взаємовигідні культурні та освітні відносини між Сполученим Королівством й іншими країнами та підвищувати розуміння британських творчих ідей і досягнень». Її закордонна мережа простягнулася до 233 населених пунктів у 107 державах та територіях [16].

Перевагою Британської ради, порівняно з іншими інституціями, є те, що вона одночасно і позавідомчий державний орган, і благодійна організація, і державна корпорація під керуванням головного виконавчого директора із наглядом із боку Ради піклувальників, на чолі з головою. Статус благодійного фонду та державної корпорації вимагає від Британської ради дотримуватися відповідних правил, зобов'язань і політики, установлені Благодійною комісією. Основними документами Ради є Королівська Хартія та фінансовий меморандум про взаєморозуміння й управління, що підкреслює зв'язок із МЗС. Ці документи вказують на обов'язок Британської ради та Ради піклувальників надавати МЗС фінансові показники й робити внесок у довгострокові цілі міжнародного співробітництва Сполученого Королівства, що визначені Форін Офісом [12].

Як зазначає О. Машевський, доцільно зазначити, що Британську раду розглядають, як один з інструментів реалізації політики публічної дипломатії, тобто спеціалізовану установу, що здійснює тактичний рівень такої дипломатії – близько 80 % співробітників організації є так званий «місцевий персонал», тобто люди з тих країн, де діє представництво. Британську раду також розглядають, як організацію, що є одним із комунікативних каналів формування бренду Великої Британії [8].

Британська рада в Україні як організація, котра представляє Сполучене Королівство за кордоном у галузі освіти й культури з

представництвами в Києві, Донецьку, Львові, Одесі та Харкові, працює з 1992 р. С. Вільямс, директор Британської ради в Україні, зазначає, що очолювана ним організація вже близько 30 років працює в українському секторі культури та креативних індустрій, допомагаючи будувати зв'язки й налагоджувати співпрацю між установами, організаціями та людьми у Великій Британії й Україні. Британська рада є частиною мережі національних інститутів культури країн ЄС (EUNIC) і завжди тісно співпрацює з нашими європейськими партнерами, такими як Гете-інститут та Французький інститут.

За словами Т. Шульги, менеджерки сектору культури Представництва ЄС, культури як теми співробітництва між ЄС та Україною фактично не існувало десятиліттями взагалі. Уперше згадка про компетенції ЄС, що координує національні зусилля з розвитку культури, з'явилася в Лісабонській угоді (2009). І лише у 2011 р. в рамках політики ЄС «Східне партнерство» з метою допомоги східним сусідам у розбудові культурного сектору запущено першу регіональну Культурну програму з конкурсом грантів, який розповсюджувався на Україну. Програма продемонструвала гігантський попит та потенціал українських культурних діячів. Другий її цикл «Культура і креативність» уже не мав грантової компоненти, це була технічна розбудова спроможності країн [18].

На сьогодні напрями, за якими працює Британська рада в Україні, такі [1]:

– «Мистецтво» – розвиток навичок у культурних і творчих галузях, сприяння професійному обміну щодо культурного управління, креативних екосистем між творцями політик і державними органами в Україні та Великій Британії (Docudays UA, Music Export Ukraine, Центр сучасної культури в Дніпрі, Мистецький Арсенал, PPV Knowledge Networks, Артхаус Трафік). Серед програм від Євросоюзу для країн Східного партнерства – «Культура і креативність II» і «Culture Bridges». Наразі є партнером консорціуму «House of Europe». Також БР є членом українського кластера EUNIC (Мережі інститутів культури Європейського Союзу) й тісно співпрацює з іншими організаціями для підтримки культурних обмінів між Україною та ЄС.

– «Англійська мова» – сприяння безперервному професійному розвитку викладачів англійської мови; співпраця з Міністерством освіти і науки України, Українським інститутом розвитку освіти й установами, що проводять курси підвищення кваліфікації вчителів (INSETT). У партнерстві з Гете-інститутом і Французьким інститутом підтримує реформу «Нова українська школа» в галузі викладання

сучасних іноземних мов. У партнерстві з Cambridge University Press та Linguist розвиває онлайн-платформу для викладачів англійської. У рамках програми Східного партнерства це можливість для професійного розвитку вчителів у Молдові й Білорусі (як країнах, де немає представництв Британської ради) у рамках програми «Навчальні хаби: удосконалені вміння для міцніших суспільств», яка фінансується фондом CSSF і проводиться в п'яти державах (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова).

– «Вища освіта» – розвиток зв'язків між секторами вищої освіти в Україні та Великій Британії; удосконалення майстерності навчання й викладання, перевірка стандартів якості й інтернаціоналізація вищої освіти; ми розвиваємо потенціал лідерства в університетах і підтримуємо студентське самоврядування.

– «Суспільство» – розбудова активного партнерства по Україні для зміцнення соціальної згуртованості на рівні громад, міжкультурний діалог і стабільність. БР реалізує фінансовану Євросоюзом програму «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості», що займається викликами й можливостями розвитку на місцях більш ефективно та інноваційно завдяки спільним і взаємопомічним ініціативам місцевих органів влади та громадянського суспільства.

Приєднання України до програми «Креативна Європа» у 2015 р. відкрило для операторів культури нові можливості співпраці з європейськими колегами. При цьому очевидним був брак досвіду ведення масштабних міжнародних проєктів, упевненості подавати заявки на європейські програми. Також українському сектору культури не вистачало професійних контактів у країнах ЄС, які б мали потенціал перетворитись із часом на партнерства. На діяльність програми 2014–2020 рр. обсяг фінансування становив до 2 млн євро (на великомасштабні проєкти міжнародної співпраці: медіа (56 %), культура (31 %) та міжсекторальна співпраця (13 %) [2].

У тому самому році у рамках Програми ЄС для підтримки внеску культури в соціально-економічний розвиток шести країн Східного партнерства (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова та Україна) розроблено й упроваджено проєкт «Культура і креативність» [7]. Програма розрахована на три роки, із 2015 по 2018 р., та фінансувалася Європейським Союзом. Її бюджет становив близько 4,2 млн євро [4]. Програма «Культура і креативність» спрямована на підтримку культурних та креативних секторів та збільшення їхнього внеску в сталий гуманітарний, соціальний і економічний розвиток у зазначених державах.

Вона реалізувалася консорціумом під керівництвом Британської ради в партнерстві з Фундацією Сорос-Молдова, Національним центром культури в Польщі й Гете-інститутом.

«Культура і креативність» працювала з такими темами, як управління проектами, культурне лідерство та адвокація, дослідження у сфері культури, просування культурного продукту, фандрайзинг, культурна журналістика й комунікації. Програма сфокусована на чотирьох основних компонентах, що включають у себе практичні дослідження, тренінги, інформаційні кампанії та надання можливостей для міжнародного культурного співробітництва. Активності програми додавали майстер-класи, інтенсивні тренінги, освітні онлайн-платформи, навчальні тури й партнерські заходи, що дали змогу формувати мережі зв'язків між громадськими та приватними культурними організаціями, представниками уряду й громадянським суспільством [4]. Хоча це й була регіональна програма, але вона значною мірою зосереджена на потребах та особливостях кожної з країн за допомогою місцевих координаторів, які були невід'ємною складовою частиною основної команди.

Програма ЄС припинила свою роботу, але сайт «Культура і креативність» працює за підтримки Британської ради. Наразі Британська рада опікується сайтом із загальною аудиторією понад 1 000 000 полісімейкерів, культурних менеджерів й інших фахівців сектору не лише в державах Східного партнерства, але й за його межами, у ЄС, Росії, США та Центральній Азії. Сайт продовжує розвивати потенціал культурних і креативних індустрій країн Східного партнерства та щоденно інформує загал про найкращі практики, інструменти й можливості сектору. Одним із найбільш популярних розділів сайту є онлайн-курси.

У 2016 р. відбулася поворотна подія, коли ЄС продукував директиву щодо міжнародних культурних відносин, яка пропонувала використовувати культуру як пунктирну червону лінію та додавати до всіх наявних інструментів технічної допомоги. У листопаді 2017 р. стартував проєкт «Culture Bridges», мета якого – стати «тренувальним майданчиком» перед великими міжнародними проєктами. Митці й організації культури, незалежно від рівня попереднього досвіду, могли подаватися на низку можливостей фінансування та розвитку компетенцій, незалежно від рівня їхнього досвіду. Програма справді стала містком до культурного зростання – вона надавала гранти та можливості розбудови потенціалу для налагодження ефективних зв'язків між митцями, культурними операторами й інституціями в Україні і ЄС.

Фінансувалася Європейським Союзом в межах упровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, реалізувалася Британською радою в Україні в партнерстві з EUNIC – мережею Національних інститутів культури Європейського Союзу. Грантовий компонент у межах «Culture Bridges» складався з таких трьох категорій грантів, як міжнародна мобільність, проєкти національної та міжнародної співпраці. У шести грантових конкурсах у трьох категоріях до програми надійшло 2006 заявок. Із-поміж них підтримано 120 проєктів: 87 грантів міжнародної мобільності, 17 – міжнародної співпраці й 16 – національної співпраці [17]. Апліканти на «Culture Bridges» були з усіх регіонів України, окрім Криму. Українці подавали заявки на мобільність до всіх без винятку країн ЄС: найбільше до Великої Британії, Німеччини (по 14 %) і Польщі (10 %). 9 % заявок були від європейців, які хотіли скористатися мобільністю, аби приїхати в Україну та реалізовувати свої проєкти тут. Програма завершилася в липні 2020 р.

На сьогодні чинною програмою залишається «House of Europe» (2019– 2022), яка офіційно стартувала восени 2019 р. Програма для професіоналів у сферах культури та креативних індустрій, освіти, охорони здоров'я, медіа, соціального підприємництва й молодіжних ініціатив (робота з молоддю). «House of Europe» певною мірою функціонуватиме як продовження програми «Culture Bridges», а в деяких напрямках навіть поглибить її. Загальний обсяг фінансування програми – 12,2 мільйонів євро, обсяг фінансування на проєкт – до 50 тис. євро. Проєкт на 95 % фінансується Європейським Союзом, а впроваджується консорціумом EUNIC, членами якого є міжнародні організації, що працюють у сфері культури, зокрема Гете-інститутом, Британською радою, Французьким інститутом та Чеським центром [2].

Програма «House of Europe» складатиметься з трьох основних компонентів [19]:

- мобільність та професійний обмін. За цим напрямом підтримку отримають індивідуальні поїздки з України в ЄС на стажування, ознайомчу практику (job-shadowing), із метою нетворкінгу, підготовки проєктів, а також на навчальні тури, які дають змогу обмінятися досвідом із європейськими колегами й повернутись із новими знаннями в Україну (у рамках тих форматів, які координуватиме проєктна команда «House of Europe»);

- діалог та співробітництво. Цей напрям спрямований на підтримку проєктів міжнародної співпраці. Акцентовано саме на міжнародному співробітництві, тому щонайменше один із партнерів повинен бути з

країни ЄС. «House of Europe» підтримуватиме як невеликі проекти, так і більш масштабні, імовірно, на суму до 20–50 тис. євро, а в окремих випадках – із відповідним обґрунтуванням, можливо, й на більшу суму. Одна з підпрограм цього компонента сприятиме розвитку інфраструктури в культурній сфері, а також у програмі активностей будуть артрезиденції;

- інформаційний та координаційний хаб. Це, власне, осередок «House of Europe» в Києві, куди зможуть звернутися люди та отримати інформацію про можливості, програми Європейського Союзу й окремих країн-членів ЄС. Звісно, уся ця інформація буде в онлайн-доступі: на вебсайті «House of Europe» можна буде отримати допомогу в заповненні заявок, а також знайти рекомендації щодо використання додаткових інформаційних ресурсів.

К. Дімер, керівник проекту «House of Europe», наголошує на складній ситуації в регіонах, і програма скеровуватиме діяльність, аби досягнути найвіддаленіших регіонів України, реалізовувати проекти в середніх та малих містах, у яких бракує культурної інфраструктури, надаючи інформацію про різноманітні можливості й налагоджуючи комунікацію з професіоналами у сфері культури на місцях.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЄС реалізовує велику кількість проектів в Україні, сприяючи впровадженню реформ, надаючи технічну підтримку на державному рівні, а також громадським активістам на рівні низових ініціатив. Досліджуючи програми ЄС для країн Східного партнерства – «Креативна Європа», «Культура і креативність», «Культурні мости», – можемо стверджувати, що це досить вагома підтримка культурних, мистецьких, просвітницьких проектів в Україні. Це ті галузі, на які зазвичай у держави бракує коштів. Без допомоги таких організацій, як Британська рада, важко було б досягти позитивних результатів. Матимемо сподівання, що подальша співпраця в межах упровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС задля сприяння розвитку культури й творчих індустрій, підтримки толерантності та внутрішньої єдності в Україні, а також для промоції спільних цінностей активно продовжуватиметься в нових проектах і програмах, зокрема в продовжених на 2021–2027 рр. «Креативна Європа», де основним фокусом стануть кроссекторальні проекти – поєднання культури, аудіовізуального сектору, інновацій та сучасних технологій, і Erasmus+, для якої ключові документи програми

вже підписані й основною ідеєю буде вивільнення творчого потенціалу особистості, мобільність стане ключовим компонентом, фінансування програми збільшиться до понад 30 млрд євро.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Британська Рада в Україні. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/about/british-council-ukraine>
2. Грантові програми ЄС: нотатки з ярмарку грантів у сфері культури. Громадський портал. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hrantovi-prohramy-es-notatky-z-yarmarku-hrantiv-u-sferi-kultury>
3. Грубінко, А. В. (2005). Українсько-британські відносини 1991–2004. Тернополь: Вид. відд. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 336 с.
4. Ключові матеріали програми Європейського Союзу – Східного партнерства «Культура і креативність» (2015–2018 рр.). *Міністерство культури України*. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/publish/article?art_id=245329023
5. Крушинський, В. (2003). Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 214 с.
6. Кузнецов, О. В. (2008). Інноваційна політика Великобританії: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Вип. 77. Ч. I (у двох частинах). Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т. міжнар. відносин, С.135–141.
7. Культура і Креативність. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/programmes/arts/culture-and-creativity>
8. Машевський, О. (2018). Діяльність Британської ради у країнах Східної та Центральної Європи на початку XXI ст. *Європейські історичні студії / Київський національний університет імені Тараса Шевченка*, 9, 96–126.
9. Моцик, О. Ф. (2020). Інституційні чинники модернізації українсько-польських відносин у гуманітарній сфері в умовах процесів євроінтеграції: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Луцьк, 2020. 267 с.
10. Розумна, О. П. (2016). Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи: аналіт. доп. Київ, 53 с.
11. Тищенко-Тишковець, О. М. (2008). Публічна дипломатія як форма, «м'якої» сили у міжнародних відносинах: визначення, цілі, моделі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць, вип. 78, ч. II (у двох частинах). Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, 141–146.
12. Трофименко, М. (2017). Британська рада як інструмент публічної дипломатії Великої Британії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: зб. наук. ст. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 35–36, 305–312.
13. Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства. URL: <http://eap-csf.org.ua/eastern-partnership/pro-shidne-partnerstvo/>
14. Хауккала, Х. (2003). Вызов Восточного измерения для внешней политики ЕС. *Европа*, 1 (6), 174.

15. Шевченко, О., Ущина, Ю. (2008). Комунікативні канали формування позитивного міжнародного бренду країни (на прикладі Великої Британії). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць, вип. 78, ч. II (у двох частинах). Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т міжнар. відносин, 97–103.

16. British Council. URL: <https://www.britishcouncil.org/>

17. British Council. Culture Bridges URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/programmes/arts/culture-bridges>

18. Culture brigdes. URL: http://culturebridges.eu/team_story

19. House of Europe. URL: <https://houseofeurope.org.ua/>

ESTABLISHMENT OF CULTURAL BRIDGES BY THE BRITISH COUNCIL WITH UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF THE EASTERN PARTNERSHIP

The article is devoted to the establishment of cooperation between the countries of Eastern Europe in the framework of the Eastern Partnership program in culture, education and art. The EU's Eastern Partnership program builds cultural bridges between the EU's 28 member states and the EU's 6 Eastern European neighbors – Azerbaijan, Belarus, Armenia, Georgia, Moldova and Ukraine – through programs and initiatives. It is emphasized that EU programs are clearly aimed at using interactions as a tool of cultural diplomacy, building the image and brand of states. And since cultural diplomacy as an instrument of «soft power» is recognized as an increasingly important area of public policy in connection with the need to promptly address issues of national security, positive international image, global communications, the importance of programs to support initiatives in other countries is extremely important. The significant role of the British Council as a structure that is at the same time a non-governmental body, a charitable organization, a state corporation, which significantly expands the capabilities of this institution. Among the most effective programs overseen by the British Council in Ukraine are: Creative Europe (2014–2020), Erasmus + (2014–2020), Culture and Creativity (2015–2018), Culture Bridges (2017–2020), House of Europe –2022). Features and financing of these programs are described. This topic is autumnal and promising for further research, as cooperation in the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU to promote culture and creative industries, support tolerance and internal unity in Ukraine, as well as to promote common values will continue in new projects and programs, in particular in the extended for 2021–2027 «Creative Europe», where the main focus will be cross-sectoral projects – a combination of culture, audiovisual sector, innovation and modern technology, and Erasmus +, for which key documents have already been signed and the main idea will be the release of creative personality potential, mobility will be a key component.

Key words: EU programs, Eastern Partnership, British Council, Ukraine, Creative Europe, Erasmus +, House of Europe, Culture Bridges, Culture and Creativity.

REFERENCES

1. Brytanska Rada v Ukraini. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/about/british-council-ukraine>
2. Hrantovi prohramy YeS: notatky z yarmarku hrantiv u sferi kultury. *Hromadskyi portal*. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hrantovi-prohramy-es-notatky-z-yarmarku-hrantiv-u-sferi-kultury>
3. Hrubinko, A. V. (2005). *Ukrainsko-brytanski vidnosyny 1991–2004*. Ternopol: Vydavnychy viddil TNPU im. V. Hnatiuka, 336 p.
4. Kliuchovi materialy prohramy Yevropeiskoho Soiuzu – Skhidnoho partnerstva «Kultura i kreatyvnist» (2015–2018 rr.). Ministerstvo kultury Ukrainy. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/publish/article?art_id=245329023
5. Krushynskiy, V. (2003). *Brytanska Yevropa chy Yevropeiska Brytaniia. Velykobrytaniia v yevropeyskykh intehratsiinykh protsesakh*. Kuiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 214 p.
6. Kuznetsov, O. V. (2008). Innovatsiina polityka Velykobrytanii: problemy ta perspektyvy. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 77. Ch. I (u dvokh chastynakh). Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Instytut mizhnarodnykh vidnosyn, 135–141.
7. *Kultura i Kreatyvnist*. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/programmes/arts/culture-and-creativity>
8. Mashevskiy, O. (2018). Diialnist Brytanskoï rady u krainakh Skhidnoi ta Tsentralnoi Yevropy na pochatku KhKhI st. *Yevropeiski istorychni studii*, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 9, 96–126.
9. Motsyk, O. F. (2020). Instytutsiini chynnyky modernizatsii ukrainsko-polskykh vidnosyn u humanitarnii sferi v umovakh protsesiv yevrointehratsii: dysertatsiia naukovoï stupenia kandydata politychnykh nauk 23.00.02 – politychni instytuty ta protsesy. Lutsk, 267 p.
10. Rozumna, O. P. (2016). *Kulturna diplomatiia Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy: analitychna dopovid*, Kyiv, 53 p.
11. Tyshchenko-Tyshkovets, O. M. (2008). Publichna diplomatiia yak forma, «miakoi» syly u mizhnarodnykh vidnosynakh: vyznachennia, tsili, modeli. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: Zbirnyk naukovykh prats*, vyp. 78, ch. II (u dvokh chastynakh). Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka Instytut mizhnarodnykh vidnosyn, 141–146.
12. Trofymenko, M. (2017). Brytanska Rada yak instrument publichnoi diplomatii Velykoi Brytanii. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statei*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet, 35–36, 305–312.
13. *Ukrainska natsionalna platforma Forumu hromadianskoho suspilstva Skhidnoho Partnerstva*. URL: <http://eap-csf.org.ua/eastern-partnership/pro-shidne-partnerstvo/>
14. Khaukkala, Kh. (2003). Vyzov Vostochnoho yzmerenyia dlia vneshnei polytyky ES. *Evropa*, 1 (6), 174.

15. Shevchenko, O., Ushchyna, Yu. (2008). Komunikatyvni kanaly formuvannia pozytyvnoho mizhnarodnoho brendu krainy (na prykladi Velykoi Brytanii). *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*: Zbirnyk naukovykh prats, vyp. 78, ch. II (u dvokh chastynakh). Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka Instytut mizhnarodnykh vidnosyn, 97–103.

16. British Council. URL: <https://www.britishcouncil.org/>

17. British Council. Culture Bridges. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/programmes/arts/culture-bridges>

18. Culture brigdes. URL: http://culturebridges.eu/team_story

19. House of Europe. URL: <https://houseofeuropa.org.ua/>

УДК 327.3: 329.1

Марина Якимчук,

аспірантка кафедри політології та національної безпеки,

Національний університет «Острозька академія»,

ORCID ID: 0000-0002-1089-9019

maryna.yakymchuk@oa.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-258-275

ВПЛИВ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙ ЄС

У цій статті визначено та проаналізовано ознаки євроскептицизму в інституціях ЄС. Зокрема, охарактеризовано елементи опозиції до ЄС у Європейській раді, Європейській комісії, Європейському парламенті та Раді Європейського Союзу, а також в інших допоміжних органах ЄС. Значну увагу приділено вивченню політичних поглядів Глав держав й урядів, які входять до Європейської ради. Дослідження показало, що, попри членство в проєвропейських партіях, лідери, переважно держав Центрально-східної Європи, мають зв'язки з Росією та критикують політику організації, що послаблює інтеграцію. Також у статті проаналізовано ідеологію політичних партій і груп, які входять до Європарламенту. Зауважимо, що кількість євроскептиків у Європарламенті не змінилася, проте між ними не спостерігаємо посилення комунікації та співробітництва. Це свідчить про зниження рівня євроскептицизму в парламенті. Крім того, охарактеризували політичні погляди комісарів і їх прихильність до ідей євроскептицизму та визначили, що Європейська комісія залишається найбільш проєвропейською інституцією ЄС. У статті також розглянули євроскептицизм

у Раді ЄС. Проаналізувавши рівень опозиції до ЄС в урядах держав-членів, визначили, що сумніви щодо політики ЄС, які спостерігаються в урядах держав-членів, уповільнюють співпрацю. Однак складно стверджувати про негативний вплив євроскептицизму на посилення співробітництва, а тим більше простежити зростання опозиції в інституціях ЄС. На прояви євроскептицизму в європейських інституціях впливають також економічна ситуація, адаптованість законодавства та ситуація на міжнародній арені. У зв'язку з цим євроскептицизм в інституціях потрібно розглядати не як загрозу європейській інтеграції, а лише як фактор уповільнення співпраці, що сприяє адаптації держав до нових вимог організації.

Ключові слова: євроскептицизм; Європейська Рада; Європейський парламент; Європейська комісія; Рада ЄС.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Після прийняття Лісабонського договору ЄС із міжнародної організації перетворюється в унікальне інтеграційне утворення з ознаками федерації й функціонує в новому для системи міжнародних відносин форматі [1]. Європейський Союз став своєрідним прикладом створення та становлення інституту держави без військової сили. Більше того, за десятиліття організація не лише розширила свою територію, а й укріпила свої позиції на міжнародній арені. Безпрецедентним явищем є те, що державні органи влади розділяють повноваження з інституціями ЄС, тобто одночасно управляють політикою держави й політикою організації, що ускладнює процес прийняття рішення [2]. Попри такі успішні результати та досягнення, ЄС зіткнувся з низкою перешкод і проблем, які спільними зусиллями частково вдавалося врегульовувати, що сприяло посиленню інтеграції. Розпочавши співпрацю на протидію спільним загрозам і продовжуючи кооперацію, яка ґрунтується на спільних інтересах та вигодах, ЄС постав перед вибором «Чи варто продовжувати інтеграцію, яка видозмінить розуміння й трактування національного суверенітету та незалежності?» У зв'язку з цим проблема євроскептицизму була лише питанням часу. Безумовно, низка зовнішніх викликів та внутрішніх криз сприяли зростанню критики до роботи інституцій. Опозиція в органах ЄС не настільки висока, як у національних урядах, проте до складу інституцій входять представники з держав-членів, які через ЄС упроваджують та реалізують свої ідеї. Проте якщо поглянути на європейський проект глобально, розуміємо, що євроскептицизм – це екзистенціальне

питання, яке рано чи пізно повинно було ввійти в порядок денний роботи Європейського Союзу та його інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час опозиція в інституціях була непомітною, проте за останні декілька років цей рівень суттєво зріс. Ураховуючи новизну цієї проблеми та тенденцію зростання опозиції до ЄС, учені почали зосереджувати увагу на дослідженні євроскептицизму в інституціях організації. Опосередковано увагу на роль і значення євроскептицизму в інституціях ЄС звернула С. Леконте [3]. Також вона врахувала вплив поширення євроскептицизму на неурядових акторів – ЗМІ та громадянське суспільство. Не оминув питання проявів євроскептицизму в інституціях ЄС один із перших теоретиків цього феномену К. Мюде [4]. Проте науковці більш детально вивчали прояви євроскептицизму в Європарламенті крізь призму партійного євроскептицизму. Але малодослідженими залишаються питання впливу опозиції ЄС на роботу інших органів організації. Саме цю проблему ми намагатимемося розв'язати в цій статті.

Мета роботи – визначити ступінь впливу євроскептицизму на інституції ЄС та рішення, які вони приймають.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Євроскептицизм як поняття та явище перебуває на етапі інституалізації й формування. Тому щоб дослідити вплив євроскептицизму на роботу європейських інституцій, передусім потрібно подати його трактування. Під євроскептицизмом розуміємо опозицію до діяльності ЄС, яка характеризується зниженням довіри до організації, призупиненням інтеграційних процесів і посиленням впливу Росії на держави-члени ЄС. Євроскептицизм в органах ЄС розглянемо, використовуючи метод індукції. Тобто детально проаналізуємо прояви опозиції до ЄС у кожній інституції окремо. Визначаючи рівень впливу євроскептицизму на роботу Європейської ради, Європейської комісії, Європейського парламенту та Ради ЄС, застосуємо метод синтезу й аналізу. У діяльності інституцій виявимо причини зниження довіри до організації, послаблення інтеграційних процесів та зв'язки між співробітниками інститутів і різними групами впливу, у тому числі й російськими. Також, паралельно обробляючи програми політичних партій та риторику політичних лідерів на приналежність до євроскептичних ідей, використаємо елементи контент-аналізу. Аналізуючи рівень євроскептицизму в Європейському парламенті, застосуємо статис-

тичний метод. Крім того, скористаємося компаративним методом для порівняння даних щодо рівня євроскептицизму в європарламенті цього й попередніх скликань. Загально дослідження ґрунтується на структурно-функціональному підході.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Опозиція до ЄС в інституціях може проявлятися на кількох рівнях. Досить часто саме погляди та дії співробітників інституцій стають причинами зростання недовіри до ЄС. Також євроскептицизм може проявлятися у процесі прийняття рішень відповідно до функції інституцій, коли працівники інституцій блокують прийняття того чи іншого рішення через небажання поглиблювати співробітництво, яке може бути не проявом євроскептицизму, а справді суперечити національним інтересам державам-членам. Проте ці прояви опозиції до ЄС не наскільки відкриті, як у державах-членах, і прослідкувати їх досить складно через бюрократизм та багатоетапність законодавчого процесу. Євроскептицизм в органах ЄС може виникати через дефіцит демократії й прозорості в затвердженні того чи іншого документа. Пропри недоліки в роботі ЄС, інституції все таки залишаються каркасом ЄС, адже саме вони ухвалюють фундаментальні рішення щодо розвитку та майбутнього ЄС.

Історично склалося так, що головним політичним органом, який визначає напрямок руху організації, є Європейська рада (далі – ЄР). Хоча безпосередньо в самому процесі прийняття рішень вона участі не бере, але саме ця інституція на неформальному рівні формує порядок денний роботи ЄС. Саме Європейська рада подає кандидатури на головні посади в ЄС: голову Європарламенту та голову Єврокомісії. Політичне делегування своїх кандидатів на провідні ролі в управлінні ЄС провокує конфлікт між ЄП і ЄР. Євроскептики починають це трактувати як загрозу демократії, підриваючи довіру до організації. Саме це сталося під час обрання голови Єврокомісії У. фон де Ляєн, яка не була запропонована жодною парламентською групою ЄС, але яку затвердили на посаду [5]. Така політична гра свідчить, що Європейська рада стає більш впливовою, що вказує, з одного боку, на формування політичного формату співпраці, тобто ЄС закріплює певні елементи політичної інтеграції, з іншого – на брак демократії та на те, що ЄР вибрала «зручного» кандидата для всіх [6].

До Європейської ради входять глави держав чи урядів і президент Європейської ради та президент Європейської комісії, які не голосують.

Також до участі залучають радників групи Антікі, перекладачів, міністрів закордонних справ. А організацією засідань та поточною роботою інституції займається кабінет президента Європейської ради Ш. Мішеля. Держави представляють глави урядів, тобто президенти чи прем'єр-міністри, із-поміж яких – 11 представників із Європейської народної партії, сім – із проєвропейської групи «Оновлена Європа» та шість – із «Партії європейських соціалістів», два лідери безпартійні й один із євроскептичної групи Альянс консерваторів і реформістів у Європі. В альянс євроскептиків входить прем'єр-міністр Польщі М. Моравецький [7]. Також занепокоєння викликає діяльність в інституції прем'єр міністра Болгарії Б. Борисова [8] та прем'єр-міністра Чехії А. Бабіша [9], які, хоч і входять до проєвропейських груп, проте їх приналежність до корупційних скандалів стає приводом до погіршення відносин з іншими проєвропейськими лідерами. Крім того, не варто забувати про позиції Б. Борисова й А. Бабіша щодо міграційної проблеми, котрі виступали проти прийняття мігрантів [10]. Критикувала міграційну політику ЄС і прем'єр-міністр Данії М. Фредеріксен [11], прем'єр-міністр Австрії С. Курц [12] та прем'єр-міністр Словенії Я. Янша, партія якого фінансується організацією угорського президента В. Орбана [13]. У корупційних скандалах і зв'язках із Росією також звинувачують прем'єр-міністра Кіпру Н. Анастасіадіса, хоча його партія є однією з найбільш проєвропейських [14]. Окрім того, критика до ЄС лунає від прем'єр-міністра Естонії Ю. Ратаса після того, як він об'єднався в коаліцію з опозиційною євроскептичною партією [15]. Представники Італії та Литви позапартійні. Також прем'єр-міністра Італії Д. Конте можна віднести до представників м'якого євроскептицизму проте на фоні пандемії його критика ЄС дещо зросла [16]. На противагу такій опозиції президент Литви та прем'єр-міністри зі Швеції, Люксембургу повністю підтримують інтеграцію й виступають за конфедерацію ЄС [17]. Хоча до складу ЄР входять майже всі представники проєвропейських партій, ми визначили, що орієнтовно половина складу ЄР підтримує євроскетичні ідеї. А рівень критики до організації все-таки значний, що, безумовно, шкодить консенсусу щодо подальших етапів ведення спільної політики та зближення. Наступні декілька років ситуація суттєво не зміниться, оскільки вибори в найбільш євроскептичних урядах відбудуться через 2–3 роки.

Причиною такої політики є те, що глави урядів і держав не сприймають ЄС як єдиний орган управління та не готові брати на себе відповідальність за розв'язання проблем. Крім того, Н. Баєрг

і М. Халлерберг визначили, що політична влада та громадський євроскептицизм є причинами ослаблення позицій держав-членів у Раді [18]. Тобто якщо суспільство та політична еліта держави проти певної політики ЄС, то відповідно проти такої політики й глава держави чи уряду, що абсолютно відображає демократичний процес, проте підриває процес політичної інтеграції ЄС. Також певний дисонанс у роботу Європейської ради вносить розкол у виконавчій владі національних держав. Тобто коли президент і прем'єр-міністр виявляють бажання взяти участь у самітах ЄР, проте представляють різні позиції щодо важливих напрямів співробітництва. Найбільшого розголосу набули випадки в Румунії, що траплялись у 2007 і 2012 рр., і ситуація розвивалася навіть у Конституційному Суді. Також схоже було з Польщею та Фінляндією [19]. Такі випадки засвідчують прорахунки в роботі вищого політичного органу й потребують урегулювання, щоб ЄС на міжнародній арені зміг виступати єдиною політичною силою.

Глави урядів та держав Європейської ради хочуть зрушити з місця, проте кожен із 27 членів рухається у свій бік. Як наслідок, такі намагання рухатися вперед безрезультативні й виснажують організацію, указуючи на її недоліки. Та навіть якби всі члени інституції підтримували б Європейську інтеграцію, розраховувати на посилення політичного зближення не варто. Передусім, через відсутність політичної волі глав держав-членів щодо поглиблення співробітництва. Адже рушіями політичної інтеграції визначені національні представники, які відстоюють інтереси своєї держави, що не завжди відповідає інтересам ЄС. Тобто, якби вищий політичний орган був сформований не з глав держав чи урядів, а за схемою Європейської комісії чи навіть, більше того, за виборчим механізмом, як Європейський парламент, то, безумовно, результати себе не змусили б чекати. Проте виникає питання, чи не нівелюється роль державного лідера в Європі та чи погодяться на це політичні еліти держав-членів.

Якщо Європейська рада – це політичний орган, який відповідає за стратегічний напрям розвитку організації, то формування й реалізація порядку денного роботи ЄС належить Європейській комісії (далі – ЄК). Саме за ЄК офіційно закріплено право законодавчої ініціативи. Європейська комісія є єдиним європейських органом, де урядовці не представляють інтереси держави, а відповідають за реалізацію політики ЄС як організації. У зв'язку з цим інституція має одну з найбільш розширених структур. Зокрема, ЄК поділяється на політичну, яка нараховує 27 комісарів із кожної держави-члена по представнику, та

адміністративну частину, котра складається з 27 генеральних директорів. Також до комісії входять помічники Європейської комісії: консультативні комітети, наукові комітети, експертні групи та управлінські, консультативні, регуляторні комітети ЄК. Така розгалужена структура дає змогу політикам, урядовцям й іншим зацікавленим групам впливати на формування нормативних актів. Тому потрібно охарактеризувати та визначити ймовірний вплив євроскептичних груп та урядовців держав членів на роботу ЄК.

Хоча ЄК незалежна від держав-членів, певний національний фактор присутній, адже саме держава-член рекомендує свого комісарів. Усього нараховується 27 комісарів із кожної держави ЄС. Також треба зауважити, що кожен комісар опікується певним напрямом політики ЄС, тобто, попри переконання з боку ЄС, що урядовці й працівники ЄК незаангажовані у своїх рішеннях. Комісар реалізовуватиме політику, зважаючи на досвід та переконання, які сформувались у власній державі. Незважаючи на те, що всі сфери розвитку важливі, є стратегічні й дискусійні питання, як-от: енергетична політика, міграційна політика чи валютний союз. Тому досить важливо зробити хоча б короткий огляд політичної приналежності комісарів.

Більшість комісарів у минулому були міністрами в національних урядах та входили до національного чи європейського парламентів. Ураховуючи досвід нинішніх комісарів, розуміємо, що У. фон де Ляен і ЄК зробили потужний акцент саме цифрових й інноваційних технологіях, що відображено в пріоритетах інституції [20]. Також комісари мають зв'язки з різними урядовцями та політиками цієї й попередньої каденції. Наприклад, Ф. Тіммерманс, який є Першим віце-президентом Європейської зеленої угоди, працював ще в комісії Ж. Юнкера й вважався його правою рукою. Крім Ф. Тіммерманс, комісарами залишилися М. Вестагер (віце-президент відповідає за реалізацію проекту «Європа цифрової епохи»), Й. Ган (комісар із питань бюджету та адміністрація), М. Габріел (комісар із питань інновацій і молоді), В. Йоурова (віце-президент із питань цінностей та прозорості), М. Схінас (віце-президент із підтримки європейського способу життя), Ф. Хоган (комісар із питань торгівлі), М. Шефчович, (віце-президент із міжвідомчих відносин та прогнозування), Х. Боррелл, (віце-президент із зовнішньої політики). Серед комісарів є ті, що були парламентарями в минулому скликані: М. Габріел (комісар із питань інновації і молоді), В. Домбровскіс (віце-президент відповідає за реалізацію економіка для людей), Д. Шуїця (віце-президент із питань демократії й демографії),

Я. Войцеховський (комісар із питань сільського господарства), Е. Феррейра (комісар із питань згуртованості та реформ), А. Валеан (комісар із питань транспорту) [21]. Як бачимо, склад комісії У. фон де Ляен не настільки оновлений, Європейським Союзом управляють ті ж самі бюрократи, але на інших позиціях. Крім того, у комісії є навіть євроскептики, зокрема представник зі Словаччини М. Шефович, який, хоч і є членом ЄНП, однак відкидає федералізацію ЄС та проти спільної податкової й міграційної політики [22]. Також євроскетичні погляди підтримує В. Йоурова [23]. Обидва представники мають зв'язки з Росією. Цікава ситуація з комісаром із питань енергетики К. Сімсон, чий батько був багаторічним радником мера Естонії Е. Савісаара, партію якого, за різними джерелами, фінансувала саме Росія [24].

В історії ЄС були випадки, коли комісари паралельно працювали в Європейській комісії й готувалися до національних виборів. Наприклад, президент ЄК Р. Проді агітував на італійських виборах, комісар А. Діамантопулу залишила Єврокомісію, щоб брати участь у грецьких виборах, а комісар Л. Мішель заявив, що піде у відпустку, щоб узяти участь у бельгійських виборах [25]. Знижує легітимність ЄК і ситуація з формуванням кандидатур на посаду президента Європейської комісії, як це було у випадку з У. фон Ляен. Однак у ЄК працюють не лише комісари – в установі нараховується понад 32 тисячі співробітників [26], і всі вони прямо чи опосередковано впливають на кінцевий проект закону чи рішення.

Така кадрова політика та поглиблення інтеграції, а саме надання ЄК більших повноважень актуалізують проблему політизації інституцій ЄС, у зв'язку з чим виникає питання, а чи впливають євроскептики на внутрішні процеси роботи ЄК. Дослідження, проведені співробітниками департаменту публічного адміністрування та соціології Роттердамського університету щодо політизації ЄК у питаннях преференцій соціального інвестування [27], і дослідження Х. Вільямс та С. Беван показали, що рівень євроскептицизму не впливає на динаміку прийняття рішень. Тобто, незважаючи на те, чи більш, чи менш проєвропейськими є комісари, вони приймають таку саму кількість законопроектів. Хоча рівень євроскептицизму зріс, порівняно з попереднім семестром, кількість прийнятих комісією односторонніх нормативно-правових актів суттєво не змінилася [28]. Однак немає відповіді чи в затверджених рішеннях прослідковуються євроскетичні ідеї.

Чи не найбільш євроскетичним органом вважають Європейський парламент, оскільки він формується з політичних партій держав-членів. Якщо охарактеризувати парламент цього скликання на чолі Д. Сас-

солі, то він більш поляризований та менш однорідний. Політичні групи все менше сконцентровані на ідеології, а значно більше – на політичній приналежності партій. Політику євроскептиків у парламенті регулюють лідери політичних партій і груп, тому варто визначити, яку позицію представляють лідери цих партій та наскільки вона збігається із загальною політикою партії й групи. Найбільшою євроскептичною групою в Європарламенті є ідентичність та демократія (далі – ІД), до яких приєдналася розформована після Брекзит група Європа свободи та демократії. А також до партії перейшли Справжні фіни й Данська народна партія з ЄКР. Головою партії є М. Занні, який був членом італійської менш євроскептичної партії Рух п'яти зірок, проте у 2018 р. перейшов до Ліги [29]. М. Занні – молодий політик і, найімовірніше, делегований лідерами групи представляти її на політичній арені. Засновницею та однією з найвпливовіших членів групи, безумовно, є лідерка французького Національного фронту М. Ле Пен. Саме вона тривалий час підтримувала дезінтеграційні процеси в ЄС, закликаючи французів до виходу з організації. Проте останнім часом помітні тенденції до послаблення жорсткої риторики, зокрема М. Ле Пен відмовилася від виходу із зони євро [30], а на початку 2020 р. погоджується на членство й хоче лише реформувати організацію [31]. Лідер італійської партії Ліга М. Сальвіні, навпаки, більше почав критикувати ЄС за бездіяльність на фоні пандемії. Проте його партія починає втрачати своїх прихильників [32]. Не можна поза увагою залишити лідера німецької Альтернативна для Німеччини Й. Мейтена, партія якого була більш проамериканською однак в останні роки риторика змістилася в бік жорсткої критики ЄС. Попри це, лідер партії Й. Мейтен не прихильник такої опозиції до ЄС [33]. Саме Італія, Франція та Німеччина отримали найбільше місць у Європарламенті. Інші держави, такі як Чехія, Фінляндія, Данія, Естонія, Бельгія, Австрія, Нідерланди, отримали 1–3 місця відповідно. Група Ідентичність та Демократія відносно нова група, яка сформована з нових популістів і євроскептиків. Досить часто партії ІД пов'язують із різними зацікавленими групами. Зокрема, партія «Нідерландів за свободу», за різними джерелами, фінансується лобістами зі США [34], Партія свободи Австрії виступає проти посилення санкцій і за розширення співпраці з Росією [35]. Також не варто відкидати тісне співробітництво між Національним фронтом М. Ле Пен та Росією, зокрема 2015 р. партія отримала позику від російського банку [36]. Найвище серед євроскептичних груп електоральне представництво ІД в Європарламенті сприяє тому, що партії перетворюються на мішені лобіювання зацікавлених держав із боку як ЄС, так і третіх країн.

Група Європейських консерваторів та реформістів була найбільшою

евроскептичною групою в попередньому парламенті. Після виходу британської Консервативної партії як провідної та інших партій до Європейських консерваторів і реформістів приєдналися більш популістичні партії іспанський Вокс, Сімейна партія Німеччини, Грецьке рішення та голландський Форум за демократію. Через це група змінила свою ідеологію й політичне спрямування від поміркованого євроскептицизму до більш радикального. Зокрема, вихід із ЄС підтримують партії Грецьке рішення, чеська Громадська демократична партія та голландський Форум за демократію. Також жорстку позицію щодо функціонування євронизи та подальшого співробітництва мають словацька Свобода і солідарність, Болгарський національний рух. Зараз групу очолює італієць Р. Фітто спільно з поляком Р. Лугутко. Диктує політику групи польська Право та справедливість, оскільки отримала близько половини місць із 52 можливих. Також до групи входять ще дві польські партії Об'єднана Польща та Угода. Лідуючі позиції займають представники партій Брати Італії та Вокс. Головною партією групи була Консервативна партія Британії, однак після Брекзиту, група втратила свої позиції в ЄП.

Найменшою євроскептичною групою є «Європейські об'єднані ліві» – Північно зелені ліві, що представляють м'який євроскептицизм. До групи входять комуністичні партії та ліві. Тривалий час саме ця група вважалася проросійською. До парламентської групи цього скликання ввійшли також представники політичного руху Тепер Народ та партії Лівий блок (Португалія), Подемос (Португалія), Ліва партія (Швеція), Лівий союз (Фінляндія), Червоно-зелений альянс Данії і Нескорена Франція, що заснований у 2018 р., проте не зареєстровані як партія ЄС [37]. Також сюди входять п'ять партій, які не є членами жодного європейського альянсу. У групі наявні партії, налаштовані як більш жорстко, так і помірковано. Зокрема, вихід з організації підтримують партії Португалії, Данії та Чехії. Поступово партії групи втрачають свою підтримку серед населення, а група перетворюється на об'єднаний блок партій, погляди яких не сумісні з іншими групами.

Такі внутрішні партійні процеси дещо вплинули на рівень євроскептицизму в ЄП. Відповідно до досліджень, проведених А. Ріполь, визначено, що рівень євроскептицизму в Європарламенті 2020 р. становить 31 %, а кількість євроскептиків у 2014–2019 рр. – 27 %. Проте ситуація не така однозначна. Хоча свою підтримку втратили проєвропейські Європейська народна партія та Прогресивний альянс соціалістів і демократів, однак підтримка іншої проєвропейської партії Оновлена

Європа, навпаки, зросла. Також більше громадян підтримали Зелених. Серед євроскептичних груп свою підтримку втратили Європейські консерватори й реформісти та Ліво-зелені Півночі, коли Ідентичність та демократія виграли голоси [38].

Статистика свідчить, що кількість євроскептиків у парламенті зросла, але вона не показує, як змінилося якісне співвідношення євроскептичних груп. Найбільша євроскептична група Ідентичність та демократія не підтримує вихід з організації, проте є дві умови, які відстоюють національні партії: реформування зони євро й боротьба з нелегальною міграцією. Хоча Ідентичність та демократія не є прихильниками жорсткої опозиції, проте саме з їхньої партії лунає чи не найбільше критики до ЄС. У той час як інша права група Європейських консерваторів та реформістів – прихильники жорсткого євроскептицизму – відкидають подальшу інтеграцію як прихильники виходу з ЄС. Також більш радикально налаштовані Ліві. Зокрема, у новому парламенті зафіксовано п'ять партій жорсткого євроскептицизму: голландський Форум за демократію, чеська Свобода та пряма демократія, словацька партія Котлеба й Комуністична партія, а також Золота світанок із Греції, серед яких є представники всіх трьох опозиційних груп. Як бачимо, зміщення сил відбулося від лівих до правих євроскептиків, так само – від жорсткого євроскептицизму до м'якого. Це свідчить про те, що євроскептики не виступають однією силою ні в європейському парламенті, ні в Європі. Можна припустити, що пік жорсткої опозиції до ЄС знижується, прихильники виходу з організації чи призупинення певної політики втрачають свою підтримку. Результати останніх виборів показують, що громадяни держав-членів, особливо регіону ЦСЄ, і політична еліта потребують якісно нового союзу, нової стратегії співробітництва. Під час голосування важливу роль відіграє саме консенсусне рішення. Проте за умови його відсутності євроскептичні партії несуттєво можуть вплинути на результат голосування, оскільки саме проєвропейські групи Європейська народна партія, Прогресивний альянс соціалістів і демократів та Альянс лібералів і демократів за Європу формують велику проєвропейську коаліцію [39]. Євроскептики можуть реалізувати свою діяльність через парламентські комітети, адже саме вони вносять поправки пропозиції комісії та зауваження Ради ЄС. Таку політику також можна інтерпретувати як лобізм.

Ще одним осередком євроскептицизму є Рада ЄС, яка паралельно з парламентом редагує й затверджує законодавство ЄС. Міністри Ради ЄС намагаються регулювати вплив законодавчої ініціативи ЄК на

національне законодавство, адже саме профільні міністерства держав-членів вносять поправки до законопроектів ЄК. Прослідкувати прояви євроскептицизму в Раді ЄС досить складно та певною мірою навіть неможливо, оскільки складно визначити яка чергова поправка одного з міністрів 27 держав-членів суперечить європейській інтеграції чи просто інтересами держави. Крім того, процес призначення уряду або формування коаліції дуже динамічний. Звільнення та призначення нового міністра, закінчення каденції уряду чи взагалі відправлення уряду у відставку – не такі вже рідкісні процеси в державах Європи.

Хоча кількість опозиційних партій і прихильників цієї ідеології зростає, представництво євроскептиків у національних урядах не таке вже велике. Найбільш євроскептичні уряди мають Угорщина, Польща, Італія, Австрія [40]. В Угорщині урядові партії відкрито не називають себе євроскептичними й входять у Європейську народну партію. Партія, яка займає головні міністерські крісла, – Фідес (прем'єр-міністр, міністр фінансів, міністр закордонних справ і торгівлі, міністр юстиції та міністри офісу прем'єр-міністра). Християнсько-демократична народна партія, яка відхилила прийняття Європейської конституції, отримала лише два міністерства. Безпартійні представники одержали інші вакантні міністерства, серед яких – Міністерство внутрішніх справ [41]. В Італії міністерства розділені між проєвропейською Демократичною партією та євроскептичною партією – Рухом п'яти зірок. Зокрема, євроскептична партія отримала Міністерство зовнішніх справ та міжнародного співробітництва, Міністерство економічного розвитку, Міністерство юстиції, Міністерство праці та соціальної політики й Міністерство освіти, університетів та досліджень [42]. В Австрії ситуація з формуванням уряду така сама, як і в Італії, оскільки він складається з проєвропейської Австрійської народної партії та з євроскептичної Партії свободи. Зокрема, остання отримала керівництво над такими міністерствами, як Міністерство транспорту, інновацій і технологій, Міністерство оборони і спорту, Міністерство праці, соціальної політики і захисту споживачів та Міністерство внутрішніх справ [43]. У Польщі після виборів улітку 2020 р. реформування уряду й, відповідно, скорочення кількості міністерських крісел ситуацію суттєво не змінили. До уряду приєднався Я. Качинський від партії Право та справедливість на посаду віцепрем'єр-міністра. Партія фактично очолює євроскептичну групу Європейських консерваторів і реформістів [44]. Дискусійним залишається питання впливу міністрів-євроскептиків на курс держави і її політику в організації.

Дослідження, проведені П. Груйсена та К. Кромбеза, показують

незначний вплив міністрів-євроскептиків на процес прийняття рішення. Учені вивчали, чому певні міністри не підтримують те чи інше рішення, як часто голосують проти і що цьому передує. Одним із визначників у цьому дослідженні був євроскептицизм. Результати дослідження демонструють, що загальна опозиція до ЄС не є визначальним фактором у процесі голосування чи прийняття рішення. Відповідно до даних, зв'язок між євроскептицизмом та інституцією менше 10 %. Тобто це означає, що ні євроскептицизм, ні приналежність міністра до такого курсу не впливають на прийняття чи неприйняття рішення.

Якщо розглянути внутрішній процес прийняття рішення в Раді ЄС, то треба зауважити, що не лише міністри беруть участь у формуванні політики інституції. Значну роботу також виконують Комітет із тимчасових представників (COREPER) та робочі групи. Ураховуючи високий рівень поляризації інтересів і сторін, органи намагаються максимально досягати консенсусного рішення й більше зорієнтовані на стабільну роботу інституції з урахуванням інтересів усіх держав-членів, аніж до дестабілізації внутрішньої політики [45]. Крім того, критика чи відмова від рішення, яке передбачає посилення інтеграційного процесу, не означає підтримку чи прихильність до євроскептицизму. Причина цього – передусім економічна, соціальна чи політична неготовність національного уряду до імплементації таких ідей. З усіх інституцій ЄС найменше та найскладніше євроскептицизм проявляється саме в Раді ЄС через низький рівень політичної заангажованості.

Євроскептицизм – це масштабне явище, ознаки якого можна простежити не лише в головних політичних інституціях ЄС. Свої інтереси зацікавлені групи можуть просувати через різні консультативні органи, зокрема Європейський економіко-соціальний комітет, який представляє громадянське суспільство, профспілки, групи інтересів і комітет регіонів, що формує політичні групи, котрі представляють їхні інтереси. Також треба врахувати роль децентралізованих агентств: агентства спільноти, агентства у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, агентства у сфері співробітництва поліцейських і судових органів у кримінально-правовій сфері, виконавчі агентства. Тобто ЄС – це не лише декілька інституцій і представники держав-членів, ЄС – це потужна й величезна організація із сотнями тисяч співробітників, які формують політику організації.

Проаналізувавши прояви євроскептицизму в інституціях ЄС, можемо зробити певні висновки. Зокрема, функції та завдання інституцій ЄС закріплені в договорах, проте на неформальному рівні кожна інституція

відповідальна за певний процес в організації. Інтенсивність та швидкість інтеграції залежать від Європейської ради і Європейського парламенту. І якщо більшість лідерів держав чи парламентів не готові до поглиблення співробітництва, то посилення кооперації не відбудеться. Тому рівень і прояви євроскептицизму саме в цих інституціях є надважливим. В інших інституціях – Європейській комісії та Раді ЄС, які не несуть політичної відповідальності за реалізацію рішення, – рівень опозиції до ЄС не настільки важливий, оскільки вони зосереджені на реалізації технічних моментів – прийнятті та імплементації законів. Тобто євроскептицизм особливу силу має саме в політичних органах ЄС.

Також прояви євроскептицизму в інституціях залежать від впливу національного уряду та парламенту. Якщо позиції євроскептиків потужно представлені в державі, то ці ж урядовці можуть диктувати політику і в самій організації. Потрібно зауважити, що ідеї євроскептицизму переважно поширюють не політичні партії чи групи, а політичні лідери та популісти, які критикують ЄС. Крім того, ці ж представники мають зв'язки з Росією. Лідери держав-членів, політичних партій, депутати Європарламенту критикують ЄС за бездіяльність, але саме вони є тим механізмом, який регулює цей процес бездіяльності. Політики держав-членів відокремлюють ЄС від національних урядів, забуваючи, що уряд ЄС сформований із національних представників.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Охарактеризувавши та проаналізувавши прояви євроскептицизму в інституціях ЄС, визначивши приналежність до євроскептицизму лідерів держав чи урядів, європейських комісарів, депутатів Європейського парламенту, а також коротко окресливши й інші можливі шляхи зростання євроскептицизму в інституціях ЄС, зазначимо, що опозиція до ЄС не є критичною загрозою роботі європейських інституцій. Безумовно, певний рівень критики та зауважень до роботи ЄС є серед працівників органів ЄС, проте він не загрожує інтеграції. Значно більша проблема – відсутність політичної волі лідерів та неготовність держав-членів щодо поглиблення співпраці. Проте вирішення цього питання потребує значно більше часу й зусиль, над чим активно працюють у ЄС. Адже ми бачимо позитивні тенденції в роботі інституцій організації як у політиці розширення, так і в урегулюванні внутрішніх суперечностей. У перспективі треба проаналізувати вплив лобістів на роботу інституцій ЄС крізь призму євроскептицизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Treaty of Lisbon (2007). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF>
2. The EU decision-making process. URL: <https://www.nhsconfed.org/-/media/Confederation/Files/Publications/Documents/The-EU-decision-making-process.pdf>
3. Leconte C. Understanding Euroscepticism, 2010. URL: https://books.google.com.ua/books?id=RQMdBQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false
4. Mude, C. (2019). European governments are fuelling Euroscepticism. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jul/15/european-council-fuel-euroscepticism-governments-eu>
5. Mudde, C. (2019). European governments are fuelling Euroscepticism. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jul/15/european-council-fuel-euroscepticism-governments-eu>
6. Williams, C., Bevan, S. (2019). The effect of public attitudes toward the EU on the European Commission's policy activity. *European Politics and Policy or the London School of Economics*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2019/08/23/the-effect-of-public-attitudes-toward-the-eu-on-the-european-commissions-policy-activity/>
7. Members of the European Council. European Council. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/members/>
8. Anti-corruption digest Bulgaria. Critics slam Bulgarian corruption probe. *Council of Europe* (2019). URL: <https://www.coe.int/en/web/corruption/anti-corruption-digest/bulgaria?fbclid=IwAR02Im1pH93kLqmqQKngQ536GtnrQsjYtGtbM2SYW73u11AAMPJTZPmBNwI>
9. European Commission confirms Czech Prime Minister Andrej Babiš has conflict of interest. *Transparency International* (2019). URL: https://www.transparency.org/en/press/european-commission-confirms-czech-prime-minister-andrej-babish-has-conflic?fbclid=IwAR3WF2QSXDL4rcYJgJcU0pJdcztl_ASrZGWMXW4URM5r2tVeBQ0WoTA6DxA#
10. Bulgaria, Czech Republic calls for EU reforms on migrants. *The Associated Press* (2018). URL: https://apnews.com/eb2c88ce2d834e98987e6dc8f473194d/Bulgaria,-Czech-Republic-calls-for-EU-reforms-on-migrants?fbclid=IwAR3o_fouzNnRy1vn3L-4-ASsX-BIntCAzVgWJnEzlll9JpNrQUgJKGPggBAE
11. Stone, J. (2019). Denmark gets new left-wing government with plans to increase welfare spending and scrap anti-immigration measures. *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/denmark-new-government-left-mette-frederiksen-welfare-spending-anti-immigration-a8975096.html>
12. Hall, B., Atkins, R. (2019). Sebastian Kurz: saviour of Europe's mainstream or friend of the far-right? *The Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/9396664c-044d-11e9-9d01-cd4d49afb3>
13. Kingsley, P. (2018). Safe in Hungary, Viktor Orban Pushes His Message Across Europe. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2018/06/04/world/europe/viktor-orban-media-slovenia.html>
14. Bank Records Link President of Cyprus to 'Troika Laundromat'. *OCCRP* (2019). URL: <https://www.occrp.org/en/troikalaundromat/bank-records-link-president-of-cyprus>

to-troika-laundromat

15. Ratas peab koalitsiooni EKRE-ga võimatuks. *ERR* (2018). URL: <https://www.err.ee/879109/ratas-peab-koalitsiooni-ekre-ga-voimatuks>

16. Barigazzi, J. (2020). Conte's gamble. The Italian prime minister is caught between frugal EU leaders and a frightened, furious public. *POLITICO*. URL: <https://www.politico.eu/article/giuseppe-conte-gamble-coronavirus-european-union-leaders/>

17. Hyndle-Hussein, J. (2019). Nausėda, Lithuania's new president. *Ośrodek Studiów Wschodnich*. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2019-05-28/nauseda-lithuanias-new-president>

18. Baerg, N., Hallerberg, M. (2016). Explaining Instability in the Stability and Growth Pact: The Contribution of Member State Power and Euroskepticism to the Euro Crisis. URL: http://repository.essex.ac.uk/17897/1/Baerg_Hallerberg.pdf

19. Verga, C. (2014). Aspect of Romania's Representation at the European Council. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814050435>

20. Leyen, U. (2019). A Union that strives for more. My agenda for Europe European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/political-guidelines-next-commission_en_0.pdf

21. Meet the commissioners. All you need to know about Ursula von der Leyen's team. *POLITICO* (2019). URL: https://www.politico.eu/article/meet-the-commissioners-president-ursula-von-der-leyen-team-european-commission-members/?fbclid=IwAR3Oph0qUhzws7L1D3hN3cUKnM1U4cZ2SikJfWPhWhyW95B_pBi3cIZm4do

22. King, E. (2018). Maroš Šefčovič to run for Commission top job. *POLITICO*. URL: <https://www.politico.eu/article/maros-sefcovic-commission-social-democrats-to-run-for-commission-top-job/>

23. Gardner, A. (2016). Věra Jourová: Feisty commissioner. Profile of the European commissioner for justice. *POLITICO*. URL: <https://www.politico.eu/article/vera-jourova-feisty-commissioner/>

24. Кох, Т. (2010). Вокруг Сависаара разгорелся скандал. *Postimees*. URL: <https://rus.postimees.ee/358681/vokrug-savisaara-razgorelsya-skandal>

25. Commissioner Louis Michel to stand in the Belgian parliamentary elections. European Commission (2007). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_07_344

26. European civil service. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/organisational-structure/commission-staff_en

27. Veer, R., Haverland, M. (2007). Bread and butter or bread and circuses? Politicisation and the European Commission in the European Semester. *SAGE*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1465116518769753>

28. Williams, C., Bevan, S. (2019). The effect of public attitudes toward the EU on the European Commission's policy activity. *European Politics and Policy or the London School of Economics*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2019/08/23/the-effect-of-public-attitudes-toward-the-eu-on-the-european-commissions-policy-activity/>

29. Suyak, F. (2019). Italian MEP Marco Zanni of far-right League party on Conflict Zone. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/italian-mep-marco-zanni-of-far-right-league-party-on-conflict-zone/a-47462784>

30. Sapin, C. (2019). Le Rassemblement national abandonne définitivement la sortie de l'euro. *Lefigaro*. URL: <https://www.lefigaro.fr/politique/2019/01/16/01002-20190116ART-FIG00326-le-rn-abandonne-la-sortie-de-l-euro.php>

31. Marine Le Pen: EU has more to lose on Brexit, but I don't want Frexit. *Euronews* (2020). URL: <https://www.euronews.com/2020/02/06/marine-le-pen-eu-has-more-to-lose-on-brexit-but-i-don-t-want-frexit>

32. Vergine, S. (2020). Coronavirus: Are Italians losing faith in the EU? *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-52666870>

33. Germany's AfD: How right-wing is nationalist Alternative for Germany? *BBC*. (2020). URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-37274201>

34. Deutsch, A. Hosenball, M. (2012). Exclusive: U.S. groups helped fund Dutch anti-Islam politician Wilders. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-dutch-wilders-us/exclusive-u-s-groups-helped-fund-dutch-anti-islam-politician-wilders-idUSBRE8890Q820120910>

35. Austrian Far-Right Party Signs Cooperation Pact With United Russia. *Radio Liberty* (2016). URL: <https://www.rferl.org/a/russia-austria-freedom-party-pact-putins-party/28185013.html>

36. Europe is trying to keep Russia from influencing its elections. *The Economist* (2017). URL: <https://www.economist.com/europe/2017/04/15/europe-is-trying-to-keep-russia-from-influencing-its-elections>

37. Now the People! – Brussels declaration. *Now the People* (2018). URL: <https://now-thepeople.eu/now-the-people-brussels-declaration/>

38. Ripoll, A. (2019). The new European Parliament: more eurosceptic? URL: <https://ukandeu.ac.uk/the-new-european-parliament-more-eurosceptic/>

39. Servent, A. (2019). The European Parliament after the 2019 Elections: Testing the Boundaries of the 'Cordon Sanitaire'. *Journal of Contemporary European Research*. URL: https://www.researchgate.net/publication/337973203_The_European_Parliament_after_the_2019_Elections_Testing_the_Boundaries_of_th National parliamentary control and voting in the Council of the European Union 'Cordon Sanitaire

40. Barnes, J. (2018). Euroscepticism MAPPED: Five countries threatening to ROCK the EU. *Daily Express*. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/941976/EU-news-five-eurosceptic-countries-threaten-European-Union>

41. Members of the Government. *The Government of Hungary* (2020). URL: <https://www.kormany.hu/en/members-of-the-government>

42. Ministri e Sottosegretari. Governo Italiano Presidenza del Consiglio dei Ministri (2020). URL: <http://www.governo.it/it/il-governo>

43. Federal Government. Federal Chancellery Republic of Austria (2020). URL: <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/en/federal-chancellery/the-austrian-federal-government.html>

44. Charlish, A., Plucinska, J. (2020). Poland's government heads further to the right in new lineup. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-poland-politics/polands-government-heads-further-to-the-right-in-new-lineup-idUSKBN26L247>

45. Leconte, C. (2010). Understanding Euroscepticism. URL: https://books.google.com.ua/books?id=RQMdBQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_

atb#v=onepage&q&f=false s.15

THE EUROSCEPTICISM INFLUENCE ON THE EU INSTITUTIONS' FUNCTION

This article examined the indications of Euroscepticism in the EU institution. In particular, it analysed elements of opposition to the EU in the European Council, the European Commission, the European Parliament and the Council of the European Union, and in other EU subsidiary bodies. I paid considerable attention to studying the political views of the Heads of State and Government of the European Council. The study found leaders of mostly Central and Eastern European countries have ties to Russia and criticise the organisation's policies that weaken integration, although are members pro-European parties. Much attention has been drawn to the ideology of political parties and groups that are members of the European Parliament. Looking at the research, the number of Eurosceptics in the European Parliament has not decreased, but there is no strengthening of communication and cooperation between them. This means the level of Euroscepticism in parliament declined. Besides, it described the political views of the commissioners and their commitment to the ideas of Euroscepticism. As a result, the European Commission remains the most pro-European institution. The article also considered Euroscepticism in the EU Council. Hence, Member States have doubts about the EU policies that slow down cooperation. However, it is difficult to argue about the rise of Euroscepticism in the EU institutions and its negative impact on strengthening cooperation. European integration is a rather complex process, influenced not so much by Euroscepticism as by the economic situation, the unification of legislation, and international relations. Euroscepticism in the institutions is not a threat to European integration, but only as a factor which slows down cooperation and promotes adaptation states and their citizens.

Key words: Euroscepticism; European Council; European Parliament; European Commission; Council of the EU.

Матеріал надійшов до редакції 08.10.2020 р.

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327(73:55) «196/197»

Василь Гулай,

професор, доктор політичних наук,
завідувач кафедри міжнародної інформації,
Національний університет «Львівська політехніка»,
ORCID ID: 0000-0002-7609-7967
Vasyl.V.Hulai@LPNU.UA

Сергій Ніколаєв,

кандидат технічних наук, доцент кафедри міжнародної інформації,
Національний університет «Львівська політехніка»,
ORCID ID: 0000-0001-8536-8725
Serhii.M.Nikolaiev@LPNU.UA

Валерія Єлшинова,

студентка 4 курсу бакалаврату ОНП «Міжнародна інформація»,
Національний університет «Львівська політехніка»,
ORCID ID: 0000-0003-4219-9719
valeriia.yelshynova.mv.2017@lpnu.ua
DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-276-293

**ДОСЛІДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ В
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ НА ПРИКЛАДІ КРАЇН
ІЗ ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ**

У вступі розкрито актуальність теми дослідження та сформульовано наукову проблему. Проведено аналіз основних публікацій і досліджень. Сформульовано мету й поставлено основні дослідницькі завдання роботи. Описано методiku дослідження системи міжнародних відносин та одного з явищ сфери міжнародних економічних відносин – інвестиційну привабливість. Основну частину статті становлять дослідження й опис категорії приватні іноземні інвестиції та їх роль, значення для країн із перехідною економікою. Світова практика неодноразово доводила доцільність використання прямих іноземних інвестицій як одного з

ключових елементів економічного й соціально-політичного розвитку держави. Країни-резиденти, котрі отримали фінансування від іноземних компаній, міжнародних інституційних установ або ж країн, акумулювали ці активи задля подальшого покращення виробничих потужностей, розвитку науково-технічної бази, погашення зовнішнього боргу тощо. Ці дії прямо чи опосередковано позитивно вплинули на добробут країн. Особливу увагу звернуто на проблему взаємозалежності економічного зростання національної економіки та прямих іноземних інвестицій, що досі не втратила своєї актуальності, особливо для держав із перехідною економікою. Інвестиційна привабливість для останніх має фундаментальне значення під час формування порядку денного. Особи, котрі приймають рішення щодо інвестування тих чи інших проєктів, мають свої системи координат. Однак у контексті міжнародних відносин до головних критеріїв відносять інституційні, економічні, фінансові та соціально-політичні чинники. Для ширшого розкриття й дослідження проблеми змодельовано ситуацію, за якої один з інституційних інвесторів, а саме Європейський банк реконструкції та розвитку, застосовуючи багатокритеріальний порівняльний аналіз, обирає одну з трьох інвестиційно привабливих країн із перехідною економікою. Пошук рішення відбувався завдяки застосуванню математичних методів оцінювання й прикладних програм. Критерії, котрі порівнювалися, мали як якісний, так і кількісний характер, а тому особа, яка приймає рішення, за цієї ситуації покладалася на власне суб'єктивне бачення ситуації, за наявності знань та досвіду визначала їхню роль і значимість, приймаючи тим самим оптимальне рішення в досліджуваній сфері. Важливо також і те, що спочатку проведено обрахунки згідно з першою категорією даних – макроекономічні показники країн, далі – згідно з другою – дані економічної свободи. Вихідні результати, відповідно до двох перших обрахунків, відрізнялися та не привели до одностайного рішення. Оптимальний варіант знайдено лише після уніфікації обох систем. На завершення зроблено аналіз переваг і недоліків застосованого методу, надано рекомендації для держави, яка отримала найменше значення. Розуміння та послідовне усунення негативних факторів, котрі зменшують інвестиційну привабливість, зміцнять і покращать міжнародне економічне становище. Отже, довгострокові капіталовкладення в національні господарства є однією з форм реалізації міжнародної політики. Інвестування – двосторонній процес, а тому країні-резиденту потрібно зважати на рівень власної інвестиційної привабливості, максимізуючи позитивні якості та мінімізуючи негативні.

Ключові слова: система міжнародних відносин, міжнародні економічні відносини, інвестиційна привабливість, прямі іноземні інвестиції, країни з перехідною економікою.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Міжнародні відносини комплексна та багатоелементна система, що поєднала в собі проблеми політичного, військового, технологічного, екологічного й економічного характеру. Сформовані протягом десятиліть міжнаціональні зв'язки в розрізі міжнародних економічних відносин визначають положення та місце держави в міжнародному співтоваристві, а також кількість і якість потоків факторів виробництва (капіталу, ресурсів). Рух капіталів (інвестицій) є важливою формою міжнародних взаємозв'язків. У сучасному глобалізовану світі інвестиційна привабливість стає одним із найпріоритетніших індикаторів залученості країн у систему світового господарства. Важливість міграції приватних іноземних інвестицій зумовлена тим, що залучення довгострокових капітальних вкладень в економіку країн покращує стан національного господарства останніх. Особливо критичного значення набуває питання інвестування в національні господарства компаніями-нерезидентами та (або) міжнародними інституційними одиницями (наприклад МВФ, ЄБРР, ОЕСР тощо) у держави з перехідною економікою. Перехідна, або трансформаційна, економіка – це стан економіки в період зміни суспільно-економічних систем, переходу від однієї системи до іншої, більш ефективної, як основи стабільного добробуту населення [17].

Трансформація відбувається на більше ніж чотирьох рівнях, серед яких – інституційний, економічний, фінансовий і соціально-психологічний.

Згідно зі звітом Європейського банку реконструкції та розвитку станом на 2019 р. 37 країн світу все ще перебувають на транзитному шляху до ринково-орієнтовної моделі економіки [8]. Для держав, зокрема України, Польщі, Грузії, підвищення інвестиційної привабливості є стратегічним завданням і стає основою для розв'язання соціально-економічних проблем, які є частиною суспільства протягом десятків років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідники І. Вербіцька, Г. Грицаєнко, М. Грицаєнко, Г. Глуха, Г. Коваль, О. Пирог, Н. Скоробогатова, Є. Созінова та ін. досліджували природу поняття іноземних інвестицій, їхні переваги й недоліки, ознаки інвестиційної привабливості та роль залучення прямих іноземних інвестицій у країни, що мають трансформаційну економіку. Далі дослідження

стосувалися безпосередньо взаємозалежності економічного зростання й інвестиційного клімату, водночас залученості прямих іноземних інвестицій. Українські вчені також висвітлюють питання української інвестиційної привабливості, порівняно з державами, зокрема колишнього СРСР, надають рекомендації щодо збільшення притоку інвестицій у вітчизняну економіку.

Мета статті – аналіз системи міжнародних відносин, зокрема міжнародних економічних відносин, та однієї з форм міжнаціональної співпраці – прямих іноземних інвестицій – у контексті економічної вигоди як для інвестора, так і для країни, що отримує капіталовкладення; головних макро- та мікропоказників на прикладі України, Польщі, Грузії як держав із перехідною економікою в розрізі інвестиційної привабливості.

Досягнення поставленої мети вимагає виконання таких завдань:

- 1) дослідити поняття прямих іноземних інвестицій та їх вплив на економічний розвиток держав;
- 2) проаналізувати на прикладі країн із перехідною економікою ключові економічні характеристики, що впливають на інвестиційну привабливість;
- 3) визначити вплив інституційних, економічних, фінансових і соціально-політичних показників на місце та положення держав у міжнародному співтоваристві;
- 4) установити інвестиційно привабливу країну за допомогою методу аналізу ієрархій.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічна основа дослідження ґрунтується насамперед на загальнонаукових методах: метод системного аналізу, який передбачає синтез та аналіз фактичних даних, порівняння, моделювання. Аналіз і синтез означають дослідження природи та ролі міграції приватних іноземних інвестицій, їх впливу на економічний і соціально-політичний розвиток держав та зростання інвестиційної привабливості останніх. Порівняння країн із перехідною економікою, що ґрунтується на якісних і кількісних показниках. Змодельована ситуація в міжнародних відносинах у поєднанні з методом аналізу ієрархій дає змогу всебічно розглянути об'єкт дослідження та виконати поставлені завдання. Аналіз ієрархій – це метод ієрархічного впорядкування альтернатив (варіантів рішення), із яких складається завдання (проблема) і визначення критеріїв вибору

альтернатив. Ідея методу полягає в попарному порівнянні скінченної кількості альтернатив.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спираючись на світовий досвід, можемо стверджувати, що визначальною передумовою трансформаційних перетворень та економічного зростання країни є надходження й ефективне використання прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ) [1]. За визначенням експертів Міжнародного валютного фонду (МВФ) у 1977 р. та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 1983 р., «прямі іноземні інвестиції – це такі, що здійснюються за межами національних кордонів з метою розширення виробництва товарів і послуг, закупівлі товарів для імпорту в країну базування або експорту в треті країни. Їх характерними рисами є те, що інвесторові належить управлінський контроль над підприємствами, і вони виступають у формі акціонерного капіталу і коротко- та довготермінових міжфірмових позик». Кінцева мета здійснення ПІІ є виробництво товарів (надання послуг) і їх подальше переміщення між країнами. Акумуляція капіталу в середині однієї країни в довготривалій перспективі має низку істотних переваг перед іншими формами економічного співробітництва для останньої, а саме: ПІІ не стають тягарем зовнішнього боргу, а навпаки – сприяють його погашенню; імпорт прямих підприємницьких капіталів збільшує в країні виробничі потужності; ПІІ є джерелом нових технологій та передових методів управління й маркетингу, сприяють розвитку національної науково-дослідної бази; сприяють більш ефективній приватизації та реструктуризації економіки, створюють додаткові робочі місця, при цьому збільшуючи реальні доходи працівників; у країні збільшуються бюджетні надходження у вигляді податків на діяльність міжнародних спільних підприємств; імпорт ПІІ стимулює конкуренцію й пов'язані з нею позитивні явища (підриєв позицій місцевих монополій, зниження цін та підвищення якості продукції, що заміщує як імпорт, так і застарілі вироби місцевого виробництва); ПІІ забезпечують найбільш ефективну інтеграцію національної економіки у світову [8].

Водночас прямі приватні інвестиції мають і негативні наслідки. Виходячи з природи поняття інвестицій, зазначимо, що останні передбачають виконання підприємницької діяльності, а отже, вагома частка контролю над підприємством належить інституційній одиниці (інвестору). Така форма керування містить у собі потенційні загрози, ризики для певних держав. Головними проблемами для приймаючих

країн при цьому є занадто велика роль міжнародних компаній в окремих сферах економіки, їх економічна сила, спроможність до маневрування в міжнародному просторі, як і обмеження ними національного суверенітету країн-реципієнтів ПІІ. Зокрема, мотивуючи відсутність товарів виробничого призначення на внутрішньому ринку, іноземні компанії можуть їх імпортувати зі своїх зарубіжних філіалів за трансфертними цінами, а останні, зазвичай, не відображають реальних умов торгівлі й значно розходяться з ринковими цінами [9].

До недоліків ПІІ із погляду економіки країни-об'єкта інвестування, також відносимо ризик усунення з ринку вітчизняних виробників і постачальників; сувору експлуатацію місцевих сировинних ресурсів; збільшення залежності країни від іноземного капіталу; постачання (збут) неякісних, недосконалих і морально застарілих ресурсів та активів; модифікацію структури економіки та їх пристосування до інтересів інвестора; погіршення платіжного балансу; деформацію культури підприємництва [9].

Однак світова практика на прикладі розвинутих держав неодноразово доводила свою ефективність і позитивний вплив на загальний добробут держав. Разом із тим особливо гостро постає питання залучення іноземних інвестицій у країни з перехідною економікою, а саме в групу держав, які перебувають у процесі реформування політичної та соціально-економічної структури, трансформації наявних тут раніше адміністративно-командних економічних систем у ринкову економіку [2].

Отже, для держав із перехідною економікою іноземні інвестиції відіграють безпосередню роль у процесі покращення національного господарства, упровадження інноваційних технологій, нарощування експортного потенціалу.

Інвестування насамперед пов'язане з прийняттям управлінських рішень та прогнозуванням можливих результатів особою, яка приймає рішення (далі – ОПР), або їх групою. Середовище, у якому оперує ОПР, є складною системою взаємозалежних компонентів, детальний аналіз якої дає можливість зробити оптимальний вибір, кращий із наявних; засобу дій серед заданої множини альтернатив для досягнення поставленої мети. Цілком виправданою стане теза про те, що чим глибше ОПР вникає в цю складність, зіставляє можливі альтернативи, тим кращими будуть його прогнози або прийняті рішення.

Одним із методів, який розв'язує проблему складності аналізу численних альтернатив, є метод аналізу ієрархій (далі – МАІ), запропонований у 1977 р. американським математиком Томасом Сааті [5].

Суть методу полягає в кількісному вираженні якісних суджень. Проблема структурується у вигляді ієрархії. Вершиною її зазвичай є глобальна мета, на наступному рівні наявні цілі, нижче – підцілі, потім – критерії, підкритерії; на нижньому рівні – альтернативи. Спочатку експерти генерують безліч припустимих альтернатив, серед яких потрібно провести вибір кращої альтернативи або впорядкувати всі елементи. Зазвичай на цьому етапі проводять розумне скорочення множини всіх можливих альтернатив або його кластеризацію у зв'язку з обмеженням методу на чисельність одночасно порівнюваних об'єктів.

Альтернативи також порівнюють за окремими критеріями. Засобом визначення коефіцієнтів значущості критеріїв та альтернатив є попарне порівняння. Результат порівняння оцінюють за бальною шкалою (табл. 3). На основі таких порівнянь обчислюють коефіцієнти значущості критеріїв, оцінки альтернатив і дають спільну оцінку як зважену суму оцінок критеріїв. На якість порівнянь можуть впливати кваліфікація осіб, котрі приймають рішення, та (або) характерні особливості елементів ієрархії.

Інвестиційна діяльність є однією з необхідних умов сталого зростання економіки, а також ефективного функціонування, конкурентоспроможності, розвитку більшості як підприємств, так і держав у цілому. Нині більшість підприємств не мають власних джерел фінансування капітальних укладень. Тому в цих умовах дедалі більшого значення набувають науково обґрунтовані розрахунки щодо оцінки економічної ефективності інвестиційних проєктів та їх відбору з низки попередньо опрацьованих альтернативних варіантів для фінансування та реалізації.

Одним із найефективніших інструментів дослідження, аналізу й прогнозування будь-якої економічної системи (явища, процесу) є математичні методи та моделі й можливість їх реалізувати розрахунки автоматично, за допомогою прикладних програм.

Програмні системи підтримки прийняття оптимальних рішень

1. **ExpertChoice** – одне з найперших програмних забезпечень реалізації процесу аналітичної ієрархії (АНР), яке ґрунтується на прийнятті рішень із кількома критеріями. ExpertChoice, створений Т. Сааті та Е. Форманом у 1983 р., по сьогодні постачається компанією Expert Choice Inc [11].

Рішення програми поєднують інструменти спільної роботи й перевірені математичні прийоми, допомагає отримати найкраще рішення щодо досягнення мети. Програма дає змогу структурувати складну систему, вимірювати важливість конкуруючих цілей та альтернатив, синтезувати інформацію, експертизу й судження, проводити

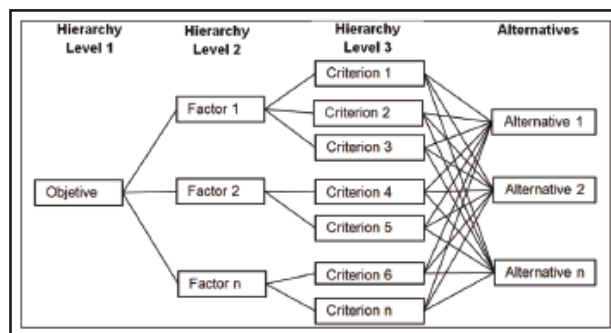

Рис. 1. Структура методу АНР

аналізи чутливості, чітко повідомляти для обміну результатами та інтерв'ювати частини процесу прийняття рішення, коли це потрібно, виділити ресурси (за бажанням).

2. **AHP Software (Transparent choice)** – організація, що має на меті допомогти організаціям оцінити та зрозуміти, як їхні проєкти в поточному стані й потенційно підтримують їхні стратегічні цілі. Це приводить до кращих рішень щодо проєктів і ресурсів, що дає їм змогу отримувати ефективні результати. Одним із програмних забезпечень

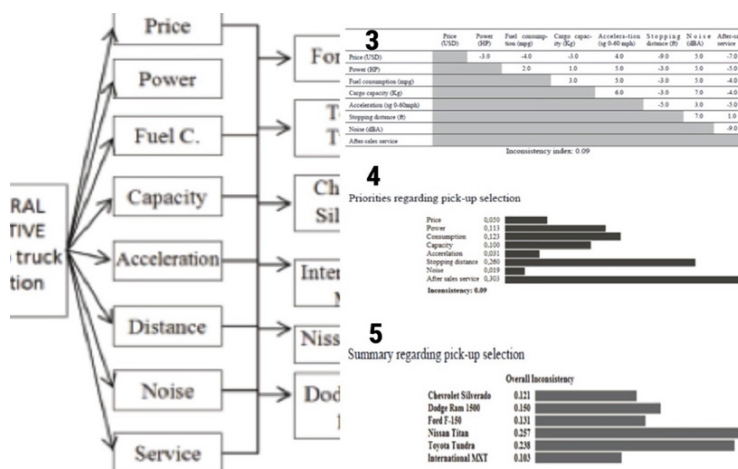

Рис. 2. Алгоритм методу АНР

компанії є AHP Software, що ґрунтується на математичних розрахунках методу аналізу ієрархій. Це уможливило структурування свого рішення в покроковий процес.

3. **MPRIORITY 1.0** – діалогова система «MPRIORITY 1.0» (My Priority) призначена для підтримки прийняття рішень у різних сферах людської діяльності. Програмна система ґрунтується на методі аналізу ієрархія (MAI). Основне його призначення – рішення слабоструктурованих завдань прийняття рішень. Систему «MPRIORITY» від своїх аналогів

відрізняє діалоговий інтерфейс, адаптований під особливості МАІ і сприйняття користувача. Програма містить діалогові засоби, що дають змогу отримувати найбільш повну інформацію про проведені попарних порівняння й усувати можливі неузгодженості в матрицях попарні порівнянь. Використання присутнього в програмній системі механізму шаблонів (шаблон – готова ієрархія для одного з завдань прийняття рішень), уможлиблює адаптацію користування програми систему під сфери своєї діяльності [12].

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) належить до групи інституційних інвесторів [8]. Інституційні інвестори, на відміну від інших суб'єктів (наприклад транснаціональні компанії або приватні інвестори), мають ширші цілі, ніж максимізація прибутку. Вони сприяють реструктуризації підприємств, прискоренню трансформаційних процесів в економіці. Мета ЄБРР – сприяти побудові стійкої й відкритої ринкової економіки, шляхом інвестування коштів у проекти, ведення діалогу з державними органами влади та наданням технічного сприяння.

Інвестиційна привабливість країни є тим індикатором, який свідчить про успішне функціонування політичних, соціальних, інституціональних, екологічних чинників, економічної політики на як макро-, так і на мікрорівнях. Як комплексний показник він зазнає впливу багатьох факторів прямої та опосередкованої дії [9]. З іншого боку, він і сам за своєю суттю впливає на економічний клімат. Безумовно, що кожен потенційний суб'єкт інвестиційної діяльності має власні критерії, вихідні позиції, на яких ґрунтується рішення щодо фінансування того чи іншого проекту (держави). Однак, спираючись на критерії отримання фінансування від ЄБРР, можемо припустити, що основні макроекономічні показники та політично-соціальна ситуація в державах не залишаються поза увагою.

Критерії надання фінансування від ЄБРР [21]:

Для отримання фінансування від ЄБРР проєкт повинен відповідати таким критеріями:

- здійснюватися в країні операцій ЄБРР;
- припускати надання його спонсором великого внеску до статутного капіталу в грошовій або натуральній формі;
- слугувати інтересам вітчизняної економіки й сприяти розвитку приватного сектору;
- відповідати банківським й екологічним стандартам;
- мати хороші економічні перспективи.

Як бачимо, більшість із критеріїв оцінювання від ЄБРР за своєю

суттю має якісний характер. Проте один із них – хороші економічні перспективи – можна перевести і в кількісну площину, проаналізувавши головні макроекономічні показники досліджуваних держав.

Для можливості надання більш чіткої альтернативи проаналізувати, зіставити отримані результати та обрати одну з найоптимальніших країн у контексті інвестиційної привабливості за критерії порівняння будуть прийняті дві системи з різними вихідними даними.

Перша – Звіт про розвиток країн із перехідною економікою ЄБРР «Better Governance, Better Economies» («Краще управління, кращі економіки»). У звіті представлено такі показники, які визначає банк та які слугують орієнтиром у визначенні привабливіших альтернатив: ріст ВВП; інфляція; фіскальний баланс, сальдо поточного рахунку; чисті ПП; зовнішній борг; кредити приватному сектору; валові резерви [23].

Друга – щорічний індекс економічної свободи, комбінований показник і супровідний рейтинг, що оцінює рівень економічної свободи в державах світу [16]. Індекс розраховуємо на базі 12 факторів, згрупованих у чотири категорії: верховенство права (права власності, ефективність судочинства й цілісність уряду); рівень утручання уряду (податковий тягар, державні витрати та фіскальне здоров'я); ефективність регулювання (свобода бізнесу, свобода праці й монетарна свобода); відкритість ринку (свобода торгівлі, свобода інвестування та фінансова свобода) [22].

Аналіз проблеми дослідження. Припускаємо, що інвестору (ЄБРР) запропоновано один проєкт, інвестування та реалізація якого мають відбутися в одній із трьох запропонованих держав – Україна, Польща, Грузія. Усім трьом країнам притаманна економіка перехідного типу, а тому додатковий капітал для них є вкрай необхідним для покращення добробуту громадян.

Для прийняття остаточного рішення, а саме визначення однієї з трьох держав, у контексті інвестиційної привабливості обрано дві вищезазначені системи координат, із яких і відібрані критерії для подальшого оцінювання.

Отже, за розрахунками, що ґрунтуються на макроекономічних показниках держави, Польща є оптимальним варіантом щодо інвестиційної привабливості для потенційних капітальних вкладень.

Рішення 2

Рішення 2 (рис. 4) обраховували на основі вказаних 12 критеріїв (табл. 11). Згідно з попередніми судженнями та пріоритетами, отримано

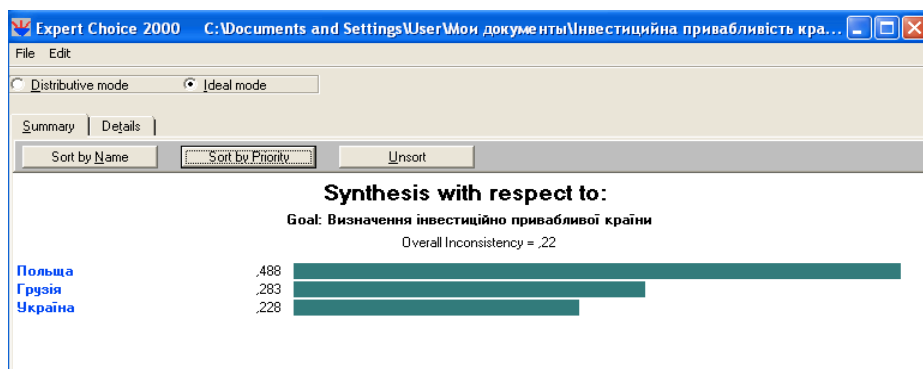

Рис. 3. Розв'язання проблеми на підставі макроекономічних показників

такі результати. Альтернатива 3, що відповідає країні Грузія, отримала найбільше значення компонентів вектора глобальних пріоритетів – 0,523. Для цієї країни найвищі пріоритети вектора альтернатив мають критерії «Верховенство права», «Рівень втручання уряду» і «Відкритість ринку».

Рішення 3

Під час пошуку рішення, що ґрунтувалося на двох системах із різними вихідними даними, виникла потреба в ще одному перерахунку, оскільки отримано неоднакові дані. Згідно з рішенням 1, інвестиційно

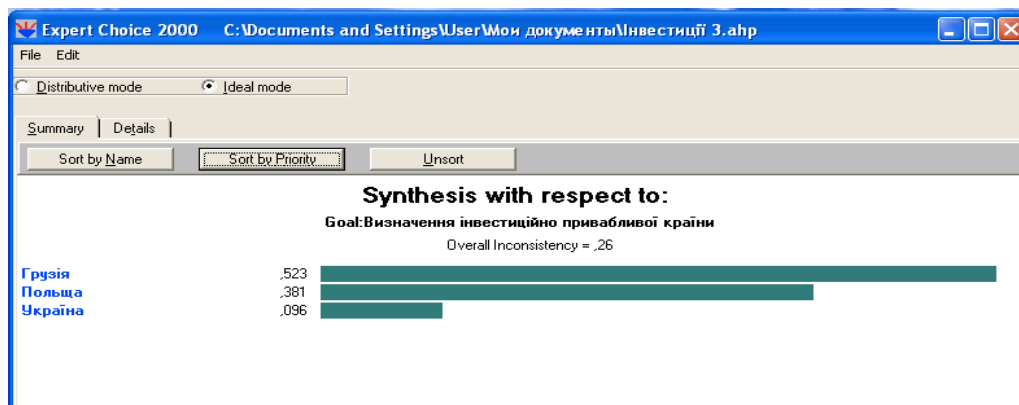

Рис. 4. Рішення на підставі Індексу

привабливою країною є Польща, згідно з рішенням 2 – Грузія. Аби отримати кінцевий результат й обрати все ж таки одну країну для потенційного інвестування, прийнято рішення інтегрувати дві системи в одну. Зроблено перерахунки, а саме попарне порівняння, формування суджень і визначення пріоритетів для кожного з 20 критеріїв. Найбільше значення отримала друга альтернатива – Польща із сумарним результатом 0,504. Отже, ця країна є оптимальною під час вибору. Різниця в результатах між двома альтернативами становить 0,008.

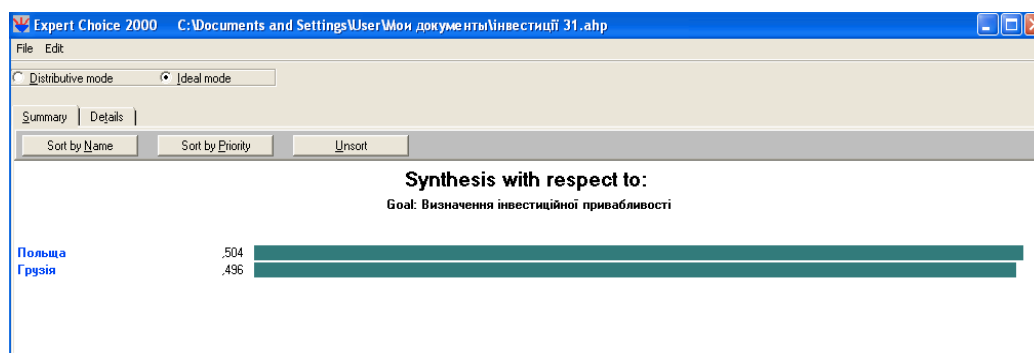

Рис. 5. Розв'язання проблеми на підставі інтегральних показників

Проведений порівняльний аналіз і застосування методу аналізу ієрархій під час визначення інвестиційно привабливої країни з перехідною економікою має такі переваги та недоліки: переваги – можливість адаптації показників і факторів для потреб інвесторів; змога здійснити апріорне визначення й ранжування за заданим критерієм найбільш істотних факторів; можливість провести аналіз складних систем (економічна й політично-соціальна ситуація в країнах); програми автоматичного розрахунку «Expert Choice» легко та швидко дають можливість знайти оптимальне розв'язання проблеми; можливість підвищити ефективність математико-статистичних та інших формальних методів за рахунок більш точного визначення й оцінювання якісних параметрів. До недоліків варто віднести суб'єктивність оцінки, залежність висновків від позиції осіб, котрі приймають рішення; велика кількість інформації; неможливість повного опису невизначеності системи переваг осіб, які приймають рішення, і наявність конфліктуючих систем переваг; у рамках методу аналізу інколи немає засобів для перевірки достовірності даних або ж вони як економічні показники динамічні, а відтак рішення можуть прийматися на основі неактуальних показників – це важливий недолік, що інколи частково обмежує можливості застосування методу.

Виходячи з проведеного аналізу та розрахунків, Україна жодного разу не отримала пріоритетної переваги над іншими альтернативами. За умови, що потенційний інвестор спиратиметься на вищезгадані системи даних, разом з оцінкою потенційної прибутковості вкладень та своїми уявленнями про ризики, маємо зазначити й рекомендації щодо покращення інвестиційного клімату в Україні як державі з перехідною економікою. Першочерговим є досягнення цілісності уряду шляхом пошуку консенсусу між різноманітними політичними партіями з приводу розв'язання загальнонаціональних проблем виходу України з

економічної кризи та поліпшення ситуації в зоні АТО. Не менш важливим є також [24] визначення чітких пріоритетів у зовнішній політиці України, необхідна цілеспрямована орієнтація на створення зони вільної торгівлі з ЄС; подолання інфляційних коливань; упровадження економічного механізму страхування ризиків для іноземних інвесторів; забезпечення стабільності законодавства у сфері інвестування й оподаткування, удосконалення Податкового та Кримінально-процесуального кодексів; усунення технічних бар'єрів у процесі відшкодування ПДВ і митного оформлення товарів, забезпечення пільгового податкового режиму під час здійснення великих капіталовкладень в економіку України; створення системи виконання пакета законів щодо ліквідації корупції, зменшення адміністративного тиску на бізнес; проведення антимонопольних заходів і забезпечення внутрішнього конкурентного середовища для розвитку інвестиційної діяльності, покарання за їх порушення; розвиток системи державних гарантій, які надаються інвестору в пріоритетних для України напрямках інвестування; активізація заходів, щодо формування позитивного іміджу України..

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у статті досліджено інвестиційну привабливість на прикладі міжнародних інвестицій, зроблених резидентом в одній країні з метою реалізації своєї довготермінової зацікавленості в проєкті, що є резидентом країни, іншої ніж держава місцезнаходження інвестора. Світова практика доводить, що основним джерелом стабільного розвитку країни є залучення зовнішніх капіталовкладень. Інвестиційне забезпечення є одним із ключових факторів розвитку національного господарства для держав, котрі розвиваються або перебувають у трансформаційному стані переходу від командно-адміністративної до ринкової системи економіки. ПІ дуже важливі в цілому не лише через те, що вони приносять Україні необхідний додатковий капітал та перспективне збільшення бюджету, але й тому, що забезпечують передачу сучасних технологій та ноу-хау, одночасно відкривають нові можливості для експорту й доступу до міжнародних ринків. Водночас за допомогою іноземних капіталовкладень зростає підприємницька діяльність, створюються нові робочі місця, відбувається притік іноземної валюти.

Однак за своєю суттю інвестиції передбачають отримання прибутку в довготривалій перспективі, а тому країна-реципієнт, із погляду

потенційного інвестора, повинна мати стабільне політичне, економічне, фінансове й соціально-психологічне середовища. Ці фактори формують інвестиційну привабливість. Проаналізувавши економічні характеристики країн 12 економічних свобод на прикладі України, Польщі та Грузії, можемо стверджувати, що без верховенства права, адекватного й ефективного рівнів утручання уряду, регулювання бізнесу, монетарної політики, відкриття ринку, розраховувати на покращення макроекономічної ситуації складно, адже останнє є вихідним продуктом державного регулювання.

Методом аналізу ієрархії визначено інвестиційно привабливу країну. Польща отримала найбільше значення компонентів вектора глобальних пріоритетів – 0,504. Для цієї держави характерні високі показники, серед яких – такі критерії, як грошова свобода, свобода інвестицій, показник фіскального здоров'я. Також країна має найліпші макроекономічні показники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Свистун, Л. А., Мороховець, І. О. (2017). Перспективи іноземного інвестування в економіку України у контексті загроз її економічній безпеці. *Глобальні та національні проблеми економіки*, вип. 18, 483–489. URL: <http://Global-National.In.Ua/Archive/18-2017/92.Pdf>
2. Козик, В. В., Панкова, А. Л., Даниленко, Н. Б. (2008). Міжнародні економічні відносини. Київ: Знання, 406 с. URL: <http://Www.Info-Library.Com.Ua/Books-Text-4466.Html>
3. Трунова, В. О. (2013). Застосування методу Саати при прийнятті управлінських рішень. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*.
4. Кульчицька, Х. Б., Предко, Л. С. (2018). Застосування методу аналізу ієрархій при виборі проекту в поліграфії. *Поліграфія і видавнича справа*, 1, 51–60. URL: http://Nbuu.Gov.Ua/UJRN/Pivs_2018_1_7
5. Бадюл, М. Г., Крамаренко, В. А. (2013). Застосування методу аналізу ієрархій у проектуванні та будівництві. *Будівництво, матеріалознавство, машинобудування*. Дніпропетровськ, вип. 70, с. 27–35.
6. Саати, Т. (1993). Принятие решений. метод анализа иерархий/пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. Москва: Радио и связь, 278 с.
7. Тесля, С. М. (2009). Прямі іноземні інвестиції як економічна категорія, їх суть та класифікація. *Науковий вісник НЛТУ України*, 19, 131–138.
8. Федоренко, В. Г., Проценко, Т. О., Солдатенко, В. В., Степанов, Д. В. (2004). Економічні та організаційно-правові аспекти іноземних інвестицій в Україні: монографія. Ірпінь: Нац. академія ДПС України, 398 с.
9. Вербіцька, І. І. Інвестиційна привабливість України: проблеми та перспективи. URL: <http://Global-National.In.Ua/Archive/22-2018/30.Pdf>

10. Zapata Cortes, J. Decision Support System Implementation for vehicle selection in a Colombian Shipyard URL: http://Www.Scielo.Org.Co/SciELO.Php?Script=Sci_Arttext&Pid=S0012-73532012000300021

11. Программные системы поддержки принятия оптимальных решений. URL: <http://Www.Tomakechoice.Com/Mpriority.Html>

12. Better Governance, Better Economies. EBRD. 2019. С. 17–20, 13–14, 19–21. URL: <https://Www.Ebrd.Com/News/Events/Better-Governance-Better-Economies.Html>

13. Романенко, Є. О. Рейтинг індексу економічної свободи України. URL: <http://Www.Kбуара.Kharkov.Ua/E-Book/Conf/2017-3/Doc/1/01.Pdf>

14. Сірко, А. В. (2014). Економічна теорія. Політекономія: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 416 с.

15. Current Account (% Of GDP). URL: [https://Www.Focus-Economics.Com/Economic-Indicator/Current-Accountbalance#:~:Text=When%20a%20country's%20current%20account%20balance%20is%20negative%20\(Also%20known,Country's%20level%20of%20international%20competitiveness.](https://Www.Focus-Economics.Com/Economic-Indicator/Current-Accountbalance#:~:Text=When%20a%20country's%20current%20account%20balance%20is%20negative%20(Also%20known,Country's%20level%20of%20international%20competitiveness.)

16. Прямі іноземні інвестиції. URL: <https://Index.Minfin.Com.Ua/Ua/Economy/Fdi/2018/>

17. Список країн за зовнішнім боргом. URL: https://Uk.Wikipedia.Org/Wiki/Список_Країн_За_Зовнішнім_Боргом

18. Валютні резерви. URL: https://Uk.Wikipedia.Org/Wiki/Валютні_Резерви

19. Міжнародний кредит. URL: https://Uk.Wikipedia.Org/Wiki/Міжнародний_Кредит#Зовнішній_Борг_України

20. Финансирование с участием ЕБРР, 2013. URL: <https://Www.Ebrd.Com/Downloads/Research/Factsheets/Guider.Pdf>

21. Index of economic freedom (2020). Т. Miller, А. Kim, J. Roberts, P. Tyrrell. Washington: The Heritage Foundation, 524 с.

22. Transition Report 2019–20. URL: <https://2019.Tr-Ebrd.Com/>

STUDIES OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN INTERNATIONAL RELATIONS IN THE CASE OF COUNTRIES WITH ECONOMIES IN TRANSITION

The introduction reveals the relevance of the research topic and formulates the scientific problem. The main publications and studies are analyzed. The goal was formulated and the main research tasks of the work were set. The methods of research of the system of international relations and one of the phenomena of international economic relations – investment attractiveness – are described. The main part of the article presents the research and description of the category of private foreign investments and their role and significance for the countries with transition economies. The international practice has repeatedly proved the expediency of using direct foreign investments as one of the key elements of economic and socio-political development of a state. Resident countries that have received funding from foreign companies, international institutional insti-

tutions or countries have accumulated these assets in order to further improve their production capacities, develop their scientific and technological base, repay their foreign debt, and so on. These actions have had a direct or indirect positive impact on the welfare of countries. Particular attention is paid to the problem of interdependence of economic growth of national economy and foreign direct investment, has not lost its relevance, especially for countries with economies in transition. The investment attractiveness of the latter is fundamental in setting the agenda. Decision-makers on investment of this or that project have their own systems of coordinates. However, in the context of international relations the main criteria include institutional, economic, financial and socio-political factors. For wider disclosure and research of the problem, a situation was simulated in which one of the institutional investors, the European Bank for Reconstruction and Development, selected one of the three investment-attractive countries with economies in transition using a multi-criteria comparative analysis. The solution was found through the use of mathematical evaluation methods and applications. The criteria were compared both qualitatively and quantitatively, and therefore, the decision-maker in this case was entrusted with his or her own subjective vision of the situation, determining their role and significance, if knowledge and experience were available, thus resulting in an optimal solution in the field under study. It is also important that first calculations were made on the first category of data – macroeconomic indicators of countries, and then on the second category – indicators of economic freedom. Output results from the first two calculations differed and did not provide a unanimous decision. The optimal variant was found only after unification of both systems. In conclusion, the authors analyze the advantages and disadvantages of the method used and provide recommendations for the country that received the lowest value. Understanding and consistently addressing the negative factors that reduce investment attractiveness will strengthen and improve the international economic situation. Thus, long-term investment in national economies is a form of international policy implementation. Investment is a two-way process, and therefore, the resident country should also take into account the level of its own investment attractiveness, maximizing its advantages and minimizing negative ones.

Key words: system of international relations, international economic relations, investment attractiveness, foreign direct investment, countries with economies in transition.

REFERENCES

1. Svistun, L. A., Morokhovets, I. A. (2017). Perspectives of investment instruction in the economic security of Ukraine in context, 18, 483–489. <http://Global-National.In.Ua/Archive/18-2017/92.Pdf>
2. Kozik, V. V., Pankova, L. A., Danilenko, N. B. (2008). International economic relations Kiev: Znannia, 406. <http://Www.Info-Library.Com.Ua/Books-Text-4466.Html>

3. Trunova, O. V. (2013). Application of the saati method in making managerial decisions. *Vestnik of Chernigov National Pedagogical University. Pedagogical Sciences*.
4. Kulchitskaya, H. B., Predko, L. S. (2018). Application of the method of analysis of hierarchies when choosing a project in Polygraphy, 1, 51–60. Available: http://Nbu.gov.ua/UJRN/Pivs_2018_1_7
5. Badiul, M. G., Kramarenko, V. A. (2013). Application of the method of hierarchy analysis in design and construction. *Construction, material science, mechanical engineering*. Dnepropetrovsk, 70, 27–35.
6. Saati, T. (1993). Decision making the method of analysis of hierarchies/per. from English R. G. Vachnadze. Moscow: Radio And Communication, 278.
7. Teslya, S. M. (2009). The first investments as the economic category. The future and classification/*Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 19, 131–138.
8. Fedorenko, V., Protsenko, T. A., Soldatenko, V. V., Stepanov D. V. (2004). Economic and organizational-legal aspects of foreign investments in Ukraine: Monograph. Irpen: National Academy of State Tax Service Of Ukraine, 398.
9. Verbitsky, I. (2008). Investment in Ukraine: probles and perspectives. <http://Global-National.In.Ua/Archive/22-2018/30.Pdf>
10. Zapata Cortes, J. Decision Support System Implementation For Vehicle Selection In A Colombian Shipyard. http://Www.Scielo.Org.Co/SciELO.Php?Script=Sci_Arttext&Pid=S0012-73532012000300021
11. Software systems to support optimal decision making. <http://Www.Tomakechoice.Com/Mpriority.Html>
12. Better Governance, Better Economies. *EBRD*, 2019, 17–20, 13–14, 19–21. <https://Www.Ebrd.Com/News/Events/Better-Governance-Better-Economies.Html>
13. Romanenko, E. A. (2017). Reiting index of economic freedom Ukraine. <http://Www.Kbuapa.Kharkov.Ua/E-Book/Conf/2017-3/Doc /1/01.Pdf>
14. Sirko, A. V. (2014). Economic theory. Political economy: Training manual. Kiev: TSUL, 416.
15. Current Account (% Of GDP). [https://Www.Focus-Economics.Com/Economic-Indicator/Current-Accountbalance#:~:Text=When%20a%20country's%20current%20account%20balance%20is%20negative%20\(Also%20,Country's%20Level%20of%20international%20competitiveness](https://Www.Focus-Economics.Com/Economic-Indicator/Current-Accountbalance#:~:Text=When%20a%20country's%20current%20account%20balance%20is%20negative%20(Also%20,Country's%20Level%20of%20international%20competitiveness)
16. Foreign direct investment. <https://Index.Minfin.Com.Ua/Ua/Economy/Fdi/2018/>
17. List of countries by foreign debt. https://Uk.Wikipedia.Org/Wiki/Список_Країн_За_Зовнішнім_Боргом
18. Currency reserves. https://Uk.Wikipedia.Org/Wiki/Валютні_Резерви.
19. International credit. https://Uk.Wikipedia.Org/Wiki/Міжнародний_Кредит#Зовнішній_Борг_України
20. Financing with EBRD participation (2013). <https://Www.Ebrd.Com/Downloads/Research/Factsheets/Guider.Pdf>
21. Miller, T., Kim, A., Roberts, J., Tyrrell, P. (2020). Index of economic freedom 2020. Washington: The Heritage Foundation, 524 p.
22. Transition Report (2019–20). <https://2019.Tr-Ebrd.Com/>

УДК 327.7-027.541(478:4/.5)(091)

Нарміна Мамішова,

аспірантка спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»,

Інститут міжнародних відносин,

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка,

narminamamishova@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-293

УЧАСТЬ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА В ОРГАНІЗАЦІЇ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК (ОДЕР–ГУАМ): ВІД ПРЕЗИДЕНТСТВА П. ЛУЧИНСЬКИ ДО ПРЕЗИДЕНТСТВА М. САНДУ

Організація за демократію та економічний розвиток ОДЕР–ГУАМ була створена понад два десятиліття тому як платформа дружньої співпраці між кількома пострадянськими країнами, прихильними до євроатлантизму. У 2006 р. групування перетворено на повноцінну міжнародну організацію, яка об'єднала Грузію, Україну, Азербайджан та Молдову. На жаль, вважається, що організації так і не вдалося перетворитися на потужну платформу політичної координації та багатовекторного співробітництва для держав-членів. Одним із факторів вилучення організації з «великої гри» залишається амбівалентність внутрішньополітичних настроїв у країнах-учасниках, що ставить в залежність характер членства в ОДЕР–ГУАМ від лідерів, які перебувають при владі в тій чи іншій країні. Значною мірою така тенденція стосується Республіки Молдова, яка, з огляду на нестабільну внутрішньополітичну кон'юнктуру, досі не реалізувала свій національний інтерес щодо членства в ОДЕР–ГУАМ, залишаючись осторонь інтеграційного процесу в організації та поза її амбітними міжнародними проектами, у тому числі в галузі енергетики та транспорту із залученням територій країн «четвірки».

Незважаючи на геостратегічну роль, яку відграє співробітництво в рамках ОДЕР–ГУАМ у питаннях європейських та євроатлантичних прагнень новоутворених пострадянських республік, стримування політико-економічної експансії євразійських інтеграційних проектів, спільності загроз актуальних та заморожених збройних конфліктів у регіоні ОДЕР–ГУАМ, перспективності торговельно-економічних проектів, а також актуальності забезпечення європейської енергетичної безпеки, організа-

ція до сьогодні не знаходила належної уваги з боку науковців. Водночас цим, бракує теоретичного та прикладного вивчення патернів членства окремих країн-членів організації, у тому числі Молдови. У статті здійснено аналіз внутрішньополітичних аспектів участі Республіки Молдова в інтеграційному проєкті ОДЕР–ГУАМ. Зокрема, розглянуто ключові тенденції членства країни в ОДЕР–ГУАМ за хронологією часів президентства П. Лучинськи, В. Вороніна, Н. Тимофті, І. Додона. Водночас оцінено перспективи подальшої долі Молдови як члена міжнародної регіональної організації після перемоги на президентських виборах 2020 р. М. Санду.

Ключові слова: ОДЕР–ГУАМ, Молдова, Кишинів, міжнародна регіональна організація, Лучинськи, Воронін, Тимофті, Додон, Санду.

1. ВСТУП

ОДЕР–ГУАМ є молодією міжнародною регіональною організацією, статутні члени якої – Грузія, Україна, Азербайджанська Республіка та Республіка Молдова. Із 1999 по 2005 р. до альянсу також входила Республіка Узбекистан. Ідеологічно поява в 1997 р. на той час міждержавного угруповання стала, з одного боку, відповіддю на амбіції сусідньої Росії щодо реінтеграції колишніх радянських республік навколо СНД під егідою Москви, з іншого – чотири країни вбачали перспективу об'єднання зусиль щодо реалізації – не обов'язково категоричної – зовнішньополітичних прагнень до європейської та євроатлантичної інтеграції. Водночас заснування ОДЕР–ГУАМ як політичного, економічного та стратегічного альянсу було відображенням об'єктивної тенденції до розвитку самоорганізованого регіонального плюралізму, у якому держави, об'єднані спільними зовнішньополітичними пріоритетами та цінностями, національними інтересами й викликами, прагнули посилення «добровільних» форматів співпраці. У 2006 р. ОДЕР–ГУАМ перетворено на повноцінну міжнародну організацію, яка залишається важливою складовою частиною загальноєвропейської і євразійської політико-безпеково-економічної архітектури.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно зі Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента від 14 вересня 2020 р. [1], офіційний Київ розглядає Азербайджан та Грузію своїми стратегічними партнерами, у той час як у випадку з Молдовою (поряд із Білоруссю) посиляється на розвиток прагматичних відносин.

Незважаючи на те, що документ стосується національних інтересів та пріоритетів забезпечення національної безпеки лише однієї з держав-членів ОДЕР–ГУАМ, така «класифікація» чітко визначає тенденції інтеграційного процесу в рамках організації. На жаль, вважається, що серед чотирьох республік саме Молдова завжди була найменш зацікавленою й, відповідно, найменш залученою до цього процесу країною-членом. Саме Молдові, за іронією долі, в аббревіатурі «ГУАМ» відведений останній номер, що цілком відповідає характеру самосприйняття держави як частини угруповання з моменту його утворення та до сьогодні. Переважно саме офіційний Кишинів висловлював недовіру до перспективності організації, виступав проти посилення її інституалізації й займав скоріше позицію спостерігача, аніж повноправного й залученого учасника альянсу.

Молдова–ГУАМ: від П. Лучиньски. Із боку Кишинева підписання Страсбурзької декларації 10 жовтня 1997 р. в рамках саміту Ради Європи [2], яке ознаменувало утворення ОДЕР–ГУАМ як Дорадчого форуму, припало на часи президентства Петру Лучиньски. Колишній член Політбюро ЦК КПРС, за кілька років після розпаду Радянського Союзу він став другим Президентом Молдови й обіймав цей пост із 1996 по 2001 р. Саме Лучиньски на національному рівні продовжив рух у напрямі «молдовізації» та підтримував виведення генеалогії пострадянської Молдови від держави Стефана Великого [3]. Ініціатива ж щодо приєднання до ОДЕР–ГУАМ – своєрідна «червона ганчірка» для Росії – характеризувала його політику як стратегічно схильну в бік Європи. У той самий час Петру Лучиньски наполягав на нейтральному статусі Молдови, закріпленому в Конституції 1994 р. [4], котрий унеможлиблює воєнно-політичні відносини як із НАТО, так і з ОДКБ. Відповідно, Кишинів від самого початку виступав проти розвитку військової складової частини співробітництва в рамках ОДЕР–ГУАМ [5], маючи намір обмежитись інтеграцією винятково навколо економічних проєктів.

Володимир Воронін, який прийшов до влади у 2001 р., залишився досить суперечливою фігурою в історії трансформації угруповання. Саме він виступив на Ялтинському саміті 2002 р. із заявою про те, що очікує «політичних дивідендів» від членства своєї країни в ОДЕР–ГУАМ [6]. Здебільшого мається на увазі неврегульований конфлікт у Придністров'ї, який був одним із ключових рушіїв для Молдови приєднатися до ОДЕР–ГУАМ у пошуках політичної підтримки. Водночас у рамках саміту озвучено занепокоєння Кишинева щодо фактичного виключення країни з транспортно-енергетичних проєктів «четвірки» [7]. Із виходом же Узбекистану з угруповання (і подання «поганого прикладу») республіка стала «слабкою

ланкою» в ОДЕР–ГУАМ [8], а Президент Молдови заявляв про можливість такого кроку також і з боку Кишинєва. У будь-якому разі саме Володимир Воронін «схвалив» членство Молдови в ОДЕР–ГУАМ як у повноцінній міжнародній регіональній організації на Київському саміті 2006 р.

Саміти ОДЕР–ГУАМ у Баку 2007 р. та в Батумі 2008 р. виявили подальше відсторонення Молдови від діяльності організації. Президент Воронін не взяв участь в обох, натомість Молдову представляли прем'єр-міністр та міністр внутрішніх справ відповідно. Такий тренд спричинений значною мірою сподіваннями офіційного Кишинєва на підтримку Кремля у вирішенні придністровського конфлікту [9]. Загальна картина була ще більш песимістичною: у своїй риториці Президент Молдови неодноразово посилався на марність організації, що лише посилювало занепокоєння з приводу можливого виходу Молдови з ОДЕР–ГУАМ. У більш широкому контексті цьому сприяла низка зовнішніх чинників: погіршення відносин між Москвою й Києвом унаслідок газової війни, переконаність у недостатній увазі до інтересів Молдови з боку Баку та Тбілісі, а також відсутність реальних перспектив щодо європейської інтеграції для держав-членів організації [10]. Подальша політична турбулентність навколо парламентських і президентських виборів у Молдові у 2009 р. й обрання прихильного до Росії Президента Віктора Януковича в Україні у 2010 р. викликали сумніви щодо майбутнього Молдови в ОДЕР–ГУАМ [11]. Після скандальної відставки Володимира Вороніна Кишинів увійшов у майже трирічну фазу відсутності стабільної влади з вересня 2009 р., тож країні було не до ОДЕР–ГУАМ.

Саме за президентства Вороніна було вперше зруйновано загальноприйнятий стереотип, сформований за роки існування ОДЕР–ГУАМ, який позиціонував «вольове» об'єднання чотирьох країн-однодумців – Грузії, України, Азербайджану та Молдови – як символ міждержавної солідарності на пострадянському просторі. Значною мірою таке уявлення знаходило свої відображення у взаємній політичній та дипломатичній підтримці на міжнародній арені насамперед у рамках Генеральної Асамблеї ООН, Парламентської асамблеї Ради Європи та Парламентської асамблеї ОБСЄ. Для Азербайджану це стосується голосування «за» резолюцію 62/243 Генеральної Асамблеї ООН «Ситуація на окупованих територіях Азербайджану» від 14 березня 2008 року як знак підтримки з боку Грузії, України та Молдови (поряд із всього 36 іншими державами) [12]. Для офіційного Києва – прояву Азербайджаном, Грузією та Молдовою солідарності у ставленні до воєнно-політичної ситуації в Україні своїми голосами «за» резолюцію 68/262 стосовно територіальної цілісності України 27 березня 2014 р. [13]. За аналогією, достатньо показовою в частині узгодженості між чотирма республіками стала сімдесят друга сесія Генеральної

Асамблеї ООН: ідеться про резолюцію 72/280 про право на повернення всіх внутрішньо переміщених осіб та біженців до їхніх домівок по всій території Грузії, у тому числі в Абхазії та Цхінвальському регіоні/Південній Осетії, від 12 червня 2018 р. [14], а також резолюцію 72/282 під назвою «Повне та безумовне виведення іноземних військових сил з території Республіки Молдова» від 22 червня 2018 р. [15].

Молдова під керівництвом Володимира Вороніна започаткувала практику відхилення від єдиних позицій країн-членів ОДЕР–ГУАМ на міжнародно-політичних майданчиках. Так, Азербайджан та Україна увійшли до числа 14 «сміливців», які продемонстрували солідарність із Грузією щодо резолюції 62/249 від 15 травня 2008 року про визнання права всіх біженців та внутрішньо переміщених осіб на повернення до Абхазії [16], у той час як Молдова утрималася від голосування. Рішення офіційного Кишинєва стало безпрецедентним на той час, адже резолюція була представлена фактично як «колективна», тобто яка звертається до проблем безпеки не лише Грузії безпосередньо, але й двох інших держав-членів ОДЕР–ГУАМ. Так, закликаючи спільноту ООН підтримати резолюцію, представник України Юрій Сергєєв заявив, що «конфлікти в регіоні залишаються головною перешкодою для демократичного та економічного розвитку Азербайджану, Молдови та Грузії. Вони повинні бути врегульовані шляхом безумовного визнання принципів територіальної цілісності та прав людини». Постійний представник Азербайджану при ООН Агшин Мехдієв заявив, що «випадки вимушеного переміщення осіб в регіоні ОДЕР–ГУАМ загрожують не лише стабільності в регіоні, а й усьому світу, і є наслідком агресивного сепаратизму з метою використання сили для кардинальної зміни демографічного складу постраждалих територій».

Прозахідний президент Ніколае Тімофті, який прийшов до влади в березні 2012 р. у результаті парламентського голосування, визначив європейську зовнішньополітичну орієнтацію Молдови пріоритетною, що за замовчуванням викликало надію на повернення Кишинєва до «сім'ї ОДЕР–ГУАМ». Однак на тлі нестабільного політичного клімату в країні та зовнішнього тиску він здебільшого не надавав серйозного значення участі країни в організації [12]. У таких умовах Президент Тімофті передав владу своєму наступнику, одному із лідерів Партії соціалістів Республіки Молдова Ігорю Додону. Проросійська позиція останнього та, відповідно, чутливість до антагонізму Кремля стосовно до ОДЕР–ГУАМ окреслили невпевнену позицію Молдови щодо організації. Так, наприклад, у квітні 2017 р. Президент Додон ініціював процедуру отримання Молдовою статусу спостерігача в Євразійському економічному союзі [13]. Часи його президентства характеризувалися суперництвом між політичними таборами в

парламенті, що симпатизують ЄС і Росії.

Молдова–ГУАМ: до М. Санду. Перемога на президентських виборах у Молдові в листопаді 2020 р. прозахідного політика Маї Санду може дати новий поштовх, передусім, відносинам Кишинєва з Україною. Так, українсько-молдовські взаємини мають шанс на повернення на стратегічний рівень з огляду на географічне сусідство, спільність проблем європейської безпеки, а також відтепер – однакості позицій лідерів двох держав стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції. Зі свого боку, згідно з Конституцією, Молдова є парламентсько-президентською республікою, у парламенті якої соціалісти й проєвропейські політичні сили представлені майже однаково та через діаметрально протилежні ідеологічні погляди навряд зможуть сформувати коаліцію [14]. Цей фактор пояснює за аналогією неспроможність прихильного до Кремля Ігоря Додона протягом свого президентства здійснити стратегічний поворот зовнішньополітичного курсу країни в бік інтеграційних проєктів під егідою Росії.

Що стосується потенційного впливу результатів президентських виборів у Молдові на інтеграційний процес у рамках ОДЕР–ГУАМ у цілому, то, на жаль, значного посилення координації між державами-членами не очікується. З одного боку, для Азербайджану пріоритетним є контрольований та справедливий вихід із нагірно-карабаського конфлікту. Так, незважаючи на те, що військова операція азербайджанської армії на окупованих Вірменією територіях завершилася 10 листопада фактичною перемогою для наступаючої сторони [15], зарано ще говорити про остаточне оформлення мирного процесу в Нагірному Карабасі. З іншого боку, для Грузії нагальним є розв’язання внутрішньополітичних проблем на тлі парламентських виборів 31 жовтня, які призвели до невизнання результатів із боку опозиції й загострили тривалу політичну кризу в країні [16]. Зі свого боку, саме Грузія в порядку ротації має прийняти від Азербайджану головування в ОДЕР–ГУАМ у 2021 р., у рамках якого очікується більшою мірою зосередження уваги на питаннях безпеки в контексті загроз територіальній цілісності й суверенітету чотирьох республік у межах їхніх міжнародно визнаних кордонів.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У будь-якому разі абсолютно зумовленою є необхідність актуалізації порядку денного співробітництва в рамках ОДЕР–ГУАМ. Це стосується, передусім, недостатньої консолідації учасників інтеграційного проєкту навколо ключових зовнішньополітичних питань, зокрема актуальних і заморожених збройних конфліктів на територіях усіх чотирьох держав. Потенційно Молдова (традиційно найменш активний учасник ОДЕР–ГУАМ) «формату» президентства

Маї Санду, а не Ігоря Додона, могла відмовитися від очікуваної політики «мовчання» щодо нещодавньої ескалації нагірно-карабахського конфлікту. За аналогією потенційно Молдова «формату» президентства Маї Санду, а не Володимира Вороніна, замість утримання від голосування, могла приєднатися до числа 14 «сміливців», які продемонстрували солідарність із Грузією стосовно резолюції від 15 травня 2008 р. про визнання права всіх біженців та внутрішньо переміщених осіб на повернення до Абхазії [17]. Отже, результати цьогорічних президентських виборів у Молдові, незважаючи на внутрішньоконституційні обмеження в частині повноважень голови держави, залишають надію на консолідацію зусиль Кишинєва щодо перетворення ОДЕР–ГУАМ на символ міждержавної солідарності на пострадянському просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Указ Президента України №392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»; Президент (2020). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
2. Organization for Democracy and Economic Development – GUAM (1997). *Joint Communique of the Meeting of the President of Azerbaijan, Georgia, Moldova and Ukraine*. Retrieved from <https://guam-organization.org/en/joint-communique-of-the-meeting-of-the-president-of-azerbaijan-georgia-moldova-and-ukraine-strasbourg-october-10-1997>.
3. *Україна модерна*, вип. 14–15/Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка; Ін-т іст. дослідж., 2009, 211.
4. Minorities at Risk Project. *Chronology for Slavs in Moldova*. Refworld (2004). URL: <https://www.refworld.org/docid/469f38be17.html>.
5. Skakov, A. (2008). Russia and GUAM. *Central Asia and the Caucasus (Special Issue)*, 3–4 (51–52), 142–156.
6. Ivanov, V. (2009). GUAM: Old problems and new challenges. *Central Asia and the Caucasus*, 4–5 (58–59), 152–159.
7. Pinzar, S. (2008). Moldova-GUAM. *Central Asia and the Caucasus (Special Issue)*, 3–4 (51–52), 126–134.
8. Goble, P. (2009, January 29). Is Moldova about to leave GUAM? Azerbaijan International. Retrieved from https://www.azer.com/aiweb/categories/caucasus_crisis/index/cc_articles/goble/goble_2009/goble_0109/goble_0128_moldova.html.
9. Bugajski, J. (2009). *Dismantling the West: Russia's Atlantic agenda*. Washington, D.C.: Potomac Books, Inc., 257 p., p. 84.
10. Goble, P. (2009, January 29). Is Moldova about to leave GUAM?. Azerbaijan International. Retrieved from https://www.azer.com/aiweb/categories/caucasus_crisis/index/cc_articles/goble/goble_2009/goble_0109/goble_0128_moldova.html.
11. Cottey, A. (2012). The other Europe: Regional security governance in Europe's East. In S. Breslin & S. Croft (Eds.), *Comparative regional security governance*. Abingdon: Routledge, 222 p., p. 51.

12. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 62/243 від 14 березня 2008 року «Ситуація на окупованих територіях Азербайджану» (2008). URL: <https://www.un.org/press/en/2008/ga10693.doc.htm>.

13. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 68/262 від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» (2014). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=ru>.

14. Civil.ge (2018, June 13). UN General Assembly Passes Georgia IDP Resolution. Civil.ge. Retrieved from <https://civil.ge/archives/244195>.

15. Moldova.org (2018, June 22). UN General Assembly adopts Moldova's resolution on withdrawal of «foreign military forces» from its territory. Moldova.org. Retrieved from <https://www.moldova.org/en/un-general-assembly-examine-moldovas-resolution-withdrawal-foreign-military-forces-territory>.

16. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 62/249 від 15 травня 2008 року «Статус внутрішньо переміщених осіб та біженців з Абхазії, Грузія» (2008). URL: <https://www.un.org/press/en/2008/ga10708.doc.htm>.

17. Гуткин М. (2012, 27 сентября). Президент Молдовы призвал вывести российские войска с территории его страны. Голос Америки. Режим доступа к ресурсу: <https://www.golosameriki.com/a/un-moldova-timofti/1515699.html>.

18. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 67/268 від 13 червня 2013 року «Статус внутрішньо переміщених осіб та біженців з Абхазії, Грузія, та регіону Цхінвалі/Південна Осетія, Грузія» (2013). URL: <https://undocs.org/en/A/RES/67/268>.

19. Foreign Policy Association of the Republic of Moldova. (2012, July 13). Interview with the President of the Republic of Moldova, Nicolae Timofti, to the Lithuanian website eurodialogue.org. Retrieved from <http://www.ape.md/en/2012/07/english-interview-with-the-president-of-the-republic-of-moldova-nicolae-timofti-to-the-lithuanian-website-http-eurodialogue-org>.

20. Niu, Q. (2017, June 12). Can China help GUAM diversify away from Russia? Eurasianet. Retrieved from <https://eurasianet.org/can-china-help-guam-diversify-away-from-russia>.

21. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Загострення в Нагірному Карабасі свідчить, що будь-який заморожений конфлікт може розгорітися знову навіть через багато років. Президент (2020). URL: <https://www.president.gov.ua/news/zagostrennya-v-nagirnomu-karabasi-svidchit-sho-bud-yakij-zam-64237>.

22. Civil.ge (2020, October 5). Georgian President Talks Nagorno-Karabakh, Tbilisi's Neutrality. Civil.ge. Retrieved from <https://civil.ge/archives/37>

23. Lenta.ru (2020, 30 Ноября). Санду сравнила конфликты в Приднестровье и Нагорном Карабахе. Lenta.ru. Режим доступа к ресурсу: <https://lenta.ru/news/2020/11/30/pridnebah>.

24. Паливода, В. (2019, 1 червня). «Заморожені» конфлікти на пострадянському просторі як виклик європейській безпеці. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/170>.

25. Савицкий, В. (2020, 17 Ноября). Россия не пойдёт на обострение ситуации в Приднестровье из-за победы Санду в Молдове. UA.NEWS. URL: <https://ua.news/ru/rossyua-ne-pojdyot-na-obostrenye-sytuatsyy-v-prydnestrove-yz-za-pobedy-sandu-v-moldove>.

26. Аксьонов, П. (2020, 12 листопада). Чому Азербайджан виграв війну у Карабаху? Відповідають військові експерти. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54912350>.

27. Шелест, А. (2020, 3 ноября). Выборы, что лишь усугубили кризис: будет ли в Грузии новый майдан. Европейская правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/3/7116038>

**PARTICIPATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA IN THE
ORGANIZATION FOR DEMOCRACY
AND ECONOMIC DEVELOPMENT (ODED-GUAM):
FROM THE PRESIDENCY OF P. LUCZYNSKI
TO THE PRESIDENCY OF M. SANDU**

The ODED–GUAM Organization for Democracy and Economic Development was originated more than two decades ago as a friendly cooperative forum of a few post-Soviet countries committed to Euro-Atlanticism. In 2006, the grouping was transformed into a full-fledged international organization bringing together Georgia, Ukraine, Azerbaijan, and Moldova. Unfortunately, the organization has failed to become a powerful platform for political coordination and multi-vectorial cooperation between its member states. One of the factors that excludes the organization from the ‘big game’ is the ambivalence of domestic political climate in the participating countries, which makes the nature of membership in ODED–GUAM dependent on leaders in power in each individual country. To a large extent, this trend applies to the Republic of Moldova, which, given the unstable internal political situation, has not yet realized its national interest towards membership in ODED–GUAM, staying away from its integration process and outside ambitious international projects, including the ones in the energy and transport sector with the involvement of the territories of the ‘squad’.

Despite the geostrategic role of the cooperation within ODED–GUAM in terms of the European and Euro-Atlantic aspirations of the newly established post-Soviet republics, containment of political and economic expansion of Eurasian integration projects, common threats from available and frozen armed conflicts in the region, promising trade and economic projects as well as the relevance of European energy security, the organization to date has received poor attention from scholars. At the same time, the theoretical and applied study of membership patterns of individual member countries, including Moldova, is lacking. This article analyzes the domestic political aspects of the Re-

public of Moldova's participation in the ODED–GUAM integration project. In particular, it considers the key trends of the country's membership in ODED–GUAM chronologically by the timeline of presidencies of P. Lucinschi, V. Voronin, N. Timofti, and I. Dodon. Alongside, the research assesses the prospects for Moldova's further fate as a member of the international regional organization following the 2020 presidential election victory of M. Sandu.

Key words: ODED-GUAM, Moldova, Chisinau, international regional organization, Lucinschi, Voronin, Timofti, Dodon, Sandu.

REFERENCES

1. Official Website of the President of Ukraine. Decree of the President of Ukraine No. 392/2020 «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020» «On the National Security Strategy of Ukraine». President (2020). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
2. Organization for Democracy and Economic Development – GUAM. (1997). *Joint Communiqué of the Meeting of the President of Azerbaijan, Georgia, Moldova and Ukraine*. URL: <https://guam-organization.org/en/joint-communique-of-the-meeting-of-the-president-of-azerbaijan-georgia-moldova-and-ukraine-strasbourg-october-10-1997>.
3. Modern Ukraine, Issues 14–15. (2009). Ivan Franko National University of Lviv. Institute of Historical Research, 211.
4. Minorities at Risk Project. *Chronology for Slavs in Moldova*. Refworld. (2004). URL: <https://www.refworld.org/docid/469f38be17.html>.
5. Skakov, A. (2008). Russia and GUAM. *Central Asia and the Caucasus (Special Issue)*, 3–4 (51–52), 142–156.
6. Ivanov, V. (2009). GUAM: Old problems and new challenges. *Central Asia and the Caucasus*, 4–5 (58–59), 152–159.
7. Pinzar, S. (2008). Moldova–GUAM. *Central Asia and the Caucasus (Special Issue)*, 3–4 (51–52), 126–134.
8. Goble, P. (2009, January 29). Is Moldova about to leave GUAM? Azerbaijan International. URL: https://www.azer.com/aiweb/categories/caucasus_crisis/index/cc_articles/goble/goble_2009/goble_0109/goble_0128_moldova.html.
9. Bugajski, J. (2009). *Dismantling the West: Russia's Atlantic agenda*. Washington, D.C.: Potomac Books, Inc., 257 p., p. 84.
10. Goble, P. (2009, January 29). Is Moldova about to leave GUAM?. Azerbaijan International. URL: https://www.azer.com/aiweb/categories/caucasus_crisis/index/cc_articles/goble/goble_2009/goble_0109/goble_0128_moldova.html.
11. Cottey, A. (2012). The other Europe: Regional security governance in Europe's East. In S. Breslin & S. Croft (Eds.), *Comparative regional security governance*. Abingdon: Routledge, 222 p.
12. Official Website of the United Nations. UN General Assembly Resolution 62/243 of March 14, 2008 «Situation in the Occupied Territories of Azerbaijan»

(2008). URL: <https://www.un.org/press/en/2008/ga10693.doc.htm>.

13. Official Website of the United Nations. UN General Assembly Resolution 68/262 of March 27, 2014 «Territorial Integrity of Ukraine» (2014). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=ru>.

14. Civil.ge (2018, June 13). UN General Assembly Passes Georgia IDP Resolution. Civil.ge. URL: <https://civil.ge/archives/244195>.

15. Moldova.org (2018, June 22). The UN General Assembly adopts Moldova's resolution on the withdrawal of «foreign military forces» from its territory. Moldova.org. URL: <https://www.moldova.org/en/un-general-assembly-examine-moldovas-resolution-withdrawal-foreign-military-forces-territory>.

16. Official Website of the United Nations. UN General Assembly Resolution 62/249 of May 15, 2008 «Status of Internally Displaced Persons and Refugees from Abkhazia, Georgia» (2008). URL: <https://www.un.org/press/en/2008/ga10708.doc.htm>.

17. Gutkin, M. (2012, September 27). The President of Moldova called for the withdrawal of Russian troops from the territory of his country. Voice of America. URL: <https://www.golosameriki.com/a/un-moldova-timofti/1515699.html>.

18. Official Website of the United Nations. UN General Assembly Resolution 67/268 of June 13, 2013 «Status of Internally Displaced Persons and Refugees from Abkhazia, Georgia, and the Tskhinvali / South Ossetia Region, Georgia» (2013). URL: <https://undocs.org/en/A/RES/67/268>.

19. Foreign Policy Association of the Republic of Moldova. (2012, July 13). Interview with the President of the Republic of Moldova, Nicolae Timofti, to the Lithuanian website eurodialogue.org. URL: <http://www.ape.md/en/2012/07/english-interview-with-the-president-of-the-republic-of-moldova-nicolae-timofti-to-the-lithuanian-website- http-eurodialogue-org>.

20. Niu, Q. (2017, June 12). Can China help GUAM diversify away from Russia? Eurasianet. URL: <https://eurasianet.org/can-china-help-guam-diversify-away-from-russia>.

21. Official Website of the President of Ukraine. The escalation in Nagorno-Karabakh shows that any frozen conflict could flare up again, even after many years – the President (2020). URL: <https://www.president.gov.ua/news/zagostrennya-v-nagirnomu-karabasi-svidchit-sho-bud-yakij-zam-64237>.

22. Civil.ge (2020, October 5). Georgian President Talks Nagorno-Karabakh, Tbilisi's Neutrality. Civil.ge. URL: <https://civil.ge/archives/373210>.

23. Lenta.ru (2020, November 30). Sandu compared the conflicts in Transnistria and Nagorno-Karabakh. Lenta.ru. URL: <https://lenta.ru/news/2020/11/30/pridnebah>.

24. Palyvoda, V. (2019, June 1). «Frozen» conflicts in the post-Soviet space as a challenge to European security. National Institute for Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/170>.

25. Savitsky, V. (2020, November 17). Russia will not aggravate the situation in Transnistria because of Sandu's victory in Moldova. UA.NEWS. URL: <https://>

ua.news/ru/rossyua-ne-pojdyot-na-obostrenye-sytuatsyy-v-prydnestrove-yz-za-pobedy-sandu-v-moldove.

26. Aksonov, P. (2020, November 12). Why did Azerbaijan win the war in Karabakh? Military experts answer. BBC News Ukraine. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54912350>.

27. Shelest, A. (2020, November 3). Elections that only aggravated the crisis: will there be a new Maidan in Georgia. European truth. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/3/7116038>.